

Societatea de Științe Istorice din România
Filiala Lugoj

RESTITUIRI BĂNĂȚENE

IV

Editura *urostampa*

Timișoara - 2016

Coordonatori volum:
Prof. dr. Dumitru Tomoni
Prof. Horațiu Suciu

Colegiul de redacție:
Dumitru Tomoni - președinte
Răzvan Pinca - vicepreședinte
Horațiu Suciu - secretar
Mihăiță Voichescu - membru
Medina Săvulescu - membru
Marian Uță - membru

Coperta:
Silviu Nopcea
Statuia eroului necunoscut - Lugoj

ISSN 2344-4355

Editura Eurostampa
Timișoara, Bd. Revoluției din 1989 nr. 26
Tel./fax: 0256-204816
edituraeurostampa@gmail.com
www.eurostampa.ro
Tipărit la Eurostampa

**Volum publicat cu sprijinul
domnului primar al Lugojului –
profesor inginer Francisc Boldea
și al Consiliului Municipal Lugoj**

**Volum cofinanțat
de Consiliul Județean Timiș**

Cuvânt înainte

Fără a deveni un subiect de masă, locul și rolul istoriei în societate și în programa școlară tinde să suscite interesul unui segment deloc neglijabil de populație. Asta și pentru că procesul de globalizare a stimulat renașterea spiritului național, dorința comunităților de a-și promova propriile valori, a revitaliza forțele aparent adormite ale identității. Globalizarea și identitatea națională sunt realități ale lumii contemporane, pentru că globalizarea nu înseamnă uniformizare, renunțare la spiritul identitar, la valorile perene, ci dimpotrivă stimularea acestora.

În acest context identitatea locală capătă noi valențe. Cu cât o comunitate își valorizează mai mult istoria, tradiția și obiceiurile, cu atât se realizează relații mai puternice între membrii comunității, dar și cu factorii externi care pot influența comunitatea.

Din această perspectivă considerăm ca apariția numărului 4 al revistei „Restituirii bănățene” este mai mult decât benefică, venind în sprijinul iubitorilor de istorie din Banat și nu numai. Ne bucurăm că demersului nostru i-au răspuns, și de această dată, cunoscuți cercetători ai istoriei și culturii Banatului: pr. prof. dr. Vasile Muntean, conf.univ. dr. Sorin Bulboacă, dr. Răzvan Pinca, prof. Constantin Brătescu, prof. Ioan Cipu, prof. Horațiu Suciu, prof. dr. Șipoș Ibolya, prof. dr. Florin Zamfir, prof. dr. Ciurușchin Miodrag, prof. dr. Gabriela Hajdu, dr. Maria Alexandra Pantea, dr. Oana-Roxana Ivan, drd. Gabriela Adina Marco, prof. drd. Paul Krizner, pr. Gheorghe Naghi, Dușan Baiski, Mureșan Silviu, prof. drd. Nicolae Dumbrăvescu, prof. Gheorghe Dumbrăvescu etc.

Volumul de față nu ar fi văzut lumina tiparului fără sprijinul Primăriei și Consiliului Municipal Lugoj, Consiliului Județean Timiș, Primăriei orașului Făget și Sindicatului „Spiru Haret” Timiș. De aceea aducem mulțumirile noastre domnilor primari prof. ing. Francisc Boldea și prof. Marcel Avram, consilierilor locali și județeni și domnului prof. Virgil Popescu, președintele Sindicatului „Spiru Haret” Timiș.

Prof. dr. Dumitru Tomoni,

Președintele Societății de Științe Istorice
din România - Filiala Lugoj

I.

STUDII ȘI ARTICOLE

Un voievod bănăţean, menţionat la Praid

Pr. prof. dr. Vasile Muntean*

Înainte de a vorbi despre cărmuitorul Banatului de la răscrucea secolelor X-XI, pomenit în prezentarea diacronică de la micul muzeu praidean (jud. Harghita)¹, se cuvine a arăta că în general istoricul aferent afişat în mai multe vitrine și redactat în românește, maghiară, engleză și germană satisface, fiind foarte util pentru cei care-l citesc. De dragul acribiei însă sunt nevoit a face unele remarci, și aceasta în spirit de obiectivitate științifică.

Întâi de toate este de subliniat faptul că versiunea românească trebuia să fie redată fidel în celelalte variante, ceea ce nu se întâmplă întotdeauna. Pe urmă, în cazul românei ne întâmpină unele asperități de limbă, chiar dezacorduri gramaticale (pe ultimele le eludăm). Bunăoară, “Botezul a fost, poate, urmarea vizitei lui Joseph II...” E vorba aici de mina *Joseph* – din 1762 – care a fost “botezată” sau denumită după cunoscutul personaj imperial; în textul german găsim formularea adecvată: “Numele [minei]provine de la împăratul Iosif II”. În versiunea engleză exclusiv se spune că în 1864, lângă mina *Joseph*, s-a deschis mina *Paralela*, “una dintre cele mai mari cavități artificiale subterane”; lipsește vocabula determinativă

* Pr. prof. dr. Vasile Muntean este profesor la Facultatea de Teologie din Timișoara.

¹ Privitor la întregul ținut, o reușită sinteză istorică (creștină și socială), din vechime și până azi, găsim în *Episcopia Covasnei și Harghitei*, album tipărit cu binecuvântarea și sub coordonarea IPS Ioan Selejan, Edit. Grai Românesc, Miercurea-Ciuc, 2014, pp. 7-10.

“din România” (*from* sau *in Romania*). Apoi, conducătorii Ardealului din veacul al XVII-lea, de exemplu, e recomandabil a fi desemnați ca *principi*, nu ca “domnitori”. De adăugat că lucrarea citată în latinește, din 1767, corect sună astfel: *Mineralogia magni principatus Transilvaniae*, și nu “*Mineralogia magnus Transilvaniae*”. În această lucrare – cum se observă și în reproducerea atașată – sunt inserate date despre Parait (azi, în maghiară, *Parajd*).

În legătură cu secuii, din păcate nu aflăm nicio referire la originea lor. După tratatul academic de *Istoria Românilor*, ei sunt – după toate probabilitățile – descendenții triburilor cabare care vor deprinde maghiara². Totuși, sunt amintite răscoalele secuilor din anii 1514 și 1562, îndreptate împotriva asupritorilor de aceeași limbă cu ei. Este de reținut și împrejurarea (consemnată în Scurtul istoric respectiv) că Mihai Viteazul - ca și Matei Corvin, anterior - le-a acordat drepturi secuilor care au intrat în oastea sa; literal: “oamenii de rând s-au alăturat voievodului” român.

Și acum, precum am promis, un succinct comentariu despre Ahtum / Ohtum (ung. *Ajtony*). În exclusivitate, în versiunea engleză un pasaj insolit, chipurile, completează ceea ce în românește se zice despre Ștefan cel Sfânt al ungarilor că, în preajma anului 1.000, aducea sare din Ardeal cu “șlepurile” (!) sale: “These were many times rifted [sic] by the peган [*de facto*, pagan] combatants of the leader Ajtony. So King István was forced to punish the rebels with the help of a smaller campaign”. În realitate, oamenii voievodului bănățean Ohtum, *potens valde* (foarte puternic), nu *a rupt* adesea plutele regale cu sare, ci le-a vămuit, cum ne încredințează sigure surse istorice, voievodatul în cauză întinzându-se între Crișul Alb, Tisa și Dunăre³. Chiar dacă purta un nume de rezonanță turanică, Ohtum devenise creștin,

² Vol.III (coord. Șt.Pascu și R. Theodorescu), București,2001, p.414. Vezi și A.Koestler, *Al treisprezecelea trib: khazarii*, trad. rom., Edit. Nagard, Roma, 1987, p.178 sq.(știri interesante despre cabaro-cazari).

³ I.D.Suciu, R.Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Edit. Arhidiecezană, Timișoara, 1980, pp. 28,45 și 60; *Istoria Românilor* (cit.), p.243.

având soldați creștini⁴ și – prin faptele sale – se dovedise un bun român de vreme ce se identificase până la capăt cu interesele aborigenilor, adică românilor, numiți în izvoarele latinești *blaci* ce erau și în oastea strămoșului său Glad, și el creștin ortodox ca și populația autohtonă. Ohtum, cum a demonstrat și vestitul bizantinist maghiar Gyula Moravcsik⁵, era vasal al împăratului constantinopolitan Vasile II Bulgaroctonul (“omorătorul de bulgari”), ctitorind în orașul de reședință *urbs Morisena* (“Mureșeana”, astăzi Cenad, după numele trădătorului – fost adjunct militar al lui Ohtum) o mănăstire ortodoxă; nu era singura: mai ființa cel puțin una, numită “a lui Ahtum/Ohtum” nu departe de Pecica⁶. Unii cercetători au opinat că la Morisena a rezidat un ierarh ortodox⁷, supoziție ce are nevoie de serioase confirmări. Cu toate acestea, cum indică un hrisov de la același bazileu bizantin Vasile II, din 1019/1020, la *Tibiskos*-Timișoara a existat un castru episcopal, contemporan cu “ducele” Ohtum⁸. Existența unei horepiscopii nu este de exclus.

⁴ P.P.Panaitescu, *Einführung in die Geschichte der Rumänischen Kultur*, Edit. Kriterion, București, 1977, p. 199; I.D.Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Edit. Arhiepiscopiei, Timișoara, 1977, p.38. A se vedea și Episcop Martin Roos, *Die alte Diözese Csanád*, I, Timișoara, 2009, p.40; E. Glück, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în „Studii privind istoria Aradului”, Edit. Politică, București, 1980, pp.101-150; V.Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Edit. Arhiepiscopiei, Timișoara, 1990, pp. 72-73 și 76, n. 69; Idem, *Monografia Arhiepiscopiei Timișoarei*, Edit. Învierea, Timișoara, 2012, p.37 și urm. (cu detalii și bibliografie).

⁵ Studiul său, intitulat *Hungary and Magyars*, a apărut în “The Cambridge Medieval History”, IV-1, Cambridge, 1966, p.574.

⁶ D.Țeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 64; Suzana Móré Heitel, *Începuturile arhitecturii medievale în bazinul inferior al Mureșului*, Edit. Excelsior Art, Timișoara, 2010, p. 63 și urm.

⁷ M.Barbu, E.Ivanof, *Cercetări arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII-XI*, în “Studii privind istoria Aradului”, p.72.

⁸ V.Muntean, *Byzantium and Romanians*, Edit. Patriarhală, București, 2009, p.57 și urm.

Abia în preajma anului 1028 – numai prin trădare (altfel nu) – voievodul Banatului a putut fi biruit de Ștefan I. În acest sens, *Legenda Sancti Gerardi* ne oferă informația edificatoare: “ostașii lui [Achtum] erau mai numeroși decât ai craiului, pe care [voievodul] îl nesocotea”⁹.

Alcătuitorul istoricului Salinei Praid (cu începuturi în epoca romană) și al speleoterapiei, un specialist deosebit (Horváth István), pornind de la sugestiile și precizările de față, ar putea să refacă ce se impune, apelând la concursul vreunui lingvist român, ca și la lecturarea atentă a întregului material de către un competent istoric, întrucât în rândurile de mai sus eu am prezentat numai o selecție. În consecință, textele astfel revizuite vor fi și mai de folos tuturor celor care coboară în subteran, unii ca simpli turiști, alții ca doritori de a-și recâștiga sănătatea.

⁹ I.D.Suciu, R.Constantinescu, *Documente...*, p. 45.

Arme medievale pentru lupta la distanță – din colecțiile muzeului din Lugoj¹

Dr. Răzvan Pinca*

În colecțiile Muzeului de Istorie, Etnografie și Artă Plastică din Lugoj au intrat la mijlocul secolului trecut un număr considerabil de artefacte ce provin de la Pescari (fost Coronini) județul Caraș - Severin, modalitatea prin care au fost achiziționate fiindu-ne necunoscută, în documente figurând doar locul de proveniență. În marea lor majoritate aceste obiecte reprezintă piese de armament și harnașament medievale². Cercetări arheologice sistematice la fortificația de la Pescari au fost întreprinse după 1970 și publicate ulterior³ scoțând la lumină, odată cu dezvelirea fortificației medievale, piese similare celor din colecțiile muzeului lugojean. Cele mai numeroase ca număr și varietate sunt armele pentru lupta la distanță, respectiv vârfurile de săgeată și de arbaletă.

Folosit atât ca armă de luptă cât și la vânătoare, arcul, una din cele mai eficiente și mai mult folosită armă pentru lupta la distanță, este întrebuințat încă din preistorie, pe tot parcursul

* Răzvan Pinca este doctor în istorie și directorul Muzeului de Istorie, Etnografie și Artă din Lugoj.

¹ Datorită faptului că prezentul articol a fost publicat, printr-o regretabilă eroare, în revista *Tibiscum*, XII, Caransebeș, 2005, p.285-292 fără planșe, consider oportună republicarea lui în integralitate.

² Răzvan Pinca, *Spade medievale din colecția Muzeului de Istorie și Etnografie din Lugoj*, în *Studii de Istorie a Banatului*, XXIII-XXIV-XXV, Timișoara, 1999-2001; Idem, *Pinteni medievale și piese de harnașament din colecțiile Muzeului din Lugoj*, în *Analele Banatului*, nr. X-XI, 1, 2002-2003

³ Șt. Matei, Ilie Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, II, Reșița, 1973

antichității și în evul mediu, unde începând încă din secolul al XV-lea pierde din eficacitate și are o întrebuințare tot mai redusă atât ca armă de vânătoare cât și ca armă de luptă⁴, fiind înlocuit în timp cu arbaleta, ce apare ca armă de luptă încă din secolul XIII, și este folosită activ până în prima jumătate a secolului al XVI - lea, aceasta având precizia tirului mai mare cât și o forță de pătrundere sporită a săgeților⁵. Săgețile de arc, cu peduncul sau tub de înmănușare sunt din fier cu coada de lemn sau trestie și în funcție de mărimea arcului dar și de capacitatea lui de îndoire au diferite forme și mărimi⁶. Spre deosebire de cele pentru arc, săgețile de arbaletă au fierul mai greu și mai puternic, cele mai frecvente tipuri fiind bolțurile cu patru muchii și vârful ascuțit sau cele de formă cilindrică sau conică și ascuțite la vârf⁷.

Toate exemplarele prezentate mai jos sunt din fier, iar tipurile de săgeți ce fac obiectul acestui studiu sunt săgeți pentru arc și arbaletă cu peduncul și cu tub de înmănușare. Majoritatea se află într-o stare bună de conservare, doar câteva sunt puternic oxidate și le lipsesc părți.

Săgețile cu peduncul se împart la rândul lor în săgeți foliforme (Pl.I/ a, b; Pl.II/ a, b, c, d, e, f, g, h, i;), săgeți cu vârf piramidal (Pl.III/a; Pl.V/a), săgeți romboidale (Pl.III/b, c) precum și săgeți triunghiulare (Pl.III/d). Mare parte din săgețile cu peduncul sunt foliforme iar trecerea de la vârf la peduncul se face ușor, abia perceptibil la unele iar la altele această trecere este bine marcată de obicei printr-un inel despărțitor, câteva dintre săgeți au vârful romboidal în secțiune.

Săgețile cu tub de înmănușare conic sunt de următoarele tipuri: piramidale (Pl.V/b, c, d, e, f), foliforme (Pl.IV/b, c, e) și cu aripioare (Pl.IV/a, d).

⁴ C. Vlădescu, C. Konig, D. Popa, *Arme în muzeele din România*, București, Edit. Meridiane, 1973, p.31

⁵ *Ibidem*, p. 32 - 34

⁶ *Ibidem*, p. 31-32

⁷ *Ibidem*, p. 34

I. Vârfuri de săgeți pentru arc cu peduncul

a. Vârf de săgeată (Pl. I/a) lucrat dintr-o singură bucată de fier, prelucrat prin deformare plastică la cald, foliform, cu lama în formă de romb ce se termină cu un peduncul rectangular în secțiune și ascuțit la vârf, trecerea de la lamă la peduncul se face printr-o îngroșare inelară iar pe axul lamei nu există nervură.

Folosite universal la vânatoare și luptă, potrivite pentru a trage în caii inamici, sunt vârfuri ușoare care se deformează la lovire. Ca și perioadă de datare se încadrează ca armă de luptă în secolele IX - X⁸ urmând ca în secolele XII - XIII și chiar mai târziu⁹ să fie folosite mai ales la vânatoare. Dimensiuni¹⁰: L=140 mm· l=45 mm; L_p =43 mm; G=32g

⁸ Alexander Ruttkey, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. Bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*, în *Slovenská Arheológia*, XXIV-2, 1976, p.329-330 (în continuare Alexander Ruttkey, *Waffen ...*); Idem, *The organization of troops. Warfare and arms in the period of the Great Moravian State*, în *Slovenská Arheológia*, XXX, 1, 1982, p.177, fig. 38 (în continuare Alexander Ruttkey, *The organization...*); Victor Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, Edit. Institutul European, 1999, p.48, fig. 10/2; Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1967, p.339 fig.182/30, 31, 33, 35, 36, p.343; Székely Zoltán, *Contribuții la problema stabilirii secuilor în sud-estul Transilvaniei*, în *Crisia*, 4, Oradea, 1974, p.90, fig.4/9; Sorin M. Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat din epoca romană până în sec. XXI*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujană, 2004, p.37, p.128, pl.XXIV/4-5; Șt. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, N. Edroiu, P. Gyulai, V. Wollmann, Șt. Matei, *Cetatea Dăbâca*, în *ActaMN*, 1968, p.191, fig.4/11

⁹ Al. Artimon și I. Mitrea, *Așezarea medievală din secolele XIV-XV de la curtea domnească- Bacău*, în *Carpica*, VIII, Bacău, 1976, p.219, p.221, fig.22/7; Adrian A. Rusu, *Cetatea Hațegului - monografie istorică și arheologică*, în *Sargeția*, XVI-XVII, 1982-1983, p.357, fig.11/4; Florea Costea, *Obiecte metalice descoperite în cetatea de pe Măgura Codlei*, în *Cumidava*, II, Brașov, 1968, p.84, 85, fig.1/1-3

¹⁰ Am folosit următoarele abrevieri: L=lungimea totală a vârfului; l=lățimea maximă; L_p=lungimea pedunculului; L_t=lungimea tubului de înmănușare; D_t=diametrul maxim al tubului de înmănușare; D_a=deschiderea arpioarelor; G=greutatea

b. Vârf de săgeată din fier (PI. I/b) realizat prin batere la cald, cu lama plată fără nervură și peduncul circular în secțiune, deosebit de lung și bifurcat la capăt probabil printr-o intervenție ulterioară. Încadrare cronologică incertă, analogiile din literatura de specialitate consultată pentru un vârf cu peduncul de aceste dimensiuni lipsesc. Dimensiuni: L=144 mm (iar împreună cu lungimea totală a pedunculului 195 mm); l=24 mm; L_p=117 mm; G=40g

c. Vârfuri de săgeți de forme și dimensiuni asemănătoare, foliforme, cu lama triunghiulară sau în formă de romb, ce se termină cu un peduncul circular, rectangular sau conic, dintre acestea, două, au vârful rupt (PI.II/a, f). Cu lama triunghiulară sunt piesele din PI.II/d, e, f, h iar cu lama ușor rombică cele din PI.II/a, c, g, i, cu peduncul circular sunt vârfurile din PI.II/a, e, i, cu peduncul rectangular PI.II/c, f, g iar cu peduncul conic în secțiune ce se subțiază lin spre capăt PI.II/d, h. La vârfurile de pe PI.II/a, c, i, trecerea de la lamă la peduncul este marcată de o îngroșare inelară mai pronunțată, iar la PI.II/d, e, f, g, h, mai puțin pronunțată. Ca și datare aceste vârfuri de săgeți pot fi încadrate în intervalul secolelor XIII-XV¹¹. Dimensiuni: PI.II/a:

¹¹ Florea Costea, *op. cit.*, p. 84-85, fig.2/1-4; M. D. Matei, L. Chițescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în Dacia, N. S., X, 1966, p.309, fig. 12/1, 6, 10 (în continuare M.D. Matei; L. Chițescu, *Roman ...*); I. Ioniță, *Săpăturile de salvare de la Trifești*, în Materiale și Cercetări Arheologice, VIII, 1962, p. 737-738, fig. 7/5; Cristian M. Vlădescu, *Contribuții la cunoașterea armamentului folosit de oștile române în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în Revista Muzeelor, nr. 3, 1968, p.259, fig.3; D. Popescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu și S. Morintz, *Șantierul arheologic Tîrgșor*, în MCA, VI, 1959, p.741, fig.13/5; Al. Artimon, *Așezarea medievală de la Tg. Trotuș*, în MCA, XVI, București, 1986, p. 269, 272, fig.9/2, 7; L. Bătrîna, A. Bătrîna, I. Vătămanu și Șt. Scorțanu, *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești (jud. Suceava)*, în MCA, XVI, București, 1986, p.250, fig.6/7; E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV - XVII. Cercetările arheologice din anii 1967-1976*, vol. I, Iași, Edit. Junimea, 1980, p.188, fig.36/2, 6, 7; Idem,

L=50 mm; l=17 mm; L_p=13 mm; G=4g; Pl.II/c: L=45 mm; l=11 mm; L_p=14 mm; G=2g; Pl.II/d: L=42 mm; l=15 mm; L_p=13 mm; G=2g; Pl.II/e: L=37 mm; l=15 mm; L_p=10 mm; G=3g; Pl.II/f: L=44 mm; l=14 mm; L_p=16 mm; G=2g; Pl.II/g: L=46 mm; l=8 mm; L_p=9 mm; G=2g; Pl.II/h: L=55 mm; l=18 mm; L_p=15 mm; G=2g; Pl.II/i: L=74 mm; l=14 mm; L_p=27 mm; G=2g.

d. Vârf de săgeată din fier (Pl.II/b), cu lama plată în formă de frunză și două tăișuri convexe, nervură mediană cu peduncul oval în secțiune ce se îngustează spre capăt, are un inel despărțitor între lamă și peduncul, iar cronologic poate fi încadrat secolelor XIII-XIV¹². Dimensiuni: L=49 mm; l=12 mm; L_p=20 mm; G=2g

e. Vârf de săgeată din fier (Pl.III/d) cu trei lame aproximativ simetrice ce converg spre un vârf ascuțit, trecerea de la corpul propriu zis al săgeții la peduncul este marcată de un prag în prelungirea celor trei muchii. Astfel de săgeți erau folosite îndeosebi pentru a străpunge armuri ușoare sau apărători din piele. Acest vârf de săgeată se datează larg în intervalul secolelor VII-X¹³. Dimensiuni: L=71 mm; l=18 mm; L_p=28 mm; G=6g

f. Săgeți cu vârful piramidal cu trei muchii și forma lamei în secțiune triunghiulară (Pl.III/a), cu patru muchii și forma lamei în secțiune pătrată (Pl.V /a), cu patru muchii și forma lamei variată (romb, dreptunghi) în secțiune (Pl.III/c), cu două muchii și forma lamei variată în secțiune (romb, cerc) (Pl.III/b). Ca și dateare aceste piese se încadrează larg în perioada secolelor XI - XV¹⁴. Dimensiuni: Pl.III/a: L=46 mm; l=9 mm; L_p=25 mm;

Orașul medieval Baia în secolele XIV - XVII. Cercetările arheologice din anii 1977-1980, vol. II, Iași, Edit. Junimea, 1984, p.110, fig. 40/3, 10, 11

¹² L. Chițescu, S. Cristoceca și A Sion, *Cercetările arheologice de la complexul monumentelor feudale de la Cetățeni, jud. Argeș*, în MCA, XVI, București, 1986, p.279, fig. 2/18

¹³ Alexander Ruttikay, *Waffen ...*, p.327, fig.54, B/6, p.331; Idem, *The organization...*, p.177, fig. 41; K. Horedt și colaboratorii, în SCIV, 1-2, an IV, ianuarie - iunie, 1953, p.282, fig.4/6

¹⁴ Pentru Pl.V/a sec.XII-XIII conform Alexander Ruttikay, *Waffen ...*, p.327, fig.54, B/10, pentru Pl.III/a sec. XV conform E. Neamțu, V. Neamțu, S.

G=4 g; Pl.III/c: L=49 mm; l=8 mm; L_p=15 mm; G=3g; Pl.III/b: L=36 mm; l=8 mm; L_p=14 mm; G=3g; Pl.V/a: L=102 mm; l=6 mm; L_p=34 mm; G=15g

II. Vârfuri de săgeți pentru arc cu tub de înmănușare (Pl.IV/a,b,c,d,e), trei exemplare sunt de tip foliform (Pl.IV/b,c,e), cu lama plată, de formă romboidală, cu nervură longitudinală pe axul lamei și două tăișuri convexe ce au în partea inferioară un tub de înmănușare de formă conică încadrându-se cronologic în secolele XIV-XV¹⁵, iar celelalte două exemplare (Pl.IV/a,d) sunt de tipul celor cu aripioare, ce au două tăișuri convexe ce se termină în două aripioare prelungite și tub de înmănușare de formă conică, trecerea de la lamă la tubul de înmănușare se face printr-o porțiune răsucită ce diferă ca lungime de la exemplar la exemplar și pot fi datate larg în intervalul secolelor IX - XIV¹⁶. Exemplarului din planșa IV/d îi

Cheptea, *op. cit.*, vol. I, p.188, fig.36/3, sec. XIII-XIV *ibidem*, vol. II, p.110, fig.40/1,2; sec. X-XII conform Alexander Ruttkey, *Waffen ...*, p.327, fig.54, B/9; pt. Pl.III/b, sec. XI-XIV conform Alexander Ruttkey, *Waffen ...*, p.327, fig.54, B/11, p.331; sec. XV conform M.D. Matei, L. Chițescu, *Nekotorye istoriceskie vyvoda arheologhiceskogo issledovanija zeml'annoï kreposti v Byrlade*, în Dacia, N. S., VII, 1963, p.453, fig.8/3; pentru Pl.III/c, sec.XIII-XIV conform Florea Costea, *op. cit.*, p. 84-85, fig.2/5

¹⁵ E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *op. cit.*, vol.II, fig.40/15-17; M.D. Matei, L. Chițescu, *Roman ...*, p.309, fig.12/2-4, 7, 8; Al. Artimon și I. Mitrea, *op. cit.*, loc. cit., p.219, p.221, fig. 22/4-6; Mugur Andronic, *Habitatul medieval de pe cuprinsul comunei Zamostea (județul Suceava)*, în *Arheologia Medievală*, III, 2000, p.94, fig. 3/10; Rodica Popovici-Baltă, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele XIV-XV de la Băiceni (jud. Iași)*, în *Arheologia Moldovei*, VIII, 1975, p.295, fig.2/4

¹⁶ Alexander Ruttkey, *Waffen ...*, p.327, fig.54, A/1b; Florea Costea, *op. cit.*, p.84, 86, fig.3/1-3; M. Comșa și E. Gheannopoulos, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în SCIV, tom. 20, nr.4, 1969, p.618, fig.1/3, p.619; M. Comșa și C. Deculescu, *Un depozit de unelte și arme descoperit la Curcani (jud. Ilfov)*, în SCIV, tom. 23, nr.3, 1972, p.471, fig.2/1, p.472; A.A. Rusu, *op. cit.*, p.340, p.357, fig. 11/3; M. Comșa, A. Rădulescu și N. Harțuchi, *Necropola de incinerare de la Castelu*, în MCA, VIII, 1962, p.652-653, fig.2/13

lipsească aripioarele rupte din vechime precum și tubul de înmănușare. Dimensiuni: Pl.IV/b: L=88 mm; l=25 mm; L_t=31 mm; D_t=9 mm; G=15g; Pl.IV/c: L=78 mm; l=16 mm; L_t=33 mm; D_t=16 mm; G=26g; Pl.IV/e: L=78 mm; l=19 mm; L_t=30 mm; D_t=11 mm; G=15g; Pl.IV/a: L=75 mm; D_a=30 mm; L_t=21 mm; D_t=8 mm; G=9g; Pl.IV/d: L=50 mm; l=11 mm; G=3g

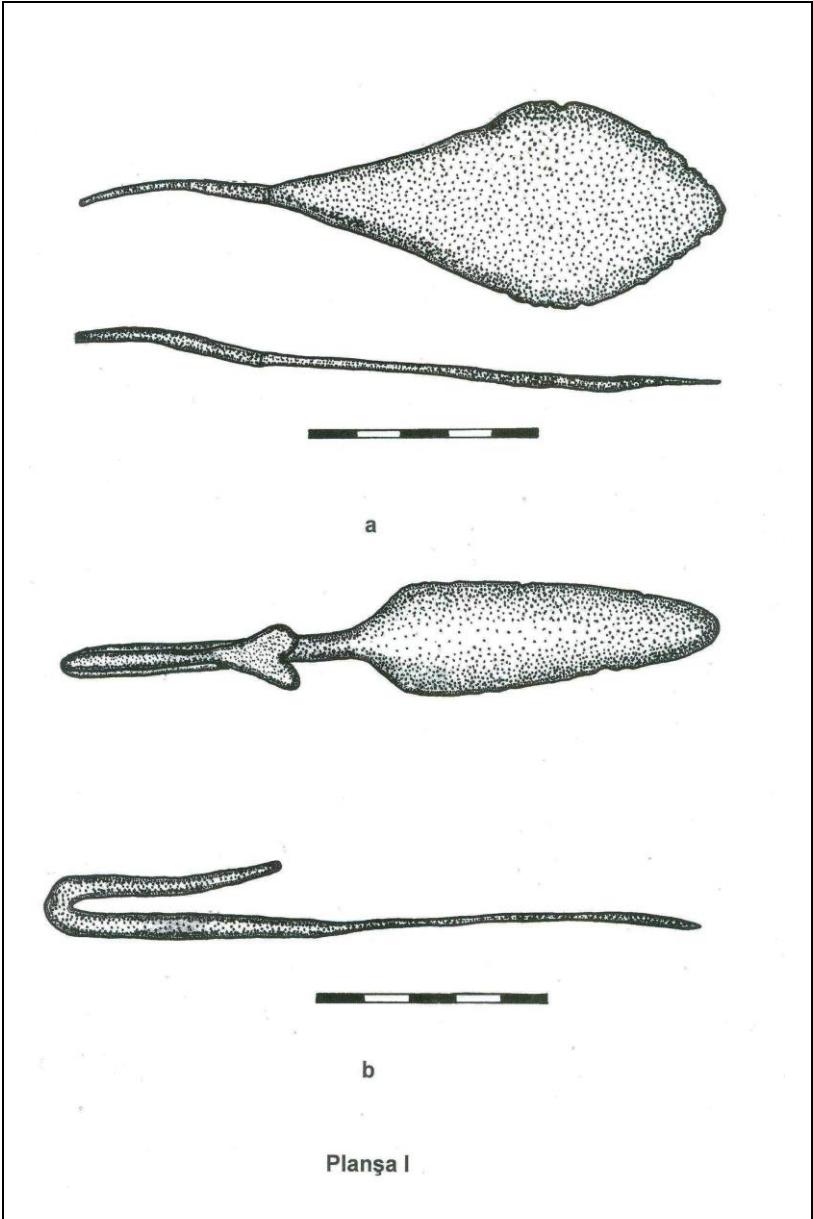
III. Vârfuri de săgeată pentru arbaletă (Pl.V /b, c, d, e, f) cu tub de înmănușare conic și vârful piramidal masiv mai mult sau mai puțin ascuțit cu patru sau trei muchii, triunghiular (Pl.V/e) sau patrulater în secțiune (Pl.V/b, c, d, f) ce se încadrează cronologic în intervalul secolelor XIII-XIV¹⁷. Dimensiuni: Pl.V/b: L=69 mm; l=8 mm; L_t=40 mm; D_t=13 mm; G=19g; Pl.V/c: L=57 mm; l=6 mm; L_t=38 mm; D_t=16 mm; G=15g; Pl.V/d: L=49 mm; l=11 mm; L_t=32 mm; D_t=12 mm; G=16g; Pl.V/e: L=57 mm; l=15 mm; L_t=41 mm; D_t=14 mm; G=18g; Pl.V/f: L=64 mm; l=12 mm; L_t=28 mm; D_t=10 mm; G=32g.

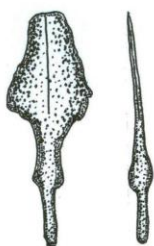
Având în vedere largă răspândire a acestor tipuri de arme în toată Europa Centrală și de Sud-Est și necunoscând condițiile descoperirii este imposibil să facem o departajare între piesele care ar putea proveni din atelierele meșterilor locali și cele realizate în alte zone, aceasta și datorită stării conflictuale pe tot parcursul Evului Mediu și permanentei prezențe armate în cetățile de pe linia Dunării. Numărul mare de vârfuri de săgeți, varietatea lor precum și perioada mare de timp în care se încadrează indică o intensă folosire a acestor tipuri de arme, precum și rolul deosebit de important pe care l-au avut în desfășurarea conflictelor medievale.

¹⁷ Gh. Anghel, D. Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, Edit. Meridiane, 1968, p.26, fig.13/4, p.31, fig.16/3, 4, 7; A.A. Rusu, *op. cit.*, p.340, 357, fig.11/6-9; L. Chițescu, Spiridon Cristoceca și A. Sion, *op. cit.*, p.279, fig.2/16, 17; Al. Artimon și I. Mitea, *op. cit.*, p.219, 221, fig.22/3; Șt. Matei, I. Uzum, *op. cit.*, p.146, fig.6/e

**Mittelalterliche Waffen für den Abstandskampf aus
den Sammlungen des Lugoscher Museums
ZUSAMMENFASSUNG**

Ein reicher Bestand von Kampfaffen der sich im Museum für Geschichte und Volkskunst aus Lugosch befindet, stammt aus der Festung von Pescari (gewesene Coronini), Kreis Karasch - Severin. Eine besondere Stellung nehmen die verschiedenen Formen und Typen von Pfeilspitzen ein, Pfeilspitzen die im ganzem Mittelalter erscheinen. Die Veröffentlichung dieser Pfeile, ohne die Verhältnisse ihrer Entdeckung zu kennen, tragen zur Erkenntnis der Entwicklung und Verbreitung diesses Waffentyps im Banat bei, sowie auch zur Erkenntnis der militärischen Ausrüstung der Solaten, die in den Grenzfestungen an der Donau dienten.

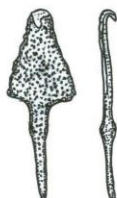
a

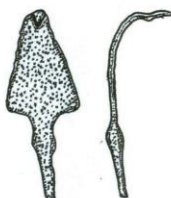
b

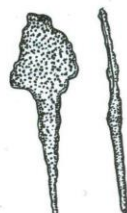
c

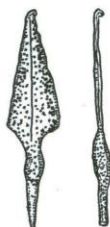
d

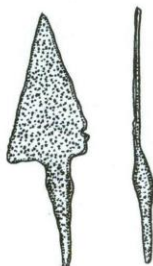
e

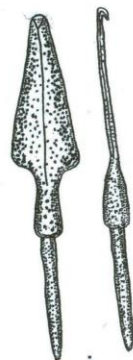
f

g

h

i

Plansa II

a

b

c

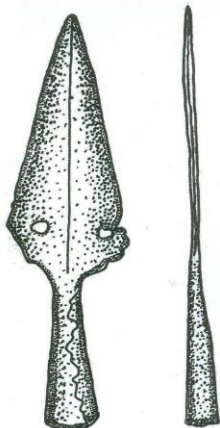
d

Planşa III

a

b

d

e

f

Plansa IV

a

b

c

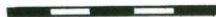
d

e

f

Planşa V

Contribuții la istoria Lipovei în secolul al XV-lea

*Dr. Sorin Bulboacă**

În Evul Mediu, Lipova a jucat un rol important economic, politic, cultural și religios, nu numai în istoria Banatului, ci și în istoria Transilvaniei. Numeroase documente medievale se referă la o serie de momente și aspecte din istoria unui oraș mai important ca Aradul, până la începutul veacului al XVIII-lea. Studiul nostru își propune să reconstituie cele mai importante aspecte din istoria orașului Lipova în secolul al XV-lea.

În veacul al XV-lea, Lipova a fost caracterizată când oraș (*civitas Lippa*), între 1400 și 1445, când târg (*oppidum*), între 1446 și 1483, iarăși oraș între 1482-1486, pentru ca la finele veacului, să fie pomenită de cele mai multe ori ca târg¹. Din punct de vedere demografic, în anul 1475, în târgul Lipova avea înregistrați **545** locuitori contribuabili (**capi de familie**), la care se adaugă cel puțin 120 de săraci, adică peste **2000 de persoane**, ținând seama de media de circa 4,5 suflete pentru o familie pentru secolul al XV-lea².

Dintr-un document redactat de capitlul catolic din Arad, în 27 mai 1439, rezultă faptul că cetatea Șoimoș a fost zălogită, pentru suma de 19 000 de florini, lui Ladislau Hagymasi de Beregsău, comite de Timiș în 1438-1439 și rudelor sale, de către

*Dr. Sorin Bulboacă este președintele Societății de Științe Istorice - filiala Arad și profesor la Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" din Arad.

¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 157.

² *Ibidem*, p. 399, 401.

regele Ungariei, Albert de Habsburg (1437-1439), în 8 mai 1439. A fost smulsă din mâinile lui Ladislau Hagymasi de Beregsău de către credincioșii noului rege, Vladislav I (1440-1444), care în 1440 a donat-o familiei Ország de Guth³. Fiul nobilului Ladislau Hagymasi (numit Ladislau) a furat din cetatea Șoimoș și s-a alăturat răsculaților germani și cehi, care au jefuit mai multe părți ale regatului Ungariei⁴.

În 17 iunie 1446, capitulul catolic din Buda adeverește că, în urma unui schimb, voievodul Transilvaniei și comitele de Timiș, Ioan (Iancu) de Hunedoara, a primit de la Mihail Ország de Guth și Ladislau Hagymasi de Beregsău cetatea Șoimoș și târgul Lipova, pentru care a dat în schimb târgurile Bujor și Jupani cu districtele aferente⁵. Schimbul de posesiuni a eșuat însă, astfel că, peste câteva luni, 2 octombrie 1446, capitulul din Buda adeverea că Ladislau Hagymasi de Beregsău a vândut părțile sale de posesiune din Șoimoș și Lipova lui Iancu de Hunedoara și urmașilor săi⁶. Iancu de Hunedoara a emis un document în orașul Lipova, în 6 octombrie 1447, în calitate de guvernator al regatului Ungariei⁷. Peste doar câțiva ani, Iancu de Hunedoara este din nou prezent în orașul de pe Mureș, cerând oficialilor comitatului Timiș să verifice cauza în care Ioan de Firiteaz solicita restituirea unei datorii de 224 de florini de la Petru banul (6 iunie 1451, Lipova)⁸. În 1446, cetățile Lipova și Șoimoș au intrat în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara iar în 1453, cetatea Șoimoșului, împreună cu domeniul aparținător, este

³ Sofronie Mureșan, *Domeniul Șoimoș în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în *Restituiri bănățene*, vol. II, sub egida Societății de Științe Istorice din România, filiala Lugoj, Edit. Eurostampa, Timișoara, 2014, p. 43.

⁴ *Ibidem*, p. 49-51 (documentul publicat în anexa 2).

⁵ *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara, II* (1430-1470), culese de Frigyes Pesty, ediție, note și comentarii de Livia Magina și Adrian Magina, Edit. Mega, Cluj – Napoca, 2014, p. 155-157, doc. 122.

⁶ *Ibidem*, p. 168, doc. 135.

⁷ *Ibidem*, p. 187, doc. 154.

⁸ *Ibidem*, p. 236, doc. 201.

atribuită lui Iancu și printr-o danie regală. Iancu de Hunedoara a investit mari sume de bani pentru consolidarea cetății Șoimoș. După datele care ne stau la dispoziție, forma pentagonală a cetății, împreună cu zidurile principale a fost construită în această perioadă, cu ajutorul unor meșteri pricepuți aduși din Italia⁹.

Cu prilejul reconstruirii cetății Șoimoș, în timpul stăpânirii lui Iancu de Hunedoara, la câțiva ani după 1446, cheltuielile legate de refacerea cetății au fost acoperite și din nona de vin colectată din 5 localități situate în jurul Lipovei¹⁰. Cetatea Șoimoș, de mare importanță militară și strategică, este mărită de către voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara, imprimându-i caracteristici gotice târzii, cărora mai târziu li s-au adăugat și unele elemente renaștentiste.

La cetatea din Șoimoș se mai vede, într-un perete al ruinei de la nivelul etajului, un frumos cadru de ușă gotică, cu baghete, aparținând ultimilor ani ai secolului al XV-lea. Însemnătatea cetății Șoimoș rezultă și din domeniul său foarte întins, care cuprindea peste 100 de sate, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, între care 79 de sate românești¹¹. Pe suprafața pereților interiori, palatul de la Șoimoș indică cu precizie fostele amplasamente ale sobelor cu cahle care deserveau fiecare din marile încăperi. Ancadramentul porții vechi, ca și cel al porții noi de la Șoimoș, sunt elemente rare, care nu se regăsesc, de obicei, în ruinele altor cetăți medievale¹².

Din Lipova, în 17 septembrie 1455, Blasiu literatul, castelanul de Șoimoș și nevasta sa, Anastasia, au lăsat, prin testamentul încheiat în fața notarului public și a martorilor, mai multe posesiuni bisericii catolice din orașul Arad¹³.

⁹ Geza Kovach, *Consolidarea societății feudale în secolele XIV-XVI, în Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 124.

¹⁰ Marki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad kiraly város története*, vol. I, Arad, 1892, p. 121.

¹¹ Ștefan Pascu, *op. cit.*, vol. II, p. 276.

¹² Adrian Andrei Rusu, George Pascu Hurezan, *Cetăți medievale din Județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 1999, p. 25.

¹³ *Ibidem*, p. 292-294, doc. 253.

Cercetarea istorică modernă n-a reușit identificarea incintei medievale a **cetății Lipova** sau a altor elemente ale fortificației. Ruinele cetății distruse în epoca modernă sunt astăzi cunoscute doar parțial, din planurile târzii de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Un plan din anul 1697, din arhiva Marsigli, oferă câteva indicii referitoare la structura cetății. Nucleul inițial al acesteia, anterioa veacului al XVI-lea, avea o formă rectangulară.

Documentele din veacul al XV-lea, începând cu anul 1456, menționează castelanii cetății Lipova. Dar castelanii Lipovei se bucură de sprijinul regelui Ungariei, Matia Corvin(1458-1490), care, în 22 februarie 1460, i-a dăruit castelanului Paul Bakos de Hosstian, decima ecleziastică pe care comitatul Solnocul exterior o datora arhiepiscopiei catolice de Esztergom¹⁴. A izbucnit însă un conflict între castelanul Lipovei, pe de o parte și nobilul Valentin de Firiteaz și cumnata sa Ana, pe de altă parte, oamenii castelanului Lipovei atacând și jefuind posesiunea Fyaspataka (sat dispărut, situat în apropierea Lipovei) și via de acolo, provocând numeroase pagube. Regele Matia Corvin intervine, poruncind oficialilor comitatului Arad, în 28 octombrie 1461 să investigheze plângerea lui Valentin de Firiteaz și a cumnatei sale împotriva castelanului Lipovei¹⁵. În septembrie 1462, castelani ai Lipovei erau Ioan de Gewdy și Ștefan de Lengeld¹⁶.

Cetatea **Lipovei**, situată pe malul sudic al Mureșului, este menționată documentar, pentru prima dată, în anul 1324. Cetatea regală a Lipovei se întărește mai ales în timpul domniei lui Sigismund de Luxembourg iar importanța strategică a cetății crește paralel cu înmulțirea atacurilor turcești. În 1421, o cetă de ieniceri a fost împrăștiată tocmai în apropierea cetății Lipovei. În anul 1426, cetatea Lipovei a fost dăruită de regele Ungariei țarului Șişman, refugiat din Bulgaria, care investește sume importante în construirea bisericii ortodoxe din oraș. După o scurtă stăpânire a nobilului sârb Gheorghe Brancovici, cetatea Lipovei devine

¹⁴ *Ibidem*, p. 326, doc. 281.

¹⁵ *Ibidem*, p. 334-33, doc. 289.

¹⁶ *Ibidem*, p. 348, doc. 299.

obiectul disputei marilor feudali, până ce, în 1446, cetatea, în cadrul domeniului Șoimoș, a fost atribuită lui Iancu de Hunedoara¹⁷. După toate probabilitățile, în timpul lui Iancu de Hunedoara au fost efectuate noi construcții pentru întărirea palisadelor. Cetatea rămâne în proprietate regală, în timpul regelui Matia Corvin (1458-1490), fiind apoi dăruită lui Ioan Corvin.

Cetatea Lipovei este atestată de mai multe ori în veacul al XV-lea, în anii 1456, 1475, 1482, 1486, fiind stăpânită, pe rând, de văduva lui Iancu de Hunedoara, de cumnatul marelui voievod al Transilvaniei, Mihail Szilágy, de nobilul Jan Giskra (1463) și de nobilul maghiar Nicolae Bánffy (1471)¹⁸. În 19 februarie 1463, regele Matia Corvin a donat mamei sale Elisabeta 7 posesiuni în comitatul Arad, care țineau de cetatea Lipova¹⁹. Regele Matia a fost preocupat de buna întreținere a fortificațiilor cetății Șoimoș, astfel că, în 4 iunie 1464, a poruncit oficialilor cămării din comitatele Arad, Zarand și Bekes să-i ofere lui Ioan Giskra suma de 1000 de florini, bani necesari pentru întreținerea cetății²⁰. Peste doar 4 ani, același rege Matia a poruncit slujbașilor care strângeau dările în comitatele Arad, Zarand și Bekes, să-i dea lui Ioan Giskra, stăpânul cetății Șoimoș, 1000 de florini în contul serviciilor sale²¹.

Ulterior, cetatea Lipovei a fost confiscată nobilului Nicolae Bánffy de către regele Ungariei, Matia Corvin (1458-1490), în anul 1487, pentru vina de necredință, de trădare. În anii 1487-1490, până la moartea regelui Matia Corvin, cetatea Lipovei a fost transferată fiului său natural, Ioan Corvin²². În anul 1494, Ioan Corvin a zălogit cetatea Lipovei banului Bosniei²³.

¹⁷ Geza Kovach, *op. cit.*, p. 125.

¹⁸ Alexandru Roz, Kovacs Geza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997, p. 144.

¹⁹ *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara*, II (1430-1470), p. 349, doc. 300.

²⁰ *Ibidem*, p. 370, doc. 317.

²¹ *Ibidem*, p. 403, doc. 341.

²² Adrian Andrei Rusu, George Pascu Hurezan, *op.cit*, p. 56-57.

²³ Alexandru Roz, Kovacs Geza, *op. cit.*, p. 145.

În 1462, văduva nobilului Francisc Dyodi vinde viile sale din Lipova, în fața juraților Lipovei, pentru suma de 29 de florini²⁴. Pe domeniul cetății Șoimoș, la sfârșitul secolului al XV-lea și în primii ani ai veacului al XVI-lea, dijma din stupii de albine era înregistrată sub denumirea de ”banii albinelor” și însemna unul din zece, iar sub 10 se răscumpăra cu 2 dinari de stup²⁵. Pădurile cu luminișuri mari ofereau condiții prielnice creșterii albinelor.

În orașul Lipova, în secolele XIV-XV, locuiau mulți meșteșugari și negustori, fiind menționați aurarii și argintarii, tâmplarii, croitorii, curelarii, cei care confecționau arcuri și săgeți, morarii, măcelarii și căraușii²⁶. Marca regală de Lipova, precum și atelierul de bătut monedă de argint sunt menționate în 1459²⁷, atestând importanța economică a orașului în cadrul Transilvaniei și a regatului Ungariei, în veacul al XV-lea.

În cetatea Lipovei, în 1425, regele Ungariei, Sigismund de Luxembourg, l-a așezat pe fiul fostului țar bulgar Șișman, Eufrosin, care urma să fie înscăunat ca țar al Bulgariei eliberate de sub turci, dar acest proiect politic nu s-a materializat niciodată²⁸. La sfârșitul lunii septembrie 1426, florentinul Filippo Scolari, comite de Timiș, Cenad, Arad, Caraș și Cuvina a plecat, din Lipova, cu trupele sale, în ultima sa campanie antiotomană în Țara Românească și apoi la sudul Dunării. Grav bolnav, Filippo Scolari moare la Lipova, în 27 decembrie 1426²⁹.

²⁴ *Ibidem.*, p. 144.

²⁵ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 138.

²⁶ Marki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad kiraly város története*, vol. I, Arad, 1892, p. 174; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei.*, p. 67, 69, 219, 243.

²⁷ Arhiva Națională Ungară, Budapesta, DL. 1316.

²⁸ Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des Cruciades*, vol. I, București - Paris, 1899, p. 435, doc. 1.

²⁹ Ioan Hațegan, *Pavel Chinezu*, ediția a III-a, Edit. Artpress, Banatul, Timișoara, 2015, p. 33-34.

Comitele de Timiș și marele comandant militar, Pavel Chinezu, a poposit de mai multe ori în orașul Lipova.

Din acest oraș, în 29 decembrie 1484, Pavel Chinezu i-a trimis o scrisoare comitelui de Bodrog, Nicolae de Varda (sau Kis-Varda), în legătură cu abuzurile comise de mai mulți nobili localnici, cerându-i acestuia să le pună capăt, altfel va fi nevoit să ale aducă la cunoștința regelui și, în cazul în care nici atunci situația nu se va îndrepta, va fi nevoit să intervină cu trupele sale pentru pacificarea comitatului. Popasul la Lipova la sfârșitul anului 1484 trebuie pus în legătură cu renumele localității ca factor de cură și odihnă. Aici și-au petrecut clipe de răgaz și alți comiți de Timiș ca Filippo Scolari, Iancu de Hunedoara și Mihail Szilagzi. După ani dificili de lupte, odihna într-un loc liniștiti, cu ape termale și minerale, cu aer curat și păduri, era binevenită pentru Pavel Chinezu³⁰

Așezat lângă Mureș, Lipova se transformă într-un port important pentru plutele și corăbiile mici care circulau pe Mureș, în special pentru transportul sării. În același timp, Lipova posedă și **depozite de sare**, din care se plăteau în natură „salariile” unor dregători regali din Transilvania. Astfel, la începutul veacului al XV-lea, Nicolae de Remetea primea 4200 de bolovani de sare din depozitul de la Lipova³¹. Funcționari regali supravegheau atent depozitarea și transportul sării pe Mureș, la Lipova. Filip, cămărașul de sare din Lipova este menționat în anul 1418, fiind trimis să cerceteze situația tensionată, de nemulțumire, a lucrătorilor de la ocnele de sare din Ocna Sibiului³². În 15 septembrie 1435, cămărașul sării din Lipova, Baldinacz de Salank, solicita tuturor oficialilor din regat să le permită lui Ladislau și Nicolae Himfy să vândă cei 5 600 de bolovani de sare primiți ca salariu³³. La 1 iunie 1454, din Praga, regele Ungariei, Ladislau Postumul, i-a poruncit lui Iancu de

³⁰ *Ibidem*, p. 183.

³¹ Ștefan Pascu, *op.cit.*, vol. III, Edit. Dacia, Cluj – Napoca, 1986, p. 251.

³² *Ibidem*, III, p. 254.

³³ *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara*, II (1430-1470), p. 58-59, doc. 37.

Hunedoara să dea comitelui Ulric de Cili suma de 30 000 de florini din veniturile cămărilor din Lipova și Sirmiu în contul redobândirii cetății Trencin, zălogită anterior de regele Albert, fapt care ilustrează sumele importante de bani de care dispunea camera de sare din orașul de pe Mureș³⁴.

În Lipova se afla și o fortăreață puternică, orașul fiind întărit și având 2 porți principale de intrare.

Autoritățile urbane din Lipova au emis mai multe documente, care fac referiri mai ales la realități economice, păstrându-se până astăzi 13 documente, redactate în intervalul 1455-1548³⁵. Din punct de vedere al administrației urbane, Lipova nu diferă de alte orașe ale regatului Ungariei. Orașul Lipova era condus de către un jude primar (*iudex de Lyppa, iudex civitatis Lyppa*), ajutat în conducerea treburilor publice de către 12 jurați (*iurati cives*). Era o constantă ca juzii să fie aleși dintre cei care practicau diverse meșteșuguri în oraș. În anul 1455, în fruntea Lipovei era menționat *Simon pelfifex* (adică blănarul).

Din Evul Mediu s-au păstrat documente care atestă **tranzacții comerciale**, pentru orașul Lipova de pildă. În 21 februarie 1479, la Arad, judele orașului Lipova atestă că nobilul Sebastian Orszag și Dumitru Lewkews din Covăsânț au ajuns la o înțelegere în privința viei numită Domomal, cel din urmă plătind nobilului 6 florini și un vas de vin³⁶.

O biserică ortodoxă veche exista la **Lipova**, în afara cetății, construită cândva în secolul al XV-lea, undeva pe ”Dealul viilor”. Construită probabil din lemn, amintirea acestei biserici, dispărută în decursul timpului, o mai păstrează toponimul ”*Valea bisericii*”³⁷. În veacul al XV-lea, **arhidiaconatul catolic Arad**, aparținând episcopiei Cenadului, cuprindea 45-46 de parohii,

³⁴ *Ibidem*, p. 273-274, doc. 239.

³⁵ Adrian Magina, *Documentele autorităților urbane din Lipova (1455-1548)*, în ”Banatica”, nr. 23, Reșița, 2013, p. 599-600.

³⁶ *Ibidem*, p. 606, doc. II.

³⁷ Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară din județul Arad*, Edit. Gutenberg, Arad, 1997, p. 48.

printre care și parohia Lipova³⁸. La 19 martie 1421, papa Martin V acordă indulgențe celor care vor vizita biserica parohială Sfântul Rege Ștefan din orașul Lipova, din dieceza catolică a Cenadului³⁹.

Papalitatea susține misiunea bisericii catolice din Lipova în mijlocul românilor ortodocși⁴⁰. Sunt atestați mai mulți preoți catolici în Lipova în veacul al XV-lea: Mihai (1455), Silvestru și Blasiu (1493), Matei și Blasiu (1497)⁴¹. În 1497 este menționată și capela catolică închinată Sfântului Arhanghel Mihail⁴². Fiind o parohie catolică importantă, la Lipova slujeau liturghia 2 preoți catolici. În anul 1492, **mănăstirea catolică din Lipova** a fost luată, prin decizie papală, de la franciscanii conventuali și dăruită franciscanilor observați⁴³. De asemenea, din Lipova provin 6 membri ai **confreriei catolice Sfântul Spirit** din Transilvania (4 clerici și 2 văduve)⁴⁴.

Nu cunoaștem anul înființării **spitalului din Lipova**, dar faptul s-a produs cândva la începutul secolului al XV-lea. Un document emis de papa Martin V, în 19 martie 1421, se referea la spitalul Sfânta Elisabeta din Lipova, pentru care suveranul pontif acorda indulgențe celor care vor ajuta la refacerea clădirii,

³⁸ Detalii la Adrian Magina, *Parohiile catolice din Banat în epoca lui Sigismund de Luxembourg*, în "Analele Banatului", Serie Nouă, Arheologie – Istorie, XX, 2012, p. 173-188.

³⁹ Viorel Achim, *Convertirea la catolicism a românilor din zona Beiușului în două documente din anul 1421*, în "Mediaevalia Transilvanica", tom V-VI, 2001, nr. 1-2, p. 93.

⁴⁰ *Acta Martini P. P. V (1417-1431)*, ediție A. L. Tăutu, Roma, 1980, doc. 182, p. 448; doc. 182a, p. 449-450.

⁴¹ Ioan Hațegan, *Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos*, Timișoara, 1995, p. 93.

⁴² Marki Sándor, *op. cit.*, p. 380.

⁴³ Adrian Andrei Rusu, George Pascu Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000, p. 184.

⁴⁴ Lidia Gross, *Confreriile medievale din Transilvania (secolele XIV-XVI)*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 2004, p. 188.

după stricăciunile produse de schismatici⁴⁵. Alături de medici funcționau și chirurghi și bărbieri care se ocupau de regulă cu tămăduirea rănilor sau practicau mici operații de suprafață.

Spitalul – azil din Lipova a continuat să funcționeze, inclusiv în veacul al XVI-lea. În 1536, un locuitor al Lipovei oferă testamentar o donație (o sumă de bani) spitalului aflat în centrul orașului, în valoare totală de 14 florini. Testatorul nu specifică în vederea utilizării sumei menționate un scop anume, deci conducătorii spitalului erau liberi să o folosească după nevoile lor⁴⁶.

În **concluzie**, se poate remarca că Lipova s-a afirmat în veacul al XV-lea ca un important centru economic al comitatului Arad, deținând un rol strategic și militar important, prin fortificațiile sale, fiind un oraș cu populație majoritar românească în toată perioada Evului Mediu.

⁴⁵ Viorel Achim, *op. cit.* p. 93: ”...in confiniis regnorum Ungariae et Valachiae situm, per paganos et schismaticos plurimum sit destructum...”.

⁴⁶ Document aflat în copie, după originalul aflat la Arhiva Națională Ungară din Budapesta, în colecția de manuscrise Marki Sándor, la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale din Arad.

Curaj, onoare și exil. Grănicerii sârbi din Nădlac (județul Arad) în prima jumătate a secolului al XVIII-lea

Drd. Gabriela Adina Marco*

1. Zona de graniță de pe Mureș

Sfârșitul secolului al XVII-lea cunoaște o schimbare a situației politice internaționale în centrul și sud-estul Europei astfel că odată cu înfrângerea turcilor sub zidurile Vienei (1683) începe și declinul Imperiului otoman, iar Rusia țaristă, prin țarul Petru cel Mare (1682-1725), precum și dinastia Habsburgică dezvoltă un puternic interes pentru părțile sud-estice ale Europei. Astfel, în anul 1686 aceștia din urmă pătrund în Crișana și cuceresc cetatea Aradului din mâinile otomanilor¹.

Întrucât era stare de război și în partea vestică a Imperiului, Curtea vieneză a dorit să se folosească de populația sârbă în lupta contra turcilor. Contând pe loialitatea lor, împăratul Leopold I (1658-1705) le-a acordat vestitele Privilegii Ilirice. Prin Diploma din 21 august 1690² s-au pus bazele autonomiei Bisericii Ortodoxe Sârbe din Ungaria, sub conducerea însăși a Patriarhului.

* Gabriela Adina Marco lucrează la Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, Biblioteca Universitară „Tudor Arghezi” și este doctorandă la Institutul „George Barițiu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca; email mgabi16@gmail.com.

¹ Eugen Arădeanul, Lucian Emandi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, Edit. Episcopiei Aradului, 1980, p. 51.

² Ljubomir Stepanov, Stevan Bugarski, *Mănăstirea Bezdin. Scurtă prezentare*, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2003, p. 4; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 54-55.

Prin următoarea Diplomă, din 20 august 1691, li s-a recunoscut sârbilor dreptul de conducere teocrată: Patriarhului, pe lângă competențele bisericești strict canonice, i s-a acordat dreptul să numească ofițeri în Miliția populară și să confirme statutele breslelor iar poporului sârb i s-a recunoscut dreptul de a-și alege singur autoritățile locale. Prin Diploma din 4 martie 1695 sârbii au fost scutiți de plata zeciuiei către Biserica Catolică. Mitropolia de la Karlowitz devine singurul for diriguitor al ortodocșilor din Banat și Partium³, iar de la mijlocul secolului al XVIII-lea și al credincioșilor ortodocși români din Ardeal. Aceste privilegii au asigurat o oarecare autonomie a Bisericii Ortodoxe, garantând imunitatea fiscală a clerului, dreptul de a folosi calendarul iulian și au asigurat existența mănăstirilor ortodoxe. Însă toate aceste prerogative au avut și un aspect negativ deoarece populația română nu avea o conducere națională, a bisericii și a culturii.

Prin Pacea de la Karlowitz (1699) semnată în urma războiului austro-turc (1683-1697) se stabilesc granițele între cele două mari puteri europene – Imperiul Habsburgic și Poarta Otomană: Mureșul Inferior, Tisa, Dunărea și Munții Carpați. Regimentele grănicerești au fost înființate în zonele unde teritoriile habsburgice se învecinau cu lumea otomană⁴. La nord de Mureș se restabilește Comitatul Arad ca element administrativ, în zonă înființându-se totodată regimentele grănicerești. Printre primele măsuri de administrare a Banatului de către autoritățile vieneze se numără regularea cursurilor râurilor, precum și asanarea zonelor mlăștinoase și redarea acestora agriculturii. O altă preocupare a stăpânirii austriece a fost de a reconstrui vetrelor localităților pe un plan rectangular, foarte precis.

³ P. Vesa, *op. cit.*, p. 52.

⁴ Ljubivoje Cerović, *Sârbii din România din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2005, pp. 56-62, Toader Nicoară, *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 2001, p. 14.

În urma războiului din 1716-1718, habsburgii cuceresc Serbia, Banatul și Oltenia, însă în urma înfrângerii din 1736-1738, austriecii păstrează doar Banatul Timișan, Oltenia trecând din nou sub administrația de la București. În acei ani a avut loc un nou exod al populației sârbe din Balcani spre Banat și la nord de Mureș, de teama represaliilor otomane. Colonizarea începută în anul 1690 a fost coordonată de patriarhul de Peci (Ipek), Arsenie Cernojević⁵. Sârbii veniți acum fie s-au așezat în localități deja existente (de exemplu, la Nădlac), fie au format unele așezări noi.

După terminarea Războiului austriaco-turc (1683-1697), în urma Păcii de la Karlowitz (1699), prin Hotărârea Consiliului Militar de Război de la Viena, este reorganizată și lărgită granița militară, acesta fiind un bastion permanent de apărare împotriva turcilor, întinzându-se de la vărsarea râului Una în Sava până la Munții Carpați⁶. Întregul sistem militaro-teritorial aflat la frontiera către Turcia este organizat în așa fel încât, pe toată lungimea de aproape două mii de kilometri, de la Marea Adriatică la Munții Carpați, sunt constituite șase Krajine (regiuni de frontieră), adică generalate și șaptesprezece regimente, precum și câteva unități mai mici, independente, și anume: Krajina de Karlovac cu regimente în Lika, Otočac și Ogulin; Krajina de Varaždin cu regiment la Križevac; Krajina de Slavonija cu regimente la Gradište, Brod, Petrovaradin și un batalion de šajkași; Krajina de Banat cu regimentele germano-bănățean și valaho-iliric și un batalion ilirico-bănățean, precum și Krajina de Ardeal cu două regimente românești și două secuiești.

După stabilirea „pe hartă” a Graniței militare, în spațiul desemnat pentru zona Tisa-Mureș în luna august 1699 a venit la fața locului o comisie a Consiliului de Război al Curții vieneze, condusă de generalul Stahremberg⁷ în vederea organizării acestui

⁵ Ioan Hațegan, *Cultură și civilizație medievală la Mureșul de Jos*, Timișoara, 1995, p. 160.

⁶ L. Cerović, *op. cit.*, pp. 56-62.

⁷ *Arad – monografia orașului de la începuturi până la 1989*, coord. Văran, Ion, Hurezian, Pascu, Popovici, Mihai, Arad, Edit. Nigredo, 1999, p. 78-80.

ținut ca și graniță militară. Această comisie a stabilit ca miliția de stat din zona Mureșului și a Tisei să cuprindă un număr de 2853 de oșteni arondați în 26 de localități de frontieră. În principal în rândul grănicerilor mureșeni, au fost angajați sârbii și macedoromânii emigrați din Balcani sau Banat la nord de Mureș. Zona grănicerească mureșeană se întindea pe aproximativ 150 km (de la Mako la Săvârșin).

Zona de graniță de pe Mureșul Inferior a fost înființată efectiv în anul 1702, reședința comandamentului fiind stabilită la Arad. Grănicerii aveau ca atribuții principale apărarea hotarului dintre Imperiul Habsburgic și cel Otoman, precum și participarea împreună cu armatele habsburgice pe câmpul de luptă, în caz de nevoie. Practica a demonstrat că așa-numita Graniță militară dădea cei mai buni ostași, plătiți cel mai puțin, și aceasta datorită faptului că proprietățile și familiile lor îi legau de teritoriul aflat în prima linie cu ocazia fiecărei incursiuni turcești. Curtea de la Viena avea în grăniceri un aliat de nădejde și pentru lupta împotriva nobilimii maghiare. Avându-i pe ei, așa-numiții „fii ai împăratului”, Curtea de la Viena a încetat, în mare măsură, să depindă de nobilii unguri și de cei austrieci în vederea adunării unei armate. Pe de altă parte, poporul sârb a devenit un factor capabil să se opună oricărei forțe care îi periclita existența și libertatea. Populația masculină din satele unde au fost instalate punctele grănicerești a fost scutită de sarcini fiscale și iobăgești (pe perioada de funcționare efectivă a graniței, între anii 1702-1716), având obligația principală de a păzi valea Mureșului Inferior.

Granița militară oferea sârbilor posibilitatea să-și păstreze și să-și cultive credința și limba strămoșilor, dar le oferea și un statut de oameni liberi, subordonați doar Consiliului de Război al Curții de la Viena. Granița militară era constituită ca un teritoriu clar despărțit de restul provinciei. De asemenea, era supusă în toate numai împăratului. Factorul de bază al independenței economice a zonei de graniță militară de păturile stăpânitoare era dreptul de folosință a feudelor grănicerești.

Pe teritoriul Graniței de pe Mureș⁸ sârbii au fost colonizați și organizați în 13 localități: Arad, Glogovăț (azi Vladimirescu), Mândruloc, Nădlac, Păuliș, Pecica, Sâmbăteni, Semlac, Cenad, Cicir, Șeitin, Săvârșin și Șoimoș, unde au fost angajați în regimentele grănicerești, centrul de comandă fiind la Arad. Comandant al Graniței de Mureș a fost numit colonelul Jovan Popović Tekelija, cel care a cucerit gloria în timpul războiului în bătălia de la Senta în anul 1697. El a pus în practică Hotărârea Consiliului de Război al Curții de la Viena de construire a cetății pe Mureș, în partea bănățeană, lângă Arad.

La Nădlac, granița era apărată de 50 de haiduci (pedeștri) și 25 de husari (călare). Ca simbrie aceștia primeau 36 florini – husarul și 25 florini – haiducul. Conducătorul garnizoanei nădlăcane a fost Iovan Štrba⁹. Autoritățile vieneze au cerut ca toți ceilalți locuitori ai satelor mureșene (de la Săvârșin la Mako) să-și mute casele cât mai aproape de râu pentru a putea apăra cât mai eficient zona. În acea perioadă la Nădlac începe să se dezvolte cartierul Bujac.

Populația zonei de graniță militară era împărțită în patru categorii: miliția, ceardaklii, veteranii și supranumericii (populația civilă). Militarii erau grăniceri din serviciul activ și intrau în componența regimentelor. Ceardaklii rămăneau pe teritoriul graniței și își făceau serviciul în spațiul aflat lângă frontieră. Veteranii sau militarii mai bătrâni dețineau proprietăți primite pe viață, care, după decesul lor erau restituite statului, respectiv Graniței militare. Statutul cel mai complicat îl aveau supranumericii, și anume emeriții sau populația civilă (membrii familiei militarilor). Deși își duceau viața pe teritoriul Graniței militare, ei aparțineau parțial și de comitatul Arad, mai ales când era vorba de plata impozitelor. În fond, ei erau rezerva din care

⁸ L. Stepanov, S. Bugarski, *op. cit.*, pp. 6-7; Petre Țiucra-Pribeagul, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, București, Imprimeria Căilor Ferate Române, 1936, p. 350.

⁹ *Aradul – permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 159.

se completau unitățile grănicerești, ceea ce se cerea aproape cu ocazia fiecărui război.

Un conflict armat la care au participat grănicerii sârbi de pe Mureș și Tisa a avut loc în timpul Răscoalei populare conduse de principele ardelean Ferencz Rakotzy (1703-1711). Răscoala a izbucnit în părțile de est ale Ungariei și a cuprins întreaga țară. Unitățile imperiale (cu un număr redus de oșteni) s-au împrăștiat în panică în fața forței ofensive a armatei maghiare de eliberare care număra 100000 de oameni înarmați. În situația dată, sârbii reprezentau un potențial militar pe care contau ambele părți beligerante. Curtea de la Viena, pentru că le-a acordat privilegiile sârbilor și pentru că aceștia reprezentau grosul unităților grănicerești, s-a orientat spre atragerea de partea sa a personalităților de frunte cum au fost vicevoievodul Jovan Monasterlija, comandantul Graniței de pe Dunăre, Mojsije Rašković, comandantul zonei grănicerești de pe Tisa, Vulin Ilić și Jovan Popović Tekelija de la Arad. Operațiunile de a-i atrage pe sârbi de partea austriecilor au fost coordonate personal de către prințul Eugeniu de Savoya (1663-1736).

Presiuni în a-i atrage pe sârbi de partea lor s-au exercitat și dinspre nobilimea maghiară în frunte cu principele ardelean Ferencz Rakotzy. Încercarea sa se baza pe faptul că sârbii trăiau în spațiul dintre lacul Balaton și Mureș, Dunăre și Drava. Fiind înarmați, se considera că ei pot influența hotărâtor rezultatul răscoalei. Prin urmare, luând în considerare că sârbii erau „înarmați și pricepuți la arme”, conducerea răscoalei i-a cerut nobilimii maghiare să fie tolerantă față de ei. Mai ales că ei îi considerau pe sârbi și o posibilă forță economică.

Grănicerii s-au decis să se alăture Vienei. În cursul înfruntărilor dintre habsburgi și nobilimea maghiară, sârbii au avut mult de pățimit. Multe sate sunt incendiate, locuitorii uciși, iar mulți, pentru a-și salva viața, au fugit în ținuturile din Banat care se afla încă sub stăpânire turcească. Înțelegerea dintre Curtea de la Viena și răsculații maghiari din 1706 a însemnat încetarea temporară a operațiunilor de război. Prin Pacea de la Satu Mare semnată în anul 1711, răsculații unguri se predau. Dar

pentru poporul sârb au rămas consecințe grele, răscoala lui Rakotzy provocând noi migrații. Mulți dintre sârbii care locuiau până atunci la nord de Mureș și în Ardeal, s-au retras înspre sud.

2. Răscoala lui Pera Seghedinaț

Persecuția religioasă a ortodocșilor, știrbirea treptată a privilegiilor grănicerești, sarcinile fiscale mereu crescânde, demersurile tot mai insistente ale nobilimii de a-i transforma pe toți grănicerii mureșeni în simpli contribuabili a ațâțat spiritele în zonă și a determinat izbucnirea unei revolte¹⁰. Mulți iobagi români au început să se înroleze în rândul grănicerilor, în principal pentru privilegiile dobândite inițial doar de sârbi. Răscoala iobagilor din ținuturile aflate la nord de Granița de Mureș împotriva nobilimii maghiare din anul 1735 a fost dublu legată de grănicerii de pe Mureș. Pe de o parte, făcând parte din armata imperială, au participat la înăbușirea răscoalei, iar pe de altă parte, un număr de grăniceri, avându-l în frunte pe Pera Jovanović Seghedinaț, comandantul garnizoanei grănicerești de la Pecica, au participat alături de iobagi împotriva feodalilor locali.

Războiul austro-turc din 1716-1718 și ocuparea Banatului de către habsburgi a determinat mutarea graniței dintre cele două imperii pe Dunăre. Dar zona grănicerească de pe Mureș, deși nu își mai avea nicio motivație, nu a fost încă desființată, aici desfășurându-se în continuare un serviciu de pază și de carantină. Nemaifiind solicitați la serviciul armat, grănicerii s-au putut consolida din punct de vedere economic. Fiind în serviciul grăniceresc, localnicii erau inițial scutiți de dări, dar, treptat, au fost obligați să contribuie și ei la vistieria statului, fiind integrați în comitetul Arad.

¹⁰ Eugen Glück, *Mișcarea lui Petru Seghedinaț din zona Mureșului de jos (1735)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „Gheorghe Bariț” din Cluj-Napoca”, Edit. Academiei Române, anul XL, 2001, pp. 37-62; *Arad – monografia ...*, pp. 78-80; *Aradul – permanență ...*, pp. 155-163; L. Stepanov, S. Bugarski, *op. cit.*, p. 5.

Frecvent, grănicerii erau chemați să sprijine luptele dinastice. Astfel a fost cazul și în anul 1733, când pe spese proprii, grănicerii de pe Mureș au fost solicitați să se echipeze și să plece în Silezia. Generalul Hadtko, comandantul cetății Arad, având în vedere că grănicerii erau preocupați cu pregătirile militare și au neglijat lucrările economice, trimite la Viena două rapoarte prin care solicită să se reducă dările cu 25%, dar răspunsul curții imperiale este negativ. În martie 1734 grănicerii au primit ordin să plece în Silezia, anulat în aprilie. Dar în iunie 1734, un nou ordin este emis, în care se spune că trebuie să plece în Boemia, ordin anulat o lună mai târziu. Grănicerii au rămas până la urmă acasă, dar cu cheltuielile privind echiparea, precum și cu pământurile nelucrate. În octombrie 1734, li s-a cerut grănicerilor plata de urgență a dărilor datorate statului. În noiembrie 1734, aceștia au înaintat o nouă petiție în privința scăderii sau anulării impozitelor, rămasă iarăși fără rezultat. Tot în acea perioadă li s-a cerut prestarea unor munci în folosul statului. Toate acestea au avut ca rezultat nemulțumirea generală a grănicerilor de pe Mureș. Tot acum s-a pus în discuție desființarea zonei grănicerești și trecerea grănicerilor în sistemul armatei de linie, desființându-se și privilegiile primite la sfârșitul veacului al XVII-lea. Politica fiscală a statului i-a nemulțumit pe grăniceri, aceștia fiind nevoiți să plătească vamă și alte dări privind circulația mărfurilor, plăți de care erau scutiți în trecut. În acele timpuri, unirea religioasă câștiga tot mai mult teren în Transilvania, autoritățile dorind extinderea ei spre zona Aradului. Grănicerii, ortodocși în totalitate, au fost fermi împotriva acestui act de extindere a uniției religioase, neacceptându-l.

Grănicerii revoltați s-au „aliat” cu țăranii din comuna Bichiș, realizând că singuri nici unii, nici alții nu au sorți de izbândă. Dar fiecare urmărea scopuri proprii: grănicerii – restaurarea privilegiilor, iar țăranii – scopuri antifeudale. Căpitanul grănicerilor de la Nădlac, Iovan Štrba, a sprijinit din toate puterile pe grănicerii din Pecica răsculați.

Conducătorul răscoalei, Pera Jovanović Seghedinaț, era descendent al oștenilor sârbi care s-au acoperit de glorie în

războaiele împotriva turcilor de la finele secolului al XVII-lea. Cu ocazia formării Graniței Militare Mureșene lui Pera Seghedinaț i-a fost repartizată căpitania garnizoanei din Pecica. Unitatea sa de grăniceri era compusă din 14 ofițeri și subofițeri și câte o sută de infanteriști și călăreți. S-a remarcat prin vitejie și iscusință militară în luptele împotriva oștenilor lui Rakotzy, însă nu a fost avansat în grad și nici nu a primit vreo recompensă. Avea, totuși, unele domenii agricole în proprietate.

Aflând despre organizarea răscoalei, autoritățile austriece îi trimit în martie 1735 pe grănicerii de pe Mureș să o înăbușe (un efectiv de 1224 ostași). În fruntea lor se afla aliatul de până ieri al răsculaților, obercăpitanul Giurka Šević. În statul său major erau căpitanii Mihić din Ienova, Radak din Semlac, Ranko Tekelija din Arad, Miško Tekelija din Sâmbăteni, Jovan din Păuliș, Gheorghe din Cicir, Raia din Glogovăț și Janko din Mândruloc.

La scurt timp de la izbucnire, răscoala este înfrântă, iar la 27 august 1735 sunt arestați Pera Seghedinaț, fiul acestuia Mihajlo, precum și căpitanii Jovan Štrba de la Nădlac și Giurka Šević de la Arad, fiind încarcerați la Buda. Giurka Šević a murit în timpul anchetei, iar ceilalți au primit pedepse ușoare. În raportul Consiliului de Război al Curții este notat că Pera Seghedinaț, deși avea vârsta de 81 de ani, „a suportat chinuri grele, cu o asemenea forță corporală și spirituală că se părea că este mai degrabă pregătit să moară în chinuri decât să trădeze detalii și pe participanții la răscoală”. Pedepsa a fost aspră pentru el: degradare militară, frângere pe roată, strivirea capului cu toporul, sfâșierea trupului și expunerea bucaților de trup la Pecica și în alte localități. Sentința este executată la Buda în 23 martie 1736. După executarea sentinței corpul lui Pera este expus în fața casei sale din Pecica.

Căpitanul nădlăcan Jovan Štrba a fost eliberat și repus în funcție. La baza acestei hotărâri au stat considerente de ordin politic, determinate de dorința de liniștire a spiritelor în rândul grănicerilor care urmau să fie folosiți în apropiatul război antiotoman.

3. Plecarea în Rusia

În urma războiului din 1716-1718, habsburgii cuceresc și anexează Serbia, Banatul și Oltenia, iar după semnarea păcii de la Passarowitz (1718), zona de graniță de pe Mureș și Tisa își va pierde însemnătatea. După noul război austro-turc (1737-1739), Viena păstrează doar Banatul, Oltenia trecând din nou sub administrația de la București, iar hotarul dintre cele două mari imperii a fost mutat pe Dunăre¹¹. Ca să apere Banatul de eventualele incursiuni ale turcilor, administratorul regiunii, contele Claudius Florimund Mercy (1666-1734) a organizat Miliția Statală și a început demobilizarea graniței Tiso-Mureșene.

Odată cu instituirea stăpânirii austriece au început și „schimbările la față” ale naturii și a așezărilor umane¹². În primul rând s-au regularizat cursurile principalelor râuri (Mureș, Timiș, canalul Bega, Crișuri etc.), s-au asanat numeroase zone mlăștinoase, întinse zone împădurite au fost defrișate, iar pământul destinat culturilor agricole. Au fost reconstruite vetrele majorității localităților pe un plan rectangular, foarte precis. Noile schimbări au impus în Banat și Crișana colonizări de populație germană, maghiară, slovacă italiană, franceză etc. între anii 1723-1821.

În anul 1741¹³ se cere insistent desființarea regiunii grănicerești de pe Tisa și Mureș și alipirea localităților din zonă la comitatele maghiare învecinate. După desființare, zona grănicerească Semlac-Arad-Săvârșin trece în subordinea administrației civile a comitatului Arad. Nădlacul și Șeitinelul sunt încorporate în cadrul comitatului Cenad. Curtea vieneză, însă, nu s-a hotărât imediat să execute această doleanță, abia începând cu anul 1743 se fac pași practici de demobilizare a graniței de Tisa și Mureș.

Rând pe rând, sunt desființate toate punctele de graniță de pe Mureș și Tisa. La data de 29 octombrie 1750 ultimele

¹¹ *Arad – monografia ...*, p. 78-80.

¹² *Aradul – permanență ...*, p. 157-158.

¹³ E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, p. 53.

rămășițe ale zonei grănicerești se vor desființa, iar grănicerii rămași pe loc sunt trecuți fără excepție în rândul iobagilor.

Demobilizarea a stârnit revolta grănicerilor și imediat 2400 dintre ei au trecut Mureșul și s-au refugiat în Banat, stabilindu-se fie în zona Lipovei, fie în cea a orașului Pančevo. Grănicerii care au acceptat să se mute în sud, au încheiat în anul 1750, un acord cu autoritățile militare austriece în care sunt specificate drepturile și îndatoririle lor. Aveau îndatorirea ca pe timp de pace să facă serviciul în cadrul cordonului grăniceresc de pe Dunăre, iar pe timp de război, familiile lor erau scutite de dări. Dacă se întâmpla să aibă victime pe front, familiile celor dispăruți beneficiau de o despăgubire în bani.

Curtea de la Viena le-a cerut grănicerilor de Tisa și Mureș să se pronunțe până în luna septembrie a anului 1751 dacă vor să-și păstreze statutul de militari sau doresc să devină civili („paori”, adică țărani). În Edictul dat de împărăteasa Maria Terezia (1740-1780) se specifică faptul că nu a putut refuza păturilor maghiare ca teritoriul graniței de Tisa și de Mureș să fie alipit Ungariei, dar nu avea de gând să se atingă de privilegiile acordate poporului sârb. De aceea s-a îngrijit ca grănicerii care nu doreau să rămână pe pământurile pe care trăiau, să primească alte domenii, la fel de bune. În același timp, împărăteasa îi amenința sever pe toți cei care se ridicau la răscoală. Din aceste cauze, grănicerii au devenit extrem de îngrijorați, tulburați și mâhniți. De la venirea lor în zona Mureș-Tisa, sârbii fuseseră mereu în războaie, dovedindu-și vitejia și atașamentul față de Curtea vieneză, iar acum se dorea ca ei să fie îndepărtați. Li s-a propus mutarea în Banat pe Dunăre, dar le venea greu să-și părăsească gospodăriile, cu bătrânii și copiii și să pornească din nou în necunoscut.

Încercând să mențină totuși statutul graniței de pe Mureș, au început să se organizeze adunări populare în diverse localități împotriva demilitarizării. O astfel de adunare a avut loc și la Nădlac, în data de 10 noiembrie 1750¹⁴, în cadrul

¹⁴ L. Stepanov, S. Bugarski, *op. cit.*, p. 6-7.

căreia participanții s-au pronunțat împotriva desființării privilegiilor grănicerești. În anul 1751, grănicerii trimit un Memorandum Administrației Imperiale în care se spune: „Cu toții, odată pentru totdeauna, unul pentru toți și toți pentru unul, declarăm că cerem să rămânem ostași și pentru onoarea noastră și a renumelui nostru, nu avem nici cea mai mică dorință să lepădăm arma din mână și să devenim paori”. Zadarnice au fost încercările militarilor de a schimba hotărârea privind demobilizarea graniței.

Situația a devenit extrem de critică. Exista pericolul ca întregul spațiu al fostei granițe să rămână pustiu prin plecarea militarilor cu familiile lor spre Banat sau spre Rusia. Pentru a menține ordinea, comandantul Banatului, general-maiorul Engelshofen (1692-1761) a fost nevoit să ceară ajutorul unui detașament de scutieri. Împărăteasa Maria Terezia a dat ordine precise autorităților comitatense să se poarte cu grijă față de grăniceri, iar poporului sârb i-a comunicat, printr-un Edict, că cei care doreau să-și mențină statutul de grăniceri, erau obligați să se mute în Banat unde vor fi scutiți de dări pe o perioadă de trei ani.

Confruntându-se cu ideea pierderii credincioșilor, și, mai ales, a veniturilor consistente, în încercările de a-i opri pe grănicerii rămași să emigreze în Rusia s-a implicat și mitropolitul de Karlowitz, Pavle Nenadović, rugând-o pe împărăteasa Maria Terezia să facă tot posibilul ca să-i determine pe credincioșii săi să renunțe la strămutare.

De la primele încercări ale autorităților austriece de desființare a regimentelor grănicerești de pe Mureș, grănicerii, nemulțumiți, au început să-și aștească tot mai mult privirile către Rusia pravoslavnică (ortodoxă). Fără speranța de a se mai întoarce vreodată la vetrele strămoșești, pierzând pe zi ce trece încrederea în Curtea de la Viena, nedorind să cadă sub stăpânirea nobilei maghiare, supuși la tot felul de prigoane și, mai ales, de naționalizării, sârbii vedeau existența „pământului făgăduinței” în Rusia slavă și ortodoxă. Interesul pe care Rusia l-a manifestat pentru populația ortodoxă și slavă din Balcani avea, pe lângă motive sentimentale, și pe cele strategico-politice care-i serveau

realizării intereselor în sud-estul Europei. Pe lângă acestea, grănicerii sârbii, fiind o populație organizată deja militar, erau utili pentru paza granițelor de sud ale Rusiei, spre turci și tătari, adică pentru realizarea dorinței străvechi a acestei puteri de a avea ieșire la Marea Neagră.

Pentru a impulsiona exodul sârbilor spre Rusia, este formată o comisie specială având împuterniciri vaste: racolarea, primirea și cazarea în locuri special destinate, organizarea localităților și încadrarea acestora în sistemul militar-teritorial rusesc existent, asigurarea resurselor financiare pentru toate acestea. Împăratul Rusiei Petru cel Mare (1672-1725) îl trimite în anul 1723 pe Jovan Albanez în „Țările sârbești”, înțelegând prin aceasta granița militară de Tisa și de Mureș. I-a înmănat cu această ocazie și *Chemarea* prin care se adresează tuturor celor care erau pregătiți să intre în serviciul militar rusesc și și-a exprimat hotărârea de a forma câteva regimente de cavalerie în structura cărora să fie încorporați sârbii. Această *Chemare* și acțiunea lui Jovan Albanez au avut rezultatele scontate. Încă în anul 1724, pe teritoriul Rusiei vin în jur de o mie de sârbi. Aici se formează o Comandă sârbească, iar în 1727, aceasta devine Regimentul sârb de husari. După întoarcerea sa din războiul împotriva Persiei, Regimentul este îndreptat înspre spațiul dintre cetățile Tora și Linia, ostașilor sârbi dându-li-se terenuri agricole. Acest Regiment sârbesc de husari a fost organizat în mod similar ca și granița militară din Austria.

Următorul val al venirii sârbilor în Rusia urmează în anul 1747, în timpul împărătesei Elisabeta I Petrovna (1741-1762). Acum sosesc numeroși grăniceri sârbi de pe Mureș, avându-l în frunte pe Petar Tekelija. Acesta devine comandant al Regimentului sârb de husari și își face o strălucită carieră militară, fiind onorat cu înalte distincții militare pe care i le acordă Curtea rusă.

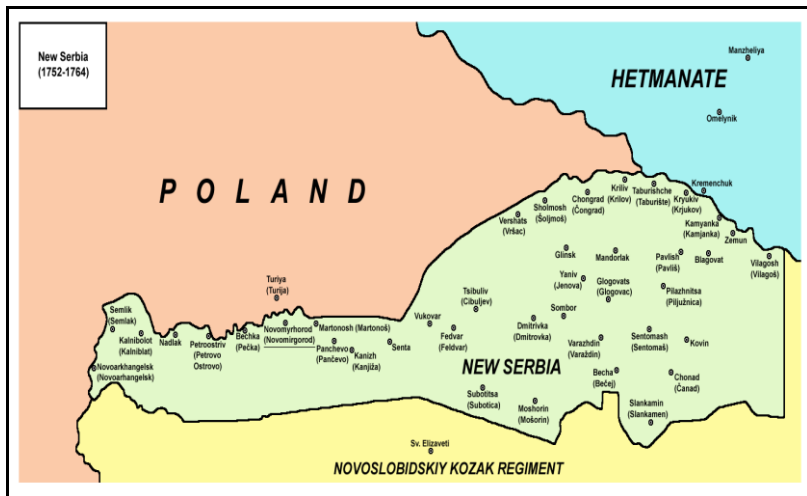
După desființarea graniței de Tisa și Mureș, problema migrării sârbilor în Rusia devine și mai actuală. Acest fapt era încurajat și de propaganda sârbilor aflați deja în slujba Rusiei, precum și a reprezentanților consulari ai Rusiei la Viena. Cu

această sarcină printre grănicerii de pe Tisa și Mureș au venit locotenentul Petar Tekelija și căpitani Gavriilo și Dimitrije Perić. Grănicerii de pe Mureș, în dorința de a emigra în Rusia, se adresează reprezentantului Rusiei la Viena, contelui Bestujev cu rugămintea de a intermedia la țar ca ei să fie primiți în Rusia, „pentru vitejia, cinstea, înrudirea și atașamentul nestrămutat față de țarul Rusiei”. Informând-o pe împărăteasa Elisabeta despre acest fapt, Bestujev specifică: „Dacă s-a ajuns până aici că din proprie dorință Curtea de la Viena se lipsește de viteaza armată sârbă, nouă ne rămâne să ne îngrijim ca s-o atragem de partea noastră”.

Un grup de circa 4000 de oameni din ținuturile Tisei și Valea Mureșului, dar și din alte ținuturi sârbești, a pornit spre Rusia în a doua jumătate a lunii septembrie 1751, avându-l în frunte pe Jovan Horvat. În prealabil, acesta, la recomandarea Consiliului de Război al Curții vieneze, a primit de la împărăteasa Maria Terezia „eliberarea din armată” și pașapoarte pentru sine și pentru ofițerii pe care i-a luat cu el. Grănicerii care au plecat din zona Mureșului erau originari din zece localități. Ei au ajuns la Kiev, în data de 10 octombrie 1751.

Jovan Horvat ajunge la Sankt Petersburg spre finele anului 175, unde îi înmânează împărătesei Elisabeta I Petrovna cererea prin care este rugată să permită sârbilor să se stabilească pe teritoriul Împărăției Ruse. După o scurtă perioadă de așteptare, la 24 noiembrie 1751, este emis Ordinul împărătesei Elisabeta referitor la acceptarea ca cetățeni a sârbilor care doresc să se mute în Rusia și să slujească în regimente special constituite pentru aceștia. Sunt desemnate, cu această ocazie, locuri speciale de stabilire a lor, la frontiera cu Poarta Otomană, precum și salariile celor din regimentele de husari și subordonarea acestor regimente față de Colegiul Militar Rus.

În anul 1752 are loc o nouă migrație a populației sârbești din zona Banat și de pe valea Mureșului spre Rusia, aceasta fiind condusă de colonelul Jovan Šević și locotenent colonelul Rajko Preradović.

„Noua Serbie” – zona din Rusia unde s-au așezat sârbii veniți de pe valea Mureșului

La chemarea împărătesei Ecaterina a Rusiei în perioada 1751-1752 au plecat „32000 suflete numai cei purtători de arme”, cu familiile lor din localitățile Pecica, Nădlac, Semlac, Șiria (Vilagoș), Cuvin, Glogovăț, Ineu (Jenova), Șoimoș, Păuliș, Mândruloc¹⁵. În noul spațiu, sârbii s-au stabilit în zona mărginită la est de Bug și Suhinia, până la Nipru spre răsărit, iar spre sud până la vărsarea râului Vis în Suhinia și până la vărsarea râului Tiasmin în Nipru. Acesta era teritoriul *Noii Serbii*. Cu această ocazie, s-au luat naștere în zonă localitățile cu nume identice sau foarte asemănătoare cu cele de unde au plecat sârbii: Canad, Nadlak¹⁶, Pečka, Jenovo, Pavliš, Glogovac, Mandorlak, Sabadhelj, Sajtin, Semlak și altele, astfel sârbii așezați pe noile teritorii amintindu-și de locurile de unde au plecat.

¹⁵ Gheorghe Ciuhandu, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri cu un extras istoric până în 1752 și însemnări istorice politice ulterioare*, Arad, Edit. Autorului, Diecezana Aradului, 1940, pp. 102-103.

¹⁶ Astăzi localitatea **Nadlak** se află în Ucraina, în raionul Kirovohrads'ka Oblast', fiind un orașel cu o populație cuprinsă între 1000 și 2000 de locuitori.

Sârbii și-au construit aici în jur de 30 de biserici fiind sub jurisdicția Mitropoliei Kievului din cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse. A existat și încercarea de înființare a unei Eparhii speciale sârbești. În acest sens, a fost desemnat ca episcop Simeon Končarević. S-a renunțat, însă, la această intenție deoarece în acest ținut exista organizată Biserica Ortodoxă Rusă. Se considera că nu sunt necesare două episcopii ortodoxe în același ținut.

Rupți de matca lor etnică, aflați într-un mediu ortodox și slav, sârbii s-au contopit rapid, s-au rusificat. Așa se face că la un secol și jumătate de la venirea lor aici, au rămas doar în jur de o mie de sârbi. La începutul Primului Război Mondial mai existau circa 300 de sârbi. În secolul al XX-lea, urmele sârbești se mai întrezăreau foarte palid în memoria puștinilor vârstnici și ceva mai pronunțat în folclor, în onomastică, precum și în macro și microtoponimie, care mai amintesc de pitoreasca Vale a Mureșului.

Lugojul și împrejurimile sale în scrierile călătorilor „străini” de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea

*Profesor Horațiu Suciu**

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea o mulțime de călători „străini” inundă Banatul. Acest spațiu este pentru ei un loc exotic, aflat, probabil, într-o geografie imaginară, „pe un alt continent”, undeva departe de Europa. Oamenii, obiceiurile, modul de viață, cultura sunt „înapoiate” și „sălbatică” sau doar diferite.

În mijlocul acestui noian de imagini, Lugojul este, în funcție de perspectiva autorului, când un oraș mare, când unul mic, când, doar un târg sau un sat. Totuși rămân câteva constante. Spațiul din jurul Lugojuului e plin de tâlhari; toată lumea o știe și toată lumea se teme. Drumurile sunt proaste, dar vinul de Lugoj este bun. Aproape toată lumea îl gustă și îl laudă. Mâncarea e bună și ieftină, iar locuitorii (românii, țigani, germanii, maghiarii, grecii, armenii) formează o amestecătură pestriță...

Însă, ca în orice poveste, totul ține de perspectiva autorului. Să pornim la drum cu John Mac Donald Kinneir, căpitan scoțian în serviciul Companiei Indiilor:

„Am părăsit din nou această localitate (Lugojul) și, după ce am mers treisprezece mile printre șiruri de arbori foioși, meniți să apere călătorul împotriva unui soare arzător, am sosit în sătucul Sacu, unde am schimbat caii și mi-am continuat drumul până la Caransebeș, veche stațiune romană în Dacia, așezată la poalele unui lanț muntos. La intrarea noastră în

* Horațiu Suciu este profesor la Colegiul Național „Julia Hasdeu” Lugoj.

localitate, am fost opriți de sentinela care ne-a condus la comandantul de acolo spre a ni se examina pașapoartele. Este cu neputință de a fi mai sever decât austriecii în această privință, mai ales <în ținuturile> de graniță”¹.

Un alt călător britanic, Charles Colville Frankland, rămâne cu o impresie cu totul diferită despre autoritățile austriece din Banat:

„La patru dimineța am ajuns la bariera din afara cetății Timișoara și n-am dat de nimeni la poartă, santinelă sau paznic. Am putut să intram în cetate doar prin mijloacele energice ale surugiului nostru, care s-a cățarat peste barieră și a ajuns la corpul de gardă unde a găsit un caporal, cu care s-a întors și a deschis poarta. Această întâmplare nu ne-a făcut o impresie prea bună despre disciplina unei garnizoane, într-una din cele mai puternice fortărețe ale Imperiului austriac. Am luat micul dejun la stația de poștă și am lăsat în scris un protest în registrul stației cu privire la comportarea postului de gardă, din care am trimis un exemplar și comandantului spre înștiințarea sa (27 martie 1827).”²

Dacă autoritățile austriece sunt când prea severe, când prea delăsătoare, șeful/șefii poștei din Lugoj este întotdeauna de criticat. Ignaz von Born (1742-1791) scrie într-o scrisoare din Lugoj din 7 iulie 1770; „Datorită lipsei de grijă a șefului de poștă, veți avea prilejul de a primi scrisoarea pe care v-o scriu

¹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801-1821), (volum îngrijit de: Georgeta Filitti..., redactor-responsabil: Paul Cernovodeanu), Edit. Academiei Române, București, 2004, p. 593 (John Mac Donald Kinneir, căpitan scoțian în serviciul Companiei Indiilor (1782 – 1830) în *Journey thorough Asia Koordistan in the years 1813 and 1814*)

² *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II (1822-1830), (Coordonatori: Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă; autori: Paul Cernovodeanu, Cristina Feneșan, Georgeta Filitti...), Edit. Academiei Române, București, 2005, p.273 (Charles Colville Frankland în *Travels to and from Constantinople in the years 1827 and 1828*)

acum, căci cerând eu cai pentru orele patru, nu îi voi avea decât la zece³”. Aproximativ patruzeci de ani mai târziu și John Mac Donald Kinneir se confruntă cu șeful poștei din Lugoj:

„De la Chizătău la Lugoj, orașel așezat pe marginea unui râu, drumul trecea printr-un șir neîntrerupt de sate și grădini; era târziu când am sosit <acolo> și șeful <stației> de poștă, care ținea un han, refuză să-mi dea cai <de schimb> până <a doua zi> dimineața, sperând fără îndoială să-mi petrec toată noaptea acolo. Dar <eu>, nefiind dispus la aceasta, m-am informat pe loc unde stătea birău de acolo de la care am obținut o poruncă ce nu putea fi încălcată. Omul <meu> s-a hotărât însă să se răzbune și porunci deci vizitiului să ia drumul Sibiului în loc de cel al Orșovei; dar chiar înainte de a sosi la stația următoare am descoperit vicleșugul șefului <de poștă>. Iritat de această comportare, m-am întors la Lugoj și am alcătuit o plângere în toată regula împotriva lui, având cu mine, din fericire, un pașaport de curier, semnat de cancelarul de stat din Viena.⁴”

Situația devine clară după ce citim în *Călătoria de la Constantinopol la Paris* (Louis Allier de Hauteroche, septembrie 1805) că:

„Bujor este un cătun păcătos, părăsit până și de căpitanul de poștă din cauza mizeriei. Împrejur nu-s decât marăcinișuri și locuri sălbaticе. Lugoj, oraș mic, cu mahalale întinse. Hanul, care ține de poștă, e al unui francez din Metz.⁵”

Și suntem în mijlocul epocii napoleoniene...

³ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), Edit. Academiei Române, București, 2000, p. 106

⁴ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, op. cit., p. 593

⁵ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, op. cit., p. 201

Același călător, continuându-și drumul spre Timișoara, vede un Chizătăi care: „n-are decât o casă, aceea a căpitanului de poștă, om aspru și grosolan” și, de ”la Recaș la Timișoara”, „o câmpie imensă, foarte puțin cultivată, cu pământurile inundate, ca în Transilvania.⁶”

Drumul spre și de la Lugoj oferă, de asemenea, peisaje și perspective din cele mai diverse. Dacă călătorim cu contele Camillo Giacomazzi, în 19 mai 1793, de „la Bujor, s-a zărit un sat la dreapta și trei la stânga și s-a trecut apoi râul Reca. Calea bună, dar nu cu totul plană, deoarece nu ieșise încă din trecătoarea muntelui. Plecați la ora șase și un sfert, în trei ore și un sfert făcându-se o poștă și jumătate s-a ajuns la ora nouă și jumătate” la Lugoj. „Reporniți la ora 10 se zăriră pe drum cinci sate, unul la dreapta și patru la stânga și s-a trecut prin satele Belinț și Coșteiu...”⁷ Pentru arhiducele Maximilian Franz Von Habsburg (1756-1801):

„Drumul într-acolo este foarte neted și ușor de parcurs pe timp frumos, dar cu atât mai anevoios pe vreme rea, deoarece la suprafață este un pământ foarte negru. De aceea drumurile din Banat sunt atât de late, dacă se ia în calcul o lățime de 24 de stânjeni. Drumul trece însă mai ales prin terenuri pustii, prin tufărișuri amestecat cu pășuni.⁸”

Domenico Sestini (1750-1832), arheolog și numismat într-o lucrare apărută în 1815, descrie și el aceste drumuri;

„30 iunie, vineri. Lăsând în urmă poșta de la Făget, așezată în apropierea canalului Bega, dai de câmpia care este ca o mare luncă mlăștinoasă constând din locuri împădurite, din altele cu pășuni și altele necultivate, până la stația de poștă de la

⁶ *Ibidem*

⁷ *Călători străini despre țările române*, Supliment I, (Coordonator: Ștefan Andreescu; Marian Coman, Alexandru Ciocâltan...), Edit. Academiei Române, București, 2011, p. 284

⁸ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, op.cit., p. 263

Bujor, care este un simplu sat și, de unde, după patru ore de mers, am ajuns la Lugoj... 1 iulie, sâmbătă. Plecând pe la orele șase de la poștă din Lugoj, am trecut tot mereu prin locuri rele din punct de vedere al plugăriei, dar bune pentru pășune, fiind peste tot loc de șes. Cum nu am apucat pe drumul obișnuit al poștei, ci pe acela cu schimburile de cai nu am întâlnit decât sate alcătuite toate din colibe și nu din case <adevărate> pentru locuința țăranilor, iar la orele 10 și jumătate, după ce am trecut râul Bega, am ajuns la Recaș...⁹”

Christopher Seipp, care publică cu pseudonimul Johann Lehmann, călătorește și el, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe aceste drumuri și, apropiindu-se de Lugoj, trece prin Chizătău care

„are un han peste măsură de prost. În acest han ticălos servesc oameni murdari, ursuzi și respingători. Te bucuri când te depărtezi de acolo. De la Chizătău până la Lugoj sunt iarăși două mile, nu chiar din cele mari. Între ele sunt câteva sate pe lângă care treci. De la o depărtare de o jumătate de ceas înainte de Lugoj, se merge spre un oraș pe un drum frumos, șântuit și mai bine consolidat decât se obișnuiește.”

La plecare

„urmează o câmpie plăcută, apoi un deal înalt, sădit pe amândouă coastele sale cu vii, care aparțin contesei. Pe dealul cu vii, ici și colo, câte o plăcută casă de vară. Urcușul, pe drum, este foarte anevoios pe timp ploios. Odată sus, călătorești până la Bujor printr-o foarte plăcută pădure de fag.¹⁰”

Charles Marie de Salaberry (1766-1847) amintește și el că:

„ținutul este tare împădurit. Se cultivă cu succes porumbul și tutunul. Se simte foarte mult schimbarea în moravuri și îmbrăcăminte. Primul sat pe care l-am întâlnit este un sat grecesc. Femeile de aici sunt mai plăcute ca unguroaicele.

⁹ *Ibidem*, p. 373

¹⁰ *Ibidem*, p. 568-569

Ele poartă o basma colorată pe cap, în formă de turban; merg cu picioarele goale și cu fuste scurte. Acest loc este foarte frumos și foarte populat. Nu regreți nici noroaiele din Ungaria, nici cizmele pe care le vezi <acolo> în picioarele tuturor, bărbați, femei și copii. Al doilea popas este la Lugoj. Ajungi acolo de-a lungul canalului, construit la porunca generalului Mercy. Acest canal slujește la transportarea lemnului din Transilvania și este foarte folositor pentru comunicații.¹¹”

James Dallaway în 1794 scrie că: „pe măsură ce înaintam <pe drumul nostru>, înfățișarea regiunii devenea doar aparent mai plăcută, cu mici pâlcuri de arbori și un teren mai inegal.¹²” John Sibthorp, la 24 aprilie 1794, ne arată că:

„părăsind Recașul... câmpia s-a înălțat în chip de coline. La casa de poștă de la Chizătău, am găsit un grup de țigani care se îmbătau cu rachiu, o băutură spirtoasă extrasă din cireșe. Pocalul lor era o ploscă în formă de turban. Părăsind Chizătăul spre Lugoj, am trecut printr-o regiune cultivată, bine întreținută, udată de Timiș, pe care am străbătut-o în drumul nostru spre Vulturul negru¹³ la Țipari. Am avut printre alte feluri de mâncare un cocoș de pădure, gotcanmic, *Tetrao tatrix*.¹⁴”

Abatele François-Xavier de Feller (1735-1802), călătorind noaptea pe drumul spre Lugoj are parte de o întâmplare mai puțin obișnuită:

¹¹ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), Edit. Academiei Române, București, 2001, p. 1003-1004

¹² *Ibidem*, p. 1211

¹³ Ștefan Pop, *Din trecutul Lugojudului*, în Calendarul românului, 1927, Caransebeș, p. 130 – 135, amintește la Lugoj hanul „La Vulturul Negru” (Ad Nigram Aquilae) al cărui proprietar este Simion Dollinger

¹⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, op. cit., p. 1203

„am mâncat câte ceva la Coșava, la ieșirea din această pădure; am intrat apoi în altă pădure, la fel ca prima; aici am întâlnit niște români... apoi, după ce am ieșit din această pădure am fost înșelat de două focuri jucăușe; am crezut mai întâi că erau două felinare atârinate de o parte și de alta a porților Lugojuului, încotro mă duceam; dar mă aflu încă la trei leghe de acolo și Lugojuul n-are porți, nici felinare. Se numesc focuri jucăușe, acele focuri rătăcitoare care fug din fața celui care le urmărește, care înșeală pe călătoriși care n-au putut fi ajunse de fuga cea mai grozavă.¹⁵”

Despre acest drum Christine Reinhard scrie în a sa *Une femme de diplomate. Lettres de madame Reinhard à sa mère* că în „apropiere de Lugoju, drumul devine mai bun, pământul e mai bine cultivat”, dar greșește considerând că

„populația Banatului se deosebeste de cea a Ungariei; e de neam slav și șerbii de azi sunt vechii locuitori ai acestui ținut. Deosebirea de origine se observă încă după atâtea secole: îmbrăcămintea, tipul, felul de a fi al slavilor nu amintesc cu nimic pe cel al ungarilor. Acum, când ambele popoare sunt deopotrivă oprimate, ungarul n-a uitat că se trage din Attila și că împreună cu acesta s-a așezat ca cuceritor în această țară. Se supune murmurând, în timp ce românul se înclină resemnat. Unul protestează mândru prin atitudinea sa, celălalt caută să scape de îndatoririle învinsului prin șiretenie.¹⁶”

Auguste de Lagarde în *Scrisori către Jules Griffith (Lugoju, mai 1813)* crede că

„de la Lugoju până la Chizatău drumul este foarte bine întreținut. Este o șosea plantată cu sălcii. Mergi câtva timp de-a lungul

¹⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. IX, (volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), Edit. Academiei Române, București, 1997, p. 573

¹⁶ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, op. cit., p. 280 și următoarele

canalului Bega, care străbate tot Banatul și leagă Bega cu Timișul. Pare făcut anume pentru plutăritul lemnului din munți și transportul marmurei de la Făget la Timișoara. Stăvilarele sunt frumoase și ar fi de dorit ca asemenea amenajări să contribuie la dezvoltarea comerțului intern al țării.¹⁷

Joseph Adalbert Krickel în *Drumeție prin majoritatea Țărilor aparținând Austriei...* povestește că la 5 august 1828:

„...îndată ce ai părăsit hotarul Transilvaniei, lași în stânga munții, care continuă traseul spre Mehadia și Granița Militară. În dreapta terenul devine tot mai întins, dar nu ca la Kecskemet și Debrețin, ci ca o câmpie roditoare, deluroasă, asemănătoare unei grădini... Împreună cu acesta am trecut prin pădurea Lugojului, pe o distanță de aproape 2 stații de poștă... Copacii au fost în cea mai mare parte tăiați, iar drumul este foarte bun. Când am ieșit din pădure, am avut surpriza unui peisaj de-a dreptul paradisiac, pe care nu mi l-am putut închipui în Banat, unde totul este plat și monoton. Dacă-ți vei închipui o câmpie îngustă, brăzdată de cele mai frumoase ogoare și livezi, mărginită de păduri și dealuri, cu marele oraș Lugoj avându-l în fața ochilor, pe ale cărui înălțimi plăcute creșteau deja cei mai frumoși struguri, spre a oferi din plin binecuvântarea lor românului însetat, neamțului cumpătat și ungurului ospitalier, având deasupra albastrul frumos și curat al cerului, atunci crezi, cu adevărat, că te afli în rai.¹⁸”

Charles Colville Frankland (28 martie 1827) îi amintește și pe locuitorii de pe marginea drumului:

„Părăsind orașul, am zărit munții Carpați și pe măsură ce înaintam vedeam crestele înalte înzăpezite, sprijinind lanțurile de munți în jos... Lugoj... Drumul până acum este

¹⁷ *Ibidem*, p. 586

¹⁸ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II, op. cit., p. 255 (Joseph Adalbert Krickel (1791-1847) în *Drumeție prin majoritatea Țărilor aparținând Austriei în anii 1827, 1828, până la sfârșitul lui mai 1829*)

bun și șoseluit. Banatul în al cărui ținut ne aflăm acum, este o câmpie frumoasă, netedă și bine cultivată, udată de patru râuri, Mureș, Dunarea, Tibiscus (sau Tisa) și Cerna, care alcătuiesc un fel de romb în jurul Timișoarei. Unele regiuni ale ținutului sunt cu toate acestea foarte mocirloase și nesănătoase. Bordeiele țăranilor sunt făcute din împletituri de nuiele și tencuite cu noroi; orășeniile și porcii par să fie la fel de bine adăpostiți ca și stăpânii lor. Vremea este acum încântătoare.¹⁹”

Charles Lemerrier de Longpré vede și el că: „la ieșirea din Lugoj, drumul urcă pe o pantă rapidă și prelungă, în vârful căreia se vede o câmpie decent cultivată și care se înfrumusețează deschizându-se spre un lanț de munți...”²⁰” James Bailie Frasier ne spune că „de la Timișoara, drumul, care era o șosea, era bun așa că am făcut un efort să ajungem la Lugoj, despre care ni se spusese că este mare...”²¹” și că pe margine,

„la anumite distanțe de-a lungul drumului erau ridicate cruci înalte de lemn cu chipul Mântuitorului în culori; una dintre acestea se afla și în fața intrării principale a fiecărei biserici; bărbații își scoteau pălăriile când treceau prin fața lor, iar femeile făceau câte o reverență și își făceau semnul crucii.”²²”

Johann Georg Kohl (1808-1878) călătorește pe acest drum printre „porci [...], boi [...], bivoli [...] și oi valahane”; „primele două în cirezi mari, ultimele în turme mici, ne-au însoțit mereu până la Lugoj. De obicei erau la fiecare turmă, ca mânători, vreo

¹⁹ *Ibidem*, p. 273 (Charles Colville Frankland în *Travels to and from Constantinople in the years 1827 and 1828*)

²⁰ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III (1831-1840), (Coordonatori: Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă; autori: Raluca Tomi...), Edit. Academiei Române, București, 2006, p. 510 (Charles Lemerrier de Longpré în *Alpes et Danube, ou voyage... Hongarie et Transylvanie*, Bruxelles, 1837)

²¹ *Ibidem*, p. 542

²² *Ibidem*, p. 596 și următoarele

doi bărbați români care arătau îngrozitori și sălbatici, dar firește că blajini după împrejurări și câteodată mai erau pe lângă cai și vreo doi sârbi, chiar stăpânii turmei sau trimișii lor, de cele mai multe ori înarmat fiecare cu două-trei pistoale sau un iatagan. [...]”²³ P. D. Holthaus, calfă de croitor, în *Wanderungen durch Europa und das Morgenland.... den Jahren 1842-1845*, mergând spre Lugoj, descrie „șoseaua plantată cu cireși, duzi și plopi...” și își amintește că „satele prin care am trecut erau locuite toate de români, dar cârciumile <erau> germane...”²⁴ Friedrich Uhl prezintă și el împrejurimile:

„Lugojul se află deja în întinsa câmpie bănățeană. Ne-am îndreptat din nou spre nord-est, mergând cătră Arad. La două ore după Lugoj încep splendide păduri de stejar, se ridică mici coline; noi am mers, părăsind câmpia cătră munții ce apăreau în depărtare. Șiruri de pomi, atrăgători prin formă și culoare, întovărășeau, pe distanțe mari, șoseaua, pe cele două părți ale pădurii.”²⁵

Pe măsura trecerii timpului drumurile din preajma Lugojului devin tot mai bune. „Drumul” se transformă în șosea, se călătorește tot mai ușor, iar călătorii pot să fie mai atenți la priveliște. Să vedem însă și cum se călătorește pe aceste drumuri care duc spre Lugoj. Nu e întotdeauna plăcut...

Robert Stockdale povestește că, în 1794,

„călătorim cu două calești de țară și o kibitcă care este o trăsură rusească, concepută a te putea întinde și dormi în ea. În aceasta aveam un pat etc., dar eu nu-l folosesc aproape niciodată... Populația de aici este jalnic de săracă, <iar indivizii din> clasele de jos <umblă> aproape goi și <sunt> tuciiuri <la

²³ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV (1841-1846), (Coordonatori: Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă; autori: Adriana Gheorghe...), Edit. Academiei Române, București, 2007, p. 145

²⁴ *Ibidem*, p. 295 (P. D. Holthaus, *Wanderungen durch Europa und das Morgenland.... den Jahren 1842-1845*)

²⁵ *Ibidem*, p. 607 (Friedrich Uhl, *Aus dem Banate...*, 1848)

față> asemenea mulatrilor... Într-un loc am văzut multe lumini care mi se păreau că se apropie, dar când am ajuns în preajmă am văzut că era o mare caravană, alcătuită din numeroase căruțe, ce a poposit acolo, oamenii făcând focuri pentru a se putea odihni, în timp ce caii lor pășteau în pădure. Surugiii ne-au spus că pdurile sunt pline de lupi, care pot fi văzuți adeseori în haite de 10 până la 12 exemplare...²⁶”

Abatele François-Xavier de Feller, călătorind pe acest drum, se grăbește și

”n-am putut să ajung la Lugoj decât la orele unsprăzece noaptea după ce am făcut cu Hânsel <atâta drum> cât se face în două zile cu trăsura. Am ajuns prea târziu pentru a găsi loc de găzduire. Cerul ne-a servit de acoperiș mie și lui Hânsel al meu. Doi boi erau gata să mă strivească în timpul nopții.²⁷”

Contele Johann Von Hofmannsegg călătorește și el noaptea și trece prin tot felul de aventuri. Îi scrie prietenului să despre această „aventură”:

„Te scutesc de povestirea unei găzduiri aventuroase printre români. Tovarășul meu de drum nu numai că vorbea foarte bine limba lor, dar știa și cum să purceadă cu oamenii, adică cu glas poruncitor, cu gravitate și cu forță. Alminteri nu o scoți la capăt. Oiștea mi se fărâmasă, un țigan - aici toți fierarii sunt țigani - și un rotar de sat mi-au făcut una nouă și chiar destul de bună. Devreme, pe la două noaptea, am pornit din nou la drum, am împușcat un sturz mare, care nu există pe la noi, și spre seară, am coborât ultimul munte abrupt spre Banat, pe unde este așezat frumos târgul mare și arătos - Lugoj.²⁸”

Edward Daniel Clarke (1801) descrie o călătorie făcută în mare viteză (și, în paralel, una făcută mai lent, căci mentalitățile

²⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, op. cit., p. 1242

²⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. IX, op. cit., p. 573

²⁸ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, op. cit., p. 1198

contează), în compania unor personaje ilustre (și tot felul de paraziti):

„Primul nostru popas după Dobra a fost la Cosești. Între acest loc și stația următoare de la Coșava, am trecut o creastă înalta de munți ce separă Transilvania de Banatul Unganei; o mică bisericuță pe pe culme - înseamnă punctul de despărțire între cele două țări. Am petrecut o noapte albă în mica stație de poștă de la Coșava, fiind chinuiți de paraziti, și unii pe care i-am văzut erau așa de mari ca paduchii de lemn. Husarii ne-au însoțit până la Lugoj.

A doua zi dimineața (5 mai) ne-am sculat la ora trei și când a mijit lumina, am pornit spre Făget, unde am găsit un han bun. Aici am prins din urmă pe toți vechii noștri prieteni turci din ambasadă. Ambasadorul părea că se bucură să ne vadă teferi și ne-a întrebat despre mine. Dar nu a fost cu puțință nici să facem să înțeleagă interesul special care ne-a îndemnat să vizităm mina de la Săcărâmb, nici să trezim în mintea lui vreo curiozitate asupra minelor în general.

Prințul Moruzi ne-a însoțit la poșta următoare de la Făget la Bujor. Cum husarii galopau înaintea noastră pe tot parcursul, surugiul nostru s-a încăpățânat să gonească din urmă, mânăndu-și caii nebunește. Am lăsat în urmă escorta turcească și ofițerul care o comanda a strigat după noi că nu este îngăduit să se mâne cu așa iuțeală, dar nimic din ce puteam noi sau el să-i spunem n-a putut să-l oprească pe surugiul nostru, care-și pierduse mințile, și am străbătut distanța până la Bujor în mai puțin de trei sferturi de oră. De aici până la Lugoj este o poștă și jumătate. Prințul s-a rugat de noi <să-l primim> să continue drumul cu noi, preferând iuțeala cu care mergeam, procesiunii mai solemne a ambasadorului și a suitei sale... De la intrarea noastră în Banat, la Coșava, țara ni s-a părut că aduce cu Flandra, fiind absolut netedă și lipsită de copaci, în afara de împrejurimile satelor. ²⁹”

²⁹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, op. cit., p.77 și următoarele (Edward Daniel Clarke în *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa*)

Joseph Adalbert Krickel (1828) ne arată că, atunci când călătorești, e bine să dai de tovarăși potriviți:

„până la Făget am ajuns datorită amabilității domnului pretor [de la Dobra]. Deși fusesem recomandat de bunul pretor din Dobra pretorului din Faget, n-aș fi ajuns, totuși, mai departe dacă nu m-ar fi luat cu sine, plin de amabilitate, încă în trăsura sa, bucătarul domnului conte von Gyulay. Împreună cu acesta am trecut prin pădurea Lugojudului, pe o distanță de aproape 2 stații de poștă.³⁰”

Charles Colville Frankland (1827), traversând Banatul are parte numai de ghinioane:

„Lângă Lugoș, surugiul nostru a scăpat calul și a rupt osia. Drumul până acum este bun și șoseluit... Locuitorii acestui ținut nu vorbesc germana, ci un fel de dialect latin amestecat cu slavonă și am întâmpinat mari greutăți și mult necaz ca să-i facem pe surugii să ne înțeleagă. La Coșava, însoțitorul meu s-a certat foarte rău cu șeful stației de poștă, din pricina nepăsării cu care și-a îndeplinit slujba și a timpului pe care l-am pierdut acolo cu <schimbarea> cailor. Mai târziu, am ajuns la o mocirlă îngrozitoare, prin care aveam să ne târam până în zori, când s-a ivit priveliștea frumoasă a râului Mureș.³¹”

Charles Lemerrier de Longpré călătorește repede (sau încet?) „datorită contelui Ambrozy”. Călătorul scrie că, datorită contelui,

”am obținut înnoirea autorizației pe care o promisem în Ungaria, de a suplini cu cai luați de la țărani serviciul poștal ce lipsea pe mai multe dintre drumurile pe care urma să le parcurg. Am mai spus cât de economicos este acest procedeu. În fond, nu este un abuz pentru a parcurge marile distanțe cu

³⁰ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II, op. cit., p. 255

³¹ *Ibidem*, p. 273

prețuri mici. L-aș lăuda mai mult dacă prețul bun i s-ar adăuga rapiditatea. Din păcate, țărani care au mai puține motive decât călătorul de a face acest sistem să funcționeze, își îndeplinesc obligațiile fără tragere de inimă și cu o neplăcută încetineală.³²”

James Bailie Frasier este oripilat de condițiile de cazare, cel puțin în prima sa călătorie prin Banat.

„De la Timișoara, drumul, care era o șosea, era bun așa că am făcut un efort să ajungem la Lugoj, despre care ni se spusese că este mare; dar cum pe la șapte seara am ajuns numai la Chizătău, aflat la o stație distanță, nu ne-am aventurat mai departe pentru noaptea aceea. Dat fiind faptul că hanul din Chizătău era prea mic, o parte dintre însoțitorii a trebuit să accepte să doarmă în casa șefului stației de cai de poștă, unde cu excepția muștelor și a țânțarilor, am putea spune că am stat mai bine.

În ziua de 6 am luat micul dejun la Lugoj, pe care l-am găsit în ceea ce privește cazarea mai rău decât celelalte locuri în care fusesem. Borzon (probabil Bujor - n.n.), următoarea oprire, era de asemenea un loc deplorabil; dar șeful stației de cai de poștă era un civil, iar soția lui, o ființă tânără, drăguță și rafinată, ce părea foarte mult în afara peisajului de aici...³³”

Câțiva ani mai târziu, același călător, acceptă orice:

„<vremea în acest> anotimp era atât de bună, încât dormeam des în clăile de grâu de pe ogoarele secerate; câteodată eram primit într-un șopron; aceste clăi de grâu erau așezate în formă de cruce, astfel că mă așezam bine într-unul din unghiuri, trăgeam peste mine câțiva snopi și, înfășurat în pledul meu, scăpam de boarea nopții. [...] La mică distanță de Lugoj, am dat patru groși unui căruțaș care căra acolo lemne de foc, ca

³² *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, op. cit., p. 507

³³ *Ibidem*, p. 542

să-mi dea o mână de ajutor; umblasem toată ziua dinainte și toată noapte și acum mă odihneam pe parii lungi cu care era încărcată căruța și curând am adormit. [...]”³⁴”

Binențeles, această metodă de a călători ține de vreme. P. D. Holthaus, călătorind pe jos prin Banat, suferă de frig.

„În tovărășia altor două calfe călătoare am pornit la 24 <iunie> cu un căruțaș sas spre Lugoj <plătindu-i> un florin și 35 de creițari; am ajuns în dimineața următoare la ceasurile 10 după care ne odihnisem noaptea sub cerul liber, pe un frig mare, fiind acoperiți cu paie, după ce tremurasem de ger.”³⁵”

Pe lângă hanuri proaste, paraziți, frig, diligențe, căruțe, toată lumea știe, drumurile din Banat sunt pline de tâlhari. Ignaz von Born își descrie călătoria sa din 1770, pe drumurile din apropierea Lugojului, ca pe o adevărată aventură într-un ținut exotic.

„Călătoria mea de la Dognecea la Bocșa și de acolo la Lugoj este una din cele mai extraordinare și mai curioase din câte am făcut vreodată. Nesiguranța care este pe aceste drumuri l-a determinat pe dl. Hegengarhen, Comisarul Curții..., să trimită toate ordinele necesare să călătoresc în siguranță. În urma acestor ordine, am găsit în fiecare din satele pe unde treceam, o ceată de 40 până la 50 de români cu flinte și ciomege, care sub conducerea căpitanilor lor, mă petreceau până în satul următor, iar când drumul era mai greu sau (acoperit) cu bolovani în locuri mai grele, duceau pe sus, mai degrabă decât sprijineau pe umerii lor, trăsura mea. În aceeași zi, s-a ordonat și o raită printre hoți, înconjurându-se pădurile și căutând tâlharii. Foarte desse iau asemenea măsuri în timpul anului, dar tot atât de ds, fără rezultat, căci ordinul acesta general nu este ținut atât de secret și nu este îndeplinit cu toată iuțea pentru

³⁴ *Ibidem*, p. 596 și următoarele

³⁵ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, op. cit., p. 295

ca să nu-l afle bandele de hoți, aceștia având câțiva prieteni sau rude prin sate care îi înștiințează. Și astfel unii (din ei) stau acasă la ei în liniște în ziua aceea, iar alții au îndrăzneala să ia parte și ei la goana după tâlhari.³⁶”

Johann Lehmann, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ne descrie ce a simți atunci când zărește roțile de tortură de la ieșirea din Lugoj.

„De la Lugoj până la Bujor este o poștă și jumătate. De cum ieși din Lugoj și privești la dreapta, te cuprinde un groaznic respect față de Lugoj. Se înșiră pe un rând opt până la zece roți de tortură, fără a mai pune la socoteală furcile de spânzurători și alte lucruri asemănătoare. Dacă fiecare om simte ceea ce am simțit eu la vederea acestora, atunci suntem cu toții oameni ciudați. Eu am privit țintă acest șir mai mult decât cumplit, și am izbucnit într-un râs puternic. Datoresc acest simțământ excesului de prevedere, căci la vederea unei roate, n-am râs, ce e drept, niciodată.³⁷”

Același călător, la 1790, amintește de sentimentul de nesiguranță care îl cuprinde pe călător în apropierea Lugojuului.

„De la Făget la Lugoj, drum de cinci mile, printr-o pădure în care călătorul are și mai multe motive să fie cu ochii în patru decât chiar la Coșevița, unde este granița Transilvaniei, după Coșava. Mai ales după încheierea păcii, se poate ca regiunea aceasta să fi devenit nesigură. Fiindcă atât refugiații, cât și arnăuții trimiși la vatră cunosc destul de bine regiunea; și chiar dacă nu ar voi să le folosească ei înșiși de cunoștința aceasta, *românii din partea locului* au acum destule prilejuri să păcătuiască pe seama lor.³⁸”

³⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. X, op. cit., p. 106

³⁷ *Ibidem*, p. 568-569

³⁸ *Ibidem*, p. 620-621

Lazzaro Spallanzani (1729-1799) notează intinerariul călătoriei sale prin Banat. Când scrie despre drumul dintre Bujor și Lugoj, face următoarea precizare: „Intinerariul a fost următorul:... De la Făget până la Bujor, o poștă. De la Bujor la Lugoj, două poște; teamă de tâlhari. De la Lugoj până la Chizătău, o poștă...³⁹” Charles Marie de Salaberry (1790) vorbește și el despre faptul că:

„Lugoj este punctul de unde începe călătorul să ia măsuri de apărare împotriva tâlharilor care bântuie aceste trecători faimoase. Ei provin din oamenii de trupă de curând eliberați. Am crezut, cu oarecare aparență de dreptate, că ei nu-și practicau meseria la sfârșitul lui ianuarie. Cadavrele unui spânzurat și a șase tâlharu trași pe roată, pe care i-am văzut, ne-au încredințat că nu prea aveam să ne temem.⁴⁰”

Biologul Johann Von Hofmannsegg, într-o scrisoare din 24 august 1794, amintește despre nesiguranța proverbială a acestor locuri, scriind: ”...totuși locurile sunt adesea nesigure, dar nu acum. Am călătorit fără grijă și noaptea.⁴¹”

Robert Stockdale, trece prin Banat în anul 1794 și are de a face și el cu spectrul rău-făcătorilor:

„Aici am părăsit acest drum și... am intrat într-o regiune de șes care se întinde până la Lugoj, un oraș frumos la marginile Banatului... Următoarea localitate mai de seamă prin care am trecut este Lugojul, așezat la hotarul dintre Banat și Transilvania. am luat masa acolo și am intenționat să dormim la stația de poștă următoare, dar am dat de condiții așa de proaste încât am hotărât să mergem până la următoarea stație, ceea ce am făcut cu bine și în siguranță, deși nu fără un risc considerabil. Drumul nostru trecea printr-o pădure deasă în care bande de tâlhari până la 20-30 de indivizi au comis

³⁹ *Ibidem*, p. 782-783

⁴⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, op. cit., p. 1003-1004

⁴¹ *Ibidem*, p. 1198

recent un număr mare de jafuri. Cu toate că n-am văzut niciunul, deși am fost avertizați mereu de surugii noștrii care ne-au abătut adeseori din drum prin desigurii, fără niciun rost. Până la urmă i-am împiedicat să mai facă așa, amenințându-i cu pistoalele noastre.⁴²”

Edward Daniel Clarke întâlnește și el, în 1801, în apropierea Lugojului și la Lugoj, o sumedenie de tâlhari, imaginari sau reali.

„Am venit de la Deva la Dobra... De la Dobra am fost însoțiti de doi husari de pază, din cauza tâlharilor care bântuie la frontiera Banatului Timișoarei... De la Bujor la locul acesta (Lugoj), calea fusese mult bântuită de atacurile unor tâlhari care săvârșiseră cruzimile cele mai cumplite pentru a storce bani. Ei tăiaseră limba unor femei, unul din sâni și arseseră picioarele unui preot.

Mai legaseră în lanțuri înroșite în foc niște bieți țărani pentru a-i sili să spună unde și-au ascuns banii. Acești nelegiuți erau mulți din ei români și ne-am mirat aflând că cei mai mulți din ei erau țigani. Dar spaima se potolise aproape de tot în urma prinderii bandei aproape în întregime.

Am găsit o sută cincizeci din ei la Lugoj, șase din aceștia fiind osândiți să fie executați în cursul săptămânii. Am fost să ne uităm la capitanul bandei, un criminal fioros cu păr lung și stufos. Era ferecat în lanțuri, de grumaz, de brațe, picioare, mijloc și privea la toți cei ce se apropiau de el cu o căutătură de sălbatic.⁴³”

În anul următor, Christine Reinhard călătorește prin Banat sub escortă, datorită aceleiași amenințări.

„Am părăsit Timișoara în zori, escortați de doi oameni. Tot laudându-se că ținutul e sigur, comandantul ne-a cerut să-i luăm cu noi, dar ne-a ascuns cu grija că fuseseră aduse trupe

⁴² *Ibidem*, p. 1242

⁴³ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, op. cit., p.77 și următoarele

care ocupau țara până la Lugoj. Pe drum, grenadierii ne-au povestit despre jafurile comise de hoți și ne-au arătat mândri trupurile răufăcătorilor spânzurate chiar pe locul unde au fost prinși. Întoarcem privirea de la această priveliște înfiorătoare. La un moment dat, istorisirea uciderii unui negustor, petrecută în ajun, m-a făcut să-mi fie și mai frică... Grenadierii care ne-au escortat s-au atașat într-atâta de noi că au cerut să nu ne părăsească, dar comandantul Lugojului nu le-a acordat această favoare... am plecat a doua zi foarte de dimineață, însoțiți de alți doi grenadieri.⁴⁴

Auguste de Lagarde, folosindu-se de ingredientele locale, ne oferă o adevărată povestire „polițistă”, un roman de „aventuri”.

„Aveam azi ocazia să adaug la itinerariul pe care ți-l dau, al călătoriei mele, interesul nelipsit al unei aventuri cu pungași. Am străbătut ceea ce se numește aici ”poșta primejdioasă”, cea de la Făget la Lugoj; totuși, în ciuda hotărârii noastre de a nu lua nici o escortă, nu ni s-a întâmplat nimic altceva decât că ne-am umplut capul cu o mulțime de povești înfricoșătoare cu care ne-au înveselit pe drum vizitii noștri.

E mai puțin de un an de când o ceată de tâlhari, alcătuită din indivizi de toate neamurile marelui principat, își îngăduiau să exercite, fără a fi pedepsiți, lucrativa lor profesiune la aceste granițe ale Transilvaniei și ale Banatului. Au fost prinși recurgându-se la un mijloc puțin obișnuit. De câțeva vreme se văzuse că un cioban din împrejurimi cumpara în fiecare săptămână, la Lugoj, o cantitate foarte mare de vin; a fost bănuț că era cel care aproviziona banda și pe acest temei guvernatorul a poruncit să fie adus înaintea lui. L-a interogat și cu făgăduieli și cu amenințări i-a smuls o mărturisire însemnată pentru liniștea publică. Tâlharii aceștia, 60 la număr, dintre care mulți aveau cu ei și nevestele, se retrăseseră într-una din peșterile atât de numeroase în țara aceasta și care uneori se întind pe un sfert de leghe. Se întăriseră atât de bine minând galeriile și umplându-le cu praf

⁴⁴ Ibidem, p. 280 și următoarele

de pușcă încât poate că ar fi pierit mulți oameni fără să fi putut pune mâna pe peșteră. Guvernatorul a făgăduit, așadar, ciobanului să nu-l pedepsească niciodată pentru faptele sale trecute și o pensie pe viață de o sută de florini, dacă va păstra taina asupra interogatorului. Cinstitul agent, care se vedea deja spânzurat, a jurat tot ce i s-a cerut și magistratul luând ca ostatici pe soția și pe copiii lui, i-a poruncit să se ducă chiar în ziua aceea să ducă la peșteră cantitatea obișnuită de vin, dar în care el pusese o doză îndestulătoare de opiu. Ciobanul a ascultat întocmai; nebănuind nimic, tâlharii s-au îmbătat ca de obicei, iar a doua zi s-au trezit în închisoarea din Lugoj.

Ni s-a arătat de departe piscul muntelui sub care erau săpate aceste peșteri și spânzurătoarea de care sunt atârnați cu toții, dar când i-am cerut vizitiului să mă ducă până acolo, avea mintea atât de plină încă de aceste întâmplări înfiorătoare încât n-a vrut cu nici un chip să meargă.

Această distanță este presărată de cruci ridicate în amintirea unor accidente mai mult sau mai puțin nenorocite. Una din ele, înfiptă la marginea unei prăpăstii, arată prin inscripție că diligența de la Sibiu, după ce a fost jefuită de acești tâlhari, a fost aruncată în hău împreună cu toți călătorii din ea.⁴⁵

Pasajul în care Auguste de Lagarde descrie aceste grozăvii se încheie astfel: „îl asigur pe destinatar că acum nu mai sunt <hoți>.”⁴⁶ Călătorii care trec prin aceste locuri, în anii următori ne lasă aceiași senzație. Astfel Joseph Adalbert Krickel (1828) scrie „împreună cu acesta am trecut prin pădurea Lugojului, pe o distanță de aproape 2 stații de poștă. Această pădure, odinioara atât de înspăimântătoare, în care numai cu câțiva ani înainte se întâmplaseră atâtea crime și tâlhării, este acum lipsită de primejdii și poate fi trecută chiar și fără însoțitor.”⁴⁷ Adolf

⁴⁵ *Ibidem*, p. 586 și următoarele

⁴⁶ *Ibidem*

⁴⁷ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II, p. 255

Schmidl amintește și el de faptul că: ”drumul se îndreaptă acum spre nord-est, trece prin marea pădure a Lugojudului, odinioară atât de defăimată...”⁴⁸” Tot de această pădure amintește și Ernst Anton Quitzmann:

„plecând de la Recaș am părăsit valea destul de netedă a Begăi și am mers la Lugoju, care este așezat în valea mai adâncă a Timișului și puteam încă să recunoaștem în amurg înălțimile rău famatei păduri lugojene, care datorită nenumăratelor întâmplări cu bandiți, a câștigat un nume prost.”⁴⁹”

Totuși, la mijlocul secolului al XIX-lea, în Banat, amenințarea bandelor de tâlhari este de mult apusă. Mai mult, dacă ar fi să-l credem pe Johann Georg Kohl (1808-1878), acești tâlhari au fost domesticiți:

„M-a trezit în dimineața următoare la Lugoju zornăitul lanțurilor rău-făcătorilor, un zgomot nesuferit, dar care este foarte obișnuit în orașele din comitatele ungurești. Și anume, rău-făcătorii sunt folosiți în aceste orașe în parte pentru tot felul de munci pentru dregătorii comitatului, în parte le este îngăduit să meargă pe la case obișnuite, niciodată însă fără lanțuri, și să câștige prin muncă niște bănuți. De aceea îți zornăie lanțurile peste tot pe ulițe și eu însumi i-am văzut târându-și seara lanțurile fără a fi păziți. [...]”⁵⁰”

Descrierile orașului Lugoju, în scrierile acestor călători, sunt numeroase și... nu prea. Unii dintre ei acordă spații mai întinse prezentării orașului de pe Timiș, alții îl amintesc în două-trei rânduri. Și, bineînțeles, fiecare vede ce vrea să vadă. De

⁴⁸ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, op.cit., p. 257

⁴⁹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, op. cit., p. 544

⁵⁰ *Ibidem*, p. 145

exemplu, contele Camillo Giacomazzi, trece, în 1793 prin „marele sat Lugoș, cu cinci biserici și garnizoană militară. Este acest loc vestit fiindcă în preajmă au stat în tabără turcii în ultimul război, în momentul izbutitei lor incursiuni în Mendin.⁵¹” Arhiducele Maximilian Franz Von Habsburg (1756-1801) străbate și el în goană orașul: „sâmbătă în 17 mai, am purces prin Lugoș, unde se afla o cazarmă în care este încartiruit escadronul al doilea din divizionul de colonel al regimentului Savoia împreună cu statul major, precum și sediul unui Oficiu cercual, la Timișoara.⁵²” Desigur, graba produce și o serie de greșeli. Astfel Lazzaro Spallanzani a notat că înainte de a ajunge la Lugoș, a văzut vii și mulți pomi roditori, că Mureșul (!) străbate Lugoșul, și că acest oraș mic are clădiri frumoase oarecare nobile cu ceva carete.⁵³

Domenico Sestini scrie despre Lugoș: ”Acesta este un târg mare sau un oraș, având o bună așezare pe o câmpie frumoasă lângă Timiș, are vreo 900 de case: locuitorii săi sunt sârbi, români și germani; multe familii grecești s-au așezat aici pentru a face negoț și își au biserica lor... În jurul Lugoșului sunt vii, care cresc foarte bine pe acele dealuri calcaroase, iar de doi ani încoace s-a introdus plantarea duzilor, care se dezvoltă și ei foarte bine. Găsindu-se într-un loc exotic, călătorul remarcă un fapt bizar: „după prânz, fiind de față la înmormântarea unui român, am observat că la sfârșit toți se duc să sărute răposatul înainte de a fi îngropat afară din oraș sau din sat...” „În vechime, locul acesta era întărit, dar acum nu mai este astfel, căci întărirea (fortul) s-a ruinat. În anul 1695, generalul Veterani și-a pierdut viața aici, într-o luptă cu turcii...”⁵⁴

La 150 de ani de la eveniment și Adolf Schmidl știe că „aici a avut loc înfrângerea și moartea generalului Veteranii, în

⁵¹ *Călători străini despre țările române*, Supliment I, op. cit., p. 284

⁵² *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, op. cit., p. 263

⁵³ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, op. cit., p. 782-783

⁵⁴ *Ibidem*, p. 373

1695, cauzată de către turci.⁵⁵” Joseph von Dörner în *Das Banat, in topographisch-naturhistorischer Bexiehung...* (1839) amintește și de generalul Veterani.

”De la Lugoj, călătoria continuă încă plăcut o bună bucată <de drum>, printr-o câmpie. În afara localității, un pod suspendat, lucrat din fontă, duce spre așa-numita groapă a lui Veteranu. Frumoasa construcție, lucrată în Banat, poartă inscripția plină de înțeles „Aparțin mie însumi”. În aceste depresiuni <el> a dus o luptă, în toamna anului 1695 contra trupelor lui Mustafa. El însuși a căzut în timpul luptei și contele Truchsen, care a preluat comanda, a trebuit să se retragă cu pierderi de 3000 de oameni. Tunurile imperialilor, lăsate în urmă, s-ar afla scufundate în apropiata mlaștină.⁵⁶”

Podul din fontă despre care vorbește Joseph von Dörner la mijlocul secolului al XIX-lea apare și în scrierile altui călător. Johann Georg Kohl, descriind bogățiile naturale ale Banatului, notează:

„Nu am avut prilejul de a vedea nici aceste ”100 de puțuri” ale romanilor, aflate la stânga Caransebeșului, nici fabrica de metal din Reșița... minele de fier au ajuns atât de spornice, încât lucrările de fier pentru toată Ungaria vin de acolo. Podurile de fier de la Mehadia, Lugoj și din alte locuri au ieșit de acolo...⁵⁷”

Johann Lehmann lasă istoriei o prezentare mai cuprinzătoare a Lugojudului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

„Lugojudul însuși este foarte mare, are o piață frumoasă, cu case frumoase. Negustorii greci dau viață acestui loc. Orașul

⁵⁵ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, op. cit., p. 257

⁵⁶ *Ibidem*, p. 399

⁵⁷ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, op. cit., p. 141

este împărțit în două prin râul Timiș, care-l străbate. Partea de dincolo, spre dreapta, se numește partea nemțească, iar cea de dincoace, partea românească.

Partea nemțească este frumos clădită, are meșteșugari și hanuri bune. Căruțașii trag la aceste hanuri din partea nemțească, cu toate că nu se află în drum și cu toate că trebuie să plătească pentru fiecare cal, care trece pe podul Timișului. Lugojul este vesel și plăcut. Locuitorii sunt veseli din fire. În partea nemțească se găsește o cafenea cu biliard și castelul de vară cu grădină al contesei von Soro, soția generalului și comandantului cetății din Timișoara. Această doamnă, în multe privințe foarte remarcabilă și spirituală, are moșii considerabile în Lugoj și în împrejurimile lui, la care se poate observa cu exactitate și înțelepciunea stăpânei. Ea însăși își administrează bunurile. Cele mai multe venituri după ele le folosește pentru îmbunătățiri. Încă înainte de a ajunge la Timișoara, se află spre dreapta o pădure a contesei frumos rânduită. O parte din ea este destinată creșterii fazanilor. Mai multe hanuri, care-i aparțin sunt încăpătoare, curate și bine ținute. O mare parte chiar din <orașul> Lugoj îi aparține ei. Pe teritoriul Lugojului are semănături și vii însemnate. Toate muncile agricole și recoltarea se fac sub supravegherea ei cu mare punctualitate. Ea are o vie proprie dincolo de oraș. Această vie se deosebește în privința poziției și a îngrijirii de toate celelalte vii din Banat.” La ieșirea din Lugoj se găsește ”un deal înalt, sădit pe amândouă coastele sale cu vii, care aparțin contesei. Pe dealul cu vii, ici și colo, câte o plăcută casă de vară.⁵⁸”

Christine Reinhard, într-o scrisoare din Sibiu, din 9 iulie 1806, îi amintește și ea pe contele și pe contesa Soro și pare că au îmbătrânit.

„Ora dinaintea prânzului o consacram vizitării Lugojului. Biserica ortodoxă e bogat împodobită, în stil răsăritean; după spusele comandamentului, preoții sunt foarte neștiutori și, în

⁵⁸ *Călători străini despre țările române*, vol. X, op. cit., p. 568-569

mare parte, cauza decăderii poporului. Suntem îndemnați să vizităm parcul contelui S<oro>; îl găsim la fel de prăpădit ca pe proprietarul său, veteran, care și-a pierdut un picior în războiul de șapte ani; cel care i-a rămas a fost străpuns de un glonte la vânătoare. Contesa s-a scuzat că nu ne poate primi și ne-a trimis o multime de fructe de care grădina e plină.⁵⁹”

Au apus de mult vremurile de care vorbește, pe la 1790, Charles Marie de Salaberry:

„Generalul Soro⁶⁰ îi pedepsește cu multă asprime. Nici Fetva nu este mai respectată la Constantinopol decât ordinul generalului în Banat. Am avut o dovadă la sosirea noastră. Am trimis ordinul nostru de drum la Lugoj, comisarului comitetului, care l-a trimis judecătorului districtului. Acesta era la un bal și nu a sosit decât după două ceasuri. Comisarul a poruncit să fie bătut judecătorul, iar acesta l-a bătut pe pandurul care este sub ordinele sale, pandurul i-a bătut pe țărani, care și-au bătut caii. Iată cum - după socoteala mea - s-au dat cel puțin 50 de lovituri de ciomag la Lugoj, cu prilejul venirii noastre.⁶¹”

Să revenim însă la imaginile orașului reflectate în scrierile călătorilor. În 1790 Johann Lehmann trece încă odată prin Lugoj, după războiul cu turcii, și constată că:

„pe vremea aceea, Lugojul mai arăta încă foarte schimbat. Mai înainte, fusese o localitate frumoasă. Acum încă se văd destul de lămurit rămășițele retragerii de la Caransebeș, când Lugojul a avut cel mai mult de suferit...⁶² În vremea aceea, lumea era foarte ocupată cu repararea clădirilor, cu ridicarea

⁵⁹ *Călători străini despre țările române*, vol. IX, op. cit., p. 280 și următoarele

⁶⁰ Mai multe despre contele de Soro: <http://www.ziarulactualitate.ro/un-nobil-german-de-frontiera-contele-soro-si-istoria-orasului-lugoj/>

⁶¹ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, op. cit., p. 1003-1004

⁶² Despre dezastrul din 1788: <http://sibiu.justitiarul.ro/batalia-tuicii-de-la-caransebes/>

de case noi, mai frumoase, așa că astăzi Lugojul ar putea să fie desigur mult mai fumos decât a fost vreodată.⁶³

Trecând prin Lugoj tot în anul 1790 Charles Marie de Salaberry amintește și el de războiul cu turcii, însă prezintă situația puțin diferit:

„Lugojul este clădit pe pământ nespus de mocirlos. Este o localitate foarte mare. Copacii care mărginesc strada principală îi dau mai degrabă aspectul unei alei de bulevard decât al unui oraș clădit într-o mare de noroi. Deosebirea de cârmuire dintre Banat și Ungaria este foarte vizibilă. Turcii au înaintat până la două leghe de Lugoj. Par să nu-l fi respectat decât pentru a arăta mai bine restul Banatului grozăvia jafurilor lor și pentru ca să se poată mai bine judeca starea înfloritoare în care se afla această țară frumoasă cu câțva timp înainte.⁶⁴”

Că Lugojul a avut de suferit în războiul cu turcii nici nu mai contează. Contele Johann Von Hofmannsegg ajunge în 1794 în „târgul mare și arătos - Lugoj.” și „în timp ce ni se adunau caii de rechiziție, am înfulecat doi harbuzi minunați, a doi crețari bucata. La noi s-ar fi plătit bucuros cu doi guldeni. Erau primii pe care îi mâncam în anul acesta.⁶⁵” În același an, James Dallaway laudă și el mâncarea de la Lugoj:

„am dormit la Lugoj, un sat mai mare, după ce ne-am înfruptat cu cina cea mai bună pe care ne-au putut-o oferi acele locuri. Pâinea neagră, foarte umedă și acră, este alimentul obișnuit al țării, cu care se hrănesc și caii. Ca un privilegiu ni s-a oferit pâine albă, care ar fi fost foarte bună, de n-ar fi fost nisipul cu care se amestecase făina în timpul

⁶³ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, op. cit., p. 620-621

⁶⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, op. cit., p. 1003-1004

⁶⁵ *Ibidem*, p. 1198

măcinatului grâului. La o singură masă au fost aduși nu mai puțin de opt pui, care nu aveau mai mult de o lună.⁶⁶”

La începutul secolului al XIX-lea Edward Daniel Clarke menționează și el mâncarea ieftină din Banat:

„Lugojul este un oraș mare. Am văzut aici una din acele procesiuni solemne pentru ploaie, însoțite de cor, ce se văd atât de des în țările catolice. La Lugoj un funt de berbec costă numai doi penny și jumătate din banii noștri. O căpățână de zahăr ajunge la o jumătate de coroană. După ce am părăsit Lugojul, am trecut prin Chizatău și Recaș spre Timișoara, capitala Banatului...”⁶⁷”

Auguste de Lagarde, în 1813, amintește, pe lângă mâncare:

„O trupă de țigani lăutari a venit la han să ne dea un concert; pretutindeni sunt neîntreçuți în cântece și jocuri naționale și, deși nu cunosc nici principiile elementare ale muzicii, acordurile sunt armonioase și expresive. Veneau de la Brașov și se duceau la Karlsbad pentru sezonul de băi... Lugojul este un oraș frumos, bine clădit; are mai multe manufacturi de pălării, în general de calitate slabă.”⁶⁸”

J.G. Schwarzott scrie (1839) despre:

„Lugoj... acest târg cameral de pe Timiș, cu 7 000 de locuitori, este localitatea principală a comitatului Caraș și, în mare, este bine construit. La târgurile organizate aici vin foarte mulți locuitori din împrejurimile apropiate și mai îndepărtate.”⁶⁹”

⁶⁶ *Ibidem*, p. 1211

⁶⁷ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, op. cit., p.77 și următoarele

⁶⁸ *Ibidem*, p. 526

⁶⁹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. II, op. cit., p. 416 (*Băile Herculane de lângă Mehadia – o încercare monografică* (1829))

Charles Colville Frankland (1827) remarcă, la Lugoj, Biserica Adormirea Maicii Domnului:

„Am luat masa la Lugoj, un oraș mare, cu câteva case frumoase. Aici este o biserică frumoasă, de rit ortodox, având o ciudată pictură în frescă pe partea dinspre apus, înfățișând moartea binecuvântatei Fecioare (Adormirea Maicii Domnului), care zace în patul ei, în timp ce, cele trei persoane alcătuind Treimea privesc cu multumire în jos spre ea, din ceruri.⁷⁰”

În 1828, Joseph Adalbert Krickel, trecând prin Lugoj remarcă și el Biserica Adormirea Maicii Domnului:

„Lugojul este un târg însemnat, fiind împărțit de Timiș în două părți, dintre care una se numește Lugojul German, iar cealaltă Lugojul Român. Localitatea, care numără peste 1.200 de case, este locuită de armeni, evrei, germani, unguri și romani, iar suma totală a locuitorilor s-ar ridica, potrivit celor spuse de domnul farmacist Gallini⁷¹, al cărui oaspete am fost la recomandarea doctorului Fodor, la 5.000.⁷² ...Pe lângă faptul că Timișul desparte Lugojul în două părți, orașul mai are încă 4 cartiere: orașul german (Die deutsche Stadt), ulița evreilor (Judengasse), orașul armenesc (Armenierstadt) și suburbia românească (Die walachische Vorstadt). Piața este mare și destul de regulată, are o lungime de 236 de pași și o lățime maximă de 190 de pași. Priveliștea de pe pod înspre munți este foarte frumoasă.

Clădirea cea mai vrednică de a fi văzută este biserica ortodoxă, cu două turnuri înalte, având acoperișul aurit din

⁷⁰ *Ibidem*, p. 273

⁷¹ Despre acest farmacist aflăm și de la Joseph von Dörner în *Das Banat, in topographisch-naturhistorischer Beziehung...* 1839: „la Băile Herculane... în clădirea alăturată administrației, se află, la parter, bine amenajata farmacie a meritosului farmacist, dl. Gallini din Lugoj, căreia îi poartă de grijă un arendaș...” în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, op. cit., p. 411

⁷² *Ibidem*, p. 255

plin. Splendoarea și bogăția din interior dovedesc că ortodocșii nu au cruțat nici un ban pentru a-și împodobi, așa cum se cuvine, lăcașul dumnezeiesc. Numeroasele picturi, aproape toate opere de maestru, sunt încadrate de rame admirabile. Odoarele bisericesti sunt cât se poate de valoroase. Printre ele se remarcă un chivot de aur foarte greu și odăjdi neasemuit de bogate în fireturi de aur și argint.⁷³”

Cu toate acestea Joseph Adalbert Krickel concluzionează: „Caransebeșul... mi-a placut mai mult decât Lugojul datorită frumuseții sale și a curățeniei de aici.⁷⁴”

Abatele François-Xavier de Feller, călătorind pe aici, menționează aceiași biserică românească:

”Lugojul este un oraș mare din Banatul Timișoarei; este așezat pe Timiș și nu este prea departe de Caransebeș... În ziua de 12, m-am dus să văd biserica românilor schismatici. Dintre toate cele de rit grecesc pe care le-am văzut, aceasta este cea mai frumoasă. Am trecut pe lângă stăvilarele Timișului, la două leghe de Lugoj.⁷⁵”

Joseph von Dörner vede și el că:

„În spatele localității Coșteiu, într-o câmpie prietenoasă, străbătută de Timiș, se întinde târgul Lugoj pe care-l zărești deja de departe. Prin cătunul Sâlha ajungi curând în localitate. Lugojul, cu 6000 locuitori, ce constau din germani, unguri și români, se află pe ambele maluri ale Timișului, într-o câmpie mlăștinoasă. Printr-un pod, de pe care te bucuri de o frumoasă priveliște spre Carpați, este legat Lugojul românesc, de pe mal drept, de Lugojul nemțesc de pe malul stâng. Dintre clădirile publice, sunt demne de remarcat marea biserică românească și casa comitatului, în partea românească. Partea germană are case particulare foarte drăguțe

⁷³ *Ibidem*, p. 259

⁷⁴ *Ibidem*, p. 260

⁷⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. IX, op. cit., p. 573

și un teatru drăguț, clădit de locuitori. O mențiune laudabilă merită instituțiile școlare admirabile, foarte mult extinse în ultima vreme.⁷⁶”

Contele de Locmaria notează și el că:

„Înainte de a ajunge la Caransebeș,... am trecut prin Lugoj, oraș comercial din comitatul Caraș. Se poate vedea o biserică destul de frumoasă și un cartier bine clădit, dar principala sa piață seamănă o bună parte din an cu o imensă cloacă. Nu ne-am oprit în acest oraș decât puține clipe.⁷⁷”

Pentru James Bailie Frasier „Lugojul este un oraș mare cu o biserică frumoasă, care are două clopotnițe împodobite cu gust și aurite;” aici

”femeile din împrejurimi purtau fote late de culori felurite în jurul trupului lor, care le ajungeau până la călcâie, basmale albe pe cap care le atârnavă pe spate, întocmai ca <la> femeile arabe. Bărbații, pe lângă pălăria lată, care acum avea marginea rotunjită în sus de jur împrejur, alcătuiind un fel de bordură între ea și calotă, erau îmbrăcați cu surtuțe albe din bumbac, care stăteau strânse pe mijloc, și pantaloni largi și albi din aceeași <țesătură>, foarte largi, care se legănavă încoace și încolo, când umblau și dădeau aceluia care-i purta aparența că purta fustă; mica lor pungă de piele albă pentru tutun și uneltele pentru fumat erau prinse de cingătoare, în față.⁷⁸”

Adolf Schmidl amintește la rândul său

„**Lugojul** românesc... acest târg însemnat se află pe malul drept al Timișului în fața Lugojului german. Aceasta este reședința comitatului, deși este mult mai mic. <Are> cazărmi

⁷⁶ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, p. 399

⁷⁷ *Ibidem*, p. 770

⁷⁸ *Ibidem*, p. 596 și următoarele

frumoase. Amândouă târgurile numără împreună cu evreii și armenii, 1223 de c<ase>, 5710 l<ocuitori>, unguri, germani, slavi, români, sârbi și evrei. Biserica sârbească este clădire frumoasă. Piața este regulată și lungă de 236 pași, lată de 190 <de pași>. Pe Timiș se mai văd încă ruinele vechii cetăți Lugoj. Viticultura minunată, ceva sericicultură și tăbăcărie.⁷⁹”

Friedrich Uhl ajuns la Lugoj în 1848 face o descriere picturală și plină de viață:

„La o depărtare de circa șase ore de la locul amintit, se află Lugojul, principalul centru al comitatului Carașova, mai mult spre mijlocul ținutului. Orașul are case destul de grațioase ce se oglindesc în <râul> Timiș, lat și verde, care împarte orașul.

În curtea hanului, unde ne-am odihnit, se găseau mai multe grupuri de bărbați și femei. Multe bagaje, lăzile și cuferele, așternuturile, care se găseau răspândite dezordonat, și portul străin te făceau să-i recunoști a fi călători <străini> sosiți <de curând>. Un băiat tânăr, cu o pălărie îndrăzneată apăsată pe o ureche, agita vesel în aer fluierând, o trestie spaniolă și mergea prin curte, încoace și încolo, cu o figură provocatoare. Câțiva bărbați mai în vârstă stăteau de vorbă, preocupați, după cum părea, în apropierea unei femei care stătea întinsă pe jos, pe o pernă mare; căzuse pradă febrei ungurești. La picioarele ei stătea întins un copil mic care se juca cu niște cărți de joc.⁸⁰”

Însă nu toate mențiunile despre Lugoj sunt măgulitoare. Charles Lemercier de Longpré, în *Alpes et Danube, ou voyage... Hongarie et Transylvanie* (Bruxelles, 1837), notează că Lugojul era un: ”târg, neplăcut unde holera decima populația, am părăsit drumul spre Sibiu, pentru a-l urma spre Mehadia, loc celebru...”; și iar

⁷⁹ *Ibidem*, p. 257

⁸⁰ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, p. 607 (*Aus dem Banate...*, 1848)

”ceea ce era mai de temut decât hoții era holera. Trebuia să mă întorc într-o zonă în care făcea ravagii; să reintru într-o atmosferă pe care o infecta. Trebuia să trec din nou prin acest sinistru târg al Lugojului, unde văzusem trecând un lung convoi de morți. Crezusem că îmi luasem măsurile necesare, pentru a nu mă opri acolo decât cât să schimb caii comandați dinainte. Ordinele pe care le dădusem fuseseră neglijate sau prost înțelese. A trebuit să aștept mai multe ore...⁸¹”

Și Edward Daniel Clarke, ajuns în apropiere de Lugoj, este convins că aerul

”din Banat nu este bun. Frigurile de baltă și febrele inflamatorii sunt extrem de răspândite. Tranzițiile bruște de temperatură sunt ca cele dintre iulie și ianuarie.⁸²”

Ignaz von Born are însă o părere contrară. Oprindu-se la Lugoj în 1770, acest călător povestește că a putut să-și viziteze:

„...câteva cunoștințe..., care se adună aici în vremea aceasta pentru a afla o climă mai sănătoasă și a se feri de frigurile care bântuie cu putere la Timișoara... În adevăr, Lugojul are o așezare favorabilă pentru sănătate...⁸³”

Însă tâlharii, turcii, războiul, holera și aerul rău nu sunt singurele calamități ce au lovit Lugojul în această perioadă. Când P. D. Holthaus ajunge, în 1841, la „Lugoj... orașel locuit de germani și de români... o parte foarte <însemnată> din oraș arsese. [...]”⁸⁴ Poate tocmai datorită acestor calamități (sau poate datorită calităților) toți călătorii (sau aproape toți) se exprimă admirativ cu

⁸¹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, p. 507 și următoarele

⁸² *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, p.77 și următoarele

⁸³ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, p. 106

⁸⁴ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, p. 295

privire la vinul de la Lugoj (și alte licori). Ignaz von Born laudă „...dealurile calcaroase din jurul Lugojudului dau vin bun...⁸⁵”

Johann Lehmann scrie despre via contesei Soro din apropierea Lugojudului: „această vie produce vin de Burgundia. Vița este din Burgundia și, prin resădire, s-a înmulțit într-atât, încât produce multe butoaie de vin de Burgundia. Vinul de Burgundia de la Lugoj nu-i așa de aspru ca cel franțuzesc; are însă mult din acea asprime sănătoasă, este ceva mai tare și mai negru ca cel franțuzesc. Întrece mult toate acele vinuri < așa zise > ”de Burgundia”, care se vând și se beau în Ungaria drept vin < adus din Burgundia >... Via contesei produce vin de prima calitate, pe care ea îl schimbă, vadră contra vadră, cu vinul de Tokaj.⁸⁶” James Dallaway e și el impresionat de vinul de Lugoj, „sec și tare, cu un buchet care-l deosebește de cel făcut pe malurile Rinului.⁸⁷ John Jackson, care se ocupa cu negoțul de vinuri, notează că „Banatul e o provincie foarte frumoasă... Alimentele de tot felul sunt bune și ieftine și vinurile lor sunt nespuse de bune, îndeosebi într-un oraș mare numit Lugoj.⁸⁸” Și Auguste de Lagarde pare mulțumit de vin, însă nu de preț: ”la cină am băut vin de Lugoj, al cărui nume are oarecare faimă; hangiul pretinde că ar fi mai bun decât cel de Tokay și ne-a făcut să-l plătim ca atare.⁸⁹”

Johann Georg Kohl ne lasă, în prima jumătate a secolului al XIX-lea cea mai amplă descriere a Lugojudului:

„Lugojudul se împarte în Lugojudul nemțesc și în Lugojudul românesc. Este situația mai multor locuri de aici din Banat. Ba chiar mai târziu am să am prilejul să arăt că multe sate sunt în așa fel așezate, încât pe o parte a uliței locuiesc germani, pe cealaltă români sau sârbi. [...]

⁸⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, p. 106

⁸⁶ *Ibidem*, p. 569

⁸⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, p. 1211

⁸⁸ *Ibidem*, p. 1249

⁸⁹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, p. 586

De fapt nu ar trebui să spun despre Lugoj nimic altceva decât lucruri frumoase și bune; căci am găsit aici oameni atât de demni de a fi îndrăgiți și foarte prețuiți de mine, cu care mi s-a îngăduit să petrec ceasuri atât de alese. [...]”⁹⁰

Descrierea continuă cu viața religioasă și autorul se dovedește a fi un fin psiholog. „[...] Era duminică, iar eu am mers să văd diferitele biserici ale locului, cea catolică și cea grecească. Cea din urmă se numește aici biserica „iliră”. [...]”

Niciodată nu a ieșit pe de a-ntregul din folosință numele „ilir”.

În Austria acesta a dat de când lumea numele unei partide religioase, și anume celei ortodoxe. Și astfel s-a vorbit despre biserica iliră și de asemenea despre popoarele ilire prin care se înțeleg toate acelea care sunt devotate bisericii ortodoxe din partea de sud-est a monarhiei austriece, fie acesta <cel> sârbesc, românesc sau slavon... [...]

În biserica iliră <din Lugoj> am găsit câțiva

„Plajaschtschen” în haine pline de bogăție, mulți bărbați români îmbrăcați de sărbătoare iar chipurile <lor arătau> smerită venerație. Orânduirea bisericii, iconostasul, felul de a-și face cruce, pupatul icoanelor, Gosподi pomilui, întreaga curgere a slujbei, înfățișarea preoților, toate acestea erau întocmai ca la greco-ruși și ca peste tot în toate bisericile ortodoxe. Mi-au sărit în ochi totuși și câteva deosebiri. Melodia cântărilor părea să fie altfel. De asemenea, preotul intra și ieșea în timpul liturghiei prin ușile împărătești din mijlocul iconostasului, ceea ce nu se obișnuiește în Rusia. Apoi nu am văzut ca oamenii să cadă lapământ și să atingă pământul cu fruntea. Dar deosebit de izbitor era pentru mine faptul că în biserică se găseau mai mulți bărbați decât femei.

În biserica catolică, pe care am vizitat-o după aceea, era pe dos. Eu cred întotdeauna, în întreaga biserică ortodoxă,

⁹⁰ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, p. 145

bărbații merg la slujbe mai mult decât femeile. În biserica ortodoxă, bărbații stăteau cu toții în față și în partea de mijloc a întregii adunări; femeile însă erau împrăștiate mai mult prin spate. Și acest lucru era pe dos în cele mai multe dintre bisericile catolice ungurești pe care le-am văzut, în care femeile stăteau întotdeauna împreună în față și în partea din mijloc a mulțimii, în timp ce bărbații erau împărțiți în spate, pe lângă ziduri, în fața ușilor și pe coridoare. Chiar și această așezare a mulțimii depinde oarecum de felul de a fi a celor două... Biserica ortodoxă este o religie a bărbaților, cea catolică, unde Fecioara Maria este atât de cinstită a prețuit mai mult firea adânc religioasă care zace în ființa femeii. [...]⁹¹”

Descriere continuă cu o după-amiază cu dansuri.

„Românii merg dimineața la biserică, după-amiaza la dans, sau, așa cum îl numesc ei la „joc”. „Dscoku” (Giuoco în italiană) înseamnă de fapt joc, dar mai cu seamă dans, de unde și faptul că a dansa se zice „dschokare”. De altfel, ei spun și dansului „Danzio” și la a dansa „danzescire”. Alminteri fără îndoială că au luat vorba aceasta de la germani, și cu ea spun numai dansului nemțesc, valsului, care este cunoscut și la ei.

Am fost dus și eu, într-o societate aleasă, la marginea Lugojului, ca să privesc jocurile populare românești: Altfel, trebuie că locul obișnuit pentru jocurile românilor este curtea bisericii. Aici se găsea un hambar mare, din lemn, deschis, sub care 50 până la 60 de perechi se mișcau încoace și încolo cu veselie, după muzica unui taraf țigănesc. Erau atât de harnici, ca și cum ar fi avut de făcut o muncă tare istovitoare. De obicei perechile nu aveau nicio legătură una cu alta, fără să formeze vreo figură.

Fiecare bărbat stătea față în față cu femeia lui și făcea pași mici pe aceiași bucată după voia inimii, întocmai cum calcă podgoreanul strugurii. La fel făcea și femeia. Se apropiau nițel cu pași mici și la fel se și depărtau. Asta se

⁹¹ *Ibidem*

întâmpla fără osteneală adesea câte 5 minute într-una fără schimbare, și când te gândești, că, așa cum am spus, așa făceau 40 până la 50 de perechi, cam așa îți dai seama cât de vesel trebuie că se vedea. Dar după 5 minute jucătorii își apucau femeile le învârteau încoace și încolo, sau în cerc și ce mișcau apoi cu ele numai pe loc prin tot vălmășagul, până când lipăitul și legănatul pe o singură bucată începea iarăși.

Unul dintre dansatori, un băiat foarte vesel, se deosebea de toți ceilalți; avea haina desfăcută și arăta în întreaga ei mândrie o vestă cu nasturi de argint. La brâu îi atârna batista frumos brodată și îi flutura în vânt ca un steag (ca și letonii cu ștergarele, <tot astfel> se fălesc românii și ungerii cu batistele). Pe lângă asta, câteodată mai țărâia din gură, însoțea muzica cu strigături cu glas tare, cânta și scornea snoave. Își răsucea dansatoarea încoace și încolo, o apuca, o lăsa, o apuca iarăși, o ridica puțin de la pământ, pe surt, o învârtea în toate felurile.

Ea, dansatoarea, o româncă tânără, avea un șorț frumos tivit, pe marginea căruia străluceau firele de aur și argint. Fără îndoială că le cususe cu mâna ei și nu pusese să fie tivite de o modistă, așa cum, cel puțin în orașele românești, este moda. Pe capul lor, cărarea nu pornea drept din mijlocul frunții, ci, de la tâmplă începând, în jurul acestora, un fel de împărțire a părului cum eu nu mai văzusem până atunci, dar care la zile române este foarte obișnuit. Smocul de păr de deasupra era prins într-o împletitură deasă, ca și cozile de jos. Partea de jos era cea mai tare și cădea pieziș în jurul capului, așa încât arăta ca și cum ar fi căzut șleampăt într-o parte. Dimpotrivă, împletitura de sus era încolăcită într-un cerc cu totul neted și chiar pe creștetul capului. Să unești două împletituri în felul acesta, asta era o modă la române, și de ar trebui să recunosc adevărul, trebuie să spun așa, că mie îmi părea că în această împreună de sucituri și netezimi părea că stă mult farmec. [...]

Românele țin atât de mult la cele două împletituri groase care le înconjoară capul, încât chiar și acelea care nu au de la natură suficient păr pun să li se facă o împletitură falsă [...]. Cele care nu au nici păr, nici bani de ajuns să își

cumpere această a doua împletitură, se mulțumesc negreșit cu una singură, totuși întotdeauna aceasta este cea care stă peziș pe ureche.

De asemenea, zic, era obișnuit ca perechile deosebite să danseze una câte una la grămadă, și aceasta, mi s-a spus, ar fi „Dschoku” cel adevărat. Dra câteodată mai multe perechi (4,5 ori 6) se strâneau și formau hore, care se învâneau în cerc și făceau împreună ceea ce înainte făcea fiecare pereche pentru sine. Acest joc în cerc, horă sau brâu se numește în limba română „Kolo”. De fapt, la acest „Kolo” muzica obișnuită a românilor, cimpoierul, este miezul în jurul căruia se mișcă totul. Aici, unde muzica era un întreg cor, nu era. La aceasta își dădeau mâinile. De altfel au și un soi de „Kolo” numit jocul călușarilor, pe care de obicei nu îl joacă decât bărbații și la care nu își dau mâinile. La acesta fiecare are de obicei un ciomag ciobănesc în mână, de care se slujește ca de Baer la joc.

Cimpoierul stă la acest joc al călușarilor în mijloc. Dansatorii fac tot felul de mișcări curioase cu ciomegele lor (care câteodată sunt înlocuite cu topoare), înaintează din toate părțile către cimpoi, se resfiră în raze îndreptate diferite și merg în cerc către dreapta iar apoi din nou către stânga. Acest dans al călușarilor se întâlnește îndeosebi la românii din Carpații transilvaniei.

În afară de aceasta mai au și alte dansuri: mi s-a mai spus despre „Argirenka” apoi despre „Montaneshti” și „Kataneschti”, adică „munteneste” și „cătăneasca”, însă nu le pot arăta, pentru că nu am dobândit nicio descriere limpede despre felul acestora.⁹²

Johann Georg Kohl se dovedește un apropiat al locuitorilor Lugoșului, și un admirator al românilor.

„Trebuie să amintesc și câteva picturi în ulei pe care am avut prilejul să le văd aici la Lugoș, pentru că arătau

⁹² *Ibidem*, p. 148 și următoarele

lucruri care erau tipice pentru ținuturile prin care tocmai călătoream, pentru câmpiile ungurești. Amândouă tablourile erau de un pictor austriac pe nume Prestel și amândouă prinse din lumea naturii și a oamenilor aceștia.

De aceea am intrat, în cele ce au urmat, în corespondență cu câțiva români, însă nu am primit nimic, căci boala și alte împrejurări au stârnit adunarea cântecelor populare, pe cât <de mare> era dorința de a mă servi. Numai la Lugoj am primit mai târziu, prin mijlocirea unei onorate cunoștințe și spre marea mea bucurie un cântec românesc netipărit, pe care îl dau aici, de unde în curând îmi voi lua rîmas bun de la Țara Românească, tocmai pentru că vreau să mai adaug câteva păreri, căci într-un fel este foarte interesant. Este drept că nu mai cunosc îndeaproape împrejurările în care a fost cules acest cântec, și nici nu știu, cum și în ce fel trăiește glasul poporului, adică, vreau să spun, în care stare a poporului este la el acasă, și cât de răspândit este printre aceștia, de cine și cu ce prilejuri este cântat. Doar mi-a fost zugerăvit ca un cântec popular cules din gura oamenilor. L-am primit prin grija binefăcătorului meu de acolo atât în limba română, cât și într-o tălmăcire așternută la fața locului, în limba germană. Dau această tălmăcire întocmai, venită de la un român cunoscător al limbii germane.

Cântecul este o *Elegie a urmașilor coloniștilor romani din Dacia, despre căderea Imperiului Roman*.⁹³

Scrierile călătorilor străini care parcurg Banatul la sfârștul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea surprind o lume în evoluție, o lume de unde „dispar” tâlharii, o lume ce devine „civilizată”. Lugojul, cel mai mare oraș românesc din Banat, este în mijlocul acestor transformări.

⁹³ *Ibidem*

Revoluția de la 1848-1849 oglundită în însemnările de pe cărțile de cult din Episcopia Aradului

*Prof. drd. Paul Krizner**

Despre „primăvara popoarelor” s-au scris pagini interminabile, readucându-se la viață documente inedite din arhive, dar și cercetări pertinente pe diferite etape ale Revoluției de la 1848-1849, revoluție ce a trezit între neamuri idealul național și care, în ciuda năbușirii sale, ea totuși a fost o flacără aprinsă ce a rămas în conștiința colectivă a românilor și a determinat ca peste câteva decenii să se înfăptuiască marele vis al tuturor celor de același neam și limbă, act ce a avut loc la 1 decembrie 1918.

Sigur că revoluția a însemnat nu doar insuportabilitatea situației robilor sau a iobagilor, ci și denaturarea valorilor imperiale, iar scânteia ce a pornit din Franța și care a cuprins întregul Imperiu Habsburgic a reprezentat voința oamenilor de a ieși de sub robia nobiliară.

În ceea ce privește spațiul românesc revoluția de la 1848-1849, a însemnat nu doar dorința de eliberare de sub acest imperiu, ci și libertatea religioasă, dacă ținem seama că au existat parohii ortodoxe în eparhia Aradului care s-au întors la religia greco-neunită, cum a fost cazul parohiei Târnova unde toată comunitatea s-a întors de la greco-catolicismul impus înainte cu 14 ani de la revoluție. Acest exemplu nu este singular pe cuprinsul Episcopiei Aradului.

* Paul Krizner este doctorand la Institutul „George Barițiu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca; email - paul_krizner@yahoo.com.

Această victorie, de scurtă durată ce-i drept, a fost consemnată prin toate formele posibile, fie prin protocoale sau circulare fie prin presa vremii, dar, nu în ultimul rând, pe cărțile de cult existente la acea vreme. Sigur, puterea imperială a dorit să se șteargă orice urmă de amintire a revoluției pentru ca generațiile ce vin să nu aibă nici o dovadă scrisă, însă unele cărți de cult relatează evenimentele de la 1848-1849, cu toate atrocitățile acesteia.

În acest studiu ne-am ocupat de prezentarea unor însemnări de pe cărțile de cult din cuprinsul Eparhiei Aradului de la acea vreme. Este imperios necesar să menționăm că Episcopia Aradului la 1848-1849 cuprindea și vicariatul de Oradea, dar și protopopiatul de Timișoara, deci extinderea expunerii noastre va cuprinde și cărți de cult din aceste zone geografice care făceau parte din jurisdicția canonică a Episcopiei Ortodoxe a Aradului.

1. Considerații generale asupra cărților de cult

Cărțile de cult au reprezentat un factor de o importanță majoră în formarea și menținerea identității românești. Este necesară o incursiune istorică asupra limbii române, o prezentare generală a formării acesteia, în decursul timpului, uneori mai vitreg, alteori mai îngăduitor cu acest popor ce trăia între Carpați, Dunăre și Marea Neagră și care s-a încheșat datorită aspirațiilor nobile și datorită sentimentului național de unificare a tuturor celor de aceeași limbă și neam, act ce a avut loc la 1 decembrie 1918, unde Biserica a jucat un rol decisiv. Prin studiul de față vom încerca să prezentăm rolul cărților de cult, cu precădere a *Molitfelnicului* și a *Liturghierului* ortodox, care au ajutat la formarea identității naționale, dar și la evoluția culturală și spirituală a neamului românesc.

2. Formarea limbii române de cult

Limba română s-a format concomitent cu poporul român, care și-a păstrat numele de „român” începând cu sfârșitul seco-

lului al VII-lea d. Hr., iar aceasta reprezintă, dacă vreți, o fază a latinei vorbite în părțile dunărene din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre¹. Totul a pornit de la limba latină vulgară, vorbită odată cu ocupația romană a Daciei, prin venirea și prin stabilirea pe aceste teritorii a armatei, a coloniștilor și a negustorilor romani. Ei au influențat atât societatea, cât și cultura, civilizația dacă, iar prin părăsirea Daciei romane de către legiunile romane prin ordinul dat de împăratul Aurelian în anul 271 d. Hr. cu siguranță au rămas pe loc meșteșugari, comercianți latini, dar și soldați ce au fost scoși la vatră între timp și care au format familii mixte romano-dace care au dus în timp la latinizarea limbii dacilor, iar după cum afirmă Ioan M. Bota „în veacul al VII-lea procesul de formare a limbii române s-a încheiat”².

Cu siguranță formarea limbii române continuă și pentru următoarele veacuri, având o neîntreruptă evoluție, însă Biserica Ortodoxă avea să cunoască o altă limbă de slujire, și anume cea slavonă, care s-a impus sub influența noului stat bulgar încreștinat și care va introduce și în Dacia Traiană în secolele IX-X această limbă de cult, cu precădere în zonele Olteniei, Banatului, Crișana și sud-estul Transilvaniei.

Ritul bizantin ortodox și în special Liturghia se săvârșea în limba slavonă. Odată cu formarea cnezatelor și voievodatelor apare și ideea de conservare a ființei naționale și a credinței strămoșești, iar pe lângă curțile domnești se găsea și câte un episcop sau mitropolit ortodox, cum este cazul Mitropoliei Ungrovlahiei înființată de Nicolae Alexandru Basarab și care era supusă canonic Patriarhiei de Constantinopol.

Trebuie să spunem că cititul, dar în general știința de carte, era cunoscută cu precădere de către clerici, preoți, monahi, încă de la începuturile Evului Mediu, iar mănăstirile erau oaze de cultură și spiritualitate, aici apărând primele manuscrise, aici au apărut primele traduceri și primele tipărituri, afirmație întărită și

¹ Gheorghe Ivanescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 179.

² Ioan M. Bota, *Începuturile culturii scrise în limba română*, Edit. Dragoș Vodă, Cluj-Napoca, 1999, p. 43.

de eruditul istoric Ioan M. Bota, care sublinia că în Transilvania până la mijlocul al XII-lea „numai clerul știa scrie”³.

În ceea ce privește cărțile de cult, pe teritoriul țării noastre se cunosc trei faze ale evoluției acestora spre românizare. În prima fază apar manuscrisele și edițiile tipărite slave, ulterior cele slavo-românești și mai apoi edițiile românești cu litere chirilice, iar mai târziu se va ajunge la introducerea literelor latine, iar limba română devine o limbă ce va sluji atât Bisericii, cât și poporului. Această evoluție se datorează și copiștilor de manuscrise, de care și părțile arădene au avut parte, contribuind la răspândirea în cât mai multe exemplare a cărților de slujbă care erau de un real un ajutor pentru preoți.

Încă din cele mai vechi timpuri clericii, și nu numai, aveau și alte îndeletniciri decât cele strict legate de slujirea la altar. Să nu uităm că și Apostolul neamurilor, Pavel, lucra la confecționarea corturilor. Preotul de regulă era ales din comunitatea sa, fiind un om cu o viață deosebită și știutor de carte, dar practica și alte îndeletniciri pe lângă cele ce-i reveneau ca preot. Unii se ocupau de cultivarea pământului parohiei, lucrându-l și folosindu-se de roadele muncii lor, lucrându-l la fel ca și enoriașii lor; alții erau pictori destoinici, realizând icoane, prăznicare și chiar pictau biserici pentru alte comunități, alții erau foarte buni sculptori, făcând mobilier și iconostase pentru lăcașele de cult care aveau nevoie și, nu în ultimul rând, unii dintre ei se ocupau de copierea manuscriselor și legatul cărților de cult.

3. Câțiva copiști de manuscrise din părțile Aradului⁴

Odată cu extinderea tiparului și apariția cărților de cult sub formă tipărită nu a încetat arta copiatului făcută fie de călugări, preoți, fie de copiști, dascăli, dieci.

³ *Ibidem*, p. 73.

⁴ A se vedea și Paul Krizner, *Câțiva copiști de manuscrise din părțile Aradului*, în „Administrație românească arădeană, studii și comunicări din Banat-Crișana”, vol. VI, coord. Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, Edit. „Vasile Goldiș” University Press, 2013, pp. 17-23.

Motivul copierii cărților de cult în era tiparului este unul destul de simplu. Să nu uităm că acești copişti lucrau la cerere: dacă o carte se deteriora sau îi lipsea unele pagini ea era copiată sau restaurată⁵ sau în cazul în care unele parohii nu aveau cartea de cult respectivă, preoții o copiau sau plăteau un copist de manuscrise să facă un exemplar după cartea tipărită pentru că era mult mai ieftin decât cumpărarea unei cărți tipărite.

Și în părțile arădene au existat în decursul veacurilor, copişti de manuscrise care prin munca lor au ajutat la păstrarea și transmiterea unor cărți de cult în manuscris ce au o valoare inestimabilă, nu neapărat din punct de vedere al vechimii, ci mai degrabă al conținutului.

În părțile arădene primele atestări ale activității copiştilor le avem încă din perioada secolelor XIV-XV. În zona țării Zărândului, mai exact la Mănăstirea de la Șiria, un monah pe numele **Nicodim** copiază un *Tetraevangheliar*.

Popa Simion din Hălmagiu, pe lângă activitățile pastorale, s-a ocupat și de copierea cărților de cult, astfel că, în 1450 traducea în limba slavonă de redactare medio-bulgară un *Tetraevangheliar*⁶. Această carte a fost scrisă, cum însuși afirma, „în satul mare la Hălmagiu”⁷. Cu siguranță a mai copiat și alte cărți de cult, însă de reținut este faptul că aceste cărți copiate au ajutat mult biserica prin folosirea lor în cadrul cultului. Ele s-au folosit și s-au păstrat în decursul timpului arătând prin ele și nivelul de cultură al preoților din această zonă. Alte date despre

⁵ Cum este cazul preotului Simion Popovici de la parohia Seleuși, care a trăit în a doua jumătate a secolului XVIII. Acesta a plătit refacerea cărților stricate, deteriorate. A se vedea Elena Rodica Colta, *Circulația tipăriturilor vechi românești în secolul al XVIII, în comitatele Arad și Zărând, în „Ziridava”, X, 1978, p. 685.*

⁶ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 328.

⁷ Florian Dudaș, *Vechi manuscrise românești din Țara Bihorului, Începuturile și biruința scrisului românesc*, vol. I, Oradea, Biblioteca Revistei Familia, 2007, p. 18.

popa Simion din Hălmațiu nu cunoaștem și nici anul în care a trecut la Domnul.

Popa Petru de la Hodoș-Bodrog. Mănăstirile au reprezentat întotdeauna centrul cultural și spiritual al unei zone. Pe lângă programul liturgic și pravila personală a monahilor, unii dintre ei se îndeletniceau și cu alte activități, cum ar fi copierea de manuscrise, sculptură, pictură iconografică etc. Unul dintre cei care au întreprins o activitate frumoasă în arta copiatului a fost și popa Petru de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, care a viețuit a doua jumătate a secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului următor. Popa Petru scrie o *Psaltire* în anul 1617, carte ce va fi restaurată în anul 1713 de către ieromonahul Ghenadie Hodoșanu⁸. Cu siguranță a mai copiat și alte cărți de cult, dar care nu s-au mai păstrat în decursul timpului.

Ieromonahul Ioan a fost contemporan cu popa Petru. Ieromonahul Ioan viețuia la Mănăstirea Hodoș-Bodrog îndeletnicindu-se și el cu aceasta artă a copiatului de cărți, astfel că în 1625 copiază și el o *Psaltire* pentru nevoile vieții mănăstirești⁹.

Ieromonahul Daniel tot la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, în secolul al XVII-lea, copiază un *Liturghier* în manuscris ce se va folosi în cadrul serviciului divin public ale mănăstirii¹⁰.

Tot în acest secol au mai existat și alți copiiști de manuscrise din zona Aradului, amintind aici pe **Popa Petru din Urviș de Beliu, diacul Florie din Groșeni**¹¹, care copiază *Cazania lui Varlaam* în anul 1732. **Preotul Gheorghe** copiază în anul 1698 un *Ceasloveț*, care în anul 1720 intră în posesia preotului Adam din Vârfurile¹².

Dascălul Ioan din Hălmațiu, om de o înaltă cultură, s-a ocupat și de copierea manuscriselor, dar și de răspândirea

⁸ P. Vesa, *op. cit.*, p. 328.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Chiril Pistrui, *101 Manuscrise slave în Transilvania sec XII-XVII*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an XCVI (1978), nr. 1-2, p. 130 și nr. 3-4, p. 306.

¹¹ F. Dudaș, *op. cit.*, p. 198.

¹² P. Vesa, *op. cit.*, p. 328.

cărților românești în ținuturile Zărandului, cunoscându-l și lucrând o vreme cu un alt copist de renume **Ioan Muncăceanul**, eruditul copist din secolul al XVIII. În anul 1765 Ioan Muncăceanul se afla la Dieci, unde dascălul Ioan îl găsește lucrând la un text manuscris. Peste numai doi ani, în 1767, dascălul Ioan scrie în Hălmagiu o carte cu propovedanii după textul imprimat la Bălgrad (Alba Iulia). În 1769 a făcut unele adaosuri de rânduielei la un *Molitfelnic* ce era al satului Risculița din zona Bradului, iar peste un an, mai exact în 1770, îl găsim făcând unele completări la un *Catavasier* de Râmnic apărut în 1750. În anul 1775 lucrează la un Miscelaneu alături de Ioan Muncăceanul, cel mai probabil chiar în Hălmagiu. Tot în această perioadă era dascăl în satul Budești, fiind în relații foarte strânse cu dascălul Orăzii Mari, Ioanichie Tiomotovici. Ulterior dascălul Ioan din Hălmagiu alcătuiește un *Ceaslov*, de dimensiuni reduse ca format, dar care cuprinde 400 de pagini și care mai bine de un secol era singura carte de învățătură aparținând satului Țărmure. În anul 1782 completează *Octoihul* ce se afla la biserica din satul Brusturi și un *Catavasier* de la București din 1742 al satului Vidra¹³. În anul 1785, din 17 februarie până în 20 iunie scrie un *Minei* de o înaltă calitate artistică, cu însemne, medalioane, realizate după alte imagini.

Așadar copiiștii aveau un rol important în răspândirea limbii române, a limbii de cult și în dezvoltarea sentimentului național, iar pe marginea acestor cărți de cult scrise cu multă migală de copiiști destoinici s-au făcut, ulterior, consemnări cu privire la Revoluția de la 1848-1849. Din cauza sărăciei, deși în plină epocă a tiparului, multe dintre aceste cărți copiate se foloseau încă la mijlocul secolului al XIX-lea.

4. „Primăvara popoarelor” consemnată pe cărțile de cult

Cărțile în general și, cu precădere cărțile de cult, au jucat un rol important în memoria colectivă a românilor, ținând seama de însemnările ce s-au scris pe filele acestora. Pe deoparte aflăm

¹³ F. Dudaș, *op. cit.*, pp. 130-131.

informații inedite despre o anumită situație ieșită din comun ce a avut loc în comunitatea respectivă sau în lume, iar pe de altă parte observăm care a fost reacția de spirit a românilor cu privire la evenimentele revoluționare.

Prima informație a unei revoluții pe care o avem însemnată pe o carte de cult ortodoxă din Eparhia Aradului provine tocmai din anul 1793, mai exact din 23 februarie, când diacul Nicolae Popovici din satul Bodești, din ținutul Zarandului, care la acea vreme avea vârsta de doar 13 ani, consemnează izbucnirea revoluției pe o carte, dar care nu se știe dacă a fost o carte de cult sau de alt gen. Era o carte stingheră, rătăcită ce se afla la momentul respectiv în această localitate. Însemnările prezintă lupta dintre împăratul Leopold al II-lea al Austriei (1790-1792) și împăratul Ludovic al XVI-lea al Franței (1774-1792). Revolta populară izbucnită în 2 februarie 1792 a dus la arestarea regelui Franței și a soției sale care au fost închiși în turnul Templierilor, iar mai târziu, în 21 ianuarie 1793, regele a fost decapitat, iar regina a fost stigmatizată.

Despre aceste evenimente, chiar dacă s-au desfășurat departe de spațiul românesc, diacul Nicolae Popovici scrie următoarele:

„Anul 1793, 23 zile februarie. S-au îndăluit bătae, împăratul nostru cu frâncul. Iară umblînd să facă împăratul frâncului dare, ca și pe a noastre țări, încă țara francului n-au vrut, și pe împăratul lor l-au închis rob și pe crăiasa lor și au îndăluit în bătae cu împăratul nostru și pe împărat și pe crăiasa o au, i-au adus la hotar, lângă a nostru hotar, și pe craiul lor l-au tăiat, grumazul și capul în hotaratul lor, iară trupul întraa nostru iară pe căriasă o au hierat, în obraz, în frunte, în trei locuri. Și pe popii lor, care au fost în țara lor, pe toți i-au ucis. Și acesta lucru am ajuns în puncia mea, fiind eu N. Popovici de 13 ani și eu am scris ca să [să] știe. Diac N. Popovici, (1)793”¹⁴.

¹⁴ Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, Edit. Episcopiei Ortodoxe Române a Orădiei, Oradea, 1990, p.261

Dintr-o altă însemnare, de data aceasta pe un *Minei*, datat în secolul al XVIII-lea, aflăm că în anul 1797 marele război a recrutat la porunca împăratului, mulți tineri din Transilvania care erau obligați să lupte în conflictul izbucnit între habsburgi și francezi. Pe *Mineiul* aflat în parohia ortodoxă Șoimuș-Petroasa din județul Bihor sunt consemnate următoarele: „În anul 1797 au fost mare foc între feciori și s-au dus mulți feciori din vidicul Beiiușului”¹⁵

Pe un *Triod* tipărit la Blaj în anul 1771, care servea serviciului religios din parohia bihoreană Cornișel, s-a consemnat faptul că tinerii români erau obligați să se înroleze pentru marea conflagrație militară, după cum reiese din însemnarea făcută pe această carte de cult: „Întru acesta an 1797 au venit poruncă să meargă nemiși(i) toți la tabără și au și mers”¹⁶. Sigur că nu putem descrie în cuvinte tristețea pe care au lăsat-o în urma lor acești tineri, care știau că nu pentru cauza lor națională vor lupta, ci pentru împăratul Francisc și imperiu.

Situația românilor în acest război era destul de grea, ei cunoșteau cauza luptei în care au fost jertfiți aproape 8000 de români, dar au fost solidari mai ales cu cei rămași acasă pentru care au adunat și bani pentru ajutoare, mai cu seamă atunci când s-a abătut foametea din perioada anilor 1812-1817. Acest lucru ni-l dezvăluie Mitru Tirla din Josani, județul Bihor, care consemnează cele relatate pe Cazania lui Varlaam „au dat popii bani de ajutor, toți pe cum au fost după putere”¹⁷.

Înfrângerea suferită de împăratul Franței Napoleon Bonaparte este consemnată și pe cărțile de cult ortodoxe, astfel că preotul Nicolae din Beiuș, județul Bihor, scrie la 1814 următoarele:

¹⁵ Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești*, Edit. Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1990, p. 268

¹⁶ Florian Dudaș, *op cit*, p. 268

¹⁷ Idem, p. 68

„Într-acest an de cu primăvară, au fost mare bătaie la Galia, că de totul au bătut și surpat binecredinciosul Alexandru Pavlovici¹⁸, împăratul muscalilor, pe semețul și falnicul Bonaparte Napoleon, împăratul francilor, carele asemenea era lui Darie și lui Poriu, cu mândrie și cu sumeție, și le-au izgonit din scaun și l-au trimis rob la ostrovul Elba”¹⁹.

Dacă până acum am prezentat câteva din însemnările de pe cărțile de cult ce vizau situația generală a revoluțiilor unde tinerii români erau obligați să meargă la luptă înrolându-se în armata Imperiului Habsburgic, în cele ce urmează vom prezenta câteva însemnări cu privire la Revoluți aromână din 1848-1849.

Chiar dacă revoluția română a fost înăbușită în sânge, totuși în memoria colectivă a românilor transilvăneni și bănățeni a rămas acest fior al luptei pentru emancipare națională. În ciuda eforturilor de a ieși de sub stăpânirea habsburgică, românii au ținut să lase în scris evenimentele revoluționare, chiar dacă s-au dat ordine să fie șterse din orice protocoale sau din arhivele localităților chiar și cea mai mică urmă de mențiune a revoluției române, pentru ca generațiile ce vin să nu cunoască adevărul istoric.

Totuși, în mod tacit, au fost consemnate pe diferite cărți de cult existente în acea vreme, minunatele momente de eroism ale românilor transilvăneni și bănățeni, când pentru puțină vreme s-au simțit liberi. Ierarh în acea perioadă la Arad era vrednicul de pomenire episcop Gherasim Raț (1835-1850)²⁰.

Prima consemnare a evenimentelor revoluționare pașoptiste o avem menționată pe un *Minei* editat la Râmnic în anul 1780 și care în 1848 aparținea parohiei bănățene Comloșul

¹⁸ Alexandru I Pavlovici a fost țar al Rusiei imperiale între anii 1805-1825

¹⁹ Florian Dudaș, *op cit*, p 291

²⁰ Mircea Păcurariu, Gheorghe Lițiu, Vasile Popeangă, Ioana Cristache-Panait, Radu Popa, *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, Edit. Episcopiei ortodoxe române a Aradului, 1989, p. 53. Vezi și monografia Pavel Vesa, *Eparhia Aradului în perioada Episcopului Aradului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, Edit. Mirador, 2008.

Mare din comitatul Timiș-Torontal (astăzi jud. Timiș). Însemnarea a fost făcută de dascălul acestei comunități:

„Însămnare cum că în anul 1848, martie în 15/3, s-au proclamat libertatea în Țara Ungurească. După aceea s-au sculat sârbii asupra ungușilor, tot la aceștia an unde mai grele bătăli au fost la Sent Tama, Paraeș și Biserica Albă. Scris-am în Comloș, în 31 avgust, 1848. I. G. În(ățător)”²¹.

Odată cu sentimentul de libertate ce s-a răspândit printre românii ardeleni și bănățeni au existat situații când comunități întregi care înainte au fost trecuți forțat la greco-catolicism, au revenit la legea strămoșească, la ortodoxie, cum a fost și cazul parohiei din Târnova, comitatul Arad, unde în timpul revoluției întreg satul s-a întors la Biserica Ortodoxă, acest fapt fiind consemnat pe un *Triod* tipărit la Râmnic în anul 1791:

„Această carte ce să cheamă Triod, este a s(fintei) biserici din Târnova care 14 ani a fost unită, iar la anul 1848 s-au întors toți poporenii de la legea greco-catolică la greco-neunită, deci am scris spre semn de pomenire, vă să știe în viitoriu(...)”²²

Tot în acest an s-a consemnat răscularea oamenilor din mai multe parohii arădene care au fost scrise pe un *Triod* neidentificat, dar găsit de către preotul cărturar dr. Gheorghe Ciuhandu în anul 1929 în localitatea Agrișul Mare și pe care erau menționate următoarele:

²¹ Florian Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, Edit. Episcopiei Ortodoxe române a Oradiei, 1990, p. 339.

²² Florian Dudaș, *Memoria vechilor ...*, p. 341

„Octomvrie 10 zile, în anul 1848, s-au răsculat rumânii din Vilagosu, Galşa, Mîsca, Măderat, Agrij, Teriava, Curtaocheriu, Dud, Drauţ şi altele”²³.

Informații inedite ne revin cu privire la luptele dintre români și unguri, dar și cu privire la atrocitățile puterii imperiale după cum apare descris pe un *Molitfelnic* tipărit la București în 1764 și care în perioada Revoluției de la 1848-1849 era folosit de biserica localității Comloș din județul Timiș.

Unele consemnări prezintă în mod optimist o victorie a armatei române care a luptat cu vitejie și dragoste față de neam, afirmație pe care o găsim menționată pe o *Cazanie* tipărită la București în anul 1742 și care la data consemnării se afla prin părțile arădene:

„La anul 1848 s-au început revoluția și la anul 1849 au venit unгурii (...) Numai la nord de Mureș nu au putut bate pentru că armata rumânilor au stat cu cea mai mare vitejie(...)”²⁴.

Biblioteca actuală a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei păstrează în colecția sa de carte veche bisericească un *Penticostar* tipărit la Sibiu în anul 1841, care relatează prin consemnările făcute pe această carte de cult, situația militară din iarna anului 1848 și rezistența românilor. Cartea se afla în anul 1849 în parohia Căpîlna din județul Bihor:

„Câteva întâmplări.

Pe cum în anul 1847-lea, în luna iunie în 27-lea, să auzea că vin lăcuste(saskak), în luna iunie să întâmplă cât în Ohodiș²⁵, în Hidoștealea²⁶, în Vintiri²⁷ și în K(is)

²³ Este vorba de actualele localități arădene Șiria, Galşa, Mîsca, Măderat, Agrișul Mare, Târnova, Cheriu, Dud și Drauţ.

²⁴ Florian Dudaş, *Memoria vechilor ...*, p. 347.

²⁵ Este vorba de actuala localitate Hodiş din județul Bihor.

²⁶ Azi localitatea bihoreană Hidiş.

²⁷ Azi localitatea Vintere din județul Bihor.

*Dumbrăviță*²⁸, trasără clopotele într-o ureche și eșiră cu toții cu prapore și cu preoți și mergeau cătră Copăcean(i)²⁹, că ziceau că acolo-s pe deal șastele³⁰. Vidicul de la M. Ceica³¹ și de la Popmezeu³² iară venir dincoale așea și umblau pe de(a)lurile de la Copăceni și de (la) Vărășeani³³ ca bolunzi³⁴ și nu fu nimica.

Îară în 1848 în martie, veni slobozânia, atunci ceale mai multe vești să auzea, destul că în luna i(u)lie mearsără polgari în Bănat să orească pe Ielașici ghegeneral care vinea pe noi cu sârbeani și cu șlavoni și-l și opriră și-l și închergătiră³⁵, dar în luna a(u)gust în 30-lea și 31 trăsără clopotele la bis(erică) într-o ureche cât peste ½ (de) ceas nu mai rămasă nici caru nic om altal, toți fugiră acasă, ba marhăle înci le mânărară în Plopi, și fu o spaimă și să arădică satele cu coasă îndreptate, cu furci de feru că zicea că numai vinu pe colo și pe colo și n-au fost nimica și iară să mai alinară. Când fu de cu iarnă mulți pologari³⁶ ungurești mărăsără la străjuire la graniță de cătră Ardealu, p(re)c(cum) la Criștori³⁷, la Gurani³⁸, la Petroasă³⁹ și cu sutele fusără toată iarna acolo că vinea Iancu pe ei. Iar de către Huedin alți mulți polgari, că die acolo vinea Orban și țara tot în frică era; ghegeneral(i) acei vestiți ungurești, Bem și cu Gorghei⁴⁰ luocară Huedinu, Cluju, Sibiiu și ale orașe din Ardealiu dară dintră Munți(i) Abrudului nu putură scoate pe

²⁸ Dumbrăvița, jud. Bihor.

²⁹ Vechea denumire bihoreană a localității Copăceni.

³⁰ Vechea denumire a lăcustelor.

³¹ Ceica, localitate în județul Bihor.

³² Localitatea bihoreană Pomezueu.

³³ Denumirea veche a localității bihorene Vărășeni.

³⁴ Expresie arhaică desemnând oamenii nebuni.

³⁵ Cuvânt arhaic însemnând a respinge, a ține piept.

³⁶ Pologari, adică cetățeni civili.

³⁷ Este vorba de localitatea Crișcior din județul Bihor.

³⁸ Localitatea Gurani din județul Bihor.

³⁹ Azi localitatea bihoreană Pietroasa.

⁴⁰ Este vorba de generalul de armată Gorgey Arthur.

Iancu Alecsandru⁴¹, ce multe cătan(e) a dat Țării Ungurești periră acolo, și la Sibiu fu mare bătae și să tot auzea că vine muscalul. Când fu în 23-lea iuni(e) la târgu cel mare de seacere, câte cară erau după sate to(a)te le prinsă în Orade(a) cătanele lui Koș⁴² și le încărca de bagajii, puste aghiao și fugiră la Arad, că muscalu era la Dobrițan; când fu pe la 10-lea ceasuri fugeau orășeani(i) pilari, neguțatori, chipeți⁴³ și-și nepăuștea acolea iosag(ul) că zicea(u) că acum întră muscalu în Orade(a) și fu o spaimă și o vaită carei încotro fugând. Eu n-am fugit, ce am umblat încoace și încolo p(r)in târg până după amiazăzi. Și atunci iară nu veniră musc(alii), ce s-au tras napoe de la Dobrițan. Iară când fu după aceia în 20-lea iulie și veniră muscali(i) la Orade(a), la Arad, la Salont(a), ba umplură mai pe pa toate stațiile, ba Ardealii erau plin de ei, cât numai în Vinteri veniră 2000, tot călăreți, cât pe la noi încă au ajuns dintră ei, și pică pe noi sute de pite, fân, ovăs, leamne, pălinc(ă), bagao⁴⁴, tot mult să dăm cât la Tinca, cât la Slont(a), la Orade(a), la Holod⁴⁵, tot des să poftea să ducem. Iară după acea, când fu în luna a(u)gust, să porunci să să strângă bancutele lui Koș la Orade(a), acolo le ardea în foc. Și numai din căpălna să stângă unspărăzece sute în argint, fără cîți nu s-au dat. Iară fu după acea veni o poruncă aspră de la Comisaro crăiesc, ca fieștecine armele ce va avea, pușcă, sabie, pisto(a)le, lănci înlontru să le deae la fusolgobiro⁴⁶ locului și care nu va da va pica sub judecată cătănească, ba așa era porunca cît nici tunet de pușcă să nu să auză și așa

⁴¹ Aici s-a făcut o confuzie de nume pentru că pe Avram Iancu nu l-a chemat și Alexandru, ci doar pe tatăl său; se pare că preotul Ioan Damșa a făcut o greșeală de nume.

⁴² Lajos Kossuth, conducătorul revoluției maghiare.

⁴³ Chipeți adică pantofari.

⁴⁴ Veche denumire a tutunului.

⁴⁵ Veche denumire a localităților mari sau a târgurilor bihorene.

⁴⁶ Solgobirău era un funcționar al fostei administrații ungare ca și corespondență avea aceeași funcție ca pretorul sau primpretorul de mai târziu.

*peri crăirea lui Ludovic Koșut, el fugi și pe domni(i) cari
au stat lângă el îi dusără robi pe la Beci și pe la alte țări
și așa Țara Ungurească rămasă sub stăpânirea bunului
credi(n)cios Francisc Iosif.*

*Scris-am în Căpălna, în 12-lea oct(omvrie) (1)849.
Ioan Damșa m. p., paroh ¹⁴⁷.*

O mărturie directă de la conducătorii de oști ai armatei române o avem de la viceprefectul legiunii Simeon Groza care prezintă situația dramatică și pierderile de vieți omenești în rândurile revoluționarilor români, este vorba de aproximativ 2000 de morți printre care și femei și copii.

Iată, așadar, câteva mărturii despre ce a însemnat Revoluția română de la 1848-1849, pentru oamenii care cu sudoarea frunții lor își câștigau pâinea și care nu au mai suportat atât de multă jignire din partea stăpânilor și, chiar dacă pentru un moment s-au simțit liberi, totuși această libertate a neamului urma să vină peste mai bine de jumătate de secol, când teritoriile locuite de români se vor uni sub același steag tricolor visat de Craiul munților, de Avram Iancu.

⁴⁷ Florian Dudaș, *Memoria vechilor ...*, pp. 350-351, pentru mai multe date se poate cerceta și Nicolae Edroiu, Ioan Vaida, *Însemnarea preotului Ioan Damșa din Căpălna (Bihor) referitoare la Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, în „Mitropolia Ardealului”, 1975, nr. 5-6, p. 347.

**Pagini de memorialistică „măruntă”
despre revoluția de la 1848-1849 din Banat.
Însemnările lui Ioan Mărgineanu
și Constantin Stezari**

*Nicolae Dumbrăvescu**
*Gheorghe Dumbrăvescu***

Presa românească transilvăneană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, a acordat o atenție deosebită publicării și valorificării izvoarelor narative și documentare privitoare la Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania și Banat. Promotorul acestei campanii de publicare și valorificare, a izvoarelor narative și documentare privitoare la revoluție, a fost nimeni altul decât nestorul presei românești din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, George Bariț. Acesta prin cele două articole publicate în revista *Transilvania*, principalul organ de presă al Asociațiunii pentru Cultura și Literatura poporului român, intitulate: „Culegere de documente istorice din ani 1848-1849” și ”Despre istoria mai nouă și mai ales despre istoria anilor 1848-1849”, îndemna pe toți participanții la Revoluția de la 1848-1849 și chiar pe simpli observatori ai acestor tragice evenimente de la mijlocul secolului al XIX-lea să depună mărturie¹.

* Doctorand Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia; Profesor Liceul Tehnologic Jidvei; ndumbravescu@yahoo.com.

** Profesor Colegiul Tehnic Agricol „Alexandru Borza” Geoagiu ghitza_9@yahoo.com.

¹ Pentru mai multe amănunte despre preocupările istoriografice ale lui George Bariț, privitoare la revoluția de la 1848-1849 din Transilvania vezi:

Apelul istoricului și ziaristului, George Bariț, nu a rămas fără ecou, astfel că în paginile unor ziare și reviste transilvănene precum: *Gazeta Transilvaniei*, *Foaia pentru minte inimă și literatură*, *Transilvania*, *Telegraful Român*, *Observatorul Tribuna*, *Familia*, etc. (primele două ziare amintite au fost extrem de active încă din timpul Revoluției de la 1848-1849, când în paginile lor au fost publicate o serie de manifeste și proteste ale românilor transilvăneni².) au fost publicate o serie de izvoare narative și documentare privitoare la Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania și chiar și din Banat.

Printre izvoarele narative (memorii) pe care le-am identificat în presa românească transilvăneană, de-a lungul cercetării mele doctorale, am identificat o serie de relatări memorialistice ce aduc o importantă contribuție la studierea Revoluției de la 1848-1849 din Banat.

Scrierilor memorialistice privitoare la Revoluția de la 1848-1849, din Banat nu au beneficiat de o cercetare exhaustivă. Primele texte memorialistice despre Revoluția de la 1848-1849 din Banat au fost scoase la lumină de către istoricii Nicolae Bocșan și Valeriu Leu. Cei doi istorici bănățeni au cuprins în creștomatiia de memorialistică, intitulată „Memorialistica Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania”, pe lângă cele 11 scrieri memorialistice ce fac referire la revoluția din Transilvania și 2 ce aduc o importantă contribuție la studierea Revoluției de la 1848-1849 din Banat. Cele două scrieri memorialistice îi au autori pe Partenie Gruescu³ și pe Dimitrie Petrovici Stoichescu.⁴

Gelu Neamțu, *Contribuția lui George Bariț, la Revoluția din 1848-1849, în Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, Cluj, 1992 pp. 173-179.

² Pentru mai multe amănunte despre implicarea ziarelor „Gazeta Transilvaniei” și „Foaia pentru minte inimă și literatură” în Revoluția de la 1848-1849 vezi: Gelu Neamțu, *George Bariț gazetele și procesele sale politice*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2011, p. 13-49. Idem, *Gazeta de Transilvanie și Foaia pentru minte, inimă și literatură în revoluția de la 1848-1849*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, Cluj-Napoca, 1996, pp. 18-30

³ Evenimentele anilor 1848 și 1849 prin ținutul Făgetului de Partenie Gruescu, paroh în Sintești”, în *B.A.R.* București, manuscris rom. 1059 f.

În lucrarea de memorialistică intitulată „Evenimentele anilor 1848 și 1849 prin ținutul Făgetului”, Partenie Gruescu⁵ prezintă principalele evenimente revoluționare petrecute la nivelul întregului Banat, însă pune un accent mai mare pe nararea evenimentelor petrecute în zona sa de reședință (Ținutul Făgetului), începând din luna martie a anului 1848 și până la finalul anului 1849 când imperialii au restabilit ordinea atât în Banat cât și în Transilvania.

Dimitrie Petrovici Stoichescu⁶, în lucrarea intitulată „Curgerea întâmplărilor subscrisului în timpul revoluției maghiare”,

71-86. Vezi și Nicolae Bocșan Valeriu Leu, *Memorialistica Revoluție de la 1848 în Transilvania*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1988, pp. 138-151

⁴ „Curgerea întâmplărilor subscrisului în timpul revoluției maghiare”, în *Albina*, III, 1968, nr. 12, pp. 1-3. Vezi și Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Memorialistica*, pp. 152-158.

⁵ Partenie Gruescu s-a născut în localitatea Sîntești în anul 1813. Urmează clasele primare la școala din localitatea natală, unde funcționa o școală deschisă în urma decretului Mariei Tereza. Cursurile secundare le urmează la Vârșeț, unde studiază și teologia. Ca elev eminent este trimis pentru terminarea studiilor teologice la Carloviț. În anul 1834 se reîntoarce în localitatea natală, an din care va ocupa funcția de paroh. Participă la Revoluția de la 1848-1849 din Banat. În anul 1862 Partenie Gruescu trece în eparhia Aradului la Căpîlnaș. Aici datorită inteligenței cu care era înzestrat Partenie Gruescu primește funcția de vicar protopopesc. În anul 1864 este ales membru al „Asociațiunii naționale în Arad, pentru cultura și conservarea poporului român”. Se stinge din viață în anul 1872 în localitatea Căpîlnaș la vârstă de 61 de ani. (Pentru mai multe amănunte despre viața și activitatea lui Partenie Gruescu vezi: Ioan B. Mureșanu, „Scriitorul Partenie Gruescu” în *Vestul*, 1934, număr 1264, p. 2; număr 1266, pp. 2-3; Idem, „Descrierea etnografică și topografică a comunității și circumstărilor ei din Sîntești” în *Revista institutului social Banat-Crișana*, 1944, număr 1-2, pp. 115-126; Idem, „Sîntești, teritoriul și cercul satului” în *Revista institutului social Banat-Crișana*, 1944, număr 3-4, pp. 293-308; Ioan Clopoțel, „Monografia unei comune din Banat. Preotul Partenie Gruescu scrie cu avânt și talent monografia comunei Sîntești în anul 1859. Un sociolog fără voie”, în *Societatea de mână*, 1938, număr 3, pp. 100-102,)

⁶ Dimitrie Petrovici Stoichescu s-a născut în anul 1794 la Belinț în județul Caraș-Severin. Studiile le-a urmat la Timișoara și Vârșeț. În anul 1830 a fost ales președinte al societății secrete „Constituția” din Lugoj care își

ne prezintă principalele evenimente ale Revoluției de la 1848-1849 din Banat. Descrie amănunțit adunarea de la Lugoj din primăvara anului 1848, apoi surprinde foarte bine situația țăranilor români și a celor sârbi din toamna anului 1848, aceștia fiind nevoiți să-și părăsească locuințele și să se refugieze din fața revoluționarilor maghiari pentru a-și salva viața. Spre finalul lucrării, protopopul, Dimitrie Petrovici Stoichescu, prezintă încercuirea cetății Timișoarei și situația preoților și protopopilor care se refugiaseră din fața revoluției lăsând satele fără un duhovnic spiritual.

În anul 2008 profesorul, Rudolf Grăf aduce în atenția istoricilor o nouă relatare memorialistică despre Revoluția de la

propunea să lupte pentru înlăturarea relațiilor feudale și pentru emanciparea națională a românilor bănățenii. A participat la Revoluția de la 1848-1849 din Banat, luând parte la adunarea din 1/15-5/17 mai 1848 ținută sub președinția lui Vasile Fogorași și la întrunirea reprezentanților Lugoșului, Timișoarei, Lipovei, Aradului și Crișanei, din 3/15-9/21 mai 1848 în care s-a dezbătut problema organizării luptei comune a românilor din Banat și Crișana, pentru dobândirea drepturilor și libertăților naționale. Împreună cu Eftimie Murgu a organizat o adunare populară la Lugoj la 15/27 iunie 1848 cu prilejul căreia s-a stabilit independența Bisericii Române din Banat și reînființarea Mitropoliei române a Banatului. Această adunare l-a delegat pe Dimitrie Petrovici Stoichescu să îndeplinească funcția de vicar general al Banatului. La scurt timp este considerat element periculos de autoritățile austriece și este înlăturat din toate demnitățile. În primăvara anului 1849 sub presiunea românilor bănățeni Dimitrie Petrovici Stoichescu este înscăunat ca episcop al Timișoarei. La numai câteva luni de la înscăunare Dimitrie Petrovici Stoichescu este acuzat de „trădare de patrie” și condamnat la 12 ani de închisoare. Este încarcerat în temnița de la Kupfstein din Tirol. După patru ani de închisoare Dimitrie Petrovici Stoichescu este grațiat. După eliberarea din închisoare Dimitrie Petrovici Stoichescu se stabilește în localitatea natală unde va sluji ca preot până în anul 1860 când se stinge din viață. (Pentru mai multe amănunte despre viața și activitatea lui Dimitrie Petrovici Stoichescu vezi: Daniel Otescu, *Protopopul Dimitrie Petrovici-Stoichescu, figură marcantă a Revoluției de la 1848 din Banat*, în *Altarul Banatului* XVI, 2005, număr 1-3, pp. 129-134; Maria Totu, *Bărbați ai datoriei. Mic dicționar*, București, Edit. Militară, 1984, p. 203. I. D. Suci, *Dimitrie Petrovici Stoichescu în Omagiul patriarhului Nicodim*, București, 1945, pp. 272-279

1848-1849 din Banat scrisă de Feldmareșalului George v. Rukawina⁷. Scrierea memorialistică semnată de Feldmareșalului George v. Rukawina⁸ este realizată sub forma unui jurnal zilnic în care a prezentat principalele evenimente petrecute în Cetatea Timișoarei și în împrejurimi începând din 25 aprilie 1849 și până în 9 august același an.

⁷ Rudolf Gräf, *Timișoara sub asediu: Jurnalul Feldmareșalului George v. Rukawina (aprilie-august 1849)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 170p.

⁸ George v. Rukawina s-a născut la 21 martie 1777 la Ternovacz în districtul regimentului de graniță Liccana. A absolvit școala militară din Gopsic. Intră furier în serviciul militar austriac. În 1793 este cadet la regimentul de graniță Ogulin. În anii următori participă la campaniile din Italia, La 1 septembrie 1795 apare ca stegar în corpul de voluntari Gyulay. La 15 noiembrie 1796 devine locotenent în același corp militar. În data de 9 iunie 1798 este transferat ca locotenent la Batalionul Singenfeld de infanterie ușoară nr. 10. În ziua de 10 ianuarie 1801 a fost transferat la regimentul Ottocan. Din septembrie 1805 se află la regimentul de graniță Liccana. Din octombrie 1805 este încadrat la batalionul dalmațian nr. 1. La 16 ianuarie 1806 este promovat căpitan, la regimentul de graniță sfântul Gheorghe nr. 6. În anul 1809 George v. Rukawina a participat ca ofițer al armatei austriece la luptele împotriva insurecției croato-slavone. La 18 ianuarie 1810 devine maior germano-bănățean nr. 12. În luna septembrie a anului 1813 este transferat la regimentul de graniță Ottocan nr. 2. La 3 februarie 1814 devine locotenent-colonel la același regiment. În luna martie a anului 1818 este avansat colonel la regimentul de graniță Ogulin nr. 3, iar din 20 august 1829 este general maior. În anul 1834 este numit vicecăpitan de țară al regimentului Croației Sloveniei și Dalmației. În anul 1836 este proclamat feldmareșal locotenent și general de divizie la Petrovaradin, devenind titular al regimentului de infanterie nr. 61. În anul 1840 este înnobilit cu rangul de Baron. Între anii 1844-1849 ocupă funcția de comandat al cetății Timișoarei. În timpul revoluției de la 1848 își dovedește încă o dată bravura, rezistând eroic timp de 4 luni. În anul 1849 George v. Rukawina este avansat general de artilerie și primește Ordinul Coroanei de fier cl. I. Se stinge din viață în același an la onorabila vârstă de 72 de ani. (Pentru mai multe amănunte despre viața și activitatea lui George v. Rukawina vezi: Ela, Cosma, *Sași, austrieci, slavi în Transilvania și Banat. (Biografii din secolul al XIX-lea și din timpul Revoluției pașoptiste)*, București, Edit. Academiei Române, 2009, pp. 287-288).

Ultima scriere memorialistică despre Revoluția de la 1848-1849 din Banat am adus-o în atenția istoriografiei române cu un an în urmă, aceasta fiind scrisă de P. Broșteanu⁹. Scrierea memorialistică a acestuia ne oferă informații prețioase despre asedierea cetății Timișoarei în primăvara și vara anului 1849, despre atmosfera de teroare pe care o trăiau locuitorii acestei cetăți, cât și despre alimentația lor.

După ce am făcut această scurtă prezentare istoriografică, revin la subiect și menționez că în acest studiu, îmi propun să analizez un scurt izvor narativ despre Revoluția de la 1848-1849 din Banat scris de Ioan Mărginean și Constantin Stezari. Această scriere memorialistică pe care o vom reda ca anexă am identificat-o în paginile revistei *Transilvania*¹⁰ din anul 1878.

Relatarea memorialistică, scrisă de Ioan Mărginean și Constantin Stezari intitulată „Observări dintr-o călătorie prin Banat alor doi ardeleni” a făcut parte dintr-un set de documente intitulat: „Din miscelanea lui Ioan Munteanu”, pe care profesorul de la Gimnaziul din Beiuș, Teodor Roșu le-a trimis lui George Bariț la Brașov la redacția revistei *Transilvania*.

⁹ Nicolae Dumbrăvescu, ”Pagini de memorialistică despre Revoluția de la 1848-1849 din Banat. Însemnările lui P. Broșteanu” în *Restituiri Bănățene*, III, 2015, pp. 117-131.

¹⁰ *Foaia Asociațiunii transilvănene pentru literatura română și cultura poporului român*, ASTRA, revistă culturală cu caracter enciclopedic apare inițial la Brașov (1 ianuarie 1868-15 decembrie 1878), sub redacția lui George Barițiu, apoi la Sibiu unde din colectivul de redacție au făcut parte în perioade diferite: Corneliu Diaconovich, I. Popescu, Zaharia Boiu, Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu, Ștefan Manciulea, Ioan Lupaș, ș.a. În revista *Transilvania* apar numeroase materiale istorice, folclorice, etnografice, precum și articole și evocări consacrate lui Mihai Eminescu, V. Alexandri, I. Maiorescu, Titu Maiorescu, Andrei Mureșanu, Alexandru Odobescu. Pentru mai multe amănunte vezi: Georgeta Răduică, Nicolim Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Edit. Științifică, 1996, p. 413. I. Hangiu, *Presa românească de la începuturi până în prezent. Dicționar cronologic 1790-2007*, vol. I, București, Edit. Comunicare.ro, 2008, pp. 306-311.

Din această miscelaneă a lui Ioan Munteanu au fost publicate în numerele 23-24 ale revistei Transilvania din anul 1878 următoarele documente: „Una relațiune despre cele întâmplare în districtul Hunedoarei de la 4 până la 14 februarie 1849” scrisă de Nicolae Solomon, „Observări dintr-o călătorie prin Banat alor doi ardeleni” semnată de Ioan Mărginean și Constantin Stezari și ”Una epistolă datto Făget 16/4 decembrie 1849” cel are ca autor pe Ștefan Ionescu¹¹.

Relatarea memorialistică semnată Ioan Mărginean și Constantin Stezari, ce face obiectul analizei noastre este deschisă de o amplă prezentare a bătăliei de la podul Simeriei. Ei punând un accent deosebit pe descrierea cruzimii cu care s-a desfășurat această bătălie și pe realizarea unei imagini sumbre a ceea ce a rămas în urma acesteia, ei mărturisindu-ne că o mulțime de cadavre au rămas pe câmp în voia sorții, hrană pentru câini și păsări răpitoare:

„De la podul Simeriei până către Deva aproape tot câmpul era acoperit cu cadavre de ale rebelilor, cu caii nu era puțință pe drum a merge, făcându-și spaimă de cadavrele ce zăceau ici coala în și pe lângă drum; ba în întoarcere cu groază am văzut, cum scobeau ciiorile, și cum hăituiuau câinii din șanțuri pe morții cei rău îngropați, din a căror putoare se poate proroci o ciumă cumplită”¹².

Această relatare memorialistică pe lângă faptul că surprinde o imagine sumbră a revoluției, ea surprinde și problemele de sănătate ce le puteau avea cei care au scăpat, întrucât în ori ce moment exista pericolul izbucnirii epidemiei, fapt ce sa și întâmplat în acei ani¹³.

¹¹ Teodor Roșu, *O epistolă din Beiuș despre miscelaneea lui Ioan Munteanu*, în *Transilvania*, 1878, număr 18, p. 208.

¹² Ioan Mărgineanu, Constantin Stezari, *Observări dintr-o călătorie prin Banat alor doi ardeleni în Transilvania*, 1878, număr 23, p. 269.

¹³ Ioan Bolovan, *Considerații privind epidemiile de holeră din 1848 din Transilvania* în Vol. *Studii de istoria Transilvaniei*, editat de Sorin Mitu, Florin Gogâltan, Cluj, 1994, pp. 164-167.

Tot în această primă parte a relatării lor memorialistice, Ioan Mărgineanu și Constantin Stezari ne descriu amănunțit incendierea satelor dintre Deva și Orăștie, precum și uciderea mai multor români fapt ce a dus la apariția a sute de orfani.

Un loc aparte în această primă parte a relatării memorialistice, semnată de Ioan Mărgineanu și Constantin Stezari, o ocupă prezentarea felului în care a fost ucis preotul din Spini (Bod) Ioan Sina. Acestuia după cum aflăm din relatarea de memorialistică „măruntă” i-au fost zdrobite mai întâi degetele de la mâini, apoi mâinile amândouă urmând ca în final să fie jefuit de cei 1000 de fl. ce avea la el și să fie despicat în patru părți¹⁴. Prin urmare, aceste relatări referitoare la incendierea satelor dintre Deva și Orăștie și la execuția preotului Ioan Sina le completează pe cele ale lui Nicolae Solomon fiind astfel o importantă sursă narativă pentru cunoașterea Revoluției de la 1848-1849 în zona Hunedoarei.

În a doua parte a relatării lor memorialistice cei doi călători prin Banat, ne descriu contactele și discuțiile pe care le-au avut cu lumea cultă din Banat printre care amintim pe frații Mocioni și pe Petru Cermena, precum și cu oameni simpli care conform relatării lor erau cam nemulțumiți de activitatea politică și culturală a celor din clasa cultă¹⁵. De asemenea în această a doua parte a relatării lor memorialistice Ioan Mărgineanu, Constantin Stezari, ne descriu primejdia prin care au trecut în stația Récás când au fost foarte aproape de a fi jefuiți și capturați de un grup de maghiari.

În ultima parte a relatării lor memorialistice cei doi călători ardeleni prin ținuturile bănățene ne prezintă înmormântarea unui brav sergent din Lugoj, originar din Transilvania ce a făcut parte din regimentul „Iosif Cesar”. În prezentarea acestui episod, la care au luat parte cei doi memorialiști rămân surprinși de faptul că slujba de înmormântare a răposatului sergent s-a făcut în limba sârbă și nu în română așa cum ar fi fost normal, ei declarându-se

¹⁴ Ioan Mărgineanu, Constantin Stezari, *Observări* p. 269

¹⁵ *Ibidem*, număr 24, p. 279.

surprinși de faptul că clasa cultă din Banat acceptă supremația biserici sârbești¹⁶.

De asemenea în încheierea relatări lor memorialistice Ioan Mărgineanu, Constantin Stezari ne prezintă întâlnirea pe care au avut-o în 28 februarie cu tineri din Lugoj printre care amintim pe N. Notariu, pe avocatul Barcianu, pe N. Todori și pe Iosif Ionescu. Ei declarându-se după această întâlnire nemulțumiți de faptul că nu au încredere unii în alții și că nu își unesc cu toți forțele pentru bunăstarea națiunii române din Banat¹⁷.

În concluzie, scrierea memorialistică semnată de Ioan Mărgineanu, Constantin Stezari, aduce importate contribuții la studierea revoluției de la 1848-1849 din zona Hunedoarei și a Banatului, la studierea felului în care s-a comportat elita bănățeană în timpul acestui eveniment major de la jumătatea secolului al XIX-lea, precum și la problemele religioase cu care se confruntau bănățenii în timpul revoluției. Într-o altă ordine de idei scrierea de memorialistică „măruntă” semnată de Ioan Mărgineanu, Constantin Stezari, și cea a lui Nicolae Solomon din punctul de vedere al descrierii cruzimilor ce s-au petrecut în timpul revoluției le întrec pe celelalte scrieri memorialistice publicate până atunci în revista *Transilvania*¹⁸.

Prin urmare, publicarea acestor memorii ce aduceau un mare deserviciu națiunii maghiare va determina autoritățile maghiare să ia o serie de măsuri împotriva revistei și a redactorului ei, George Barițiu. Acesta va fi trimis în judecată, întrucât autoritățile maghiare considerau că paginile de memorialistică intitulate „*Observări dintr-o călătorie prin Banat a celor doi ardeleni din 15 februarie până în 4 martie inclusiv*”, publicate în revista *Transilvania*, incită

¹⁶ *Ibidem*, p. 279.

¹⁷ *Ibidem*, p. 280

¹⁸ Pentru mai multe amănunte despre contribuția revistei *Transilvania* (1868-1878) la publicarea și Valorificarea memorialistici Revoluției de la 1848-1849 din *Transilvania* vezi: Nicolae Dumbrăvescu, *Revista Transilvania (1868-1878) sursă documentară pentru cunoașterea Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania*, în Nicolae Dumbrăvescu (ed.), *Tinerii istorici și cercetările lor*, vol. II, Cluj-Napoca, 2015, p. 53-68.

la ură împotriva clasei dominante, încălcând deci paragraful 302, care prevedea o pedeapsă cu închisoare de la 3 la 6 luni¹⁹. Prevalându-se de libertatea științei, a cercetării și publicării documentelor istorice, editorul a reușit cu mare greutate să evite o condamnare la închisoare. Am putea spune astăzi că a avut noroc cu juriul care era format din sași²⁰.

În încheiere nu putem decât să concluzionăm că analizarea cu maximă minuțiozitate a acestui izvor narativ nu prezintă decât o mică contribuție la îmbogățirea istoriografiei românești cu o nouă relatare memorialistică. Dat fiind faptul că nu s-au scos la lumină toate aceste mărturii, ale unor combatanți sau simpli observatori ai evenimentelor de la 1848-1849 din Banat și nici numărul lor nu poate fi stabilit sau contabilizat cu exactitate întrucât în orice arhivă, muzeu, sau ziar din Banat și Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima parte a secolului al XX-lea, poți găsi noi pagini de memorialistică despre acest tragic eveniment din istoria Banatului, subiectul rămâne în continuare deschis cercetării. În acest stadiu al cercetărilor, când sunt cunoscute puține texte memorialistice despre Revoluția de la 1848-1849 din Banat și cele care sunt cunoscute de cele mai multe ori sunt redată ca anexe la o serie de studii ce au fost publicate în diverse reviste, consider că ar fi imperios necesar ca tinerii istorici bănățeni și nu numai să i-a exemplu de la regretații istorici Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, să scormonească în arhive și în presa vremii pentru a scoate la lumină cât mai multe relatări memorialistice despre acest tragic eveniment de la mijlocul secolului al XIX-lea. Astfel se impune pe linia valorificării acestor texte memorialistice, adunarea lor într-un corpus unitar și editarea în condiții științifice, fiindcă memorialistica Revoluției de la 1848-1849 din Banat reprezintă încă un indiscutabil câmp documentar pentru cunoașterea evenimentelor.

¹⁹ Gelu Neamțu, *Procesul politic de presă din trei septembrie 1879 intentat lui George Bariț pentru publicarea unui document istoric în revista Transilvania în Acta Museis Napocensis*, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 717.

²⁰ *Ibidem*, p. 722.

Anexă

Observări dintr-o călătorie prin Banat alor doi Ardeleni*

Ioan Mărgineanu, Constantin Sterazi

(*Transilvania*, 1878, număr 23,
pp. 268-269; număr 24, pp. 279-280)

Din 15 Febr. a. c. până în 4 Martie inclusiv. Primind o scrisoare de la locurile prea înalte din Sibiu prin m. Comitetul de pacificațiune al națiunii romane, care era îndreptată către Esc. Sa Gr. Comando de la Timișoara Grlaeser, amu acceptat o parte cu bucurie, că-ci prin această cugetăm, însă pe drept a împlini o datorie sfântă către patrie și națiune, parte plin de îngrozire și teamă, să nu devin în mâinile barbarilor maghiari, care fără deosebire ucid pe ori-și care suflet de român, care din nenorocire cade înaintea lor. Barbara faptă a rebelilor maghiari de la puntea Simeriei, căreia asemenea nici gințile păgâne nu păstrau, iar de alta parte pentru bravele noastre trupe imperiale (care pierzând iar dreptul de război totdeauna sfânt și nevătămat, și care totdeauna cu cea mai mare cruțare sau purtat, și se poartă către lotrii, și aprinzătorii de sate Mongoli). Îngrozitoarea scenă, aceea barbară faptă, zic, ne-a pus înaintea ochilor mai bine de 200 soldați imperiali — români, și sași, iar din partea rebelilor la 1400 morți, erau răniții în spitalele din Deva mai mulți de 300, dintre care numai puțini mai sunt în viață, ceilalți au murit și mor; după cum s-a aflat din enumerarea și socoteala făcută din mandatul căpitanului Csernovits și al pref. Solomon. Cel dintâi

* Menționăm că pentru a face textele accesibile lectorului contemporan, am procedat la modernizarea ortografiei conform normelor în vigoare, păstrând, totuși, câte ceva și din limbajul și expresia epocii.

povățuitor la 500 de grăniceri de la Caransebeș, cu așa numiții plăieși mestecați, toți români, iar nici unu sârb, după cum fals a scris un corespondent al Gazetelor de Brașov, de care tot Banatul s-a mirat, că-ci numim sârbi pe acei bravi grăniceri români, care sunt sub comanda bravului și umanului căpitan Csernovits, cu care eu în față am vorbit în trei rânduri, de două luni încoace. Al doilea - Solomon - conducătorul lagărului de la Hațeg adunat din comitatul Hunedoarei, - om înțelept și serios destul în lucrurile sale, dar pagubă, că nu are lângă sine un om harnic, care să-l ajute în grelele stări împrejur în care se află.

De la podul Simeriei până către Deva aproape tot câmpul era acoperit cu cadavre de ale rebelilor, cu caii nu era puțința pe drum a merge, făcându-și spaimă de cadavrele ce zăceau ici colea în și pe lângă drum; ba în întoarcere cu groază am văzut, cum scobeau ciorile, și cum hăituiău câinii din șanțuri pe, morții cei rău îngropați, din a căror putoare se poate proroci o ciumă cumplită. Barbarii maghiari după ce au fost respinși până la Deva, întorcându-se trupele noastre imperiale către Sibiu, au prăpădit cu foc toate satele române până la Orăștie, încât nici o casă n-a rămas, iar pe români, a căror viața mai înainte o asigurase, i-au pușcat pe care unde-l aflară, încât mai multe sute de prunci au rămas orfani, fără pâine și fără îmbrăcăminte. Încă o faptă din cele mai crâncene a păgânilor maghiari: pe preotul unit din Spini (Bad) sat de graniță, pe Ioan Sina după-ce l-au prins Bem cu lotrii maghiari, i-a mutilat mai întâi degetele de la mâini, apoi mâinile amândouă. După aceea, ah! o cruzime și barbarie neauzită! medulariul, și în urmă jefuindu-l de 1000 fl. care i-a avut la sine, l-au despicat în patru părți. Omenire! omenire! spune-mi de ai mai auzit, sau ai citit în istoria asta fel de cruzimi barbare. Preoților! și inteligenților români! Feriți-vă, nu dați fața cu astfel de bestii crude, care devin la fapte ne, mai pomenite în istorii; nu le credeți mai mult, și nu vă amăgiți nici în prezent nici în viitor cu a lor dare de mână a prieteniei!

După ce am văzut cu ochii și am auzit cu urechile aceste fapte crude, am trecut granița Ardealului către frații noștri din Banat, unde cu inima fierbinte doream să dau mâna cu niște

români, care lucră și ostenesec pentru interesele națiunii. Nici m-am înșelat în dorirea-mi, că-ci am avut cea dintâi norocire a onora pe zelosul, pe învățatul și harnicul bărbat Ștef Ionescu, fostul deputat în vara trecută la dieta maghiară în Buda Pesta, asemenea pe oficialul împărătesc Dragomir, și alți bărbați de toată plasa cultă, între care mulți Transilvăni, în dregătorii publice-politice, dar nu după cum ar pofti dreptul alegeri prin popul, fiind-că dregătoriile mai înalte de-a rândul sunt completate de sârbi, și maghiari, măcar ei sunt numai că de seminție. Însă durere! poporul român din Banat este rece către bărbații cei învățați, este nesimțitor, și încă spiritul timpului nu s-a trezit în inima lui, care altmintrelea lucra în pieptul românilor transilvăneni. Eu cu soțul meu Const. Stezari oficial împ. am încercat și am întrebat în Banat de unii oameni de plasa de rând, cum se au ei cu oamenii cei învățați ai lor? Însă ei au răspuns cu răceală: că ei cu cei învățați n-au de a lucra, și că lor tot atâta le este, ori ungur, ori sârb, ori român să le fie Domnu, precum zice poporul. Aici cu oftare am aflau, că cei inteligenți nu-și fac treaba cu poporul, nu-l deșteaptă, nu-l luminează, ne aducând-și aminte, ca și ei sunt din sânul poporului aleși, pentru a cărui luminare sunt meniți.

În Timișoara am conversat cu prea demnii și cu învățații români - trei frați Mocioni și cu Petru Cermena căpitanul cetății, domni cu stare prea buna, și cu deosebită știință și multe frumoase cunoștințe înalte. Aceasta ne-a fost una dintre cele mai plăcute conversări cu domnii de stat. - Ei nu aveau cuvinte destule a lăuda lucrările M. comitet de pacificațiune din Transilvania, precum și pre membrii comitetului în deosebi, în ai căror înțelepți pași își localiza mare speranță pentru înaintarea binelui public al națiunii române; - ba s-au și adresat către M. comitet, ca prin scrisoare să-și descopere mai apriat simpatia și confidența sa. De la acești bărbați frații noștri Bănățeni foarte mult pot și trebuie să spere; numai să-și stimeze mai bine pe partea inteligentă, și să se lepede de sârbism, care foarte place la plasa poporului de rând, poate unde nu-l înțeleg mai ales în biserică.

În apropiere de Timișoara, în stația Rékás având prânz cu soțul meu la birtul cel mare. Sâmbătă după amiază 24 Februarie au venit niște maghiari barbari - 6 inși în birt, care umblând în împrejurul nostru, și așezându-se un coșuthian de o parte la o masă, mai multă vreme căutând asupra noastră cu ochii crunți, a intrat în birt un alt barbar maghiar, care frecându-se cu mantaua de amicul să soțul meu, a grăit astfel către cel de după masă: „A nagyobbikat néked ajánlom,” făcând sem cu capul, la care a răspuns cel-ce ședea: „halgass! hát ha érteuek magyarul, - bizd reám, eligazitom én a baját; illjen koriilmdnyekben nem kell sokat beszélni.” Eu înțelegând ce vorbesc, am ieșit îndată afară, urmând-mi și soțul meu care nu știa aceea limbă dură i-am descoperit infernalul plan ce-l avea ei, - și ne mai făcând multe, am tăiat-o cu caii la sănătoasa până în Timișoara, unde am și ajuns după o fugă de 1¼ ore, ca nu cumva să cădem în mâinile lotrilor. În întoarcerea noastră cu trupele împărătești, ne-a și descoperi birtașul, că aceia au fost niște hoți de drum, care pe mai mulți drumari s-au obișnuit ai despoia de averi și de viață.- E de însemnat, că prin Banat și Ungaria se țin astfel de gazini rapace.

După pornirea noastră din Rékás către Lugoj am ajuns o mulțime de bărbați și femei români petrecând la groapa pe unu sergent husar de la regimentul lui „Iosif Cesar;” numitul husar a fost român din Ardeal născut, care cu lauda a servit mai mulți ani pe sus numitul regiment. Am ispitit tot lucrul cu tovarășul meu despre aceea solemnă îngropăciune, și ni sa și spus, cine a fost acel răposat soldat și de unde e născut; pe sicriul în care erau asediate recile noastre ale patriotului nostru era asediată S. cruce semnul creștinătăți, - și semnele, și ordinele ostășești, care mărturisea despre brava lui purtare, și credința către monarh și patria. Ci am văzut mai înainte petrecându-l un preot bătrân cu S. cruce în dreapta și mormăind nu știu ce, și în fruntea lui 8 prunci îmbrăcași în albe, și cântând foarte delicat îngereasca cântare: „S. Dumnezeule,” iar al 9-lea prunc purta o cruce mare neagră, în mână. Pe răposatul soldat îl urma imediat cantorul înaintea mulțimi petrecătoare, bolborosind Psalmul al 50-lea

sârbește, la care ne-am încrucișat, văzând cum și bătea bătrânul cantor fălcile neînțelegând poate nici un cuvânt din trânsul. Am zis către tovarășul meu: Frate! Se auzea acum acel soldat ardelean căi vorbesc sârbii sârbește la cap, dar sabia ar ridica asupra cantorului. „Asia este, frate”, mi-a răspuns, „și eu m mir, ce plăcere au Bănățenii români către o limbă străină, atât de eterogenă de a noastră?! În zadar, limba sârbă în Banat este ca ciuma, se lega de toți, într-atâta, cât și unde nu se află picior de sârb, tot le place să-o mormăiască la slujbele sfinte cât de puțin, socotind că-i mai plăcută lui Dumnezeu slujba bisericească într-o limbă străina citită.

Cu mulți preoți români foarte culti și zeloși neam întâlnit, care cu o gură, cu o inimă se tânguiau în contra sârbismului; așa cu protopopul unit din Lugoj Stefan Barcian, preotul neunit Dimitrie... cu prea harnicul și învățatul profesor de teologie din Vârșeț Trifon Iancu, care multe necazuri a pățimit de la sârbi; cu alt preot vrednic, amic al susnumitului Stefan Ionescu și cu alți mai mulți, cari toți într-o armonie se tânguiau despre sârbi, că le fac silă cu băgarea limbi prin ss. biserici, ce-i mai mare vătămare de drepturile omenirii.

Nota împărtășitorului: Până aci cu cirilice, cele ce urmează sunt scrise cu litere latine²¹.

„In 28 Febr. în Lugoj ne-am întâlnit cu mai mulți tineri români inteligenți, între care - ținându-se urări frățești de bucurie, că ne-am întâlnit - cei mai buni oratori au fost N. Notariu și avocat Barcianu, N. Todori și Iosif Ionescu, dar ce-a mai mare durere! că ei n-au încredere unii în alții, și cam iau toate în glumă. Ar fi foarte bine să se unească mai strâns în cugete și în simțiri, să nu-si piardă curajul a vorbi, și a învăța și pe popor, să-și cunoască mai de aproape drepturile sale, și să

²¹ Nota aceasta este făcută de redactorul revistei Transilvania și se referă la faptul că până la acel punct textul memorialistic a fost scris cu alfabet chirilic, iar ultima parte a fost scrisă cu alfabet latin.

și-le știe apară. Durere! că unii inteligenți tot de la alții așteaptă,
dar ei nu mișcă nimica.

Ioan Mărginean mp.,
advocat și inspector.

Stezari Const, mp.,
lieut. și curier împărătesc.

Scrisamu Sibiu 8 Martie 1849.

Nota. Numele Ioan Marg. e scris cu litere cirilice, iar caract. cu
lit. latine; a lui Stezari e scrisu cu lit. lat²².

²² În această notă redactorul revistei Transilvania ne explică cu cel fel de alfabet sunt scrise numele celor doi autori. Ținând cont că numele lui Ioan Mărginean este scris cu alfabet chirilic și cel al lui Costantin Stezari este scris cu alfabet latin mă face să cred că cea mai mare parte a acestei relatări memorialistice îi aparține lui Ioan Mărginean, Constantin Stezari a scris dor ultima parte în care prezintă întâlnirea de la Lugoj cu tineri bănățeni.

Contribuții la istoria Bisericii Unite din Banat până la începutul secolului al XX-lea (II)

Gheorghe Naghi*

Episcopul Ioan Olteanu (1870- 1873)

După păstoria în bună pace și liniște spirituală a lui Alexandru Dobra, a venit scurta dar zbuțumata păstoria a episcopului Ioan Olteanu, singurul bănățean de origine (din Sintești) între toți ardelenii aduși de Alexandru Dobra, păstoria destul de agitată izvorâtă din considerentele și opțiunilor sale politice care nu se mulau pe fundamentul mișcării naționale. Dar să ne oprim la câteva date biografice.¹ S-a născut la 25 decembrie 1839 în comuna Sintești, județul Caraș. Studiile liceale le-a urmat la Lugoj și Blaj, iar teologia la Blaj și Viena, la colegiul "Santa Barbara". Revenit în țară a ocupat diferite funcții administrative la cancelaria eparhială și din 1860 a predat limba română și literatura la gimnaziul inf. din Lugoj unde era director eruditul preot romano-catolic Martin Billmann, iar mai târziu hirotonit preot a fost numit secretar episcopesc și apoi notar consistorial și promovat protopop și camerar papal. La 25 iulie 1870, la vârsta de 31 de ani, l-a găsit numirea de episcop al Lugojului ca urmaș a lui Alexandru Dobra. O primă divizare apare de la început: cum vede și cum prezintă numirea episcopului Ioan Olteanu, rând pe rând, ziarele românești și ziarele maghiare. Revista românească *Familia* (de influență,

* Gheorghe Naghi este preot Biserica Ortodoxă Română "Învierea Domnului" din Sacramento, California, U.S.A.

¹ Puține date biografice se află și în C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu, 1904, p. 456

preponderent, greco-catolici) spune: “Magyar Állam” în numărul din 3 August publică o telegramă din Viena care anunță că fostul secretar al episcopului Alexandru Dobra, *părintele Ioan Olteanu* fu numit episcop al diecesei Lugoșului. Citatul telegram zice că această numire e foarte nimerită, și gratulează guvernul pentru alegerea fericită adăugând că părintele Olteanu, abia trecut de 30 de ani, e un bărbat învățat, energic, cu multă “*pracsă și – ceea ce trebuia să spună mai întâi – un adevărat patriot*” - (în ochii oficiosului guvernamental).² Și pentru înțelegerea tabloului respectiv trebuie să observăm că acest ziar unguresc este considerat de ziarul *Familia* „un aprig inamic de-al nostru”.³ Deci cine aducea această veste? Un organ obedient guvernului care naște întrebări și asupra omului episcop considerat „patriot.” În continuarea elogiilor aduse lui Ioan Olteanu se numără, în afară de *Magyar Állam*, ziarele *Vasárnapi Ujság* din Budapesta și *Temesi Lapok* din Timișoara, care îl caracterizau la superlativ, cum vom vedea mai departe. Dimpotrivă, apreciatul ziar umoristic din Pesta, *Gura satului* strecoară insinuări pe care contemporanii le subînțelegeau exact, să vedem câteva:” Ungurii, considerând meritele părintelui **Olteanu** vreu să-l facă ungur onorari. Macar de l-ar face ungur de tot, că-ci atunce doară am putea scapa de el!⁴; O problema grea: Oare Olteanu s-a facut frate de cruce cu jidanii,— sau aceștia cu el ? Oare Olteanu a votat cu jidanii, — sau jidanii au votat cu Olteanu. Nici Olteanu cu jidanii, nici jidanii cu Olteanu, ci toti cu canoniculu Liviu! (Aici este vorba de opțiunea canonicului Andrei Liviu Pop)⁵: Cinstite Gura Satu!ui! Noi subscrișii am cetit de multe ori cu mâhnire, că dta ai cam pișcat pre iubitul nostru profesor Olteanu, carete tot odată e și secretariu episcopescu cu reverendă violetă. Te rogăm dară să-i dai pace, că-ci să ne crezi, dânsul e om bnn. El nu ne face mult lucru ne lasă să ne ocupăm și de alte-cele, nu

² *Episcopul de la Lugoș e numit!*, în „Familia”, (Pesta), 1870, VI, Nr. 30, 26 Iulie/7 August, p. 358

³ *Ceea ce n-am fi crezut niciodată*, în „Familia”, *art. cit.*, p. 357

⁴ Lugoș, în „Gura Satului”, (Pesta), 1869, VII, Nr. 13, 12/24 Aprilie, p. 49

⁵ „Gura Satului” (Pesta), 1869, VII, Nr. 15, 28 Aprilie/10 Mai, p. 58, 59

numai tot de limba și literatura română. Nici nu pre umblă la prelegere și dacă vine, așe e de bun cu noi, cât să-l mânci cu lapte. Cu toate că ni dă mult de învățat, înse nu ne întrebă nici odată, – numai ni zice: „învățați mai departe.” – și-apoi să duce iară. Și noi nu învățăm nimica. Vezi dară, că profesor atât de bun nu prea este. Semnează: Mai mulți discipuli ai dlui Olteanu⁶

Dar să vedem cine era acest părinte Ioan Olteanu pe linie politică? Părerile erau contrare, din mijlocul lumii românești unii îl combăteau iar alții îl susțineau. Primul, redutabilul naționalist Dr. Valeriu Braniște îl caracteriza astfel: planul guvernului de a da o lovitură grupării Babeș-Mocioni atotputernică în Caraș s-a putut realiza prin numirea de episcop unit la Lugoj a lui Ioan Olteanu

*„care din >naționalist< înverșunat ce era pe timpul când începuse la Lugoj activitatea de secretar episcopesc, a trecut mai târziu în apele >deakiste<, ca apoi ca episcop să-și facă titlu de glorie din trântirea naționalismului”.*⁷

Dacă lui Dr. Valeriu Braniște i se putea admite asemenea afirmații ca unul care a trecut prin închisorile austro-ungare însă afirmațiile exagerate ale lui Gh. Bogdan-Duică devin, în timp, de-a dreptul supărătoare.⁸ Dar să vedem evoluția lui până a ajuns în scaunul de episcop al Lugojului.

Anul 1861 îl găsește pe Ioan Olteanu pe postul de actuar, atunci când pentru un scurt moment se înființează comitatul Caraș. Atunci el s-a situat de partea partidei naționale, dar pentru că în raport cu elementul maghiar a ales și apreciat frățitarea, colaborarea, s-a îndepărtat de părerile partidei naționale românești, considerați extremiști din partea autorităților. Ulterior

⁶ I a r a s i adresa pentru Olteanu, în „Gura Satului”, 1869, VII, Nr. 17, 14/26 Mai, p. 68

⁷ Dr. Valeriu Braniște, *Pagini răzlețe*, Editura autorului, Lugoj, 1910, p. 293

⁸ Gh. Bogdan-Duică, *Un dușman al dacoromânismului Ioan Olteanu*, în *Națiunea* (Cluj), 1930, IV, Nr. 67, 23 Martie, p. 1-2

cât a fost profesor suplinitor la Gimnasiul inf. din Lugoj și secretar episcopesc a folosit orice prilej ca să împace și să aducă un duh de blândețe în contextul răfuielile așa de vijelioase dintre românii și maghiarii aceluși timp. Pe acest motiv o anumită grupare politică formată din români și maghiari, în 1864 l-au ales secretar cu intenția de a le fi conducător fapt care îi atrage ostilitatea grupării Babeș-Mocioni a căror primă și cea mai importantă acuză a fost că Ioan Olteanu a recunoscut legea din 1867 care aducea în vâltoarea tulburărilor existente deja, legea dualismului austro-ungar.⁹ În opoziție cu ziarele românești, cele maghiare susțin contrariul iar *Temesi Lapok* susține că Ioan Olteanu duce o politică pacifistă cu susținători din rândul greco-catolicilor, a ortodocșilor cât și a maghiarilor din comitatul Caraș și încheie așa

“de aceea trebuie să-i mulțumim,[lui Ioan Olteanu, n. n.] și să-i subliniem meritele, modul în care a acționat în folosul națiunii, chiar dacă pe aceste meleaguri a stat în calitate de episcop doar trei ani de zile.”¹⁰

Criticile la adresa episcopului Ioan Olteanu sporesc. La anul 1869 un preot greco-catolic (fără să știm cine, până acum și din tabăra opusă lui Ioan Olteanu), îi aduce nenumărate acuze aceluiași, unele mai grave decât altele, în care respectivul preot era obligat de “speculațiuni mârșave” prin care “înfigând pumnalul în coasta națiunii” considera că “s-a dejosit mai mult decât fiarele codrilor” iar secretarul Olteanu l-a amenințat ca să țină cu D. Frummer alias Szende Bela [la alegerile dietale, n.n], care l-a dus la următoarea exclamație:

“Neci când în viața mea nu am dorit mai fierbinte să mor, decând când eram în tovărășia scumpilor mei colegi jidani, cu care aveam de a scuipe în obraz pe însăși națiunea mea”.

⁹ „Temesi Lapok “ (Timișoara), 1872, I, Nr. 83, 9 August, p. 2

¹⁰ *Ibidem*

Se spera de respectivul preot ca să facă o reprezentare la bătrânul episcop [Alexandru Dobra, n. n] să scoată destinele diecesei din mâinile secretarului și să le încredințeze veneratului capîtlu format din 6 canonici. Și așa încetul cu încetul apare poziția moderată via-a-vis de guvernul maghiar a lui Ioan Olteanu. Dar să vedem mai departe cum decurg lucrurile. Este acuzat Ioan Olteanu, în același timp, că are cumulate prea multe funcții – arhidiaconul Oraviței, canonic onorar, camerar al scaunul pontifical cu reverendă violetă, asesor consistorial, notar consistorial, secretar, examinator prosinodal, membru al comitatului comitatens, profesor de limba română și catehet la gimnasiul inf. reg. din Lugoj – și urmarea atâtor dregătorii nu poate împlini conștiincios nici una. Exemplul oferit este pilduitor: fiind profesor de limba română, elevii săi „sunt de tot străini și pe câmpul gramaticii române. Un alt exemplu îl putem reține prin aceea că persecuta pe teologii eminenti. Pe un teolog, spre exemplu, care a terminat la Facultatea de Teologie din Viena și ar fi vrut să-și continue studiile la doctorat l-a ținut 3 ani fără să-i fi oferit vreun oficiu de a trebuit să-l susțină mama lui care, întâmplător, era o preoteasă văduvă numai ca să evite pe viitor un eventual concurent pentru obținerea unor posturi mai înalte. În același timp s-a constatat că părintele Ioan Olteanu era un orator renumit dar din păcate pentru Szende Béla fiindcă în curtea episcopescă a ținut o cuvântare în care aflăm încă odată de activitatea sa politică, pronunțat pe calea înțelegerii româno-maghiare, cuvântare prin care îi cere lui Szende Béla să primească candidatura de ablegat dietal în numele românilor „binesimțitori,” (fiindcă românii ce aveau altă părere erau considerați rebeli contra patriei și națiunii maghiare), spre a le apăra cauza națională?

Un alt preot gr. cat. – se pare din Zorlențul-Mare- căruia secretarul, adică părintele Ioan Olteanu i-a tăiat 6 jugere din sesia parohială și le-a dat învățătorului din acea comunitate care, “sărmanul”, nu a ținut nici un examen cu școlarii în ultimii 12 ani. Dar toate aceste persecuții ale respectivului preot îndurate din partea părintelui Ioan Olteanu s-au întâmplat din cauza atitudinii “naționale” a socrului său care cunoscându-se și

întâlnindu-l pe părintele Olteanu pe stradă, (deși acesta l-a salutat ca pe un prieten), l-a apostrofât după cele petrecute în curtea episcopiei lui Dobra, considerate jignitoare la adresa românilor, „evenimentele” cu referire strictă la Szende Béla (ales deputat dietal din partea altora dar cu „rugăminte” lui Olteanu de ai reprezenta pe români)” zicându-i : „*du-te și-ți fă servițiul la biserica jidanilor*”.¹¹

Tot în anul 1869, la alegerile din cercul Lugojului, deja la 20 Ianuarie/3 Februarie au ținut alegătorii din cercul electoral al Lugojului o mare adunare electorală cu scopul de a lua poziție față de alegerile dietale. La ordinea de zi au fost 4 puncte. La primul punct au vorbit 15 oratori din care șase – Aloisiu Vlad, Vasile Stoian, Aurel Maniu, Ioan Olteanu, Alexandru Atanasievici și Ioan Vancea – au optat pentru partidul deákist recomandând cu toată insistența, ca românii să voteze cu guvernul. Ceilalți în frunte cu Iulian Ianculescu au fost împotriva. Decizia finală a fost ca românii să nu sprijine guvernul și nici vreun partid maghiar ci trimițându-și delagații la Conferința națională de la Timișoara să aleagă un deputat național.¹² Contrar acestor hotărâri și propiului lui trecut de naționalist, episcopul Alexandru Dobra îl invită pe candidatul Szende Béla care sosi în curtea episcopescă fiind întâmpinat de numeroșii alegători români conduși de preoții lor, ne informează *Pester Lloyd* din 18 Martie 1869. Seara a fost condus cu facle iar secretarul episcopesc Olteanu ținu o cuvântare care este caracterizată ca “escelentă.”¹³ La aceste evenimente se referă și întâmplarea de mai sus.

Tot în 1869 mai are loc o întâmplare care clarifică poziția lui Ioan Olteanu față de mișcarea națională românească și atitudinea sa progubernamentală printr-un articol apărut în ziarul

¹¹ Tertulian, *Persecuțiune în diecesa Lugoșului*, în “Federațiunea”, 1869, II, Nr. 34 – 219, 2 Aprilie/23 Martie, p. 135-136

¹² Dr. Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. 216

¹³ “Federațiunea”, 1869, II, Nr. 31-216, 24/14 Martie, p. 126; *Din Lugoș*, în “Albina” (Viena), 1869, IV, Nr. 9, 26 Ianuarie/7 Februarie, p. 4

Federațiunea și semnat de el unde a luat poziție pentru apărarea episcopului Alexandru Dobra care între timp acceptă anumite principii ale frățietății dintre români și maghiari, frățietate în viziunea regimului. După ce episcopul Alexandru Dobra a trimis o circulară preoților să participe la alegeri de partea deákistilor, apoi ține o cuvântare și un toast la prânzul “diplomatic” pe care l-a dat privitor la alegerile dietale pentru care Catone Censorul-alias Alexandru Roman – adeptul unui program național și social radical - îl critică aspru în presă întrebându-se retoric unde este Alexandru Dobra cel din timpurile reîncorporării Banatului la Ungaria.¹⁴ Replica fermă dar politicoasă vine de la părintele Ioan Olteanu care semnează un articol ca să lămurească acuzațiile aduse lui Dobra. Și așa ne clarifică și pe noi de poziția sa politică, moderată. Pe scurt acesta respinge cu dibăcie acuzațiile aduse de Alexandru Roman. Prin urmare declară informațiile aduse ziarului *Federațiunea* de nefondate și neadevărate iar consecințele publicate din aceste informații ca exagerate. Această afirmație a lui se bazează pe faptul că îl cunoaște pe venarabilul Dobra de 11 ani, de când “are norocirea a fi în apropierea venerandului Nestor al episcopilor gr. catolici români” iar el aflându-se de atâția ani lângă episcop a avut ocazia “de a se convinge de simțul român și plin de devoțiune” al episcopului Alexandru Dobra care a fost crescut la picioarele marelui arhiepiscop Samuil Vulcan de la Oradea, dar el trebuie să dezavueze toate aceste insinuări aduse lui Dobra mai ales ca unul care cunoaște sacrificiile care le-a făcut în special la ajutorarea tinerimei studioase. În răspunsul său, autorul analizează articolul acuzator care pleacă de la două elemente: circularul emis de Alexandru Dobra și un articol, tendențios, publicat în *Pesti Napló* referitor la toastul de la masa dată la reședință. În privința circularului emis de Alexandru Dobra, autorul Ioan Olteanu în

¹⁴ Catone Censorul, *Mișcămintele electorale*, în “Federațiunea”, 1869, II, Nr. 13-198, 29 Ianuarie/10 Febr., p. 51-52; Gelu Neamțu, *Alexandru Roman, marele fiu al Bihorului*, Edit. Fundația culturală “Cele trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 135

răspunsul său alcătuit după notițele originale ale lui Dobra, arată, clasificând răspunsul pe 4 puncte, conținutul articolului. Ceea ce interesează aici este punctul d. unde se arată de către Ioan Olteanu că ceea ce a spus episcopul este că acesta recomandă clerului să sprijine pe acei ablegați dietali care sunt însuflețiți de dorul și voia de a statori și a mări buna înțelegere între conlocuitoarele popoare – și în fine despre cari se știe că iubesc națiunea noastră săracă și cari sunt aplecați a o apăra și a câștiga pe seama ei noi drepturi și favoruri, ce îi comped pe baza deplinei egale îndreptățiri, fără alterarea integrității patriei comune și fără scurtarea celorlalte popoare colocuitoare”.¹⁵ Dar cel mai “tare” ne lămurește opinia politică a episcopului Alexandru Dobra unde spicuim esențialul, îndeamnă la “*sprijinirea regimului*” militând pentru buna înțelegere dintre români și maghiari în toastul rostit. Dar de intențiile nobile ale episcopului nu s-a îndoit nimeni ci surpriza era că doar acuma, așa de târziu, ies la iveală convingerile sale politice, care odată prezentate, ni le destăinuie și Ioan Olteanu. Și așa, iată aflăm, indirect, și despre activitatea politică a lui Alexandru Dobra și nu numai cea a episcopului Ioan Olteanu, motiv pentru care ne-am oprit mai îndelung pe aceste informații din presa vremii. Iar cine vrea neaparat să-l condamne pe Ioan Olteanu, trebuie să i-a în considerare și faptul că comitele suprem Faur a venit la episcopul Popasu la Caransebeș

“trăgând cu carul seara direct la episcop până a doua zi. Au avut convorbiri peste noapte ca ablegații să nu fie de partida națională ci de cea deakiană”.¹⁶

Oricum era așa de apreciat de autoritățile politice încât după ce comitele suprem de Caraș a demisionat sau a renunțat la postul său se crede că următorul comite suprem va fi episcopul

¹⁵ Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj*, Nr. 39/ 1869, 12 Ianuarie; Cf. “Federațiunea”, 1869, II, Nr. 20-205, 14/26 Faur, p. 80-81

¹⁶ *Din Caransebeș*, 9 Faur, în „Albina”, 1869, IV, Nr. 13, 5/ 17, Faur, p. 4

Ioan Olteanu. Întrebarea ziaristului rămâne fără răspuns până astăzi: “*Oare încât sunt compatibile aceste două demnități?*”¹⁷

Chiar dacă era un politician moderat care voia împăcarea cu maghiarii – și nu era singurul - era un om sensibil și milos de o modestie deosebită. La moartea mamei sale el a dat anunțul la revista *Familia* unde menționa că *Sofia Olteanu născută Popovics* a răposat după o boală lungă la vârsta de 66 de ani fiind în asentimentul surorii sale a fraților, cumnaților ca să plătească - mai mult ca sigur – toate cheltuielile de înmormântare.¹⁸

La 15 octombrie 1870 a fost cofirmat de Sfântul Scaun, iar la 18 Decembrie același an a fost consacrat episcop prin episcopul Iosif Papp Silágyi la Oradea.¹⁹ A fost instalat printr-o solemnitate simplă, la care a participat exclusiv Capitlul diecezan. A păstorit la Lugoj numai trei ani, timp în care a reușit să cumpere localul reședinței episcopale, pe care l-a găsit canonicul Mihail Nagy și l-a închiriat pentru sediul episcopiei, în timpul episcopului Alexandru Dobra. Curios a fost că lui Ioan Olteanu i se imputa din partea unei anumite părți a ziarelor românești, a celor mai “radicale” precum *Albina* că Ioan Olteanu ar fi fost întâmpinat de „*ovrei, nemți și renegați*”²⁰ ceea ce nu este cu totul adevărat.

Pe linie bisericească a participat la *Congresul catolic* din Pesta în privința autonomiei, terminat în 30 Martie 1871 unde s-a votat statutul organic care se presupunea a fi și al greco-catolicilor. Dar românii nu-l vor recunoaște ca obligator pentru ei. În această ultimă ședință se citi și opinia comisiei de 27 asupra congresului greco-catolicilor care nu ar fi necesar. Cu toate acestea, în dezacord cu gr. catolicii români aici a ținut un discurs (caracterizat de contemporani ca și servil) și episcopul Ioan Olteanu afirmând că el este mulțumit (la care toți din sală strigară: *éljen*). Un singur episcop gr. cat. a mai avut o

¹⁷ *Cine va fi comite suprem în comitatul Caraș*, în “Familia”, 1871, VII, Nr. 37, 12/24 Septembrie, p. 442

¹⁸ *Necrolog*, în “Familia”, 1871, VII, Nr. 40, 3/15 Octombrie, p. 478

¹⁹ „Familia”, 1870, VI, Nr. 49, 6/18 Decembrie, p. 586

²⁰ *Intrare în reședință*, în “Albina”, 1875, X, Nr. 12, 23 Faur/7 Martie, p. 4

asemenea intervenție, cel al rutenilor care după ce deputații rutenii au pledat pentru autonomia bisericii lor, episcopul Pancovici “întrecu pe Olteanu al nostru” și a ținut un discurs fulmiunant contra autonomiei rutenilor.²¹ Iar anul următor în 1872 a participat la Conciliul provincial I de la Blaj condus de mitropolitul Ioan Vancea.²² Pentru a grăbi formarea de preoți, atât de necesari în parohiile vacante, a înființat un curs extraordinar de Teologie Morală pentru pregătirea celor care doresc să devină preoți.

Pe plan cultural Episcopul Ioan Olteanu este remarcat ca și membru fondator al *Asociației transilvănene*,²³ iar în momentul în care Iuliu Petric, jude cercual din Reșița inițiază strângerea de fonduri pentru *Societatea pentru fond de teatru român*, alături de români ortodocși, gr. catolici, maghiari, germani, sârbi și evrei, contribuie cu 25 fl.²⁴ Dar interesul pentru cultura românească a timpului sunt vădite din nou la Ioan Olteanu care ne demonstrează din tinerețe aptitudini de creator fiind preocupat de biografia lui Gheorghe Șincai și, oarecum, de literatura istorică. Lucrarea despre Gheorghe Șincai o înmânează poetului Mureșianu din Brașov și va fi publicată în *Foaia pentru minte, inimă și literatură* pe 1858.²⁵ Fiind și un bun gospodar așa cum a

²¹ *Congresul catolic din Pesta*, în “Federațiunea”, 1871, VII, Nr. 13, 27 Martie/9 Aprilie, p. 1541

²² *Diecesa Lugojului. Șematism istoric* sub auspiciile episcopului Dr. Demetriu Radu, Lugoj, 1903, p. 101; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria roânilor*, trad. de Ioan Slavici, tom. II, București, 1900, p. 113

²³ Dr. Cornel Diaconovich, *Enciclopedia Română*, tom. III, Sibiu, 1904, p. 456

²⁴ *Societăți și institute*, în “Familia”, 1873, IX, Nr. 12, 25 Martie/ 6 Aprilie, p. 142-143

²⁵ Márki Sándor, *Bihari román írók*. Kiadja Hollosy Jenő, Nagyvárad, 1880, p. 58; La Casa Mureșenilor din Brașov este o scrisoare a lui Ioan Olteanu în privința asta. Articolul lui I. Olteanu, teolog, Oravița munteană, 11 Masalaria 1858, Georgiu Gabriel Sinkai de Sinka, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (Brașov), 1858, XX, Nr. 21, 24 Septembrie, p. 20 ș. u; *Ibidem*, Nr. 22; Iar în Nr. 23 se ocupă de Klein. Mulțumim

cumpărat o nouă reședința la Lugoj, la Oradea a mărit-o modernizându-o.²⁶ Preocupat a fost acest om și de sursele de izvoare ale culturii, cum a fost biblioteca. După cum a făcut donații de cărți la Lugoj își continuă atenția acordată bibliotecii de rară valoare a lui Samuil Vulcan ceea ce trebuie remarcat chiar dacă s-a întâmplat în timpul păstoririi de la Oradea. Observând că manuscrisele lui Șincai, Klein și alții au ajuns în starea cea mai deplorabilă

„nu numai că operele tipărite și manuscrise n-au fost așezate în ordine, dar ele erau aruncate una peste alta zăceau acoperite de pulvere espuse perițiunii și predei moliilor”.

Prin urmare episcopul Ioan Olteanu a început să aranjeze această bibliotecă plină de tezaure a lui Samuil Vulcan motiv pentru care dorește să-l cheme pe Ioan Micu Moldovan pentru a o aranja.²⁷

Dar abia și-a început activitatea că a fost transferat²⁸ de la Lugoj la Oradea în 16 Septembrie 1873 unde boala episcopului Ioan Papp Szilágyi²⁹ cel care l-a hirotonit, a dus la moartea acestuia,³⁰ Olteanu fiind denumit într-adevăr așa cum au intuit unele ziare românești ca fiind un apropiat al guvernului, după

cercetătoarei Ana Grama din Sibiu pentru promptitudinea cu ne-a pus la dispoziție acest articol dintr-o revistă care se găsește greu

²⁶ Dr. Pirigyi István, *A Magyarországi görög katolikusok története*(Istoria greco catolicismului maghiar), Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyi regyháza, 1900, p.51-52

²⁷ (*Biblioteca episcopului Vulcan*), în Familia (Budapesta), 1874, X, Nr. 32, 18/30 August, p. 382

²⁸ „Familia”, 1873, IX, Nr. 36, 4/16 Noiembrie, p. 416.

²⁹ (*Boala episcopului Szilágyi*), în „Familia”, 1873, IX, Nr. 31, 12/24 August, p. 367-368.

³⁰ †*Episcopul Iosif Papp-Szilágyi*, în „Familia”, 1873, IX, Nr. 29, 29 Iulie/10 August, p. 341.341. În mormântarea acestuia a fost săvârșită de Mitropolitul Dr. Ioan Vancea, Mihai Pavel și Ioan Olteanu, în (*Halálózsók.*) *Varsárnapi Ujság* (Budapest), 1873, XX, Nr. 32, 10 August, p. 386

informațiile foilor ungurești³¹ Cu toate acestea în liniște și simplitate a fost instalat³² la 24 Ianuarie 1874 în fruntea episcopiei din Oradea, moment de emoție unică când din larghețea inimii sale s-a oprit la prietenii săi cei mai buni, dăruindu-le sume respectabile precum 200 fl. pentru preoții și învățătorii săraci; apoi 400 fl. pentru orfanii celor care au “morit” în holeră în comitatul Bihariei; 200 fl. pentru orfanii celor care au murit de holeră din comitatul Aradului; 200 fl pentru orfanii celor din comitatul Satu-mare; 1250 fl pentru ajutorarea profesorilor din Beiuș, câte 50 fl la institute mai mici și la cerșetori sume mai mari. Tot atunci s-a gândit să revizuiască administrația fondului gimnasial de la Baiuș pentru a le mări salariile acestora la 1000 fl pe an alăturând un ajutor material din domeniul episcopesc de la Beiuș cât și o locuință în aripa gimnasiului pe care-l dorea mărit. Nu trebuie uitat nici buna înțelegere pe care a avut-o cât timp a fost la Lugoj cu autoritățile comitatense. În scrisoarea de rămas bun pe care Ioan Olteanu, episcopul Lugojului o adresează autorităților comitatense mulțumește comitelui, congregației și poporului *”pentru devotamentul, sprijinul și afecțiunea „care i-au arătat-o în timpul păstoririi sale la Lugoj. „Mă despart greu de acest ținut-spune Olteanu în scrisoarea de rămas bun - și mă rog Cerului ca armonia, buna înțelegere și iubirea frățească să domnească pe acest teritoriu.”*³³

Trebuie însă menționat ceva interesant, deși nu s-a petrecut în timpul păstoririi de la Lugoj, cu toate că era considerat un apropiat al guvernului maghiar, totuși cu puțin timp înainte de moarte, la 20 septembrie 1877, cu ocazia unei mari demonstrații organizată de ungurii din Oradea, cu prilejul succeselor lui Osman pașa de la Plevna, de bucurie că turcii au

³¹ *(Cine va fi urătorul episcopului Iosif Papp-Szilágyi)*, în „Familia”, 1873, IX, Nr. 31, 12/24 August, p.366; *(Următorul episcopului Iosif Papp-Szilágyi)*, în „Familia”, 1873, IX, Nr. 33, 26 August/7 Septembrie, p. 391

³² „Familia”, 1874, X, Nr. 3, 20 Ianuarie/1 Faur, p. 35; *Ibidem*, Nr. 4, 27 Ianuarie/8 Februarie, p. 46

³³ „Temesi Lapok”, 1874, III, Nr. 8, 11 Ianuarie, p. 1

reputat o bătălie asupra rușilor și românilor, reședinței episcopale (Episcopul Ioan Olteanu petrecea la Beiuș cu toată curtea sa), demonstranții i-au spart toate ferestrele cu pietre, acțiune considerată de presa timpului ca fiind de un “adevărat vandalism”. La fel au procedat ungurii și la casa răposatului Borbola și a avocatului Zigre.³⁴ Scandalul menționat:

“are urmări foarte neplăcute în populațiunea de acolo, căci acest act brutal a produs resensul(resentimentul, n.n.) tuturor oamenilor culți”

iar între pietrele aruncate s-a găsit și un “cuțitaș”. La vicarul ortodox, Andrei Pap, care zăcea bolnav, de asemenea i s-au spart toate ferestrele.³⁵

Episcopul Ioan Olteanu a fost generos, cu deosebire față de săraci și întâlnim pe parcursul acestor ani menționarea unor asemenea acte. A cheltuit mult în opere de milă și caritate, însemnări multe fiind mai ales din perioada orădeană și a participat la hirotonirea urmașului său în scaunul Lugojului, episcopul Victor Mihali alături de Mitropolitul Ioan Vancea și episcopul Mihai Pavel din Gherla.³⁶ De fapt Mitropolitul Ioan Vancea a ținut și predica la înmormântarea episcopului Ioan Olteanu îndemnându-i pe cei prezenți să i-a în considerare că “a avut o inimă bună și îndurată, ca om, fără să discute ținuta sa politică și națională. A propus clerului orădan să-l lase să-și

³⁴ *Scandal în Oradea-mare*, în „Familia”, 1877, XIII, Nr. 38, 18/30 Septembrie, p. 455

³⁵ *Scandalul din Oradea-mare*, în “Familia”, 1877, XIII, Nr. 39, 25 Septembrie/1 Octombrie, p. 468

³⁶ *Sânțire*, în “Federațiunea”, 1875, VII, Nr. 11-12 (904-905), 5/21 Februarie, p.37; Generozitatea sa a fost recunoscută chiar și de cei care îl condamnau: Mai mulți preoți, *Din Crișana, 20 Decemnrrie 1877*, în „Gazeta Transilvaniei” (Brașov), 1877, XL, Nr. 101, 25 Decembrie v., 1-2; Ibidem, Nr. 102, 30 Decembrie, p. 5. Pe de altă parte și zierele maghiare , „Kelet Népe”(Nr. 330) și “Szabadság”(Nr. 228) recunoșteau că a fost un teolog român de excepție. „Ioan Olteanu s-a produs cu unele operate românești bine simțite”

doarmă în liniște somnul de veci.”³⁷ A fost decorat cu ordine și medalii ale timpului, crucea de mijloc al ordinului leopoldin, iar pe linie bisericească a fost promovat prelat papal, conte roman și asistent al tronului pontifical.³⁸ A murit foarte de tânăr, la 29 Noiembrie 1877, la nici 38 de ani de apoplexie, la castelul episcopiei orădene de la Beiuș rămânând un sincer sprijinitor al frățietății româno-maghiare chiar cu riscurile inerente de acuzat că este servil regimului deci propagator al acestor principii fiind plâns de presa românească prin *Gazeta Transilvaniei*, *Observatorul*, *Biserica și Școala*, *Familia*³⁹ de cea germană prin *Wiener Zeitung*⁴⁰ și mai ales de presa maghiară prin *Vassárnapi Ujság*⁴¹ din Budapesta prin trei articole și un medalion cu o poză mai puțin cunoscută, care se pare că l-a înțeles mai exact mesajul relațiilor fraternală fără echivoc chiar dacă românii condamnau aceste atitudini și nu luau în seamă părăndu-li-se false, făcute cu un anumit interes. Din păcate părintele Ioan Olteanu descris de istoricul Iacob Mârza nu se identifică cu episcopul Ioan Olteanu de la Lugoj. Dacă era vorba de episcopul Ioan Olteanu ne-am fi bucurat să aflăm lucruri noi și interesante,

³⁷ *Din părțile Satu-mărene în ziua de S. Ion 1878* în „Observatoriul” (Sibiu), 1878, I, Nr. 6, 18/30 Ianuarie, p. 2

³⁸ *Episcopul Lugoșului*, în “Familia”, 1872, VII, Nr. 32, 18/6 August, p.380

³⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 1877, XL, Nr 92, 6 Decembrie/24 Noiembrie, p. 4; Un Bănățan, *Din Banat*, 5 Decembrie. 1877, † *Episcopul Ioan Olteanu*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1877, XL, Nr. 95, 16/4 Decembrie, p. 3; Un poporen gr. cat., în „Observatorul”, 1878, I, Nr. 5, 14/26 Ianuarie, p. 2; *Din părțile Satu-mărene în ziua de S. Ion 1878* în „Observatorul”, 1878, I, Nr. 6, 18/30 Ianuarie, p. 2; „Familia”, 1877, XIII, Nr. 48, 27 Noiembrie/9 Decembrie, p. 586; †Ioan Olteanu, în „Biserica și Școala” (Arad), 1877, I, Nr. 45, 27 Noiembrie/9 Decembrie, p.1

⁴⁰ *Wiener Abendpost* Beilage zur Wiener Zeitung (Wien), 1877, Nr. 276, 1 December, p. 2 (Sterbesall.) Gestorben ist: Johann Olteanu, griechisch-orientalischer Bischof in Großwardein, am 29 November.

⁴¹ *Olteánu János*, în *Vasárnapi Ujság* (Budapesta), 1877, XXIV, Nr. 48, 2 Decembrie, 764; *Ibidem*, Nr. 49, 9 Decembrie, p. 781; *Ibidem*, Nr. 50, 16 Decembrie, p. 785-786

așa cum ne-a obișnuit istoricul Iacob Mârza.⁴² Episcopul Ioan Olteanu este altul dar care rămâne în conștiința credincioșilor săi un bun român și sincer sprijinitor al colaborării frățești, româno-maghiare, teribil de actual în zilele noastre.

Episcopul Dr. Victor Mihályi (1874-1894)

Episcopul Victor Mihali își ortografia numele ungurește: Victor Mihályi de Apsa cu toate că se declara român. Simțind românește, poate ar fi indicat să-i folosim numele așa cum și-ar fi dorit și el dacă avea această posibilitate, dacă ar fi trăit sub autoritate românească, însă este cel corect folosit de el. După o păstorire relativ scurtă și controversată, apare figura luminoasă a lui Victor Mihályi, care vreme de 20 de ani a adus liniștea în viața creștină a eparhiei Lugojului.

Episcopul Dr. Victor Mihályi s-a născut la 19 Mai 1841 în comuna Iod din ținutul Maramureșului, în nobila familie Mihályi de Apsa. Studiile sale s-au desfășurat pe mulți ani începând în Oradea și continuând în Târnavia și Cașovia, s-a oprit pentru 6 ani la Roma unde a urmat 2 ani cursul de filosofie, iar 4 ani cel de Teologie la Colegiul Propaganda Fide. În anul 1864 se reîntoarce în dieceza Gherlei unde Dr. Victor Mihályi este numit prefect și profesor de istoria bisericească și Drept canonic la Seminarul de acolo. La 1869 trece la Blaj odată cu numirea episcopului Ioan Vancea ca mitropolit la Blaj și el ca secretar pe o perioadă de 5 ani.⁴³ În 25 Noiembrie 1874, diploma regească îi aduce denumirea de episcop al Lugojului.⁴⁴ După aceea a fost la Viena ca să-și facă la nunțiată apostolică procesul canonic cu doi martori, aceștia fiind Petru Pop, vicarul Hațegului și Dr. Ioan

⁴² Iacob Mârza, *Din cărțile unui intelectual blăjean, preotul Ioan Olteanu*, în *Biblioteca și Cercetarea* (Cluj-Napoca), 1994, XVIII, p. 48-530

⁴³ *Diecesa Lugojului. Șematism istoric* sub auspiciile episcopului Dr. Demetriu Radu, Lugoj, 1903, p. 103

⁴⁴ *Victor Mihali*, în "Familia", 1875, XI, Nr. 1, 5/17 Ianuarie, p. 1-2

Rațiu, prof. La Blaj, dosar trimis imediat la Roma pentru a fi preconisat în 21 Decembrie 1874.⁴⁵

A și fost preconisat la 21 Decembrie 1874 de Papa Pius al IX-lea,⁴⁶ în 2/14 Februarie 1875 de Mitropolitul Ioan Vancea asistat de episcopii Ioan Olteanu și Mihail Pavel l-au consacrat în Catedrala din Blaj fiind instalat la Lugoj în 7 Martie 1875 cu solemnitate.⁴⁷

În cinstea noului episcop și a înalților oaspeți mitropolitul Ioan Vancea a dat o masă unui număr de 80 de persoane. Prezența ierarhilor laolaltă a generat o undă de bucurie împlinită poporului prezent pe care o găsim reflectată în paginile ziarelor *Foaia Scolastică* și *Albina* cu promisiunea de a conlura cu puteri unite la înaintarea clerului și poporului român. Dacă se împlinesc cele bisericești - consideră intelectualii neamului - atunci vor fi speranțe să se îndrepte și învățământul, dar ca bucuria să fie perfectă se speră și la revenirea unității confesionale prin prezența și celorlalți trei arhiepiscopii români (ortodocși) ca “*românul să fie român și nu unit sau neunit*” Un strigăt de speranță urmează acestor gânduri de intimitate: “*Dee cerul ca înfrățirea aceasta să devină faptă cât mai în grabă – spre binele națiunii noastre peste tot!*”⁴⁸

Instalarea episcopului Victor Mihályi a fost impresionantă. La auzul că noul episcop va sosi de la Blaj, a fost întâmpinat cu multă bunăcuviință de toată “poporațiunea” Lugojudului, “*fără diferență de confesiune*”. Mulțimea care-l întâmpină, venind în multe trăsurile a făcut o plăcută impresie asupra tânărului episcop, iar primarul *Iulian Ianculescu* în numele cetățenilor din Lugoj l-a

⁴⁵ „Federațiunea”, 1874, VII, Nr. 85-86 (889-890), 8/20 Decembrie, p. 1

⁴⁶ “Familia”, 1874, X, Nr. 49, 15/27 Decembrie, p. 592

⁴⁷ DR. PIRIGYI ISTVÁN, OP. CIT.,. 52; Alte amănunte în *Országgyűlési Almanach. 1892-1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjaról*(*Almanah parlamentar.1892-1897.Scurte date biografice despre membrii Camerei Magnaților și Camerei Reprezentanților*), szerkeszti Sturm Álbirt, Budapest, 1892, p. 20-21

⁴⁸ *Budapesta în 24 Faur n. 1874*, în *Albina* (Budapesta), 1875, X, Nr. 9, 13/25 Faur, p. 1

întâmpinat prin cuvintele cele mai cordiale. Scurt, dar călduros a răspuns și episcopul mulțumind pentru dragoastea și onoarea cu care a fost primit. Ajungând în fața Catedralei cu un șir de vreo 20 de trăsuri și în sunetul clopotelor de la ambele biserici românești, în fața catedralei a fost întâmpinat de capitlul eparhiei sale, îmbrăcat în ornate arhieresti și condus înăuntru. Aici a fost așteptat de o mare mulțime de oameni care nici nu încăput toți în biserică mulți rămânând și pe stradă A ținut un “Te Deum”, obișnuit în asemenea ocazii, *prepositul Ștefan Moldovan* cu un cuvânt de binevenire⁴⁹ sugestiv asociind victoria în administrație cu numele de Victor, al episcopului – al cărui conținut nu a fost menționat de autorul reportajului apărut în *Albina* – și unde se precizează că noul episcop își i-a asupra sa sarcina și greutățile unei administrări a diecesei, garantând cu demnitatea de episcop reușita acesteia, mai ales în această diecesă, unde nu va găsi nici ușurătate și nici comoditate, ci doar luptă continuă, greutate și sarcină “suscepută” de 18 ani și continuată până în zilele de acum și speră și pofteste ca aceste sarcini și lupte noul arhieru să le învingă, ca astfel într-adevăr să devină episcopul Victor „**VICTORIOS**”. Episcopul a răspuns, istorisind denumirea sa din partea împăratului, aprobarea denumirii de către Papă și sfințirea sa de la Blaj, amintind de noua sa misiune ca episcop în care va avea destulă iubire și devotament cătră Biserica lui Hristos, multipla sa activitate ca păstor al eparhiei Lugoșului, în cele din urmă încheind binecuvântând poporul. Apoi i s-a înmănat cheia bisericii catedrale de vicarul general capitular *Mihail Nagy* împreună cu un cuvânt adecvat, după care episcopul a citit pastorală sa de instalare (destul de lungă⁵⁰). După terminarea ceremoniilor a fost condus până la reședință cu aceeași pompă și aceeași mulțime de popor. Impresia plăcută lăsată de noul episcop a fost apreciată de românii de ambele confesiuni care au participat

⁴⁹*Primirea și instalarea noului episcop a Diecesei Lugoșului*, în „Federațiunea”, 1875, VII, Nr. 17-18 (910-911), p. 53-54

⁵⁰Victor Mihali, *Cuvântare pastorală*, în „Federațiunea”, 1875, VII, Nr. 33-34(926-927), 9 Mai/27 Aprilie, p. 100/103; *Ibidem*, Nr. 35 (928), 16/4 Mai, p. 106; *Ibidem*, Nr. 36 (929), 24/12 Mai, p. 110-111

la ceremonii. Comparativ cu momentul instalării episcopului Ioan Olteanu, cînd atmosfera ecumenică și cosmopolită fusese dominantă, acum reprezentanții celorlalte grupuri confesionale din Banat au fost mai puțin prezenți la ceremonii.⁵¹

Alte reviste și ziare au publicat date sumare despre instalare, limitându-se la aspectele esențiale. De reținut este modul în care este publicată esența activității episcopului Victor Mihályi de revista *Familia*, care afirmă că a constatat din cuvîntul pastoral al episcopului două idei principale: a) despre ierarhia bisericească și chemarea arhiereului și b) învățătura morală către toate clasele poporului diecesei sale. Tot din această sursă aflăm despre executarea cu măiestrie a cântărilor bisericești a corului național din Lugoj conduse de președintele Hațeg.⁵² Un început bun este considerat acea faptă a noului episcop, cînd, în a treia zi de la instalare a făcut o donație de 50 fl. v. a., școlii greco-catolice din Lugoj.⁵³ Potrivit acestui bun obicei de a face donații într-un moment semnificativ al vieții, atunci cînd episcopul Ioan Olteanu a donat tinerimei școlare din Blaj 100 fl, atunci și episcopul Victor Mihali a preluat același bun exemplu și a făcut același lucru și în plus a mai donat la două spitale câte 50 fl. v. a. cu ocazia instalării sale.⁵⁴

Activitatea bisericească a episcopului Victor Mihályi a primat desigur. Ea s-a desfășurat pe multiple planuri. A predicat, a hirotonit clerul din eparhia sa, a sfințit biserici, a vizitat parohii nenumărate, desfășurînd o activitate organizatorică fără cusur s-ar putea spune. Nu a schimbat clerul superior din jurul său, care excela în activități de nuanță bisericească, politică, economică, școlară și mai ales culturală. Dar să vedem cum exemplifică Dr. Augustin Bunea această activitate a sa: a vizitat 110 parohii și a ținut donă sinoade diecesane, în 1882 și 1883. Sub păstorirea lui s-au zidit din nou, ori s-au procurat, în diecesa

⁵¹ Lugoș, în martiu n. 1875, în „Albina”, 1875, X, Nr. 13, 1/13 Martie, p. 2-3

⁵² Instalarea episcopului Dr. Victor Mihali, în “Familia”, 1875, XI, Nr. 13, 30 Martie/11 Aprilie, p. 151

⁵³ Mulțumită publică, în „Federațiunea”, 1875, VII, Nr. 17-18 (910-9112), p. 55

⁵⁴ Acte generoase, în “Familia”, 1875, XI, Nr. 10, 9/21 Martie, p. 114

Lugojului 30 și s-au restaurat 24 biserici și case de rugăciune; case parohiale s-au zidit din nou, ori s-au procurat în 26 comune; școli s-au clădit din nou, ori s-au procurat 33 și s-au restaurat 7, iar prin deciziunea curiei reg. din 13 Apr. 1882, nr. 8512 s-a hotărât, ca neînțelegerile dintre biserica gr.-cat. și cea gr.- orientală [ortodoxă] relativ la dreptul de proprietate asupra porțiunilor (sesiunilor) parohiale să se judece de forurile administrative. În 1886 și 1887 a însoțit împreună cu ceilalți episcopi sufragani pe mitropolitul Vancea la Roma,⁵⁵ iar în 1893 a condus primul pelerinaj român la cetatea eternă. Acest pelerinaj este descris și argumentat foarte bine de Luminița Wallner- Bărbulescu, omițând doar durata și perioada când a avut loc, care însă se poate deduce prin audiența la Papă din 3 Aprilie 1893.⁵⁶

Pentru a avea o idee clară a ceea ce însemna o *vizită canonică* efectuată de episcopul Dr. Victor Mihályi în vremurile acelea și la ce eforturi erau aceștia supuși, ne oprim pentru această exemplificare, la cea efectuată în primul an de pastorație în protopopiatul Oravița din iarna anului 1875. Episcopul nu mergea singur, ci era însoțit de unul din membrii capitolului Centrului eparhial, de această dată fiind vorba de canonicul *Andrei Liviu Pop*, un elevat om de cultură care-și doarme somnul de veci în cimitirul din Lugoj, din anul 1898, apoi de Mihail Perianu, secretar episcopesc și N. Givanca, cantorul bisericii catedrale.

Au ajuns la Vârșeț în 6 Octombrie 1875, de unde a doua zi l-au vizitat pe episcopul sârb al locului (ortodox) Emilian Kenghelaț, apoi pe comitele suprem și președintele tribunalului regesc în după masa aceea, din aceeași zi, plecând spre Marcovăț, cu careta, în sunetul clopotelor, însoțit de protopopul Oraviței, Ioan Madincea. Abia au părăsit Vârșețul că un grup de călăreți s-au alăturat “cortegiului” episcopal din partea comunei

⁵⁵ Dr. Augustin Bunea, *Mitropolit gr. cat. român Victor Mihali*, în *Enciclopedia română*, tom. III, Sibiu, 1904, p. 277

⁵⁶ Luminița Wallner Bărbulescu, *Zorile modernității. Episcopia greco-catolică de Lugoj în perioada ierarhului Victor Mihályi de Apșa*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, p. 77-82

Marcovăț și care i-au condus până în fața bisericii gr. cat., unde i-a așteptat poporul credincios cu parohul lor I. Giuca, cu ambii parohi din Vărădia, Vincențiu Popovici și Pavel Iorgovici și între sunetele “camanelor” de la cele 3 biserici din comună și bubuitul “trascurilor”. Episcopul Victor Mihályi a coborât din “caretă”, preoții salutându-l cu două scurte cuvântări, la care episcopul a răspuns impresionând până la lacrimi mulțimea. Invitat în biserică, unde au ținut o scurtă slujbă după care episcopul a rostit cuvântarea pastorală ceea ce a produs o senzație adâncă în popor. La ora 2:00 PM a avut loc masa de prânz în curtea proprietarului Miloș Atanasiu, la care au participat alături de episcop fruntașii comunei și invitații dinprejur, până la ora 4:00, după care a vizitat școala. Înainte de plecare a făcut o donație de 20 fl. pentru biserică și 10 fl. pentru școală, unde a mai adus și o carte pedagogică.

După aceea a plecat spre comuna **Greovaț**, unde a fost așteptat de parohul Vasile Arganiu împreună cu preotul ajutător, îmbrăcați în ornate și după slujbă s-au rostit cuvântările îndătinate, iar episcopul a rostit cuvântarea pastorală în fața unei mari mulțimi de credincioși. A vizitat casa parohială și școala, iar episcopul a lăsat ca donație și aici 20 fl. pentru biserică și 10 fl. pentru școală.

S-a dus în vizită apoi la **Oravița** vizitându-l pe I. Madincea, parohul locului, unde a rămas mai mult timp. Preoțimea îmbrăcată în ornate a ieșit cu procesiune până în fața bisericii ortodoxe. Poporul cel numeros l-a primit cu mare bucurie ovaționându-l, iar parohul I. Madincea i-a dorit un căduros bunvenit. Răspunzând, episcopul Victor Mihályi și-a exprimat bucuria pentru armonia care stăpânește inimile tuturor din comunitate, relațiile de frățietate dintre ortodocși și greco-catolici. Motiv pentru care episcopul Victor Mihályi a fost întâmpinat și de preotul ortodox George Nedici cu o cuvântare de întâmpinare în care s-a apreciat fericita sosire a episcopoului Victor Mihályi în orașul Oravița și în mijlocul poporului. S-au dus apoi spre biserica gr. cat., în fața căreia s-a ridicat un arc de triumf cu inscripția de bun venit. Apoi episcopul Victor Mihali a rostit îndătinata cuvântare pastorală, urmând prânzul cu notabilitățile orașului.

În 9 octombrie 1875, sâmbătă dimineața episcopul Victor Mihályi, însoțit de numeroși oaspeți a pornit spre **Iladia**, unde a fost întâmpinat de parohul locului I. Vulcan, a avut loc slujba urmată de cuvântarea pastorală apoi a vizitat școala, casa parohială, biserica ortodoxă făcând și aici aceleași daruri în cărți și bani. Apoi s-a îndreptat spre **Giuchici** iar după terminarea vizitației canonice s-a întors la **Oravița**, unde a rămas peste noapte. A doua zi Duminică în 10 Octombrie a săvârșit Sf. Liturghie cu asistență numeroasă la biserica gr. cat. din Oravița, iar răspunsurile liturgice au fost date de corul din Vărădia. Cuvântarea rostită de episcopul Victor Mihályi cu acest prilej trebuie socotit un model de elocință și erudiție, după care a vizitat școala gr. cat. și biserica ortodoxă, iar elevilor de școală a dat 5 fl., servitorului școlii 5 fl. și corului din Vărădia 10 fl.

Luni 11 octombrie 1875 părăsind Oravița s-a îndreptat spre **Ticvaniul-mare** fiind așteptat la marginea comunei de o grupă de călăreți și mai multe trăsuri, care l-au condus până la Biserica gr. cat. unde preoții au ieșit îmbrăcați în ornate conducându-l până la arcul de triumf din fața școlii. Coborând, episcopul a fost salutat de parohul primar Demetriu Russu răspunzând cu multă emoție, episcopul Victor Mihályi a intrat în biserică, a ținut slujba urmată de cuvântul pastoral rostit din scaunul arhieresc. Apoi a mai vizitat cele două școli și casa parohială, unde a încheiat ” *protocolul vizitațiunei canonice pentru comuna Tisvaniul-mare*”. Ultima parohie vizitată din protopopiatul Oravița a fost la **Gittin (Jitin)** unde a fost condus de un grup de călăreți, iar protopopul I. Madicea în fața bisericii și-a luat rămas bun de la arhieru, după care acesta a săvârșit slujba și a ținut cuvântul pastoral, vizitând biserica, școala și casa parohială, unde a luat protocolul vizitațiunii canonice pentru comuna Jitin. După care, în 12 octombrie 1875 a trecut de aici la Secaș în protopopiatul Bocșei, pentru a-și continua călătoria apostolică.⁵⁷ Peste câțiva ani, la sfârșitul păstoririi sale ca

⁵⁷ Un martore ocular, *Vizitațiune canonică*, în “Federațiunea”, 1875, VII, Nr. 63 (956), 14/26 Decembrie, p. 204

episcop al Lugojului, la 11/23 Septembrie 1894 sfințea noua biserică din Cârnești, comitatul Hunedoara împreună cu prepositul Ștefan Moldovan și alți preoți din împrejurimi.⁵⁸ Cam în acest fel s-au desfășurat vizitele sale canonice până a reușit să vadă 110 parohii, o activitate bisericească susținută și [cu] bune rezultate pastorale, care se continuă și pe mai departe.

A întreținut bune relații cu Biserica Ortodoxă din Banat. În afară de aspectele menționate se știe de bunele relații pe care le-a avut cu episcopul Ioan Popasu la a cărui înmormântare a venit Victor Mihályi, pe când Mitropolitul Miron Romanul nu a binevoit să fie prezent.⁵⁹

În anul 1891 episcopul Victor Mihali și-a serbat a 16-a aniversare a hirotoniei sale de la Blaj, care a avut loc la sărbătoarea Întâmpinarea Domnului, în 14 Februarie. A servit Sf. Liturghie, fiind asistat de veneratul capitolu și clerul gremial (parohial, n. n.), iar cântările bisericești le-a executat corul nou înființat sub conducerea dirijorului Schwach. De la ora 1:00 P. M. a urmat un prânz “diplomatic” la care au participat în afara celor de la Sf. Liturghie și câțiva poporeni mai de frunte. La primul toast episcopul Victor Mihályi a vorbit despre progresul diecesei în ultimii 16 ani prin înmulțirea bisericilor, a școlilor, a caselor parohiale. Apoi au vorbit canonicul lector Andrei Liviu și canonicul custode Petru Pop care au dorit ca episcopul Victor Mihályi să fie încă mulți ani în fruntea acestei diecese atât de greu de guvernat și unde Dumnezeu a trimis un om la care “*sânțenia, blândețea, umilința, înțelepciunea și prudența*” se înmănunchează în episcopul Victor Mihályi.⁶⁰

După moartea mitropolitului Vancea la 31 Iulie 1892, arhidieceasa de Alba Iulia și Făgăraș este condusă de vicarul

⁵⁸ „Familia” (Oradea), 1894, XXX, Nr. 42, 16/28 Octombrie, p. 502

⁵⁹ Arhiva Mitropoliei Banatului. *Fond Lugoj*, Protocoalele șed. Capitulare-Corespondență presidială, Nr. 12/1887. Există o corespondență între episcopul Ioan Popasu și episcopul Victor Mihali cu ocazia jubileului de 50 de preoție a episcopului Caransebeșului

⁶⁰ *Din diecesa Lugojului*, în “Unirea” (Blaj), 1891, I, Nr. 9, 28 Februarie, p. 69

capitular Ioan Micu Moldovan. Și în 16 Aprilie 1893 are loc la Blaj *sinodul electoral* în prezența comisarilor regești Mihail Pavel, episcopul Orăzii mari și Br. Samoilă Josika, secretar de stat în ministerul de interne și pe primul loc (așa cum s-au așteptat majoritatea poporului) s-a situat cu 82 de voturi Victor Mihályi urmat de ceilalți candidați canonicul Ioan Micu Moldovan cu 49 de voturi, protopopul Ioan V. Russu din Sibiu cu 36 de voturi, episcopul Szabo din Gherla cu 20 de voturi,, Dr. Alesandru Grama 12 voturi, canonicul V. Pop 2 voturi,⁶¹- fiind ales în scaunul mitropolitan, episcopul Lugojului Dr. Victor Mihályi,⁶² pe care regele îl numi⁶³ în 9 Noiembrie. 1894, după care s-a dus cu Ioan Micu Moldovan și can. Petru Pop la nunțiatuura din Viena,⁶⁴ numire care a provocat un entuziasm general tuturor românilor, dar unul special celor care au trăit cu el alături 20 de ani, românilor din Lugoj.⁶⁵ După ce a apărut numirea în foaia oficioasă, românii din Lugoj i-au prezentat omagiile și felicitările lor. Primul a fost venerabilul preposit Ștefan Moldovan care l-a felicitat duminica seara, în 2 Decembrie 1894 la reședință, împreună cu capitlul care a arătat meritele episcopului Victor la care și acesta a răspuns reliefând greutățile care-l așteaptă în noua funcție de mitropolit fiindcă nici acuma

⁶¹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Vol. VII, Sibiu, 1913., p. 705

⁶² *La recomandarea ministrului meu ungueresc de culte, numesc de Arhiepiscop; Metropolit greco-catolic al Albei-Iuliei, respective al Blașului, pe Episcopul catolic de rit grecesc Victor Mihályi din Lugoj*. Viena, 9 Noiembrie 1894, Francisc Iosif, m. p., Br. Eötvös Lorand m. p., cf. „Gazeta Transilvaniei”, 1894, LVII, Nr. 258, 23 Noiembrie/5 Decembrie, p. 1-2

⁶³ „Familia” (Oradea), 1894, XXX, Nr. 44, 30 Octombrie/11 Noiembrie, p. 526; *Ibidem*, Nr. 45, 6/18 Noiembrie, p. 529; *Ibidem*, Nr. 48, 27 Noiembrie/9 Decembrie, p. 575

⁶⁴ „Familia” (Oradea), 1894, XXX, Nr. 49, 4/16 Decembrie, p. 585

⁶⁵ *Protopopul Vinčențiu Grozescu* - și Dr. George Dobrin - a ținut o spendidă cuvântare, Marți, în 4 Decembrie 1894, seara, în onoarea nou alesului mitropolit la Blaj în fața a 5000 de persoane, de rămas bun: “Privește la această mulțime imensă de popor! El e popor românesc. Sunt fiii Tăi sufletești. Cu inimi palpitânde de iubire și devotament. Cu sacre...

după atâta timp de la moartea lui Inochentie Micu doleanțele politice pentru care a renunțat la mitropolie și a murit în exil nu s-au îndeplinit. Și a venit la Lugoj cu gândul să nu mai plece, dar Dumnezeu a hotărât altfel. Lumea prezentă “a erupt în lacrimi” auzul acestor cuvinte emoționante, iar bătrânul preposit l-a îmbrățișat, îmbărbătându-l din nou, arătându-i calitățile și că este persoana chemată ca să împlinească dorințele mari ale poporului. I-au prezentat felicitări redactorul de la “Súdungarn”, comitele suprem Jakabffy Imre, vicecomitele Litsek Béla, președintele sedriei orfanale Ștefan Antonescu, primarul Marsovszky Árpád, învățătorii gr. or. conduși de George Joandrea, directorul financiar Ribiczey Ádám, subprocurorul Dr. Aczél Béla, asesorul sedriei orfanale Asboth și alte numeroase persoane. Luni în 3 Decembrie 1894 au urmat felicitările comunității israelite conduse de Lövinger Israel, a meseriașilor români din Lugoj conduși de președintele lor Iosif A. Bayer, a casinei române conduse de Coriolan Brediceanu, a comunității ortodoxe conduse de protopopul Dr. George Popovici, a corpului ofițeresc condus de generalul Babos Kálmán și a altora. Marți în 4 Decembrie 1894 s-au înfățișat membrii congregațiunii comitatense din comitatul Caraș-Severin conduși de comitele suprem Jakabffy Imre, compusă din 120 de persoane. Seara le purtară lumini vreo 200 de țărani și mulți dimprejurul Lugojudului. Ajunși în fața reședinței episcopoești, au format un semicerc iar corul mixt al reuniunii române de cântări a intonat mai multe bucăți corale pe care le ascultă mitropolitul de pe balcon. Apoi părintele protopop Vincențiu Grozescu felicită pe noul mitropolit printr-o cuvântare adecvată și după aceea a vorbit Dr. George Dobrin. Răspunzând, noul mitropolit Victor Mihályi le-a dat același sfat ca acum 20 de ani: să fie credincioși și cu frica lui Dumnezeu și patroși buni care să lupte pentru drepturile lor⁶⁶ Cu aceste gânduri s-a retras mitropolitul. Vineri, la plecarea lui definitivă din Banat a fost condus la Timișoara de Ștefan Moldovan și Petru Pop, unde a

⁶⁶ Z, *Correspondințe, Lugoș, 5 Decembrie 1894*, în „Unirea”, 1894, IV, Nr. 53, 15 Decembrie, p. 407

fost întâmpinat de protopopul George Trăilă alături de mulțime multă, în momentul despărțirii de bănațeni⁶⁷ iar Papa Leon XIII îl preconiză în 18 Martie 1895.

Iată cum era văzut de opinia publică Episcopul Dr. Victor Mihályi al Lugojului, noul mitropolit:

*“Înalta cultură a noului Mire al provinciei noastre mitropolitane, știința lui profundă, calitățile lui strălucite, trecutul lui limpede, zelul lui apostolic, caracterul lui întărit cu energia și constanța română și înfrumusețată cu farmecul și grația elină, aureolată virtuților lui, iubirea fără margini, de care l-a împărtășit mica lui turmă de până acum, frumoasa diademă de merite, ce strălucește pe capul lui, au nu sunt toate aceste garanții date nouă de însuși Dumnezeu, că noul mire al mitropoliei noastre este și va fi un prea vrednic următoriu al marilor săi antecesori?”*⁶⁸

În 26 Maiu 1895 se săvârși instalarea noului mitropolit cu mare pompă și într-o manifestație grandioasă de bucurie a clerului și poporului adunat în număr pilduitor la Blaj.⁶⁹ Revista *Familia* descrie în amănunt această mare sărbătoare a românilor de la Blaj. De la plecarea cu trenul din Lugoj pe ruta Timișoara, Arad, Lipova (unde își iau adio bănațenii), Deva (îl salută aredelenii), la Vințul de Jos, Alba Iulia, Teiuș, și la Blaj unde îl salută o mare deputație în frunte cu Dr. Augustin Bunea, aproape în toate stațiile l-au întâmpinat românii cu nețărmurită dragoste și entuziasm, fiind întâmpinat cu regrete sau cu simpatie în funcție de regiune, în Banatul pe care-l părăsea pentru Transilvania, unde se îndrepta. Vor fi trase salve cu treascurile, vor fi două arcuri de triumf. De asemenea vor fi și alte serbări, *Societatea de lectură* a teologilor, va ține o ședință festivă,

⁶⁷Instalarea mitropolitului Mihályi, în „Familia” (Oradea), 1895, XXXI, Nr. 21, 21 Mai/2 Iunie, p. 251

⁶⁸ Dr. Victor Mihályi de Apșa Arhiepiscop și Metropolit de Alba-Iulia și Făgăraș, în „Unirea”, 1894, IV, Nr. 51, 2 Decembrie, p. 393-395

⁶⁹Dr. Victor Mihályi de Apșa, în „Familia” (Oradea), 1895, XXXI, Nr. 20, 14/26 Mai, p. 229-230

institutul Vancean va avea o serată muzicală.⁷⁰ Vor lua parte o sumedenie de intelectuali,⁷¹ unii chiar menționați.

În noua funcție *activitatea sa bisericească* continuă. Fiind mitropolit la Blaj a ținut două sinoade în anii 1896 și 1899, dar în 23 iunie cheamă la Blaj pe toți episcopii săi sufragani într-o conferință, care hotărea ca provincia mitropolitană gr.-cat. română de Alba-Iulia și Făgăraș să nu trimită deputați la congresul autonom al bisericii catolice latine ungare și cere de la rege, aprobarea unui congres compus numai din români gr.-cat., care să organizeze autonomia bisericii române unite separat și independent de autonomia bisericii catolice latine din Ungaria. Un alt moment jubiliar a fost în 5 Septembrie 1900 când serbă 200 de ani de la Unire, apoi la 14 Februarie 1900 când toată provincia mitropolitană gr.-cat. de Alba-Iulia și Făgăraș serbă aniversarea a 25-a de la consacrarea ca episcop a mitropolitului Mihályi și numeroși clerici și credincioși felicitându-l în special pentru ceea ce privește autonomia bisericii,⁷² apoi în anul 1911 jubileul de 50 de ani de la fondarea Astei și evenimentul din 1915 când se serbau 40 de ani de arhierie a mitropolitului Victor Mihályi.⁷³ La Întâmpinarea Domnului din anul 1915 când în urmă cu 40 de ani, în anul 1875 a fost hirotonit întru arhierie Dr. Victor Mihályi în catedrala Sfintei Treimi din Blaj, a fost un jubileu omagiat din partea tuturor românilor pentru cinstea dar și sarcina dificilă de arhierie. „*Soartea aceasta ai purtat-o cu virtute moștenită de la strămoși și oțelită cu harul veșnicului*

⁷⁰ *Instalarea mitropolitului dr. Victor Mihályi*, în „Familia” (Oradea), 1895, XXXI, Nr. 20, 14/26 Mai, p. 237

⁷¹ Iosif Vulcan, *Serbările de la Blaș*, în „Familia” (Oradea), 1895, XXXI, Nr. 21, 21 Mai 2 Iunie, p. 248-249; *Ibidem*, p. 251

⁷² Dr. Augustin Bunea, *Mihályi, de Apșa, Victor, arhiepiscop și mitropolit român gr. cat. de Alba Iulia și Făgăraș*, în *Enciclopedia română*, tom. III, Sibiu, 1904, p. 277; *Familia* Oradea, 1900, XXXVI, Nr. 6, 6/18 Februarie, p. 70

⁷³ Dr. Augustin Bunea, *Mihályi, de Apșa, Victor, arhiepiscop și mitropolit român gr. cat. de Alba Iulia și Făgăraș*, în *Enciclopedia română*, tom. III, Sibiu, 1904, p. 277

Arhiereu Hristos” l-au caracterizat cei din cler. Tot cu această ocazie a fost prezentată viața în slujba bisericii.⁷⁴

*„În toate aceste lupte, în toate aceste mizerii ale capetelor încoronate, steaua conducătoare a mitropolitului Victor a fost conștiința înaltei sale misiuni și încrederea clerului și poporului credincios. Această înaltă misiune să-l inspire și pe viitor...să-i fie bucuria în zile de sărbătoare și tăria în zile de restriște!”*⁷⁵

În ziua jubiliară mitropolitul Victor Mihályi a celebrat Sf. Liturghie cu asistența membrilor capitulari și a clerului apropiat rostind o înălțătoare cuvântare, iar cei prezenți și-au prezentat omagiile prin decanul capitlului, canonicul Gavril Pop, care i-a urat încă mulți ani de păstorire în fruntea mitropoliei. A urmat apoi o recepție a diferitelor corporații, cu care s-a întreținut amabil contribuind cu sume importante pentru promovarea acestor instituții. Apoi a primit o serie de felicitări de la nunțiul apostolic Scapinelli de la Viena, episcopul Ignatie (ortodox) de la Arad și de la mai toți protopopii și preoții din Transivania.⁷⁶

La o așa personalitate *funeraliile* prilejuite de trista despărțire pentru veșnicie de mitropolitul Victor Mihályi (1841-1918) au fost grandioase. Ziarul eparhial, *Unirea*, îi publică datele biografice în amănunțime cât și date despre starea sănătății sale din care aflăm că suferea de o bronșită veche peste care s-a grefat alta, cu greutate în respirație și vorbire. A avut pneumonie dar judecata precisă și memoria excelentă nu l-au părăsit îndemnând pe toată lumea la rugăciune fiindcă *“numai rugăciunea îmi mai poate ajuta”* după ce a primit să i se sfințească apartamentele de Bobotează întreținându-se cu preoții din jurul său, prepositul Simion Pop Matei, Dr. Isidor Marcu capelanul Blajului Vasile Moldovan, George Dănilă și castelanul Nicolae

⁷⁴ *Înalt Prea Sfințitului Victor Mihályi de Apșa (1875-1915) omagiu la iubileul arhieriei de ani XL*, în „Unirea”, 1915, XXV, Nr. 14, 11 Februarie, p. 1

⁷⁵ *Ibidem*, p. 3

⁷⁶ *La aniversarea de patruzeci de ani ai Arhieriei*, în “Unirea”, 1915, XXV, Nr. 15, 18 Februarie, p. 1

Costea. Om inteligent, pregătit sufletește, plin de credință, cum a fost viața sa întreagă, bunul mitropolit Victor Mihályi era convins că i se apropie sfârșitul. Și într-adevăr la ora 6 și jumătate când preoții din capela sa privată începeau Sf. Liturghie, a adormit în Domnul fără agonie, fără durere și ochii i s-au închis pentru totdeauna. Era luni, 21 Ianuarie 1918. Anunțul de doliu aducea într-adevăr o veste tulburătoare ”*pentru care nu eram pregătiți îndeajuns*” care se întâmpla în zilele când “*cataclismul cumplitului război mondial zguduie lumea din temelii și face cu neputință o judecată obiectivă, cu aparatul critic al istoriografiei*” iar “*noi, cronicarii zilelor grăbite*” cum se autointitulează autorii acestor rânduri de jale, “*privim îngrijorați în jur de noi și involuntar, ne vin în minte toate greutățile prin cari se strecoară naia sfintei noastre biserici*” dar nu puteau întrezări cumplita încercare care le va veni prin desființarea acestei biserici de către comuniști și moartea martirică a tuturor episcopilor ei.

Victor Mihályi a fost un bun și un om de birou. Nici o sentință nu o aducea fără o dreaptă și înțeleaptă cumpănire. Se afirmă că a fost un diplomat de cel mai greu calibru dar i-a lipsit spiritul de inițiativă ,însă posteritatea îi va păstra cu pietate memoria ca unui arhiereu muncitor și drept.

Mitropolia a primit numeroase telegrame de condoleanțe pentru pierderea mitropolitului Victor Mihályi: de la judecătorul Nagy, episcop Demetriu Radu, episcop Frențiu, episcop Iuliu Hossu, mitropolitul Vasile Mangra (trimite o deputațiune de trei), Bârseanu, președintele Asociațiunii, capitulul din Oradea, Gherla, Lugoj, arhiepiscopul din Kalocsa, Váradi, familia Papp-Szilágyi, prepositul Ioan Boroș din Lugoj, ministrul-președinte Wekerle, ministrul cultelor, contele Apponyi, episcopii romano-catolici gróf Széhenyi (Oradea), gróf Majláth (Alba-Iulia, profesorii de la Beiuș, “Gazeta Poporului” de la Sibiu etc.

Ziarele românești au scris pagini triste udate cu lacrimi de părere de rău: *Gazeta Transilvaniei*,⁷⁷ *Drapelul* din Lugoj, *Gazeta*

⁷⁷† Mitropolitul dr. Victor Mihályi, în „Gazeta Transilvaniei”, 1918, LXXXI, Nr. 4, 24 Ianuarie, p. 1; †Mitropolitul Victor Mihályi de Apșa, în

Poporului din Sibiu, circulara episcopului Gherlei Iuliu Hossu, Vasile B. Muntenescu. Mitropolitul Victor Mihályi de Apșa nu a lăsat dispoziții testamentare, dar rămâne în urma o fundație “Dr. Victor Mihályi de Apșa” de peste 182. 000 coroane în favoarea bisericii Catedrale din Blaj, iar care anual împărțea 20-24 mii de coroane în scopuri de binefacere. În ajunul plecării în refugiu spre Oradea, a împărțit 70.000 coroane în scopuri de binefacere.⁷⁸ În mormântarea s-a săvârșit în 24 Ianuarie 1918 în cimitirul din Blaj de către episcopii sufragani, după ceremonii ample panegiricului rostindu-l Dr. Vasile Suci. Au participat reprezentanții Bisericii Ortodoxe ardelen, reprezentanții guvernului, Ștefan Cicio Pop, Andrei Bârseanu președintele Asociațiunii, comitele suprem și vicecomitele Albei de jos, membrii municipiului Blaj. Mitropolitul Victor Mihályi de Apșa va fi pomenit în decursul timpului cu venerație de nenumărate personalități ale vieții bisericești, rezumându-ne doar la două apărute în *Cultura Creștină* de la Blaj⁷⁹ și *Boabe de Grâu* de la București.⁸⁰

Activitatea politică s-a desfășurat și ea pe multiple planuri în funcție de întâmplările vieții politice cotidiene. Victor Mihali nu s-a angajat într-o politică militantă românească care ar fi adus prejudicii incalculabile Bisericii din partea regimului. O să amintim doar câteva momente din domeniul politic din care să se vadă cum a înțeles să apere năzuințele poporului român. Un moment extrem de delicat au fost întâmplările anului 1879. La începutul anului 1879, guvernul unguresc a compus un proiect de lege pentru introducerea limbii maghiare ca studiu obligatoriu în toate școlile populare, confesionale și comunale din țară, cu

„Biserica și Școala”, 1918, XLII, Nr. 3, 14/27 Ianuarie, p. 3; „Biserica și Școala”, 1918, XLII, Nr. 5, 28 Ianuarie/10 Februarie, p. 3; „Foaia Diecesană”, 1918, XXXIII, Nr. 6, 4/17 Februarie, p. 3

⁷⁸ „Unirea”, 1918, XXVIII, Nr. 5, 22 Ianuarie, p. 1-4

⁷⁹ Mitropolit Dr. Alexandru Nicolescu, *Arhieriei Blajului și activitatea lor pentru neam*, în *Cultura Creștină* (Blaj), 1937, XVII, Nr. 4-5, Aprilie-Mai, p. 225-227

⁸⁰ Ioan Georgescu, *Școala normală română unită din Oradea*, în *Boabe de Grâu* (București), 1934, V, Nr. 8, August, p. 461-462

limba de propunere nemaghiară. A fost primul atac în contra școlilor populare nemaghiare, garantate prin legile de la 1868 despre instrucția poporală și despre egala îndreptățire a naționalităților. Reprezentanții bisericii gr. catolice, mitropolitul Vancea și episcopul Victor Mihályi au fost primiți în audiență la monarh în 10 Februarie 1879 prezentându-i o „reprezentațiune”⁸¹ Pentru atitudinea sa în privința proiectului de lege, lugojenii săi au fost extrem de mulțumiți. „*Am cetit cu palpitarea dulce a animei noastre, că episcopul Mihali a fost la înălțimea misiunii sale*“. Prin urmare inteligența română din Lugoj s-a gândit să-i facă o primire pe măsură. “Numeroși mireni de ambele confesiuni” l-au așteptat cu vreo 12 trăsură ca să fie o primire cuviincioasă, la viile Lugojuului. Seara pe la 6 și jumătate a sosit și Ștefan Moldovan l-a primit cu o cuvântare “bine simțită” care cuprinde bucuria lugojenilor. Episcopul a răspuns cu “afabilitate și modestie”. După care s-au îndreptat spre oraș în sunetul clopotelor ambelor biserici. Au mai vorbit și Titu Hțeg, Coriolan Brediceanu și au cântat corurile din Belinț, Coștei și Lugoj care în mare majoritate erau formate din ortodocși.⁸² Altă întâmplare semnificativă, specifică Banatului, care izvora din colaborarea tuturor locuitorilor indiferent de naționalitate și confesiune. Prin urmare dispunem de o dovadă, apărută în presa timpului, unde găsim dintre locuitorii Timișoarei, sârbi, unguri, germani, evrei alături de români care contribuie, financiar, la ajutorarea *Alumneului ortodox* din Timișoara la 1879. Toți aceștia trăiau în bună pace, în orașul lor, Timișoara, fără să aibe nici o rețineră că cel de lângă el este de altă confesiune sau naționalitate. Este o pildă de colaborare pe care poporul din Banat devine un exemplu, o pildă demnă de urmă

⁸¹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Vol. VI., Sibiu, 1910, p. 707-708, 713-720; Cuvântarea episcopului Victor Mihali la p. 831-842 apud Telegraful Român, 1879, Nr. 60-61

⁸² Un gr. or., *Primirea episcopului Mihali*, în „Familia”, 1879, XV, Nr. 36, 13

pentru toată Europa.⁸³ Și cei care locuiesc în Banat știu că aceste adevăruri există și persistă până astăzi.

O întâlnire „regală” cu împăratul și regele Francisc Iosif I a avut loc la Timișoara în 16 Septembrie 1891 la sediul episcopiei latine, unde episcopul Desewfly l-a salutat și el după care regele a primit deputăția clerului latin, apoi pe cea a clerului greco-catolic și ortodox prin Mețianu și Nicolae Popea care-i asigură de loialitatea lor. După aceea episcopul Victor Mihályi și episcopul Nicolae Popea au fost reținuți la dîneu, situație menționată de presa unită, dar nu și de cea ortodoxă.⁸⁴ Chiar dacă presa ortodoxă greșește în acest caz, fiind din Banat își amintește de frățeasca colaborare și astfel *Foaia Diecesană* publică materiale semnate de rabinul evreu. După care regele a vizitat expoziția și a plecat cu trenul.⁸⁵

O întâlnire “politică” are loc la Lugoj când episcopul Victor Mihályi l-a avut ca oaspete în 17-19 Septembrie 1891 pe arhiducele Iosif care a venit la Lugoj pentru a asista la manevrele honvezilor în număr de vreo 12.000. Episcopul Victor Mihályi - cu un simț aristocratic vizibil - a dat apoi un prânz diplomatic în onoarea arhiducelui Iosif la care au mai participat pe lângă trei canonici și 60 de ofițeri, iar în decursul acestuia muzica militară a intonat mai multe melodii românești.⁸⁶

Un moment extrem de dificil pentru episcopul Victor Mihali a fost momentul *Memorandului*, adică *Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria* din 1892 și procesul

⁸³ *Riatiociniu*, în „Biserica și Școala”, III, Nr. 44, 9 Noiembrie/ 28 Octombrie, p. 364. Semnează Emanuil Ungureanu și George Trăilă, protopop gr. cat.

⁸⁴ “Foaia Diecesană”, 1891, VI, Nr.36, 8/20 Septembrie, p. 1-2; *Ibidem*, Nr. 37, 15/27 Septembrie, p. 3

⁸⁵ *Maiestatea sa în Timișoara*, în “Unirea”, 1891, I, Nr. 39, 26 Septembrie, p. 307-308.

⁸⁶ “Unirea”, 1891, I, Nr.39, 26 Septembrie, p. 309; *József főherceg Lugojon*(*Arhiducele Iosif la Lugoj*), în *Krassó Szörényi Lapok* (Lugoj), 1891, XIII, Nr. 38, 20 Septembrie, p. 2. Au fost prezenți Jakabffy Imre, Victor Mihali, clerul unit și neunit, Litsek Béla, Péczely Ferenc, Wächter Henrik, Marsovszky Árpád, etc.

memorandiștilor din 1894. Ministrul Wekerle Sándor în 22 Noiembrie 1894 trimite o scrisoare⁸⁷ episcopului Victor Mihali de la Lugoj, prin care îi aduce la cunoștință activitatea unuia dintre cei mai „periculoși agitatori români“, a preotului Nicolae Bolboca, paroh în Baia de Criș. Era acuzat că produce agitație în parohie, iar în ziua deschiderii procesului memorandiștilor la Cluj a săvârșit un serviciu religios în cinstea lor – ca de fapt atâția alți preoți – iar în propria casă adună credincioșii unde le citește din *Tribuna* și *Foaia poporului* și învață „Doina lui Lucaciu” după cum ne mai mărturisește Ioan Russu-Șirianu.⁸⁸ Ministrul Wekerle îl anunță pe episcop că pentru asemenea „agitațiuni” i se va sista dota de la stat în valoare de 210 fl. v.a. și cere episcopului să-l transfere din aceea parohie. Congrua parohială sau dota de la stat i se oprește într-adevăr cu luna Noiembrie 1894 preotului Nicolae Bolboca din Baia de Criș adăugându-se circumstanța agravantă că întru aceasta e „incorigibil”⁸⁹. Obligată de împrejurări, cazul preotului Nicolae Bolboca este analizat în ședința consistorială episcopescă din 6 Decembrie 1894 care îl somează ca în 15 zile să se explice. De fapt nu a explicat nimic doar afirmând că este nevinovat. Prin urmare episcopia îl „pedește” avansându-l prin numirea la Petroman în Banat, transferându-l cum a vrut regimul - unde va dispune de o congruă de 302 fl. (comparativ cu 210 fl), casă cu grădină și trei filii (Cebza, Macedonia și Obad). Ca pedeapsa să fie și mai „grea” este numit și administrator al protopopiatului Ciacova.⁹⁰

Tot legat de mișcarea memorandistă mai apare un eveniment extrem de important care putea compromite clerul superior, dacă trimitea o *circulară* de liniștire a „agitațiunilor” așa cum dorea guvernul, în speță ministrul Hieronymi. Episcopul

⁸⁷ Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj*, Corespondență presidială, Nr. 24/ 1894

⁸⁸ Anca Sîrghie, “*Tribuna*” în lumina memorialisticii lui Nicolae Cristea, în *AIX*, 1986, XXIII, Vol. II, p. 745-750

⁸⁹ Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj*, Nr. 2513/1894

⁹⁰ Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj*, Nr. 62/ 1895; Ibidem, Nr. 88/1895; cf. Pr. Gh. Naghi, *op. cit.*, p. 85-87

Victor Mihtlyi a întocmit circulara care se păstrează în manuscris îndreptată *Către preoții și învățătorii în zilele grele cele de acum*, întocmită în 25 Mai 1894, iar episcopul Victor Mihtlyi o trimite în 6 Iunie 1894 capitolului⁹¹ aflat sub conducerea lui Ștefan Moldovan. A doua zi în 7 Iunie 1894 la ședința organizată de Ștefan Moldovan cu participarea lui Andrei Liviu Pop, Beniamin Pop Densușianu, N. Nestor, I. Rațiu, și Jubașiu. S-a citit cu mare atenție circulara și s-au ridicat mai multe probleme: *în primul rând* se pune problema dacă este indicată sau nu emiterea circularei. *În al doilea rând* acești reprezentanți ai clerului bănățean conchideau că există ”turburări” în rândul poporului român, atunci ele nu există de la sine [cum susținea guvernul] fără o cauză dreaptă. Sau dacă totuși există atunci se pune problema dacă este absolut necesar ca să intervină autoritatea episcopului pentru liniștirea tulburărilor ivite. Cea mai importantă rămâne *ultima* asupra oportunității emiterii unei asemenea circulare din cauza condamnărilor pronunțate la Cluj. Opinia tuturor era că în cauza emiterii unei asemenea circulare, aceasta echivala cu trădarea cauzei naționale, emitere ce ar fi compromis ierarhia în fața poporului. În scrisoarea de răspuns pe care o avem de la Ștefan Moldovan din 7 Iunie 1894 acesta adaugă și părerea lui personală și se pronunță hotărât împotriva unei circulare emisă de întreg episcopatul român prin care guvernul ar fi voit să justifice „pornirile lor violente asupra neamului românesc tocmai cu auctoritatea episcopatului, a părinților sufletești ai acestuia” iar în ceea ce privește circulara văzută în manuscris în ședința din 7 Iunie 1894 este categoric împotriva ei. Episcopia Lugojului nu a luat o atitudine oficială împotriva mișcării memorandiste și la recomandarea lui Ioan Micu Moldovan care le arăta opinia Blajului în privința aceasta identică cu a Bisericii Ortodoxe din Ardeal.⁹²

⁹¹ Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj*, Nr. 1186/ 1894

⁹² Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj*, Nr. 1185/1895, Ioan Micu Moldovan către episcopul Victor Mihali, 29 Mai 1894; publicată la Pr. Gh. Naghi, *op. cit.*, p. 105-106

A fost nevoit să participe la jubileul de 25 de ani de la încoronarea împăratului Francisc Iosif I ca rege al Ungariei, la Budapesta alături de Mitropolitul Ioan Vancea de la Blaj, Mihai Pavel, Ioan Szabó – împreună cu episcopii romano catolici -⁹³ dar de data aceasta noroc că nu au fost obligați să o facă călare, așa cum Ministerul de Culte i-o cerea (în 8 Aprilie 1867) lui Ioan Popasu, de acesta nu știa cum să refuze mai elegant în scrisoarea din 15 Aprilie 1867 arătând că asemenea “cavalcade” nu se potrivesc cu demnitatea unui arhieru ortodox.⁹⁴

Contra proiectului de lege al contelui Apponyi Albert a înaintat și biserica gr. cat. română prin consistoriul mitropolitan din Blaj condus de mitropolitul Victor Mihályi care și-a trimis protestul la casa deputaților, casei magnaților, ministrului de culte și monarhului, după ce aceleași lucru l-au făcut reprezentanții bisericii ortodoxe, mitropolitul Ioan Mețianu, episcopul Nicolae Popea și Ignăție I.Papp în 2 Martie 1907. Aceștia au cerut ca acest proiect de lege să nu fie votat și sancționat, ci returnat ministrului de culte ca să-l refacă în așa fel ca drepturile bisericii greco-catolice române să nu fie vătămate, iar caracterul național și confesional al școlilor să rămână neatins și pe mai departe.⁹⁵ Legea școlară a contelui Apponyi Albert votată din partea camerei ungare, a fost pusă în discuție în casa magnaților în 8 Mai 1907. Au vorbit arhierii români mitropolitul Ioan Mețianu, episcopul Ignăție, episcopul Dr. Vasile Hossu, iar în ședință din 10 Mai a vorbit și mitropolitul Victor Mihályi în casa Magnaților, desfășurând o intensă activitate politică în sprijinul școlilor românești⁹⁶ A arătat că acest proiect de lege restrânge dreptul bisericii, garantat prin articolul 11 din legea 38 din 1868 în ceea ce privește școlile ei

⁹³*A koronázás emlékünnepe*(Amintirea festivităților de încoronare),-în *Vasárnapi Ujság* (Budapesta), 1892, XXXIX, Nr. 24, 12 Iunie, p. 414

⁹⁴Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Caransebeș*, Nr. 56 pres/1867.

⁹⁵Teodor V. Păcățianu, *Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Vol. VIII, Tiparul Tipografiei Arhiedecezane, Sibiu, 1915, p. 463

⁹⁶Teodor V. Păcățianu, *op. cit.*, Vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 607, Cuvântarea lui Victor Mihali la p. 623-635.

poporale. Până la urmă ar trebui să-și împartă dreptul de a cârmui școlile și susține acestea ar trebui să le împartă cu statul sau cu autoritățile supuse discreției statului. “Desfășurându-vă aici aceste argumente, nu voesc să fac politică, cu toate că și chestiunile bisericești și școlare își au partea lor politică”. Cu toată opoziția reprezentanților clerului păreriile autorităților erau deja formate fiindcă contele Apponyi Albert trimite mitropolitului Victor Mihályi o scrisoare în 17 Iulie 1917 de-a dreptul ofensatoare unde se spune

“cu evidență indiscutabilă.... Aruncă o lumină uluitoare asupra spiritului antipatriotic ce stăpânește în unele din școlile normale greco catolice de sub jurisdicția Excelenței Voastre”,

ca după aceea să-i caracterizeze și pe învățătorii care ies din aceste școli... „care...molipsesc apoi în vârsta cea mai fragedă a copilăriei sufletul sutelor de mii din straturile cele mai de jos ale poporului” motiv pentru care interzice să înceapă școlile din Blaj, Oradea și Gherla până nu vom da autorizație specială.⁹⁷ Acestea erau condițiile în care școlile românești mai funcționau.

Activitatea școlară-culturală a fost intensă. În timpul păstoririi sale la Lugoj s-au edificat 33 de școli. Acestea au fost: Coșteiul mare, Părul, Valea lungă, Hitiaș, Scăiuș, Petroman, Banat-Comloș, Sânicolaul mare, Cenadul Sârbesc, Ticvaniul mare, Barul mare, Coroeșteni, Iscroni, Merișor, Uricani, Bouțarul inferior, Bouțarul superior, Bucova, Grădiște, Ostrovul mare, Cârneci, Lunca Cernei, superioară, Subcetate, Totești, Cigmeu, Cugir, Paroșeni, Valea Delșii, Ciula mare, Lupeni, Parța și Paroșeni. Apoi s-au restaurat 7 școli și anume: Nevrincea, Vermeș, Lugoj, Reșița, Cârnecea, Păucinești și Visag.⁹⁸ A bus bazele curriculumului la învățământul public confesional.⁹⁹ În aceste sinoade au fost inițiate și discutate: statutele canonicilor; statutele pentru organizarea oficiilor bisericești; statutele pentru reglementarea învățământului

⁹⁷ „Boabe de Grâu” (București), 1934, V, Nr. 8, August, p. 461-462.

⁹⁸ *Din viața noului mitropolit*, în „Unirea”, 1894, IV, Nr. 51, 2 Decembrie, p. 395.

⁹⁹ DR. PIRIGYI ISTVÁN, OP.CIT., p. 52..

primar; statutele pentru administrarea fondurilor și fundațiilor eparhiale. Fundațiile culturale primite de la înaintașii săi, Mihályi le-a mărit și a adus altele așa încât învățământul românesc din Banat a făcut progrese uimitoare sub păstorirea lui. Pentru a da un sprijin învățătorilor el a întemeiat așa zisele „Reuniuni învățătoarești” în sânul cărora se cultiva simțul de autor reciproc întru luminarea satelor românești.¹⁰⁰

A dat stipendii chiar din primii ani din fondul Rudolfian, putem menționa un prim stipendiu pe anul școlar 1874/1875 lui *Cornel Diaconovich* din Reșița, student în clasa a 7-a gimnasială în Timișoara, în valoare de 50 fl. v.a.¹⁰¹ Este drept că nu numai a dat dar a și primit cereri de ajutorare financiară pe care nu le-a putut onora. De exemplu în 26 Decembrie 1875 episcopul Victor Mihályi a primit o asemenea cerere de la cunoscutul militant și redactor al ziarului *Federațiunea*, Alexandru Roman.¹⁰² Publicam cu mulți ani în urmă, împreună cu istoricul Dr. Gelu Neamțu această scrisoare de o deosebită importanță pentru radiografierea istoriei presei românești din monarhia austro-ungară în care Alexandru Roman cerea un sprijin financiar mai substanțial precizând că el a pierdut 10.000 fl. v.a. cu ziarul *Federațiunea* care împreună cu *Gazeta Transilvaniei* voiau să echilibreze influența *Telegrafului Român* și a *Albinei*. Din partea episcopului Ioan Olteanu a primit o promisiune de 2000 fl. Annual, însă insuficientă, dacă se raportau la faptul că *Albina* lui Vincențiu Babeș primea un ajutor de 27.000 fl. de la Mocioni. Alexandru Roman sugera un ajutor financiar și abonamente din partea clerului și învățătorilor, iar dacă acestea nu se va realiza atunci ziarul își va înceta apariția.¹⁰³ Rezoluția de a nu ajuta

¹⁰⁰ *Biserica română unită. Două sute cinci zeci de ani de istorie*, Edit. Viața Creștină, Cluj-Napoca, 1998, p. 134.

¹⁰¹ Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj*, Nr. 570/1876.

¹⁰² Gelu Neamțu, *Înființarea, programul și colaboratorii ziarului Federațiunea (1868-1876)*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 1971, XIV, p. 166-169.

¹⁰³ Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj*,. *Protocoale*, Nr. 113/1875 pres, Alexandru Roman către Victor Mihali, Budapesta, 26 Decembrie

ziarul apare sub semnătura lui Ștefan Moldovan și Petru Pop. Motivul pus era de așteptat fiindcă ziarul *Federațiunea* fiind un ziar antiguvernamental “oare ar fi consul ar fi ca asemenea foaie să fie susținută cu subvențiuni tocmai prin venerabilul ordinarat?”¹⁰⁴Ceea ce s-a și întâmplat până la urmă.

Episcopul Victor Mihályi l-a sprijinit pe pictorul Nicolae Popescu înlesnindu-i diferite lucrări de pictură printre care ne-a rămas și tabloul lui propriu, păstrat și astăzi, o excepțională lucrare artistică. I-a purtat de grijă cât a stat la Lugoj iar după moartea acestuia a achitat “spesele” de înmormântare de 70 fl.. A întreprins numeroase acțiuni pentru recuperarea unor tablouri rămase de la pictor ilustrată într-o lungă corespondență purtată cu văduva acestuia Paolina Farnese din Roma pe parcursul anilor 1878-1882.

A purtat o însemnată corespondență cu variate personalități ale culturii românești și internaționale printre care cu ilustrul profesor de la Innsbruck Nikolaus Nilles, pașoptistul Ștefan Moldovan, istoricul maghiar Szentklaray Jenő și alte diferite personalități ale lumii bisericești și de cultură ale monarhiei austro-ungare.

Activitatea economică

Starea episcopiei Lugojului în primii ani de pastorație ai episcopului Dr. Victor Mihályi de Apșa, respectiv în anul 1877: după ce este amintită întemeierea episcopiei la 1853 și sunt amintiți episcopii până la Victor Mihályi aflăm că diecesa se extindea peste comitatele Alba Inferioară, Arad, Caraș, Hunedoara, Severin, Timiș și Torontal. Se constată că sunt 154 de parohii cu 208 filii; numărul sufletelor era ridicat la 92. 731 la

1875 apărut Gh. Naghi, G. Neamțu, *Din corespondența lui Alexandru Roman privitoare la ziarul Federațiunea (1868-1876)*, în *Banatica* (Reșița), 1977, IV, p. 285-292; cf. Pr. Gh. Naghi, *Studii de istoria bisericii românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Criterion Publishing, București, 2006, p. 172-174

¹⁰⁴ Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj*, Protocoale, Nr. 2/1875 pres. cf. Pr. Gh. Naghi, *op. cit.*, p. 171

care deserveau 172 de preoți, iar școlile sunt în număr de 92 cu 78 de învățători.¹⁰⁵ Starea materială a eparhiei lugojene s-a ameliorat binișor față de greutățile primilor ani mai ales după ce episcopul Victor Mihályi a instituit o formă modernă a disciplinei financiar contabile cât a administrației eparhiale. Se cunosc aceste date din Șematismele care au apărut în vremea lui cât și din starea diecesei de Lugoș care a apărut în *Gazeta Transilvaniei* după ce Victor Mihályi a ocupat scaunul mitropolitan.¹⁰⁶

Consistorul diecesei române unite a Lugoșului a dat de curând (1896) o circulară în care se cuprind date statistice privitoare la starea diecesei Lugoșului unde se arată numărul parohiilor, averea imobilă, numărul școlilor și al copiilor, averea imobilă a școlilor, numărul preoților și dotațiunea lor. Să spicuiem câteva date.

Diecesa Lugoșului la finea anului 1896 a numărat 159 de parohii, împărțite în 15 protopopiate, 1 vicariat, în părțile transilvane 96 de parohii, în cele bănățene 63 parohii. În aceste parohii numărul sufletelor a fost de 90. 124 (în părțile bănățene 37. 973 și în părțile transilvane 52.151). Din aceste parohii au fost sub conferire liberă 139 și sub patronat 20.

În parohiile acestea au fost *biserici proprii* 137 (108 de piatră, 29 de lemn); *capele* 36; iar în *locuințe exarendate* 26.

Avere imobilă, adică realități de pământuri, au fost 173 jug 67 cu venit cadastral de 2.178 fl 85 cr.

Avere mobilă, consistă din capitale de bani alocate la credincioși, depuse la case de păstrare, ori plasate în acțiuni și alte hârtii de valoare, și în remanență de bani gata. Cu finea anului 1896 bisericile au avut 89,870 fl 58 cr.

Averea aceasta a consistat în capitale 78,458 fl. 80 cr; banii gata 11.412 fl. 78 cr.

¹⁰⁵ *Șematismului diecesei Lugoșului*, în "Familia" (Budapesta), 1877, XIII, Nr. 36, 4/16 Septembrie, p. 431.

¹⁰⁶ *Starea diecesei de Lugoș*, în „Gazeta Transilvaniei”, 1896, LXIV, Nr. 16, 21 Ianuarie/3 Februarie, p. 2-3

II. Pe teritoriul diecesei s-au aflat 62 de școli, din care 51 din material solid, exarendate 20. în edificii. Fondului religiei

1. Prunci obligați la școala de toate zilele au fost 9.122; feciori 4.832, fete 4.290, iar la școala de repetiție 3.809; feciori 1.962, fete 1.847. Dintre aceștia au frecventat școala de toate zilele 6.266; feciori 3.680, fete 2.586; iar cea de repetiție 1.934; feciori 1.043, fete 891.

Averea imobilă a școlilor a fost de 237 jug. 772 □; averea în bani: 17, 433. 17 fl

III. În parohiile diecesane cu finea anului 1896 au funcționat 163 preoți, dintre care au fost: parohi 106; administratori parohiali 47; cooperatori 7; capelani 3, din care în părțile ardelenene au funcționat 93, iar în părțile bănățene 70. Dintre aceștia teologi sistematici au fost 64, moralști 99. Dotațiunea preoților beneficiați constă din bani gata (numerar), din folosul realităților bisericesti și din natural (grâu, cucuruz, lemne, zile de lucru, vin și altele).

Dotațiunea preoților în numerar face suma totală de 24,606.57 fl. Din această sumă preoțimea transilvană capătă 8852,00 fl cea bănățeană capătă 20,753.58 fl. La dotațiunea aceasta pentru preoțimea ardelenescă contribuie: Fondul Religiei 808 fl., Erariul cu 1416 fl. Societatea privată montanică. cu 540 fl, Comun polit. (cassele alod) 788,99 fl. Venitul dreptului regal 300 fl., iar pentru preoțimea bănățeană contribuie: Fondul Religiei 13, 913. 18 fl., Erariul 2877 fl, Societatea Căilor Ferate 2663, 40 fl. Două cetăți libere Dotațiunea în realitate a fost de 2391 jug. 1519 □, din care pe parohiile transilvane cad 1266 jug. 168 □, pe cele bănățene 1125 jug. 1351.

La școlile existente au funcționat cu totul *învățători* 82 și anume preparanzi docenți 63; preparanzi- preoți 8; preoți 11; din care au fost calificați 50; necalificați 32. Întreaga dotațiune docento- cantorală face 22, 666. 62 fl.

Se observă că stațiunile sunt împreunate cu cantorat în 45 comune. Împreunarea aceasta a celor două oficii este în preponderență în părțile bănățene, iar în părțile ardelenene numai 3 stațiuni sunt de acele, unde cantoratul este împreunat cu docentura.

Averea în numerar a bisericilor este în capital și bani gata 89, 870.58 fl, a școlilor 17, 433. 17 fl. Laolată 107, 303. 75 fl.

Din care obvin pe părțile transilvane 55,988.62 fl., pe părțile bănățene 51,314.89 fl.

Dotățiunea preoților 24,407.07 fl., docenților 29,488.86 fl., laolaltă 53,895.69 fl.

În suma medie mai fiecare parohie din Banat primește din cassa publică mai bine de 552 fl anual, pe când în părțile transilvane o parohie primește abia 45 fl.

Episcop Dr. Demetri Radu (1897-1903)

Demetriu Radu (1897-1903) a continuat opera înaintașului. În 1901 a restaurat mănăstirea Prislopului dintr-un loc de ruină într-un loc de pelerinaj. A zidit școli și biserici în multe sate din Banat. În 1903 a trecut la Oradea.¹⁰⁷ Dar înainte să vedem sumare *date biografice*. Demetriu Radu, s-a născut la 7 Noiembrie 1861 (alții spun că anul nașterii ar fi 1859) în Uifalau, lângă Aiud, (cott. Albei inferioare) din părinți țărani. Studiile primare le-a făcut în Aiud, cele gimnasiale în Blaj, iar filosofia și teologia la Roma, luând doctoratul în ambele facultăți. În 24 Iulie 1885 a fost ordinarat preot și reîntorcându-se în patrie a practicat puțin timp la oficiul arhidieceșan din Blaj, apoi în 1886 fu trimis [il găsim] la București ca paroh al românilor gr.-cat. de acolo. Archiepiscopul Palma îl numi profesor de teologia dogmatică, filosofie și literatură română la seminarul catolic, al cărui rector ajunsese în curând. În 1891 arhiepiscopul Costa îl numi protopop onorar, iar mitropolitul Vancea din Blaj asesor consistorial. În 1895 a fost numit econom general și procurator al dieceșei de București.¹⁰⁸

Despre copilăria sa și primii ani de școală avem date suficiente. Cât timp a stat la București a ținut predici strălucite – primele predici românești la catedrasla Sf. Iosif din București –

¹⁰⁷ *Biserica română unită. Două sute cinci zeci de ani de istorie*, Edit. Viața Creștină, Cluj-Napoca, 1998, p. 135.

¹⁰⁸ C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, t. III, Sibiu, 1904, p. 721

și nenumărate discursuri ocazionale, care i-au adus o poziție prioritară în lumea catolică românească din București.¹⁰⁹ Iar când s-a eliberat scaunul episcopal de la Lugoj, prin ridicarea la treapta de Mitropolit a episcopului dr. Victor Mihaly, fără prea multă greutate a fost ales preotul și protopopul Dr. Demetriu Radu de episcop al Lugoșului. La 9 Mai 1897 a fost consacrat (hirotonit) întru episcop de către Mitropolitul dr. Victor Mihályi, episcopul Mihail Pavel de la Oradea și arhiepiscopul latin de București, monseniorul Hornstein la catedrala de la Blaj. Au fost de față și reprezentanții clerului de la Lugoj, în frunte cu prepositul Ștefan Moldovan care în urma unei frumoase vorbiri, a prezentat noului episcop semnele de omagiu și supunere o cruce la piept, o cruce pe masă și un inel dăruite de clerul dieceșei, pe cari noul prelat le-a primit prin o cuvântare de mulțumită.¹¹⁰ La finea liturghiei, I. P. S. Sa Mitropolitul Victor a rostit către noul episcop o cuvântare aleasă, căreia nou-hirotonitul episcop a răspuns prin cuvinte frumoase și pline de înălțare sufletească.

Și lumea creștină a fost impresionată de pătrunzătoarea cuvântare pe care a ținut-o noul episcop, de claritatea și adâncimea învățăturilor pe care le vehicula cu ușurință. La fel de pătrunzătoare a fost pastorală pe care o îndreptat-o de la Blaj către noii săi credincioși din eparhia Lugoșului, în 14 Mai 1897.

Instalarea sa sau întronizarea a avut loc la catedrala din Lugoj, în 4/16 Mai 1897. A ajuns la gara din Lugoj, Sâmbătă seara fiind întâmpinat de Petru Pop, vicar capitular în numele dieceșei, vicecomitele Litsek în numele comitatului Caraș-Severin și primarul orașului, Marsovszky Arpád, în numele orașului Lugoj. Episcopul s-a dus apoi direct la catedrală unde,

¹⁰⁹ I. Georgescu, *Un martir al datoriei către țară: episcopul Demetriu Radu*, în *Analele Dobrogei* (Cernăuți), 1924, 1925, V, VI, p. 160-161; *Episcopul Demetriu Radu*, în *Tribuna* (Arad), 1912, XVI, Nr. 29, 7/20 Februarie, p. 1

¹¹⁰ "Tribuna Poporului" (Arad), 1897, I, Nr. 83, 1/13 Mai, 397; Și alte ziare au dat aceste știri: "Familia", XXXIII, Nr. 18, 4/16 Mai, p. 216; *Ibidem*, Nr. 19, 11/23 Mai, p. 228 *Consacrarea Ilustrității Sale Dr. Demetriu Radu*, în "Unirea", 1897, VII, Nr. 19, 9 Mai, p. 148-152

în numele capitlului i-a adresat o alocuțiune de bun venit prepositul Ștefan Moldovan¹¹¹ săvârșindu-se apoi vecernia. După vecernie episcopul s-a dus la reședință unde îl aștepta cu cheile vicarul capitular Petru Pop. La ora 8 seara membrii reuniunii de cântări din Lugoj în frunte cu renumitul lor dirijor, I. Vidu, purtătorii de torțe, muzica lui Nica Iancovici s-au pus în ordine îndreptându-se spre reședința episcopescă iar piața din fața reședinței era înțesată de lume. Potrivit obiceiului de atunci au aranjat o “serenadă” în onoarea noului episcop și Dr. Isidor Pop avocat și președintele comitetului aranjator a transmis printr-o însuflețitoare cuvântare, bucuria, sincerul devotament și dragostea poporului nu numai a fiilor diecesei dar și în special a locuitorilor din Lugoj, pentru venirea în acest oraș a noului episcop așa de mult stimat. Episcopul a răspuns și el foarte mișcat spre bucuria tuturor și care a „declanșat un uragan de aclamări.” A doua zi, Duminica a avut loc instalarea propriu-zisă, sărbătoare electrizantă care aducea multă bucurie în sufletele tuturor participanților chiar dacă nu erau de aceeași confesiune. Obiceiul din Banat era ca toată lumea comunității unui sat sau oraș, mai mare sau mai mic, să participe la sărbătoarea celui alt, un obicei demn de remarcat care se perpetuează de sute de ani, chiar până în zilele noastre. Asta s-a întâmplat și la Lugoj, unde după terminarea Sf. Liturghii a urmat primirea felicitărilor. Firesc întâi au fost canonicii capitlului lugojan după care au urmat bisericile romano-catolice, ortodoxii sau greco-orientalii, reformații și evreii.¹¹²

Activitatea bisericească a episcopului dr. Demetriu Radu a Lugojuului începe să se întrevadă. La 23 Iunie 1897, i-a parte la Blaj, la conferința episcopilor români când se hotărăște ca

¹¹¹ Alexandru Papiu Ilarian îl numea “influentul protopop al Mediașului” chiar de atunci, vezi I. Pervain, I. Chindriș, *Coresponența lui Alexandru Papiu Ilarian*, Vol. I, Cluj, 1972, p.121-125; Simion Retegan, *Delegația națională de la Viena din 1850. Contribuția lui Alexandru Sterca Șuluțiu*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 1998, XXXVII, p. 111

¹¹² „Unirea”, 1897, VII, Nr. 20, 17 Mai, p.165. Știri au publicat și ziarele „Gazeta Transilvaniei”, „Familia” precum și ziarele maghiare sau germane

românii să nu ia parte la congresul maghiarilor pentru autonomia bisericii catolice. O deosebită contribuție a avut episcopul Demetriu Radu cu prilejul sărbătorii a 200 de ani de la înfăptuirea Unirii religioase a românilor ardeleni.¹¹³ Lui i s-a încredințat să scrie pastorală pentru jubileul de 200 de ani. În eparhia Lugojului, jubileul Unirii s-a sărbătorit, în continuare, la mănăstirea Prislop (în 1901) unde a condus pelerinajul și acest an pontificând, în aer liber, o Sf. Liturghie, alături de 40 de preoți pentru a aduna bani în vederea realizării unui seminar eparhial. Tot episcopul Demetriu Radu a început reconstrucția mănăstirii Prislop, muncă pe care o va continua episcopul Vasile Hossu, după mutarea acestuia la Oradea. În timpul păstoririi episcopului Demetriu Radu s-au zidit 17 biserici (afirmă I. Georgescu), 8 biserici, după alții și 27 de școli (după alții 25) și 19 case parohiale.

Activitatea politică a episcopului Dr. Demetriu Radu este o frescă a ceea ce înseamnă colaborarea frățească pe care o depune ierarhul din Lugoj, cu autoritățile fără să compromită nici propriile legături cu fruntașii nației sale. Și pentru asta nici nu trebuie să mergem prea adânc. De exemplu de sărbătoarea Bobotezei a sfințit apa Timișului care curge prin Lugoj în prezența a 100 de ostași „pedestrieni”, ai armatei imperiale, de sub comanda generalului Klobucsár.¹¹⁴

Pe plan politic, Episcopul Demetriu Radu a continuat să întrețină relații apropiate atât cu curtea imperială¹¹⁵ cât și cu nunțiatul vieneză.¹¹⁶

¹¹³ „Tribuna Poporului”, 1900, IV, Nr. 26 Septembrie/9 Octombrie, p. 1-2

¹¹⁴ „Krassó-Szörényi Lapok” (Lugoș), 1898, XX, Nr. 4, 23 Ianuarie, p. 2

¹¹⁵ *Dr. Radu Demeter gör. kath. püspök diszebédeje* (Masa festivă la episcopul Dr. Demetriu Radu), în *Krassó-Szörényi Lapok* (Lugoș), 1898, XX, Nr. 34, 20 August, p. 1-2; Kiss, János, Sziklay, János, *A katolikus Magyarország a magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából* (Ungaria catolică, convertirea maghiarilor și formarea regatului maghiar cu prilejul aniversării a 900 de ani), Vol. II, Budapesta, 1902, p. 1048-1052

¹¹⁶ „Krassó-Szörényi Lapok”, 1899, XXI, Nr. 9, 19 Februarie, p. 2

A ostenit și pe *plan cultural* editând aceea lucrare grandioasă, *Șematismul istoric* la care a lucrat cel mai mult canonicul Ioan Boroș și care a apărut cu binecuvântarea sa, în 1903. De fapt istoricul Ioan Boroș a fost în bune relații cu episcopul Demetriu Radu și pe care l-au regretat mulți după plecarea sa la Oradea.¹¹⁷

A depus eforturi susținute pe parcursul mai multor ani, pentru a oferi o situație materială-financiară stabilă preoților aflați sub jurisdicția sa iar cu bani înrumutați a refăcut centrul eparhial. Tot pe timpul lui semnalăm apariția mai multor fundații – printre care cea a lui Ștefan Moldovan în 1900, de care ne-am ocupat în altă parte.¹¹⁸ Adevărul este că episcopul Demetriu Radu a fost un înțelept economist care a știut să-și aleagă căile cele mai cu profit pentru biserica sa. Om de o mare capacitate intelectuală, onest și extrem de harnic și capabil a dus biserica păstorită pe culmile cele mai înalte și de aceea și realizările sale au fost pe măsură aducând suple și substanțiale îmbunătățiri în locurile prin care l-a dus viața, București, Lugoj și Oradea.

Despărțirea tragică de el a marcat greu viața Bisericii Greco-Catolice Române după atentatul din 1920, de la Senatul României.¹¹⁹ Ca o ironie a sortii, după ce a intrat în sala de ședințe a senatului, a avut un schimb de amabilități cu episcopul Roman Ciorogariu, omologul său ortodox de la Oradea. Cine știe care ar fi fost soarta Bisericii surori dacă nu se întâmpla această tragedie. Oricum nu cea care a fost. Tot bolșevicii comuniști aveau să-l omoare pe episcopul Demetriu Radu iar omologului său ortodox Roman Ciorogariu să-și piardă mâna ceva mai

¹¹⁷ Ioan Boroș, *Memorialistică*, studiu introductiv, ediție și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Ion Cârja, Costin Feneșan, Cristian Sabău, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 131

¹¹⁸ Arhiva Mitropoliei Banatului, *fond Lugoj* „legat liturgic”cf. Pr. Gh. Naghi, *Fundațiile lui Ștefan Moldovan, în Intelectualii. Ideologii și destin politic*, coord. Cornel Sigmirean, Edit. Arhipeleag XXI, Tîrgu Mureș, 2015, p. 125-149

¹¹⁹†*Episcop Demetriu Radu*, în „Sionul Românesc” (Lugoj), 1920, VII, Nr. 24, 15 Decembrie, p.1-2.

devreme, iar ceilalți încă nu știau ce va urma. Și nu au fost singurele victime: Ministrul Justiției Dimitrie Greceanu și Virgil Budescu, Spiru Gheorghiu și Barbu Cernea.

Poporul credincios însă îl venera pe episcopul Dr. Demetriu Radu și după 25 de ani, de la moartea sa martirică,¹²⁰ comunismul fiind cel ce avea să deschidă seria asasinatelor politice săvârșite, cu bună știință, împotriva ierarhilor, preoților și credincioșilor greco-catolici în anii ce vor urma după pierderea libertăților democratice.

Concluzii

Începuturile unirii bisericești a românilor cu Biserica Romei poată fi coborâtă până în secolul al XIV-lea, așa cum ne confirmă cercetările până astăzi, plecând de la prima unire consemnată în istorie ca fiind în 1366 dar fără o durabilitate prea lungă. În decursul secolelor până în secolul al XVIII-lea

“Încercările de trecere la Unire au fost de la început supuse eșecului, cu tot efortul depus de nobilimea maghiară, ierarhia catolica a Transilvaniei și activitatea misionarilor din ținutul Banatului trimiși de către Sfântul Scaun. Cauzele au fost diverse, au venit din părți opuse, de la Biserica Ortodoxă, elitele catolice și trimișii papali, care prin mijloace brutale au încercat să facă convertiri în rândul românilor. Situația de incertitudine a fost alimentată de populația majoritar românească sprijinită de preoții “schismatici”, dar și din lipsa de interes a nobilimii temătoare de o răscoală a locuitorilor.... Faptul este recunoscut și de apropiații lui Ioan de Capistrano...când menționează că nobilimea catolică nu dorește realizarea Unirii.”¹²¹

¹²⁰ Iosif E. Naghiu, *Un sfert de veac de la moartea episcopului D. Radu*, în „Răvașul” (Lugoj), 1945, XXIV, Nr. 29, 22 Iulie, p. 2

¹²¹ Sipos Ibolya, *art. cit.*, p. 34-35.

Asta toate dacă se ajunge, în sfârșit la cerința de căpetenie, iubirea de adevăr și așa va fi scrisă istoria Unirii, ne învață istoricul Zenovie Pâclișanu. Am văzut modul în care s-a propagat catolicismul, sporadic, până la 1500. După aceea tot mai organizat, în vremea lui Ludovic cel Mare. Prezența ordinelor religioase catolice au avut o activitate susținută în Banat. Prin înființarea unor școli în orașele principale din Banat, Lugoj, Timișoara și Caransebeș, românii au putut studia iar catolicismul să-și extindă influența. La fel au fost și cu protestanții din secolul al XVII-lea care au avut influență mare în Banat mai ales prin intermediul școlilor înființate în aceste orașe. Primele forme ale Bisericii Greco-Catolice încep să se formeze odată cu cerința cnezilor din 1699 cu noua interpretare a istoricului Dr. Costinm Feneșan, după care apar și primii episcopi uniți, cât și acțiunile de Unire din secolul al XVIII-lea concretizate prin încercările de înființarea unor episcopii greco-catolic în Banat, prin acțiunile din 1721, 1738 și 1741 iar la sfârșitul secolului apar și primele parohii în Banat, la Timișoara și Zăbrani. Începutul secolului al XIX-lea aduce înmulțirea acestor parohii și înființarea unei episcopii greco-catolice la 1853 în Lugoj iar prezentarea activității primilor episcopi de Lugoj se rezumă la Episcopul Alexandru Dobra, Ioan Olteanu, Victor Mihályi și Demetriu Radu care încheie șirul episcopilor Lugojuului din secolul al XIX-lea și a dezvoltării sale până în pragul secolului al XX-lea. Astfel mai avem o încercare - chiar prima - de a afla părți din istoria Bisericii Greco-Catolice din Banat.

Ștefan Moldovan și Episcopia Greco-Catolică de Lugoj în lumina unui manuscris inedit

Prof. dr. Ibolya Șipoș*

O figură marcantă, emblematică a Episcopiei Greco-Catolice de Lugoj a fost reprezentată în primele decenii de la înființare și pe tot parcursul secolului al XIX-lea de personalitatea canonicului Ștefan Moldovan. Martor al revoluției de la 1848¹ și a unor evenimente importante din istoria bisericii pe care a slujit-o cu devotament pe tot parcursul vieții, Ștefan Moldovan a reușit printr-o serie de scrieri memorialistice și articole publicate în presa vremii să fie o „voce” cunoscută pe tărâm național și ecleziastic. Corespondența epistolară cu George Bariț, Timotei Cipariu, Alexandru Papiu Ilarian, Alexandru Șterca Șuluțiu², ș. a. pentru a exemplifica doar câteva nume din

* Ibolya Șipoș este doctor în istorie și profesor la Colegiul Național ”Iulia Hasdeu” Lugoj.

¹ Lucian Giura, Mihai Racovițeanu, *Fruntașul revoluționar de la 1848 Ștefan Moldovan*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 409 - 420; Liviu Botezan, *Moldovan, Ștefan*, în *Biografii istorice transilvane (I). Dicționar al personalităților revoluției de la 1848-1849 din Banat și Transilvania*, București, 2008, p. 261 - 276; Liviu Botezan, *Ștefan Moldovan, participant la revoluția românilor din 1848 - 1849*, în *Biografii pașoptiste transilvane (III). Culegere de studii*, coord. Gelu Neamțu, București, 2009, p. 9 - 24; Gheorghe Naghi, *Ștefan Moldovan în revoluția de la 1848 - 1849. Documente inedite*, în *Biografii pașoptiste transilvane (IV)*, Cluj - Napoca - Canada, 2014, p. 90 - 114.

² Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. II, Cluj, 1972, p. 227; *George Bariț și contemporanii săi*, Vol. I, coord. Ștefan Pascu, Iosif Pervain, București, 1973, p. 78, 80; *George Bariț și contemporanii săi*, vol. VI, București, 1983, p. 256 - 359; Liviu

cercurile mai apropiate de cunoscuți și colaboratori reflectă multitudinea preocupărilor de istorie națională și bisericească. Indiferent de loc și funcțiile bisericești deținute, Ștefan Moldovan a fost interesat de istoria locală, de copierea și adunarea materialului documentar cu referire la istoria românilor din Transilvania și Banat. Nu dorim să ne oprim asupra vieții și activității pașoptistului Ștefan Moldovan, ci, argumentat, să dovedim că acolo unde și-a desfășurat activitatea a căutat să scrie subiecte de istorie locală. Astfel, ca paroh și protopop al Mediașului³ redactează câteva lucrări, o parte publicate⁴, altele rămase în manuscris⁵. După numirea ca vicar foraneu al

Botezan, Ioana Botezan, Ileana Cuibuș, *Timotei Cipariu. Corespondență primită*, București, 1992, p. 434 - 447; Gheorghe Naghi, *Corespondența lui Ștefan Moldovan cu George Barițiu*, în *Altarul Banatului*, s. n., VII (XLVI), 1996, nr. 4 - 6, aprilie - iunie, p. 114 - 130.

³ Ștefan Moldovan a deținut funcția de protopop gr. cat. al Mediașului între anii 1847 - 1852, fiind numit ulterior vicar foraneu al Hațegului între 1852 - 1857 și canonic al Episcopiei de Lugoj până la decesul său din anul 1900. Pentru informații vezi, *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită*, coord. Mirela Popa - Andrei, Cluj - Napoca, 2013, p. 251 - 252.

⁴ Dintre lucrările publicate de Ștefan Moldovan ca protopop de Mediaș menționăm *Statul și stămutările religioase ale Românilor din scaunul Mediașului. Culese mai cu seamă din memoria locuitorilor, și consemnate cu ocazia vizitațiunii canonice, la a. 1852 în luna mai prin subsemnatul protopop gr. cat. al districtului Mediașului săvârșite*, în *Sionul Românesc* (Viena), II, 1866, nr. 9, 1 mai, p. 106 - 108; nr. 10, 15 mai, p. 120; nr. 11, 1 iunie, p. 130 - 131; nr. 12, 15 iunie, p. 141 - 145. Lucrarea păstrată în manuscris la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj - Napoca a fost republicată cu anumite completări de Petru Magdău, *Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan: Schițe istorice despre starea bisericească a Districtului gr. cat. al Mediașului în anul 1852*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, Series Historica, XLVII, 2008, p. 523 - 556. Un rezumat al manuscrisului a apărut în *Monografia unor biserici românești din Transilvania*, în *Transilvania* (Sibiu), XX, 1898, nr. 21 - 22, 1 - 15 noiembrie, p. 163 - 166.

⁵ *Apendice despre biserica și parohia gr. cat. a Mediașului*, lucrare consemnată de Vasile Mărculeț, Ioan Mărculeț, Cătălina Mărculeț, *Biserica Română Unită cu Roma (Greco-Catolică) din regiunea Mediașului 1700 - 2005. Studiu istorico - demografic*, București, 2005, p. 35.

Hațegului Ștefan Moldovan se îngrijește să adune cât mai multe date istorice din acest colț de țară. Primele consemnări sub formă de rapoarte sunt legate de vizitațiunile canonice efectuate la parohiile și școlile de pe cuprinsul vicariatului Hațeg⁶. Urmează notele de călătorie intitulate *Anotațiuni din Țiera Hațegului*⁷, scurte descrieri asupra locurilor pline de istorie și urme romane, bogate în monumente pline de însemnătate. Scrise la 26 septembrie 1855 sub forma unui raport oficial pentru a lămuri bunurile fiscale date românilor când s-au făcut grăniceri, după cum menționa Ștefan Moldovan într-o corespondență către „Gazeta” lui George Bariț⁸, *Statutul istoric al orașului Hațeg*⁹,

⁶ *Informațiune despre statul parohiilor, numărul locuitorilor, starea preoților, porțiunilor canonice, a besericilor, cintirimilor și a școlilor din vicariatul Hațegului, care sunt de-a dreptul îngrijirii vicariatului ocârmuitoare încredințate, după cum se află acelea în 6/18 a lunii noiembrie din anul 1855*, cu prima parte publicată de Gheorghe Naghi, *Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Sargeția*, 20, 1986 - 1987, p. 308 - 326 și a doua parte de Adrian Andrei Rusu cu un titlu identic în *Sargeția*, 21 - 24, 1994, p. 253 - 282.

⁷ S[tefan]. M[oldovan], *Anotațiuni despre Țiera Hațegului*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XVI, 1853, nr. 34, 26 august, p. 253 - 254; nr. 35, 2 septembrie, p. 261 - 264; nr. 36, 9 septembrie, p. 269 - 271; nr. 38, 23 septembrie, p. 281 - 284; nr. 39, 30 septembrie, p. 291 - 294; nr. 40, 7 octombrie, p. 299 - 302; nr. 41, 14 octombrie, p. 307 - 310; nr. 42, 21 octombrie, p. 315 - 317; XVII, 1854, nr. 36, 8 septembrie, p. 189 - 191; nr. 37, 15 septembrie, p. 197 - 200; nr. 38, 22 septembrie, p. 201 - 202; nr. 39 - 40, 16 octombrie, p. 209 - 212.

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, 1855, nr. 78, 28 septembrie, p. 1.

⁹ *Statutul istoric al orașului Hațeg. După cum l-a descris Inclita c. r. comisiune ordinară de înalt[ul] guberniu pentru lămurirea bunurilor fiscale și comunale în anul] 1855*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XVIII, 1855, nr. 40, 28 septembrie, p. 217 - 219; nr. 41, 5 octombrie, p. 225 - 227. Partea istorică a raportului poartă semnătura lui Ștefan Moldovan, magistratul Peter Ehrentletzberger și notarul George Filip. Darea de seamă este urmată de partea economică a orașului publicată în aceeași *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XVIII, 1855, nr. 42, 12 octombrie, p. 229 - 232.

deși subsemnată de trei autori și redactată pe baza documentelor istorice copiate de vicarul de Hațeg, lucrarea, poartă amprenta personalității sale. Cele câteva lucrări menționate spre exemplificare, legate de perioada activității ecleziastice desfășurate de Ștefan Moldovan ca protopop de Mediaș și vicar al Hațegului, vin să întărească interesul omului de cultură atât pentru istoria locală, cât și pentru elaborarea unor studii și monografii parohiale, orașenești și episcopale.

După înființarea Episcopiei Greco Catolice de Lugoj, Ștefan Moldovan este numit la 1857 canonic lector în cadrul Capitlului, începând o bogată activitate în plan istoriografic, prin redactarea unor importante scrieri istorice despre urbea locală și dieceza bănățeană.

Cum subiectul acestui studiu se referă tocmai la o lucrare elaborată de Ștefan Moldovan în etapa lugojeană a vieții, în cele ce urmează ne vom referi la lucrările compuse după sosirea lui la Lugoj.

Cea mai importantă lucrare a cărturarului pașoptist rămâne, indiscutabil, *Descrierea Lugojului*¹⁰. După ce vine în Banat, se gândește să scrie un mic istoric al localității, după cum aflăm din corespondența purtată cu George Bariț în vara anului 1861 „pentru că am socotit la locul acestuia, unde locuiesc, sumt mai întâi datoriu”¹¹.

Atras de istoria și măreția așezării „acest loc din străbuni pentru națiunea română celebru și după nume din antichitate sacru”, Ștefan Moldovan a considerat că o dizertație poate să contribuie la cunoașterea trecutului românilor lugojeni. Manuscrisul trimis spre publicare lui George Bariț în foaia „Asociațiunii” a fost evaluat de o comisie formată din P. Manu, Nicolae Popea și dr. Ioan Nemeșiu¹². Nicolae Popea aprecia că

¹⁰ Ștefan Moldovan, *Descrierea Lugojului istorică, geografică și statistică în anul D[omnului] 1862*, copie manuscris păstrată în custodia Muzeului de Istorie Lugoj.

¹¹ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. VI, p. 285.

¹² Gheorghe Naghi, *Studii de istoria bisericii romanesti din Transilvania si Banat in epoca modernă*, București, 2006, p. 210.

se merită tipărirea materialului, cu condiția efectuării de corecturi, prin eliminarea „stilului greoi, de a fi excluse latini-smele“ care constituiau o problemă în citirea textului¹³.

Manuscrisul original de negăsit a fost returnat autorului. Cei care au folosit lucrarea sau au publicat părți din ea, au crezut că este originalul¹⁴. În timp, s-au făcut mai multe copii, istoricii semnând existența lor în biblioteci particulare, muzee și arhive. Una este în colecția Muzeului de Istorie din Lugoj, altele erau la protopopul Lugojului George Popovici¹⁵, la Mitropolia Banatului¹⁶, sau la Timișoara într-o colecție particulară¹⁷.

Scrisă într-o ordine cronologică, printr-o consemnare a unor „evenimente mai memorabile care le-am aflat a se ținea de Lugoj sau a-l cuprinde mai de aproape în sânul lor“¹⁸, așa cum spune Ștefan Moldovan în introducerea lucrării, autorul integrează istoria locală în cea a Banatului Timișan. Deosebit de însemnată este și lucrarea dedicată primului episcop de Lugoj Alexandru Dobra¹⁹ considerat de către cărturar un om „nemuritor, pentru că a înmulțit numărul credincioșilor cu mai mult de 30.000 de suflete în Banat“²⁰.

O scriere de referință care completează în mod strălucit opera istorică a lui Ștefan Moldovan este *Albumul Capitulului Bisericii Catedrale greco catolice din Lugoj*, lucrare rămasă în

¹³Gheorghe Naghi, *Studii de istoria bisericii...*, p. 210.

¹⁴ Luminița Wallner Bărbulescu, *Contribuții privind istoriografia românească din Banat la mijlocul secolului al XIX-lea. Descrierea Lugojului la anul 1862 – manuscris de Ștefan Moldovan*, în *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, IV, Caransebeș, 1982, p. 227 - 237.

¹⁵ Informație obținută de la părintele Vasile V. Muntean din Lugoj.

¹⁶ Lucian Giura, Mihai Racovițan, *op.cit.*, p. 417, n. 31.

¹⁷ Ion B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976, p. 69, n. 9

¹⁸ Ștefan Moldovan, *Descrierea Lugojului istorică, geografică și statistică în anul D[omnului] 1862*, p. 2

¹⁹ Manuscrisul intitulat *Familia și viața pe scurt a lui Alexandru Dobra doctor de Teologie și I-iul episcop al diecezei greco - catolice a Lugojului* a fost publicat integral cu documentele anexe de Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, *La începuturile episcopiei Lugojului. Studii și documente*, Cluj, 2003.

²⁰ *Ibidem*, p. 122.

manuscris și până în prezent considerată pierdută²¹. Lucrarea de sinteză, de peste o mie de pagini, scrisă pe baza documentelor din arhiva Episcopiei și parohiei greco catolice de Lugoj a fost gândită de Ștefan Moldovan sub forma unei monografii de la înființarea eparhiei și până în ultimul deceniu din secolul al XIX-lea. Deși textul manuscrisului nu fost publicat, structura operei și părți importantante au rămas cunoscute datorită unor schițe, copii și semantiste tipărite de Episcopia Unită a Lugojului²². În consecință, pe baza micilor capitole păstrate în fondul Gheorghe Cotoșman la Arhivele Statului din Timișoara putem întregi cu noi informații opera mai puțin cunoscută a lui Ștefan Moldovan. Albumul redactat în ultimii ani de viață²³ sub forma unei cronici medievale este păstrat fragmentar pe mai multe ciorne transcrise de autor și oameni de încredere din jurul prepositului lugojean, cuprinzând momente semnificative din istoria Episcopiei Unite, biografia membrilor Capitlului, etapele construcției Bisericii Catedrale, a parohiei, școlii și personalităților implicate în formarea diecezei bănățene, îndeosebi a lui Ștefan Berceanu considerat principalul artizan al trecerii la unire în urbea lugojeană. O trădează aspectul, numeroasele intervenții și

²¹ Ioan Boroș, *Unirea românilor din Lugoj*, Lugoj, 1925, p. 83; Luminița Wallner Bărbulescu, *Zorile modernității. Episcopia greco catolică de Lugoj în perioada ierarhului Victor Mihályi de Apșa*, Cluj Napoca, 2007, p. 24; Șipoș Ibolya, *Aloisiu Vlad de Săliște și Unirea cu Biserica Romei în lumina unui manuscris din perioada postpașoptistă*, în *Biografia pașoptistă (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu, la împlinirea vârstei de 75 ani*, vol. coordonat de Ela Cosma, Cluj Napoca - Canada, 2014, p. 118.

²² Părți a lucrării cu referire la biografia canonicilor au fost amintite de Gheorghe Naghi, *Memoriile lui Ștefan Moldovan din 1852 și 1854 cu privire la școlile românești din Hațeg*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 424; Adrian Andrei Rusu, *Un manuscris inedit a lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului al XIX –lea (II)*, în *Sargetia*, XXI - XXIV, 1994, p. 253.

²³ *Dieceza Lugojului. Șemantism istoric. Publicat sub auspiciile P. S. S. D .D. Dr. Demetru Radu episcop greco-catolic de Lugoj. Pentru jubileul de la Sfânta Unire de 200 de ani de la înființarea aceleiași dieceze de 50 de ani*, Lugoj, 1903, p. 128.

ștersături ale textului, varietatea scrisului, forma repetitivă a unor bucăți a manuscrisului, dovedind că părți și diverse capitole au fost redactate pe mai multe foi, până la transcrierea definitivă a operei.

Manuscrisul de față publicat integral în anexă cuprinde un text nefinisat al Albumului, fiind intitulat de către autor „Descrierea în compendiu a Parohiei gr. cat., Parohilor Băsericeii și Școlii cu învățătorii săi din Lugoj de la 1836 până la 1886”²⁴. Format din 13 file mari lucrarea este împărțită pe trei părți: prima parte cuprinde într-o manieră schematică o scurtă istorie a parohiei din Lugoj, a preoților de la început până la anul 1886 (f. 1 - 2v) și o scurtă istorie a Bisericii Catedrale (fila 2v - 4) din anul 1838 până la 1870 când are loc decesul primului episcop Alexandru Dobra. Urmează o a doua parte, ce repetă întrucâtva primul fragment, incluzând în formă cronologică, rezumată, scurte note despre istoricul Bisericii Catedrale (f. 4 - 7). Fără a fi redactată într-o formă cursivă, ci mai mult sub forma unor scurte însemnări de idei, Ștefan Moldovan reia într-o formă sistemică, generală și bine documentată principale întâmplări și dificultăți în construirea noii biserici catedrale. Tocmai din acest motiv, repetiția inutilă dar bogată în informații noi, deși subliniază într-o formă arhaică greutățile întâmpinate de cei trecuți la unirea cu Biserica Romei, obstacolele întâmpinate în construcția lăcașului de cult, notele nu credem că au fost folosite de autor în textul final al lucrării. Dacă primele două părți sunt redactate de Ștefan Moldovan, cea de a treia parte a manuscrisului (f. 8 - 13v) aparține unui apropiat al prepositului lugojean²⁵, o dovadă în plus că scrierile lui au fost valorificate și cunoscute de un cerc restrâns de apropiați așa cum s-a întâmplat cu lucrarea dedicată istoriei Lugojudului. Drept urmare, la anexă ne-am rezumat la copierea primelor două părți a manuscrisului, conținând partea

²⁴ S. J. A. Timiș, *Fond Gheorghe Cotoșman*, doc. 142, f. 1 - 13.

²⁵ Această a treia parte pe baza cercetărilor de arhivă întreprinse la Episcopia Unită de Lugoj o atribuim învățătorului Petru Popescu pe atunci docente la școala confesională gr. cat. din Lugoj.

esențială a lucrării. Totuși, pentru că din prima parte a lucrării a lipsit un fragment, ea fiind atașată altui manuscris aparținând lui Ștefan Moldovan, în anexă la reconstituirea părții am indicat cu trimiteri corespunzătoare completările de rigoare. Având în vedere dificultățile întâmpinate la transcrierea textului din cauza multiplelor prescurtări și forme gramaticale arhaice specifice epocii am păstrat ortoepia dar am modernizat ortografia acolo unde cerințele o impuneau.

Cum majoritatea manuscriselor prepositului Ștefan Moldovan au ajuns în posesia lui Ioan Boroș, alt mare arhiereu al Episcopiei Unite de Lugoj, o parte a materialului se regăsește în cărțile dedicate diecezei bănățene și, mai apoi, în istoriografia specifică epocii²⁶.

În final, se impune o scurtă analiză a lucrării. Alcătuită, pe baza surselor de arhivă locală, a corespundeței între Ștefan Berceanu cu oficialitățile comitatense din Caraș și Episcopia Greco Catolică de Oradea, unirea, în viziunea autorului Ștefan Moldovan începe direct cu anul 1836, când se înființează la Lugoj prima parohie unită. După desființarea Episcopiei, arhivei și bibliotecii greco catolice de Lugoj în anul 1948, o bună parte din documentele folosite de Ștefan Moldovan la redactarea lucrării s-au pierdut și împrăștiat în diverse instituții și colecții particulare²⁷. Tocmai din această cauză, indiferent de forma și lipsa de coeziune între fraze, dar bogată în idei și conținut,

²⁶ Ioan Boroș, *Unirea românilor din Lugoj*, Lugoj, 1925 și ediția a II-a, Lugoj, 2001; Idem, *Constituția. Societate secretă română în Lugoj 1830 - 1834*, Lugoj, 1928; Boros János, *Az unió kezdete Lugoson és Jakabffy Miklós táblabíró múködése*, Lugoj, 1915; *Simpozionul istoric „Trei sute de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei“*, Lugoj, 2001; Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, *op. cit.*; Mario Raimondo Rupp, *Catedrala greco – catolică „Pogorârea Duhului Sfânt“*, Lugoj, în *Descoperiți Banatul. Timișoara*, Timișoara, 2009; Nicolae Garbon, Ioan Groșorean, Adela Băjenescu, *Compendium. Dieceza greco catolică de Lugoj*, ediția a II-a, Timișoara, 2010.

²⁷ Tamara Petrov, *Episod nefericit în istoria Bibliotecii și Arhivei Episcopiei Greco - Catolice a Lugojudului (1949 - 1953)*, în *Biserica și societate în Banat*, Timișoara, 2005, p. 155 - 160

lucrarea rămâne una reprezentativă în vocația de istoric a prepositului lugojean. Datele oferite despre scăderea și creșterea numărului de credincioși uniți, frământările, lipsa de receptivitate și sprijin pe plan local, explică încercările micii grupări unite în obținerea aprobărilor de formare a noii confesii. Astfel, aflăm că de la 64 de familii cât au trecut la Unire în 1836, numărul comunității confesionale gr. cat. a sporit cu 821 membri la 1841, pentru ca mai apoi să scadă dramatic până la 20 de oameni în 1855, după cum afirmă avocatul Aloisiu Vlad într-un memoriu trimis episcopului Alexandru Dobra și să revină ulterior pe un fâgaș normal ascendent de 860 suflete la 1871²⁸. Ștefan Moldovan surprinde într-o lumină pozitivă inițiativele Episcopiei orădene de sprijinire a Unirii. Samuil Vulcan este numit „bun episcop“, iar intervențiile noului ierarh Vasile Erdélyi la împărat au fost în măsură să atragă sprijinul direct al împăratului și să aducă „grația Sa preste noi“.

O bună parte a lucrării prepositului lugojean surprinde în detalii amănunțite opoziția ortodoxă, venită din partea negustorilor, Iova Popovici, Iosif Panaiot, a mitropolitului de Karlovitz și a lui George Papházi ginerului protopopului Ștefan Atanasievici, și alții, toate rămase fără fundament pentru că împăratul rămâne de neclintit. Lucrările avansează încet, motivele fiind diverse: de la incendiul din 1842²⁹ care a distrus

²⁸ Despre avocatul Aloisiu Vlad vezi Wlád Alojós, *Beszédei, a képviselőház 1861. évi június 1-én, 8-án és 11-én tartott ülésiben*, Pest, 1861; Wlád Alajos, *A román nép és ügye: védelmezve a magyar időségi sajtó terén, s az országgyűlési szószerken*, Lugos, 1863; Aloisiu Vlad de Săliște, *Cuvenările dietale ale lui Aloisiu Vlad de Selisce, fostul deputat din cercul alegător al Diorientului Mare din comitatul Caraș, la dietele Ungariei în anii 1848/49 și 1861*, Logos, 1865; Aloisiu Vlad de Săliște, *Originea familiei Vlad nobile de Selisce*, Logos, 1865; Vasile Iuga de Săliște, *Aloisiu Vlad de Săliște (1822-1888). Viața și activitatea*, Cluj Napoca, 2003; Teodor Neș, *Oameni din Bihor (1848 - 1918)*, Oradea, 1937; *Az 1848-1849 évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*, Budapest, 2002.

²⁹ *Gazeta de Transilvania*, VI, 1842, nr. 31, p. 3 - 4; Din ajutorul oferit de Administrația camerală de 400.00 de cărămizi, 126 cubici de piatră, 870 meți var stins și 5041 fl. 31½ cr., Ștefan Berceanu a primit „25.000

casa și capela greco catolică de oficiere a cultului aranjate de către Ștefan Berceanu, locul de edificare al Bisericii Catedrale și până la izbucnirea revoluției de la 1848. Abia după finalizarea fundamentului în anul 1845, ridicarea zidurilor, turnului și crucii până la 1851, Biserica Catedrală era aproape gata. Vizita împăratului Francisc Iosif I la Lugoj în 20 iulie 1852 împreună cu episcopul de Oradea Vasile Erdélyi, surprinsă de presa timpului³⁰ - greșit menționată de Ștefan Moldovan la 20 august - vine să întărească sprijinul autorităților imperiale în stabilirea la Lugoj a unui centru episcopal. De la celebrarea primei sfinte liturghii la 3 decembrie 1854, vizita nunțiului apostolic Michele Viale Prela la 24 octombrie 1855³¹, instalarea primului episcop Alexandru Dobra la 21 septembrie 1856³² și vizita altui nunțiu apostolic Antonio de Luca³³ sunt pași definitorii în consolidarea diecezei pe teritoriul bănățean. Pe lângă problemele de edificare a noii biserici catedrale, Ștefan Moldovan nu uită să menționeze apariția școlii confesionale, date despre învățători și beneficiul bănesc.

Cronologia actelor de arhivă mai stufoasă în a doua parte a manuscrisului completează, cu o variantă mai completă, etapele construirii edificiului de cult din piața orașului Lugoj.

cărămii, 100 cubice var și lemne de lipsă“, cf. *Din trecutul Lugoșului român. Focul din 1842*, în *Drapelul*, XVI, 1916, nr. 77, 7/20 iulie, p. 2.

³⁰ *Lugoș, 21 Juli*, în *Wiener Zeitung*, 1852, nr. 180, 29 Juli, p. 2083 - 2084; *Urmarea călătoriei Maiestăței Sale prin Banat până la Transilvania*, în *Gazeta Transilvaniei*, XV, 1852, nr. 56, 19 iulie, p. 214; *Lugos, den 21 Juli 1852*, în *Temesvarer Zeitung*, I, 1852, nr. 176, 24 Juli, p. 2.

³¹ Ioan Boroș, *Unirea românilor din Lugoj*, Lugoj, 1925, p. 89.

³² *Banat. Instalarea primului episcop gr. c. al Lugoșului*, în *Gazeta Transilvaniei*, XIX, 1856, nr. 76, 27 septembrie, p. 281 - 283; nr. 77, 30 septembrie, p. 297 - 298; nr. 78, 4 octombrie, p. 301; nr. 80, 11 octombrie, p. 309; nr. 81, 14 octombrie, p. 313; nr. 82, 18 octombrie, p. 317. Articolul este semnat de Andrei Liviu Pop.

³³ Ana Victoria Sima, *Vizitele nunților apostolici vienezi în Transilvania (1855 - 1868)*, vol. I, Cluj, 2003, p. 176 -177; *Pest*, în *Religio (Pest)*, II, 1858, 4 september, p. 152; nr. 24, 22 september, p. 192.

Diligențele depuse de Ștefan Moldovan pentru redactarea unei lucrări monografice dedicate Episcopiei Unite de Lugoj, încheie o activitate laborioasă de slujitor devotat al bisericii unite și vin să întregască opera istorică a unui mare cărturar și om de cultură, înscriindu-se alături de alți intelectuali bănățeni în pleiada de reprezentanți de seamă ai istoriografiei române din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

ANEXĂ

Descrierea în compendiu a Parohiei gr. cat., Parohilor Băsericeii și școlii cu învățătorii săi din Lugoș de la 1836 până la 1886

I.

Istoria pe scurt a parohiei Lugoșului

/f.1/ S. Unire s-a întemeiat aici în 13/25 ianuarie 1836 - prin mai mulți poporeni gr. or. nemulțămiiți cu lucrarea besericească a Protopopului său [Ștefan] Atanasevici, sub conducerea Protopopului Banatului și Parohului gr. c[atolic] din Timișoara Avram Dobra și a Preotului fost până aci gr. or. Ștefan Bercianu.

La primirea [de] S. Unire motivul principal a fost tratarea necuviințioasă a P[roto]popului Atanasievici, cu Ștefan Bercianu, și cu acei poporeni din Lugoș, cari au părținit și au stăruit așezarea lui Bercianu de Paroh gr. or. în Lugoș. -

Ștef[an] Bercianu de profesie cosocar, avind dor spre preoție s-a hirotonit în Verșeț la an[ul] 1824 14 opt[ombrie] prin Ep[isco]pul gr. or. Iosif Raiacič de Diacon pentru Beser[ica] gr. or. din Lugoș, și în această calitate a deservit 10 ani.

Repausând unul din Parohii Lugoșului cu numele Ioan Lepădat, comunitatea în apr[ilie] și iunie a[nul] [1]834 a cerut de succesori pre Bercianu de la episcopul prenumit.

Acesta cu d[atul] 24 ian[uarie] [1]835 hirotonindu-l de preot deplin, l-a întărit de Paroh în vacanta Parohie din Lugoș (cea din Buchin).

Protopopul Atanasievici contrariindu-se de a-l introduce în Parohie și recursul poporenilor în 20 sept[embrie] [1]835 la Verșeț înaintat neavînd rezultatul dorit, -Bercianu a fost constrins a primi administrarea provizorie a Parohiei vacante Hodoș.

Hodoșeșanii primind pre candidatul lor la Preoție, - pe feciorul Parohului lor celui repausat – acum hirotonit Preot în 3 ian[uarie] [1]836 au dimis pre Șt[efan] Bercianu dându-i Atestat recomandatoriă.

Așa poporeni din Lugoș nemulțămiiți, cu tratarea arătată contra ei, și contra candidatului lor Șt[efan] Bercianu au trimis din sãnul sãu 4 inși ca deputați ai lor la P[roto]p[o]pul din Timișoara Avr[am] Dobra/f.1v./

Acesta - la îndemnul Ep[isco]pului rom[ano] cat[olic] de acolo Iosif Lonovici, a venit în Lugoș, și a descins în casele lui Jakabffy Miklós, unde, – după usul de atunci – s-au conșcris la S. Unire cu mama Beserică din Roma 64 familii, cu a lui Bercianu cu tot.

Iară Ep[isco]p[ul] gr. cat. din Urbea Mare Samuil Vulcan cu d[atul] 16/28 fevr[uarie] [1]836 a recunoscut pre cei trecuți la Unire de Parohia gr. cat. și pre Șt[efan] Bercianu la denumit de Paroh administrator, făcând cunoscută această recunoștere și denumire și oficiilor civile, celui c[omi]t[a]tens și camaresc.

Tot acest bun ep[isco]p, în 1 mai [1]836 pre Bercianu îl numește de Asesor Consistorial și îl onorează de a purta brău roșu.

Iară în 3 aug[ust] [1]839 tot Ep[isco]p[ul] Vulcan prin Litere patente îl denumește și îl constituie de Paroh Lugoșului.

De la a[nul] [1]836, până la a[nul] [1]841 s-a fost înmulțit gr. cat. în Lugoș la 821 suflete, din cari 84 de familii avea casa sa; iară 60 familii era chiriași.

Iară de la a[nul] [1]842 până la [1]855 între atâta a scăzut numărul uniților, în urma intrigilor gr. ort. - și a libertatei confes[ionale] în a[nul] [1]848; și a neînțeleptei traptări cu ei a Parohului Bercianu încât avocatul Aloisiu Vlad referează nou denumitului Ep[isco]p a Lugoșului, cumcă numărul familiilor unite a scăzut până la 20. Iară de la întemeierea Scaunului Ep[isco]pesc, și a Capitlului, - pe rând s-au adaos numărul fidelilor, încât acum cu finea a[nului] [1]872 este ca la 860 suflete.-

Ep[isco]p[ul] Vasile Erdélyi în a[nul] 1844 11 dec[embrie] l-a denumit [pe Bercianu] de surogat P[roto]p[o]pesc a Banatului, cu adjuct de 150 f., din subsidiul misionar de 400 f., m. c.

În 7 mart[ie] [1]856 recurge pentru un stal canonical; și de către Ales[andru] Dobra I. Ep[iscop] al Eparhiei, nou înființate a Lugoșului a fost propus pre stalul al 4^{lea}, însă fiindcă a fost căsătorit s-a eschis.

În 11 iun[ie] [1]859 la recomandațiunea Nunțiului Ap[osto]lic a dobândit de la P[onti]ficele R[oma]n medalia de aur a imaculatei concepțiuni a B[eatei] V[ergure] Maria pentru meritele sale de S. Unire.

În a[nul] 1870 23 sept[embrie] Șt[efan] Bercianu a repausat în D[om]n[ul], în etate de 68 ani.

Administrator interimar i-a urmat Șt[efan] Moldovan Preposit Capitular din loc prin decisul Consistorial din 23 sept[embrie] [1]870 Nr. 1087 depus, care a portat această funcțiune până în 6 noem[brie] [1]871.

În 7 noem[brie] c. n. [1]871 s-a introdus în parohie cu Patenta Ministe[rului] de Finanțe cu d[atul] 27 sept[embrie] [1]871 Nr. 44.109 de nou denumit Paroh ordinar Demetriu Mihăilescu fost până aci Paroh în Budinț și V[ice] A[rhi]diacon a distr[ictului] Buziașului. Aceasta s-a ordonat în a[nul] [1]841 21 apr[ilie] și s-a dispus la nou conversă de densul Parohie a Budințului.

Capelani interimari sub parohul Bercianu se consemnează: Ioan Crețiu, Io[an] Churutz, George Iacobescu, Ioan Bercianu, Teodosie Miescu, Beniamin Pop Densușianu, Ioan Vulcan, George Bercianu fiul Parohului Șt[efan] Berceanu.

Iară de la 1/13 aug[ust] [1]871 e Iosif Teodorovici fost pană aci Paroh adm[inistrator] în Hisiaș.

Plata capelanală e de la Cam[eră] în 157 fl. 50 xr. defiptă și cortel natural, și ca Diacon a Catedralei are alți 210 fl./f. 2r/

II.

Lugoș fiind opid cameral patronul Parohiei gr. cat. de aici e Camera regească.

Acesta în anul [1]836 1 Fevr[uarie]³⁴ pentru administrarea Parohiei a decis provisoriu competența anuală pe s[e]ama Parohului 150 f[lorini]; însă la anul 1843 13 iunie Nr. 21.765 Consiliul Ca[mer]al Locot[enețial] Reg[esc] din Buda a decretat, ca din proventele dominale să prime[a]scă Parohul congrua anuală 300 f[lorini] m. c. și 60 f[lorini] m. c. pentru prejurcture la Filiale; iară Cooperatoarele 150 f. m. c. și că congrua Parohului să să întregească de la 1 Fevr[uarie] [1]836.

În anul [1]858³⁵ cerând Episcopul Dobra regularea episcopiei Lugoșului cu dotațiune teresiană; și aceasta, refuzându-i-se, a dobândit pentru Bercianu ajutor anual de 200 f care l-a și primit până la moartea sa; iară cu Decr[etul] Ministe[rial] [de] Culte cu d[atul] Buda 27 Dec[embrie] [1]871 Nr. 31.099 s-a stavenit congrua parohială; în urma altei ordin[ațiuni] minist[eriale] d[in] 12 fevr[uarie] [1]871 Nr. 2772 cu un adaos de 141 f. v. a. și așa acum salariul anual a Parohului e 516 f. v. a.

Încă la anul 1841 a fost suplicat Șt[efan] Bercianu pentru dobândirea sesiunii parohiale gr. or. a 6^a atunci vacante, pe partea Parohului gr. cat. însă din lipsa poporului de una Parohie (700 anime) a rămas neresolvită și s-a predat preotului Petrică.

Repausând popa Petrică în anul [1]861 Ep[isco]pul Dobra a cerut de la În[alta] Cameră a să dispune sesiunea Popială - a acestuia devenită acum vacantă, pe partea Parohului gr. cat.; însă, neputându-se efeptui conscrierea poporului, în temp de mai mulți ani, - din cauza intrigilor lui Bercianu, pentru că nu avea popor de ajuns, a rămas lucrul nedecis.

Tot Camera r[egească] în anul [1]843 a cumpărat pentru locuința Parohului, a cooperatoarei - a învățătorului și pentru casa școlară clădirile lui Nic[olae] Georgevici fisc c[omi]t[at]ens din

³⁴ Spațiu liber în text.

³⁵ Spațiu liber în text.

cari până la finea a[nului] [1]843 sau acoperit casele din stânga și grajdurile, însă nu s-au putut înlocui până în primăvara a[nului] 1844; iară în aug[ust] [1]844 s-a demolat etajul I de la casele parohiale și până la finea a[nului] s-au pregătit casele după cum se află acum.

III.

Formându-se în a[nul] [1]836 parohia gr[eco] cat[olică] în Lugoș, Capela interimală îndată s-a și deschis în casele Parohului Șt[efan] Bercianu cu cens anual de 90 f. m. c; însă în 20 iulie [1]842 mistuind focul în Lugoșul Rom[ân] 314 case cu acesta a dears și casa de capelă; însă Bercianu până în noem[brie] a[nul] a[cesta] ajutat de la Cameră, Ep[isco]p, - și de la alți binefcători a ridicat casele de azi și în aceasta a deschis iarăși capela, până la a[nul] [1]854 21 noem[brie]/3 dec[embrie], când s-a început mai întâi a se ține S. Liturg[h]iă în Beserica de azi/f.2v/

Iară istoricul Besericei Catedr[ale] din Lugoș pe scurt e acesta

În a[nul] [1]836 uniții au cerut, ca să li să străpună pentru cultul divin Beserica cea veche gr. or. dedicată S. Nicolae; însă gr. or. temându-se că dacă, vor preda acea Beserică, vor trece mulți la S. Unire, s-au contrariat; ci în locul ace[le]ia, comunitatea a oferit alte 9 localități pentru edificarea Besericii pe sama uniților, și anume :

- 1) în partea țiganilor un loc gol
- 2) ospătăria lui Zacharias, Nr. 844
- 3) în strada Făgetului locul unde țenea comunitatea uneltele de stins focul
- 4) casa lui I[oan] Hollenstein Nr. 766

- 5) -//- -//- Al[exandru] Manea Nr. 388
- 6) grădina lui Báthory Geometva
- 7) casa lui Georgevici -//-
- 8) -//- Gabr[iel] Iancovici Nr. 572 și a lui I[oan] Konduli Nr. 571
- 9) casele sub Nr. 21-24 a lui Rederberg, Swoboda, și Ghițiu
 Poporul însă gr. cat. din Lugoș în a[nul] [1]838 roagă pe Ep[isco]pul Vulcan, ca să mizilocească ridicarea Besericii în piață, și așa să nemicească toate planurile și proieptele contrarilor.
 Decr[etul] aul[ic] dat 2 Noem[brie] [1]838 Nr. 14.305 dispune ca să să ridice în piață Beserica gr. cat.
 Univers[iatea] C[omi]t[a]tensă încă a determinat a să ridica Bes[erica] gr. cat. în piață.
 În urma acestora primipilii gr. or. până la începutul a[nului] [1]840 în două rânduri au recurs la Ma[ies]t[ea] Imper[ială] ca să nu să ridice Beserica în piață.
 Însă Consil[iul] Loc[umtenețial] Ung[ar] din Buda:
 a) cu d[atul] 3 Noem[brie] [1]840 Nr. 34.813 respinge pedicile de către gr. or. puse; și
 b) cu d[atul] 23 Noem[brie] [1]840 Nr. 39.837 notifică Vicar[ului] capit[ular] din Urbea Mare, cumcă Ma[ies]t[ea] Sa suplică lugoșenilor gr. cat. pentru ridicarea Beser[iciei] în piață cu Decr[etul] aul[ic] dat 28 opt[om]b[rie] [1]840 Nr. 15.066/966 s-a îndurat a o primi spre stratul cunoștinței.
 Sub decursul a[nului] 1840 pentru edificarea Besericii s-au adunat în piață 140° □ de peatră; și la cărămidăria s-au ars 4 cuptoare.
 Decretele sub a) și b) aci preatinse în martie [1]841 s-au publicat și în Congr[egația] Univ[ersității] C[omi]t[a]tense.
 Însă cu toate aceste pedici pentru ridicarea Besericeii în piață s-au pus din toate părțile.
 Așa comunitatea gr. or. a trimis deputațiune la Viena; aici acasă P[rotop]p[ol]ul a despus Conscriptiunea poporului, arătând că nici 300 aneme nu sunt gr. cat; iară Inginerul a gătit planul Besericii numai pentru 600 aneme./f.3r/

Însă Consistoriul din Urbea Mare a scris la Administra[ția] Camerală, ca să remână planul primar din următoarele motive:

- 1) că Beserica se edifică pe timpuri venitoare în piațul opidului
- 2) că la orientali e numai un altar
- 3) că în piață vor veni mulți la Beserică
- 4) -//- să fie cu reflesiune și față de neu[niții] locali
- 5) -//- Lugoșul e loc principal în C[omi]t[a]t
- 6) -//- în Banat e a să ridica Consistor separat pentru depărtarea locului; apoi la visitațiunea canon[ică] să aibă Ep[isco]p[ul] loc de celebrat cu solem[n]itate
- 7) ca și n. u. din Lugoș pe rând toți să pot întoarce la Unire, ca să încapă în 2 Beserici.

În urma acestora C[on]s[is]tor[ul] din Urbea Mare cu d[atul] 15 opt[ombrie] [1]842 Nr. 539 notifică că s-au făcut pași energici pentru rădicarea Besericei în piață și că nou denumitul Ep[isco]p Erdélyi e în Viena, și se va întrepune.

Însă tocmai în a[nul] acesta în 20 iulie întemplându-se focul cel mare în partea română și în 29 aug[ust] în partea germană când au ars cu totul 350 case, au ieșit comisiune în fața locului, cu scop ca pentru temerea de foc să nu să edifice Beserica în piață; și s-au aflat de apte localitățile, să au a lui Holl[ens]tein, să au a lui Georgevici. -

Față de aceaste sucituri Cam[era] R[egală] H[ungară] Aul[ică] cu d[atul] 3 mai [1]843 Nr. 15.703 trimite la Ordin[ariatul] din Urbea Mare, Decretul cu care se aplacide[a]șă 18.879 fl. 6 xr. m. c. pentru rădicarea Beser[icei] în piață, despunând ca îndată să să apuce de lucru, solvindu-se suma recerută din Casa Administr[ativă] din Timișoara. Asemenea a emis Decret la Administra[țiunea] din Timișoara cu d[atul] 3 mai [1]843 Nr. 17.703. -

Tot acest Decret cu d[atul] 23 mai [1]843 Nr. 18.439 s-a transmis și noului Ep[isco]p Erdélyi. -

În urma acestora în a[nul] [1]843 au săpat fundamentul, - însă fiind anul ploios, și încă până la 16 aug[ust] licitațiunea murarilor și a lemnarilor nefiind notificate, nu s-au putut apuca

de lucru; ba s-a mai ivit și aceea dificultate, că în plan era altarul quadrat, și s-au remonstat a să modifica în semicerc; - de unde a urmat că până în optombrie a. a. în două rânduri s-a risipit săpătura fundamentului; iară în luna aceasta și în noem[brie] s-au bătut pilotele la fundam[entul] Besericei și în 30 optom[brie] s-a început edificarea fundamentului de sub turn.

Însă comunitatea contrarietate, acum a susternut rogare la Dieta în Poson, în urma căria s-a cerut informațiune de la Comitat.

Ep[iscopul] Erdélyi - cu d[atul] Oradea M[are] 14 ian[uarie] [1]844 Nr. 682 împuterează pre Bercianu, ca cu solemnitate cuviințioasă să sântască piatra fundamentală a Besericii, care sântire o a și îndeplinit Bercianu în Sărbătoarea S. S. Ap[osto]li./f.3v/

Ep[iscopul] Erdélyi din Poson cu d[atul] 28 iulie [1]844 Nr.715-717 scrie că a fost în audiență la Împărat, care s-a apromis că „nu numai nu-și va trage cuvintul, ci va lăți grația Sa preste noi“; și deodată împărtășește:

- 1) Intim[atul] d[in] 28 mai [1]844 Nr. 18. 943 prin care acum a 3^a oară se demandă edificarea Beser[icii] în piață
- 2) Decr[etul] Înalt Camere[1] d[in] 19 iunie [1844]³⁶ Nr. 21.979 care notifică că s-a cumpărat casa lui Nicol[ae] Georgevici, și că uniții sunt scutiți a lucra fără plată la acel edificiu.

Acum din nou s-au dus deputa[ții] gr. ort. la Viena ca să împedece edificarea. Asemenea și Geor[ge] Papházi, ginerele Protei Atanasevici, cu M[itro]p[ol]itul din Carloviț s-au dus la Palatin, și de acolo la Viena, tot spre acest scop, însă fără rezultat. Căci vicar[ul] g[ene]r[al] cu d[atul] 10 noem[brie] [1]844 Nr. 956 sumite Decr[etul] Esc. Cam. d[in] 18 sept[embrie] [1]844 Nr. 34.523/35.224 întru care să spune, că și de s-a ordinar edificarea Beser[icii] cu d[atul] 17 apr[ilie] [1]844 Nr. 13.697, totuși după pusa Inhibițiune Judiciară asupra Dominiului Cameral, prin unii lugoseăni, s-a întârzeit; însă, fiindcă În[altul] Consiliu a insinuat cumcă C[omi]t[atul]

³⁶ Anul completat după fila 12 a manuscrisului.

Carașului cu d[atul] 6 aug[ust] a. c. a fost înștiințat despre înalta voia (mente) a Ma[jes]t[at]ei Sale, de a ridica în piață Beserica gr. cat., așa se demandă, că M[a]lg[i]stratualii, cari fac Inhibițiunea să să tragă la răspundere și să să prevadă de aci în ante, cu cea mai mare esacitate, ca să nu să mai facă dificultăți la edificarea Besericei; și că Admin[istrația] Camerală acum fără întârzare cu preferință, să să apuce de edificarea Besericei.

Și așa s-au apucat cu mai multă activitate la edificarea Besericei, încât la a[nul] [1]845 s-a scos fundamentul preste tot și de asupra de un stat de om; și s-au continuat în anii următori [1]846, [1]847 încât tempul viforos din a[nul] [1]848 au apucat Beserica sub acoperământ, și turnul ridicat până la acoperementul Besericei. -

În a[nul] [1]848 28 apr[ilie] Epi[sco]pul Erdélyi scrie ungurește lui Bercianu, că a înaintat la Minister ca să se împeădece pre n. u. a nu să atinge de Beserică ca să o strice, și în altă scrisoare încă cu d[atul] 30 mart[ie] [1]848 impută lui Bercianu „că el ar fi fost de vină, cumcă românii din Lugoș au voit a dărâma Beserica noastră“.

După revoluțiune restituindu-se pace în Țeară, în a[nul] [1]851 s-a continuat ridicarea turnului, încât la ziua S. S. A[postoli] s-a putut cu solemnitate ridica Crucea în culmea aceluia.

În a[nul] 1852 s-au gătat boltitura Besericei și scalpiura pereților ei, și s-au împlut pavimentul cu pământul și năsipul recerut; încât împăratul Franc[isc] Ios[if] I. în călătoria sa către Transilvania a putut în 20 aug[ust] [1]852 a vizita Beserica.

În a[nul] [1]853 s-a pus pavimentul de piatră cuadrată. În ian[uarie] și fev[ruarie] [1]854 s-au turnat două campane în Timișoara una de 22 cent[enare] 70 cm. cu imaginea descinderii S. S. și alta de 17 cent[enare] 52 cm. cu imaginea S. Treime³⁷.

Tot în an[ul] [1]854 în luna lui optombrie s-a dispus prea gratios pregătirea Scaunului pentru Campana, rădicarea altarului

³⁷ Continuarea se regăsește în doc. 140. f. 20 din fondul Gheorghe Cotoșman atașat de ciorna manuscrisului după cum se poate vedea după transcrierea făcută de doctentele Petru Popescu la doc. 142 f. 12v.

cu gradurile lui; și ca să să predee Biserica usului s. și mai înainte de instruirea din Iontru.

C[on]s[is]tor[ul] Orădan cu d[atul] 2 noem[brie] [1]854 notifică și Gubern[ului] din Timișoara, și lui Bercianu, că Episcopul nu se contrivește (sic !) ca S[ân]ția] Sa să sântescă Biserica spre a servi întrensa S. Liturgiă.

În noembrie s-a adus din Timișoara și lusterul - și ornamentele preoțești și besericești au fost gata.-

În 3 dec[embrie] se-au 21 noem[brie] c. v. Sărbatoarea Intrării în Biserică a P[reacuratei] V[ergure] M[aria] [1]854 prin Deputațiune cu solemnitate s-a predat Biserica.

În 6 dec[embrie] [1]854 Admin[istrațiunea] Camer[ală] cu Nr. 1364 raportează, că în urma ordinațiunei din 1 dec[embrie] [1]854 Nr. 9858/1330 IV. s-a demandat grabnica predarea Bisericei și fiindcă până în 3 dec[embrie] „când s-a tănut întâia Liturgiă în Biserică“ nu s-a putut preda cu toată formalitatea, așa să defige termin de predare 20 dec[embrie] [1]854 la ora 9 dimineața.

În Instrumentul de predare și primire cu datul 20 dec[embrie] [1]854 sunt subscriși

(L.S.) Georg Wymenthal m.p. k. k. Kammeral Verwalter als Übergeber; Johan Rotter m. p. k. k. Ingen. Ad. Als Übergeber; (L. S.) von Seite des k.k. Bez-Amtes in Lugos; Samuel v[on] Ruttkay k. k. Bzks. adj I. Classe; (L. S.) Stephanus Bercianu m. p. Parochus gr. cat. Lugosien[is] Vice – Archidiaconus part. Banaticarum S. Sedis Consistor Assessor Denominatus Deputatus ab Excel. Domini (sic) Ep[iscop]o et Venerabili Consistorio; (L. S.) Mich[ael] Pauss m. p. Senator; (L. S.) Constantin Udrja m. p. Inhaber des k.k. goldenen Verdienst Kreuzes mit der Krone, Bürgerliche Handelsman, und gewesener Stadt-Richter.

În 12 dec[embrie] [1]854 Friedrich Henig turnătorul de Campane din Timișoara a adus Campanele.

Aceste Campane s-au rădicat în turn, în 20 mart[ie] c. v. sau 1 apr[ilie] c. n. [1]855 în Dumineca Floriilor; aci e de însemnat, cum că în ziua acea numai Campana cea mică s-a

așezat la loc în Campanile; iară cea mare neputând intra pre fereastră a rămas acolo pe espositura până în dimineața zilei venitoare, când după rumperea murului de două părți s-a așezat.- În 12 mai [1]855 în urma Ordin[ului] Direc[țiune]i Financ[iare] d[in] Lugoș cu d[atul] 24 apr[ilie] [1]855 Nr. 3282/419 s-a pregătit Inventarul Ornamentelor, Paramentelor și a Recuisitelor Besericești de către Patronat procurate.

În 24 opt[ombrie] [1]855 cardinalul și Pro - Nunțiu A[postolic] Viale Prela cu Ep[iscopii] Erdélyi, Dobra, Alexi ș.a. trecând prin Lugoș vizitează Beserica și să duc la Blaș ca pre M[itropolit] să-l instaleze în reînviatul Scaun M[etropolit] de Alba Iulia, cu care ocaziune și M[itropolit] pre cei nou denumiți E[pisopi] i-a sântit³⁸.

În a[nul] [1]856 30 aug[ust]/11 sept[embrie] a intrat cu mare solemnitate I-iul E[iscop] a Eparh[iei] Lugoș[ului] Dr. Alesandru Dobra, și a intrat în Beserica Catedrală ca Mirele la Mireasa Sa. Iară în 21 sept[embrie] c. n. s-a instalat în Scaunul Ep[iscopesc] prin M[itropolit] de Alba-Iulia cu toată pompa.

Aici s-au instalat și Capitularii Besericii Catedrale în 12 apr[ilie] [1]857 prin Ep[iscopul] Dobra.

În 14 apr[ilie] [1]857 Nr. 6167/2069 Ministr[ul] Cult[elor] d[in] Viena scrie E[iscopului] că pentru rădicarea Sacristiei s-au aplacidat 3302 f. 52 cr., iară pentru instruirea din lontru a Beser[iceii] 19.739 fl. 32 cr. m.c.

Pentru ornatul Ep[iscopesc] și Canonicesc s-au aplacidat 5000 fl. m. c., și pentru cărțile besericești catedrale 600 fl. m. c.

În a[nul] [1]858 26 aug[ust] a venit aici Nunțul A[postolic] Ant[oni] de Lucca și a petrecut 2 zile, și apoi cu Ep[iscopul] s-a dus la Conferință în Blaș.

În anii [1]858, [1]859 și [1]860 s-a adus Sacristia în jurul Altarului, s-a ridicat frontarul Altarului, din lemn cu măiestrie și eleganță pregătit, s-a depins cerimea și pereții Bisericii și s-a ajustat din lăuntru frumos după cerințele unei Catedrale.

³⁸ Continuarea se regăsește în doc. 140. f. 21 din fondul Gheorghe Cotoșman, vezi supra.

În anul [1]1861 mai s-a pregătit Inventarul ornatului Biser[iceii] Catedrale. În anul 1868 20 mai/1 iun[ie] în ziua de Rusalii s-a sântit Biser[ica] Catedrală de Ep[iscopu]l Dobra.

Episcopul Dobra în 18 aug[ust] 1868 a procurat una Campana de 4 cent[enarie] și 70 cm. pe s[e]ama Catedralei.

Iară în 13 apr[ilie] c. n. [1]1870 a repausat Ep[iscopu]l Dobra, și în altar de a dreapta i s-a săpat Cripta care în foma crucei s-a edificat, iar în peretele altarului i s-a așăzat un monument de marmoră spre eterna memorie.

Aici să mai însemneasă și aceea, cumcă școala elementară gr. cat. s-a deschis în Lugoș la anul [1]1839 cu 1 noem[brie], și a fost primul învățător Ioan Marcu din Lugoș, apoi a urmat Io[an] Crețu ca capelan și învățător, acestuia a urmat în anul 1840 Petru Oltean până în anul [1]1846, apoi s-a pus învățat[or] N. Bota, după acesta Ioan Iovița, și apoi în [1]1847 puțin timp a fost Pr. Ioan Bercianu fratele Parohului, acesta mutându-se de Paroh în Bocșa, i-a urmat Petre Capețian, până la anul 1858, apoi Petru Popescu învăț[ător] în Vermeș până la anul 1860, acestuia Ioachim Georgiu în anul [1]1860, și mutându-se acesta la Ramna în anul 1868 i-a urmat Vasile Zvanca în anul [1]1868 până la anul 1873; iară de la anul 1873 a doua o[a]ră Petru Popescu până în prezente.

Plata învățătorului a fost până acum de la oraș, și anume 262 f. v.a. și 40 măs[uri] grâu mestec[at] [și] 6 orgii lemne.

Însă cu finea a[nului] 1872 orașul a denegat plata învăț[ătorilor] confesionali, și așa acum Ordinariatul cu Capitlul, și cu primarii poporului sunt constrânși a plăti competența învățat[orului], care s-a defipt pe anul 1873 în 400 f. v.a.

Casa școlară provisorie a fost pe strada Timișorei care acum e proprietatea lui Albert Tornya comis[ar] de securitate - până la anul 1844 când s-au deschis edificiul școlar de acum. -

Note despre Biser[ica] Catedr[ală] din Lugoș

/f.4/Univ[ersitatea] C[omi]t[a]ensă a determ[inat] a șeza Biser[ica] în Piață.

Decr[etul] Aul[ic] [cu] dat[ul] 2 noem[brie] 1838 Nr. 14.305 [dispune] ca să să ridice în Piață Bes[erica] gr. cat.

C[on]s[i]l[iul] R[egal] L[ocotenențial] din Buda, cu d[atul] 3 noiem[brie] 1840 Nr. 34.813 - să resping pedecile de către n. u. puse

În a[nul] [1]837 roagă poporul gr. cat. din Lugoș pe Ep[iscop], ca să mizilocească a să ridica Beser[ica] în mijlocul piațului - și așa a nimici toate alte planuri și proiecte.

În a[nul] [1]837 30 aug[ust] arată pop[orul] gr. cat. din Lugoș Ep[iscop]ului Iosif Lonovici - cum D. Com[isar] Heglevic a fost în Lugoș și i-a plăcut locul de Bes[erică] în piață; apoi arată cum neun[ității] mai întâi s-au contrariat a da un[a] Bes[erica] lor cea veche, de o ar fi dat la început mulți s-ar fi făcut uniți, iar acum o îmbie. În fine roagă a miziloci ca pe D. Io[an] Ungvari fiscal cam[eral] c. r. din Lugoș și Făget patronul unirei să nu-l mute de aici³⁹.

În a[nul] [1]838 la început Berceanu arată la Ep[iscop] - că neu[nității] au adunat bani și au trimis la Viena în 12 ian[uarie] pe senatorul mag[i]str[at] N. Odetzky r.cat. ca să împ[i]edece ridic[area] B[esericii] în piață; arată că de 10 ani de regulă să ține la Timiș - și în piață numai maistorii și cei cu verdețurile se adună. Arată că Scoala s-a deschis cu 1 noiem[brie], însă pe părinți îi desfăt[uiesc] preoții n[e]u[niți] aș da pruncii la școală.

În 3 iul[ie] [1]859⁴⁰ [sic!] să trimitte specif[icul] rechisitelor ornatului Beser[iciei].

În 21 ian[uarie] [1]840 să trimitte Ep[iscop]ului Lonovici relat[area] cum că s-a strâns var, și s-au adunat petri - în piață pentru edificarea Beser[iciei] însă la ridic[area] ei încă nu să apucă. Spune că primipilii lugoseni n[e]u[niți] în 2 rânduri au trâm[is] la Viena, și acei au fost respinși; spune că Ios[if] Panaiot și Acsente Szamarsia l-au îmbiatt cu 1.000 f.? Arată și acea că

³⁹ Menționat pe marginea manuscrisului de Ștefan Moldovan „Palatinu Iosif a fost în Lugoș (?)“

⁴⁰ Probabil 1839.

Pr. Crețu e și Învățător] în Lugoș, și s-a legat cu jurământ a nu mai bea și a face cununii nelegiuite.

În 2 mart[ie] [1]840 Berc[eanu] răspunde D. Ungvari –că eri- cercând cu comisarii D. Csákányi provisor camer[al] și cu Geometra Batori –cele 9 localități desemnate p[en]tr[u] ridic[area] Bes[ericii] niciuna nu corespunde scopului: - a) cea din partea țiganilor; b) birtul lui Zacharias Nr. 844; c) în stra[da] Făget unde să țenea uneltele cetăț[enilor] de stins foc[ul]; d) casa D. I. Holleststein Nr. 766; e) casa lui Al. Manea Nr. 388; f) grădina D. Bathory Geom[etra]; g) casa lui Georgevici; h) casa D. Gab[riel] Iancovici Nr. 572 și a lui I. Kondoli Nr. 571-; i) casele sub Nr. 21 - 24 a lui Raderberg Sloboda și Ghițiu.

În 5 mart[ie] [1]840 scrie la Ep[isco]p[ul] Lonovici că a răsp[uns] Comis[iunii] și C[on]s[is]tor[iului] din Urbea Mare – cere patric[iatului] ca lui, și la 3 preoți întorși la u[nire] să se resolve congrua.

În 30 mart[ie] [1]840 Io[an] Radnotky Vic[arul] gr. cat. notifică că în urma răsp[unsului] preatins - s-a recurs la M[ai]e[t]e, la Primatele, la Ep[iscopul] Lonovici, că nici decum să să mute Bes[erica] din piață - și să să demande în grabă edific[area] ei deci să răm[ână] statornic de aceasta să să țină.

Bercianu scrie Ep[iscopului] Lonovici, că d[om]nii și neguș[torii] n. u. din Lugoș, respinși cu cererea în Viena au dat recurs la Dietă – ca să să împedecă ridic[area] Bes[ericii] în piață, - în Dietă nu s-a primit ci s-au esped[iat] la În[altul] Consiliu Andrei Bugariu [c]titorul Bes[ericesc], ba și una Deputațiune au trimis la care au luat parte și Ianovici proprietar din Dulău (Serb); rugându-se ca să astupe fundamentul săpat; arată apoi că de foc nu po[a]te fi pericol dacăse va acoperi cu țiglă fiind de parte de cari că la 10-12⁰ de foc de fiecare parte; nici va fi în contra înfrumusețării piațului – când în piață până aci de un secol în partea de către ap[us] și m[ai] n[ou] se află un noroi afund, care prin ridicarea Bes[ericii] se va umplea cu păm[ânt] și piatră.

A venit intim[at] de la Înalt[ul] C[on]siliu ca Congreg[ăția] [prin] D. Szerényi protonotar să-și dea părerea despre peric[olul] focului, dacă se va ridic[ica] Bes[erica] în piață. -

În 20 iul[ie] [1]840 vic[arul] Radnotky mângâie pre lugosienii gr. cat. ca răsp[uns] la scris[oarea] din 26 iunie, că năzuințele inamicilor nimic nu le vor strica, - căci cât de curând va veni resol[varea] de la Ma[ies]t[at]e, că Bes[erica] să se ridice în piață și să înceapă clădirea ei.

În 14 sept[embrie] [1]840 comuna gr. cat. din Lugoș suplica la Ma[ies]t[at]ea Sa, că după ce și R[egala] Cam[eră] D[omin]ială, și Univ[ersitatea] C[omit[at]ensă] s-au învoit a să ridica Bes[erica] în piață, și acolo s-a stins var, s-au adus peatră, - să să îndure a demanda cât mai în grabă rid[icarea] Bes[ericii].

Din altă suplică a lui Berc[ianu] către Ma[ies]t[at]e îndrep[ată] să zice că s-au adunat 140⁰⁰ de peatră - și s-au ars 4 cuptoare de cărămidă.

[1]840 s-a dat consemn[ățiunea] param[entelor] Beser[icii] prețuite la 965 fl. 38 xr. m. c.

În 23 noem[brie] [1]840 C[on]s[il]iul L[ocum]tenențial U[n]g[ar] din Buda Nr. 39.837 notifică Vic[arului] C[ap]it[ul]ar cumcă Ma[ies]t[at]ea Sa suplică lugoșenilor gr. cat. p[en]tr[u] ridic[area] Beser[icii] în piață cu Decr[et]ul Aul[ic] din 28 opt[ombrie] [1]840 Nr. 15.066/966 s-a îndurat a o primi spre stalul cunostinței.

Ambe[le] Decr[ete] aci însemnate le trâm[ite] în copie Vic[arului] gr. cat. cu d[atul] 20 noiembrie. P[ro]p[os]t[ul] Bercianu - asemănă Unirea din Lugoș cu grăunțul de muștar.f.4v/

7 mart[ie] [1]841 Bercianu scrie la Vic[arului] gr. cat., cum acele decr[ete] s-a trimis și la comit[at], a publicat cu solem[nitate] pretinsele decrete, și că poporul după aceea adunat, de sine îndemnat a scris la Ma[ies]t[at]ea Sa de a drept mulum[ită] și au cerut, ca pentru punerea petrei fundam[entale] la Bes[erică] să să despună Ep[iscop]ul din Tran[silva]nia.

20 mart[ie] [1]841 Nr. 232 C[on]s[il]tor[iul] Orăd[ean] reproabă fapta pretinsă - și impune, că de aci în ante nimic să facă nici a să lase să facă până ce n-a cerea de la C[on]s[il]tor Consiliu.

8 apr[ilie] 1]841 cerea de la Scau[nul] Direț[iunei] a c. r. Camere din Banat –ca precum până aci în 5 ani trecuți așa și de aci în ante să aprobeze cei 60 f. - deputați p[en]tr[u] Cultul Bes[ericii].

11 iun[ie] 1]841 lugoșenii gr. cat. au nr. 821 sufl[ete] să leagă la ridic[area] Bes[ericii], cei cu casă 84 inși a face 10 zile cu palma, iar cei fără casă chiriăși, 60 inși , cu 5 zile de lucru. În altă scriso[a]re Berc[ianu] zice că înainte M[a]g[istra]tului au făcut scrisoarea scrisă de M[a]g[istra]tu[l] or[ă]șenesc, și întărită de sigiliul aceluia.

30 iulie [1]841 notif[icâ] Vic[arului] gr. cat, cumcă orășenii inamicii U[nirii] trimit deputați la Viena pe Io[an] Ozeszky cu avoc[atul] Mișca Pascu – că sub specioasă titulă că după ce opul Organizațiunei M[a]g[istra]tului Cet[ă]tenesc de la Canc[elaria] Reg[ală] la Camera Imper[ială] cu opin[iune] favor[abilă] s-au străpus să mai tenteze ridic[area] Bes[ericii] în piață.

7 aug[ust] [1]841 Nr. 517 C[on]s[is]t[orul] Orăd[an] răsp[unde] că au scris și la M[a]ies[t]a[t]ea, și la Esc[elenta] Cameră –iară la Admin[istrația] din Timișoara ca să nu-l esecutive pe Berc[ianu] p[en]tr[u] rest[ul] Censului Dominal și al Datoriilor în 241 f. 9½ cr.

22 dec[embrie] [1]841 Berc[ianu] cere consiliu de la P[ro]p[os]t[ul] Dobra arătând că P[ro]p[os]t[ul] neu[nit] au făcut c[on]scrip[țiune] falsă arătând că nici 300 sufl[ete] gr. cat. nu sunt în Lugoș, ca așa

- a) să împedecă ridic[area] Bes[ericii] în piață
- b) dobândirea sesiunei Par[ohiale] a 6ª vacante și că îmblânzea la D. Lad[islaw] Marrovszky Ord[inul] Jud[etean], apoi la D. Io[an] Ungvári ca să le legalisese însă au fost respinși, și apoi la M[a]ies[t]a[t]e

23 dec[embrie] [1]841 răsp[unde] la C[on]s[is]t[orul] Orădan pen[tru] 368 f. 56 cr. prețul cărților de la Blaș în 14 noem[brie] [1]841 Nr. 735 solicitate pe sama a 8 Parohii aduse și

14 ian[uarie] [1]842 Nr. 14 vic[arul] gr. cat. scrie la Admin[istrația] Camerală, că înțelegând că planul Bes[ericii] s-a retrimis spre a se rectifica numai pentru 600 sufl[ete]; aduce motivele ca să rămână planul de mai nainte;

- 1) că Bes[erica] se face pe timp[urile] viito[are] în opid;
- 2) că la noi e numai un altar;
- 3) că vin mulți la Bes[erica]
- 4) ca să fie cu reflesione și cătră n. u. locali
- 5) că Lugos e loc p[rinci]pal a C[omi]t[at]ului
- 6) că în Banat e a să ridica C[on]s[is]tor separat p[en]tr[u] depărtarea locului; - apoi la Visitaț[iuni] Canon[icești] Ep[isco]pii să aibă unde celebra cu solemn[itate]
- 7) că și n. u. din Lugos, toți să pot înto[a]rce la unire – ca să încapă în 2 Bes[erici].

15 ian[uarie] [1]842⁴¹ Nr. 14 [vic[arul] gr. cat.] scrie lui Bercianu ca să lucre la comisiunea despusă p[en]tr[u] conscrierea gr. cat. din Lugos și

28 mai [1]842 Nr. 275 C[on]s[is]tor[ul] Orăd[an] deneagă lui Bercianu personal a merge la Viena pentru Bes[erica] – nici p[en]tr[u] lipsele sale - cari to[a]te să denegă prin C[on]s[is]tor.

15 opt[ombrie] [1]842 Nr. 539 C[on]s[is]tor[ul] Orăd[an] notifică că s-a făcut pași energici p[en]tr[u] redicarea Bes[erice] în piață - și că nou den[umitul] Ep[isco]p Erdélyi e în Viena - și să va întrepune pentru Congrua paroh[ială] de la ziua înto[a]rcerei la S. U.

7 sept[embrie] [1]842 Bercianu [la] Provisoratul Camerei mulțamește p[en]tru că spre ridic[area] casei sale în care a fost și Capela – care în 20 iulie a[nul] aceluia au ars i-au dăruit 25.000 cărămidă, și 100 cubuli de var - și cere magazina de Bucate a Came[rei] și aceea dearsă de a să întocmi de Capelă interimară sau a aplacida facerea de scânduri a unei Capele – aici zice că sa aplac[ide] 900 f., p[en]tr[u] recuizitele Bes[ericești].

Î[n]a[ltul] Decret [din] 10 aug[ust] [1]842 Nr. 27. 956 aplac[ide]asă cărăm[izi] și var - și prețul p[en]tr[u] Paramente ce Adm[inistrația] Camer[ală] d[in] Timișoara dispune în 24 aug[ust] [1]842 Nr. 9898. -

⁴¹ Locul liber din text a fost completat după doc. nr. 140. f. 8 din fondul Gheorghe Cotoșman.

1 opt[ombrie] [1]842 Berc[ianu] scrie la vic[arul] gr. cat. cum mai în ante de 14 zile a venit un Intim[at] de la Came[ră] la Admin[istrația] Cam[erală] cu Provis[oratul] din Lugos în 24 aug[ust] [1]842 Nr. 9977/10.000 comunicat că de teama focului C[omi]t[a]tul a sfătuit să nu să rid[ice] Bes[erica] în piață. -

S-a esmis Ases[orul] admin[istrativ] cam[eral] Balaș - apoi a venit D. Baron Ambrosi președ[intele] Adm[inistrativ] Cam[eral] din Timiș[oara] și a văzut toate local[itățile] recom[andând] și i s-a părut [bun] loc[ul] lui Holnstein, și cea a fiseului Georgevici.

Apoi spune că în 20 iul[ie] a. a. au ars în Lugos 321 case, - că pre lângă țiglele și varul dăruit a luat pre credit alte 10.000 țigle, că i-ar trebui lemne de brad...⁴² și cere ca din suma ce aude că s-au strâns pentru cei dearși - să-i trimită o sumuliță cât mai în grabă să poată găta casa sa în care să fie și Capela.

4 noem[brie] [1]842 scrie Bercianu și la C[on]s[is]tor ca să-i trimită 100 f. de la [Pr.] Moga, și alt ajutor ca [să] gate casa.

1 opt[ombrie] [1]842 Bercianu răsp[unde] vic[arului] gr. cat. că rep[ausatul] Ep[isco]p Vulcan i-ar fi dat 380 f. pentru cumpărarea Casei Parohiale; și alți 809 f.24 xr. p[en]tr[u] cumpărarea cărților și supel[ecti]l[ia] la Capela din Lugos; că el 380 f. a primit de la ofic[iul] dominal în val[oare] iar nu în m.c., iar alți 200 f. prin jud[ele] din Rafna Șt[efan] Popovici, i-a predat în epistolă închisă pr[oto]p[o]p[ului] Dobra și alți 130 f. de altă dată trimiși i-a primit Dobra și lui nu i-au dat nici un cr[eița]r./f 5r/Așa răspunde și pentru cei 809 f. 24 cr. poate că au rămas la Dobra, ca și ceilalți.

13 mai [1]843 Nr. 238 Vic[arul] gr. cat. sumite în copie Decr[etul] Cam[eral] R[egal] U[ngar] Aul[ic] d[in] 3 mai [1]843. Nr. 15.703 în care se aplac[idează] 18.879 f. 6 xr. m.c. p[en]tr[u] rid[icarea] Bes[ericii] în piață și de loc să să apuce de lucru și să să plăt[ească] din Casa Admin[istrativă] Timiș[oara] a Cam[erei]. Asta e răsp[unsul] la solia Vic[arului] gr. cat. din 4 apr[ilie] [1]842 Nr. 161.

⁴² Spațiu liber în text.

Tot o dată cere conscrierea gr. cat. dearși în Lugos după Instruc[țiunea] în 10 apr[ilie] a acel[ei] date.

4 aug[ust] [1]843 Nr. 36/404 Ep[isco]pul Erdélyi din Orade scrie lui Bercianu că și lui s-a trimis Decr[etul] despre clăd[irea] Bes[ericii] cu d[atul] 23 mai [1]843 Nr. 18.439 și cere informațiune din timp în timp despre progr[esul] edific[iei] - și defect - și alt[e] cercust[ări].-

7 aug[ust] [1]843 Berc[ianu] scrie la C[on]s[is]tor, cum că în contra desp[osițiunilor] din 1838 că de la crucea din piață, lăsând oare câțiva pași către casa C[omi]t[at]ului să să ridi[ce] Bes[eserica] - din nou s-au adunat și au făcut rog[are] la Dietă ca să împedece redi[care] - și cere a să notifica Ep[ico]p[ului] care e în Posion la Dietă.

16 aug[ust] [1]843 Berc[ianu] scrie și Ep[isco]p[ului] pe lung și pe lat - descriind pedecile edific[ării] Bes[ericii] și din cauză, că licitațiunea murarilor, și a lemnarilor încă nu e ratificată, să mai poate amâna mult edificarea. Descrie și mașina[țiunile] inamicilor.

8 sept[embrie] [1]843 Nr. 132/520 Ep[ico]pul răsp[unde] la scrisoarea lui Bercianu la remonst[rarea] lui din 3 sept[embrie] cumcă pentru altar ca să nu fie quadrat ci semi rotund a arătat la Cameră – zice că după ce s-a început ridicarea Bes[ericii] să nu mai pună dificult[ăți] neesențiali ca să nu dea ocas[iune] inamic[ilor] pentru amânare și să deștepte pe poporenii de aceasta.

29 noem[brie] [1]843 Bercianu refere[ază] Ep[isco]pului, că s-au bătut pilotele la fundamentul bisericeii mai mult de jumătate, - și că în 30 opt[ombrie] c. n. s-a început clădirea - de sub turn că acum în toamna să scoa[ă] fundam[entul] din păm[ânt] - ca să nu să huluească săpătura cum până aci în 2 rânduri s-a întâmpat, - că Casa Parohială și grajdurile s-au acoperit - școala și locuințele a Capel[anului] și Învăț[ătorului] s-au năruit însă până la primăvară nu să pot înlocui – spune despre un Intimat sosit la comitat.

8 dec[embrie] [1]843 Nr. 366/799 Ep[isco]pul dă invitațiune lui Bercianu ca la C[on]gr[e]g[atiunea] C[omi]t[at]ensă din 11

l[una] a[sta] să ce[a]ră Intim[atul] în copie și să-l trimită lui - și că la primăvară va veni în vizită ca să ceară descrierea itinerariului de la Timiș[oara] la Iladia.

20 ian[uarie] [1]844 Nr. 85 Ep[isco]pul dă invita[țiune] lui Bercianu, ca în secret să cerce la V[ice] Comitele, că trimis-au informa[țiunea] în sus, - și dacă nu să urgeasă trim[iterea] ei - ca să nu să împedece lucrul.

Oradea M[are] 14 iun[ie] [1]844 Nr. 682 Ep[isco]pu[l] la rel[atarea] lui Berc[ianu] din 9 iun[ie] împuter[nicește] pe Berc[ianu] ca cu cuvincioasă solemn[itate] să sfântescă fundam[entul] Bes[ericii], că a fost la audien[ță] la împ[ărat] care nu numai că nu-și va trage cuvânt[ul], ci va lăți grația Sa preste noi.

22 iun[ie] [1]844 Nr. 698 Ep[isco]pu[l] zice că a primit înștiințarea lui Berc[ianu] din 16 iun[ie] despre noile împed[ecări] puse la clăd[irea] Bes[ericii] și că în săptămâna viitoare se va duce la Dietă - și că la va învinge

Posion 25 iul[ie] [1]844 Nr. 715-717 la relat[area] lui Berc[ianu] din 8 și 19 iul[ie] - scrie Ep[isco]pu[l] a și împărtăș[it]:

- 1) Int[imatul] d[in] 28 mai [1]844 Nr. 18.943 prin care acu a 3 oară se dem[andă] rid[icarea] Bes[ericeii] în piață și că va merge și la Admin[istrație] strîns mandat...⁴³ și că va urma și a[l] 4-lea mandate.
- 2) Decr[etul] În[alt] Camer[al] din 19 iun[ie] [1844] Nr. 21.979 că s-a cumpărat casa lui Nic[olae] Georgevici, și că uniții sunt scutiți a lucra fără plată la acele zidiri.
- 3) Decr[etul] În[alt] Cam[eral] din 19 iun[ie] [1844] Nr. 21.267 prin care învă[țătorii] cam[erali] au sal[ariu] a 100 f. m.c.

Iară despre denum[irea] lui Berc[ianu] de V[ice] Ar[hi] Diac[on] - să aștepte până va merge Ep[isco]pul acasă și va urma și denum[irea] Par[ohului] în Timiș-Fabric.-

10 Noem[brie] [1]844 Nr. 956 Vic[arul] gr. cat. com[unică] lui Berc[ianu] Decr[etul] Esc. Cam[ere] d[in] 18

⁴³ Loc liber în text.

sept[embrie] [1]844 Nr. 34.523/35.224 întru care se spune, că și s-a ordonat edific[area] Bes[ericeii] în piață, cu data 17 apr[ilie] [1]844 Nr. 13.697, totuși după pusa Inhibițiune Judiciară asupra Domen[iului] Cam[eral] prin unii logosieni, s-a întârziat însă fiindcă - În[altul] Cons[iliu] a insinuat, cumcă C[omi]t[at]ul Carașului cu d[ata] 6 aug[ust] a. c. a fost înștiințat despre înalta voie (mente) a Ma[iestă]ței Sale, de a se rădica în piață Bes[erica] gr. cat., așa se demandă, că m[a]g[is]t[ra]t[ur]ii cari fac Inhibițiunea să tragă la răspundere, și să prevadă cu cea mai mare exactitate, ca să nu mai facă dificult[ăți] la clădirea Bes[ericeii], și că Admin[istrația] Cam[erală] acu fără întârziere, cu preferință să apuce de edific[area] Bes[ericeii]./f5v/

31 Aug[ust] [1]844 Bercianu răs[punde] Ep[iscopu]lui, cumcă Iova Popovici și cu Ios[if] Panaiot din Pesta - trămițind din Pesta negoțul acasă, s-au dus la Viena, că cu adv[ocatul] Pascu, și cu jud[ele] oraș[ului] Ozetzky să împedecă zidirea.

George Papházy ginerele Protei Atanasievici cu M[itro]p[ol]it[ul] din Carloviț s-au dus la Palatinul, și poate și la Viena; roagă mizilocirea Decretului „că batâr fundam[entul] să să gate până în iarnă”.-

Spune că cu poșta trecută au sosit planurile pentru Casa Par[ohială] și că au început a dobori tractul de a lupta, și la 1 sept[embrie] se va ține licitațiunea cu maistorii. -

14 Sept[embrie] [1]847 Nr. 1057 Ep[iscopu]l Sum. Decr[etul] Esc. Cam[ere] d[in] 1 sept[embrie] a. a. Nr. 35.034 cu care Campan[elor] Bes[ericești] să deneagă salariu - ci să-l țină credincioși.

30 Mart[ie] [1]848 Ep[iscopu]l scrie lui Berc[ianu] că ableg[at]ii c[omi]t[at]ului Caraș prin un lugosian e informat „cum că În[ățimea] Sa ar fi fost de vină, cumcă românii din Lugoș au voit a derima Bes[erica] noastră”. – Deci fiți înțelepți cum că....⁴⁴.

28 Apr[ilie] [1]848 Ep[iscopu]l scrie ungurește lui Ber[ceanu] că la rel[atarea] lui d[in] 20 l. c. a scris la minist[er] ca să împedecă pre n. u. a nu să atinge de Bes[erica] ca să o strice.

⁴⁴ Loc liber în text.

7 Dec[embrie] [1]850 Nr. 1164 C[on]s[is]tor[iul] Or[ă]dan - trimite lui Berc[eanu] că în urma ofic[ioasei] scrieri a Adm[inistrației] Cam[erale] din Timișoara cu d[atul] 14 noem[brie] [1]850 Nr. 12.724 să să facă consignațiunea tut[uror] uneltelor, param[entelor] ornat[elor] frontariului și .-

5 Ian[uarie] [1]851 Nr. 33 Berc[eanu] relat[ează] la C[on]s[is]tor - despre acelea provoc[ate] la a[nul] 1846 când zice că toate le-a împărțit cele de lipsă. Pune în Proiect numai aurirea la 6882 f. ornam[entele] afară de campane 1326 f. 30 cx. – două campane a 15 și 12 c[en]t[enare].-

în a[nul] [1]851 8 aug[ust] Nr. 891 Ep[isco]pul provoca pe P[roto]p[ro]pii Maxin și Berceanu, ca să sustearnă Istoria și topogr[afia] Lugoșului – s-a trimis în 4 sept[embrie] [1]851. -

27 Noem[brie] [1]851 Io[an] Berceanu notar[iatului] or[ă]dan cere trecurile Bes[ericii] a i se preda și transfera.

Nr. 573 3 iun[ie] [1]851 I[oannes] Pák C[antor]. și Vic[ar] Ep[iscop]al⁴⁵– spune că Proiectele în 8 mai Nr. 478 s-au trimis la admin[istrația] din Lugoș cu debui[n]t[ele] represent[ate] - și că alătură 25 f. de ajutor pentru redic[area] cu solemnitate a Crucii pre turnu Bes[erice].

20 Aug[ust] [1]852 Berc[eanu] trimite consignațiunea parament[elor] p[en]t[ru] Instruirea Bes[ericii].

Nr. 2852 4 Opt[ombrie] [1]852 Direc[ți]unea edilă din Timișoara în urma Decr[etului] d[in] 6/9 iun[ie] a. a. Nr. 4706/803 cere cuventor [răspuns-s.n] că oare Iconostasul și e în Proiect după ritul or[iental] și oare nu se poate tra[ns]forma și altcum.

6 dec[embrie] [1]852 Berc[eanu] răspunde cu provocare la proiect[ul] d[in] 1846 prin Ep[isco]pul Erdely susternut.

⁴⁵ La 1847 Ioan Pák că deținea în instituția capitlului orădean demnitatea de „Cantor et Canonicus, Examinator synodalis, Archi-Diaconus Banaticus, Seminarii Domestici Regio Episcopalis M. - Varadiensis Rector, S. Sedes Consistorialis, et I. Comitatus Csanádiensis Tabulae Judiciarie Assessor“, cf. *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadiensis Graeci-ritus catholicorum pro anno MDCCCXLVII*, p. 63 – 64

27 Apr[ilie] [1]852 în urma[rea] Direc[ti]une[i] Finanz[ului]
- cere cu d[atul] 24 apr[ilie] a. a. Nr. 2847/IV. 241 cere de la
Berc[eanu] Verwalter[ul] din Lugoș Csákányi Rațiuni despre
Capitalele și Realit[ățile] Bes[ericii] din Lugoș. - Berc[eanu]
răspunde alte cele.

16 Mart[ie] [1]853 Nr. 249 Ep[isco]pul făcând
despun[erea] neces[arului] p[en]tru Iconostas cere a să măsoara
lățimea și înălțimea locului pentru Iconostas și a o trimite-.

9 Apr[ilie] [1]853 Răspunde Berceanu (oare trimes-au?)

30 Apr[ilie] [1]853 notifică Ber[ceanu] la Ep[isco]p cumcă
s-a cerut informa[ti]i de la Comisariatul din Lugoș despre
poporeni uniți -; și au dat că sunt venituri și zileri. -

Nr. 619 – 11 Mai [1]853 ursoriu trimite Ep[isco]pului la
prov[ocarea] din 16 martie Nr. 249.-

24 Mai [1]853 Resp[unde] Berceanu – că n-a găsit
Ingin[erul] planul – dar acum îl trimite. Planul Icon[ostasului]
după cel al Timișoarei făcut în [1]846 – dacă s-a pierdut –să
plătească 100 f. m.c. la sculptorul din Arad – banii perzătorul
[să-i dea]

22 Opt[ombrie] [1]853 Maxin scrie că termenul licita[ti]ei]
p[en]tru campane e 24 opt[ombrie].

9 Dec[embrie] 1853 Berc[eanu] relaționează despre
Iconostas și Esc. S. D. Ep[isco]p.

11 ian[uarie] [1]854. Verwalt[erul] cere înscrierea la
campane – în 15 o trimite.

29 Mart[ie] [1]854 Nr. 373 scrie Ep[isco]p[ul] lui
Berc[eanu] ca să spună popor[ului] „că nu este încă cu potență să
să sântescă bes[erica] acea, care dară o va Sânti Ep[isco]p[ul]
Lugosian care să spereasă a fie denumind nu preste mult“./f.6/

28 Aug[ust] [1]854 Ep[isco]pul Dobra răspunde lui
Berceanu că a primit interesantele încunostințări despre
Reședința – despre interna instr[uire] a Bes[ericii], - despre
Capela Ep[isco]pească, argintarii și Veștm[intele] Ep[isco]pești,
despre Campanie să să facă. și

1 Iul[ie] [1]854 Nic[olae] Borbola at[unci] vic[ar] cere ca
în seria Ord[inațiunii] Ep[isco]p[ești] din 22 aug[ust] [1]853

Nr.1044 să răsp[undă] Berceanu despre cele ce să au procurat și făcut la Instr[ucția] din Iontru a Bes[ericeii].

18 Opt[ombrie] [1]854 Berc[eanu] cere de la Fin[anț] Bezirk Dir[ecțiune] ca încredințat fiind că până în 14 zile vor sosi Campanele: 1) Să le preg[ătească] Scaun. 2) Să gate treptele altarului și altarul. 3) Că și mai ante de Instr[ucția] din Iontru să-i predează Beserica pre lângă Inventarium – că de 18 ani - tot în casă priv[ată] au servit S. Litur[ghie].

Nr. 124 30 Opt[ombrie] [1]854 Berc[eanu] roagă și pe Ep[iscop], să scrie și la Fin[anciara] Dir[ecțiune] din Tim[ișoara] ca să predea Bes[erica] – că campanele în 14 zile se vor aduce – Odăsdiiile sunt gata – și el să scape de clevertiri că ține în casa sa Beser[ica] ca să capete bani 90 f. pe an.

2 Noem[brie] [1]854 C[on]s[is]tor[ul] Orăd[an] - scrie lui Berceanu că au scris la Gub[ernul] din Tim[ișoara] că Prea S. Ep[iscop] Diec[esan] nu se contrivește ca Sf. Sa să sântiească Bes[erica] spre a servi întrinsa S. Liturgiă.

5 Noem[brie] [1]854 Protop[opol]ul Maxin scrie că lusterul e gata și trimite după el.

28 Noem[brie] [1]854 Berc[eanu] cere de la În[alta] C. R. Dir[ecțiune] Fin[anciară] ca să-i predăe Bes[erica] fiindcă a fost silit a asecura pre poporeniile săi că în 3 Dec[embrie] c. n. vor intra în Bes[erica] - și în puterea Ord[inariatului] [cu] d[atul] 2 Noem[brie]- se prezintă ca Comis[iunea] ep[iscop]ească spre primirea predarea Bes[ericii].

1 Dec[embrie] [1]854 Direc[țiunea] Finanz[ului] din Lugos notifică că a despus pregătirea Instrum[entului] transport – și când va fi gata să va preda pre lângă 1 esem[plar].

În 3 Dec[embrie] [1]854 prin Deputațiune cu solemnitate s-au predat Beserica.

6 Dec[embrie] [1]854 Adm[inistrația] Camer[ală] cu Nr. 1364 arată că în urma Ordin[ațiunii] d[in] 1 Dec[embrie] [1]854 Nr. 9858/130 IV s-a demandat grabnic predarea Beser[iciei], și fiindcă până în 3 Dec[embrie]- când s-a ținut întâia liturgiă în Bes[erica] nu s-a putut preda cu toată formalitatea așa să defige termen de predare 20 Dec[embrie] [1]854 9 ore dim[ineața].

În Instrum[entul] de predare și primire cu d[atul] 20 Dec[embrie] [1]854 sunt subscriși:

(L.S.) Georg Wymenthal m.p. P. K. K. Kammeral Verwalter als Übergeber -.

Johan Rotter m. p. K. K. Ingen. Ad als Übergeber

(L.S.) Von Seite des K. K. Bez-Amtes in Lugos Samuel v. Ruttkay K. K. Bzks. Adj. I.

Classe.

(L.S.) Stephanus Bercianu m. p. Parochus g. c. Lugosien. Vice Archi - Diaconus part. Banaticarum S. Sedis Consistor Assessor Denominatus Deputatus ab Excel Ep[iscop]o et Venerabili Consistorio

(L.S.) Mich. Pauss senator

(L.S.) Constantin Udrja m. p. inhaber des K. K. goldenen Verdienst Kreuzes mit der

Krone, Bürgerliche Handelsman, und gewesener Stadt Richter-.

Aici să adaugă Inventarul Beser[iciei] fără an -.

În 20 Mart[ie] c.v.1 Apr[ilie] c.n. [1]855 în Dum[inica] Floriilor s-au ridicat Campanele - cea mai mica după amiazi - iară cealaltă nepotind intra pe fereastră în ziua următoare dimineața s-au așezat./f. 6v/

Nr. 475-30 Apr[ilie] [1]855 Admin[istrația] Camer[ală] din Lugoș, în urma Decr[etului] Dir[ecțiunei] Fin[anciare] a Țărei din 14 apr[ilie] [1]855 Nr. 6871/527 și a Dir[ecțiunei] Fin[anciare] din Lugoș d[in] 24 apr[ilie] [1]855 Nr. 3282/419 cere de la Bercianu a să pregăti Invent[arul] param[entelor] și cari se află în Bes[erica] Lugos g. c. de către Patronat procurate.

12 Mai [1]855 În urma Dir[ecțiunei] Fin[anciare] din Lugoș cu d[atul] 24 apr[ilie] [1]855 Nr.3282/419 s-a făcut inventariul ornamentelor, paramentelor și a recuisitelor.

Nr. 475 -10 Mai [1]855 Admin[istrația] Camer[ală] din Lugoș susterne la În[alta] Dir[ecțiune] Cerc[uală] frumoasa opiniune p[en]tru înfrumusețerea Bes[ericii] cated[rale] - ridimată și de Berceanu.

30 Iunie [1]855 Berc[eanu] trimite și Ep[isco]pului Erdelyi în copie opiniunea Dir[ecțiunei] Fin[anciare] Cerc[uale] din Lugoș

4 Opt[ombrie] [1]855 Berc[eanu] notifică la Direc[țiunea] Fin[anciară] Cerc[uală] că Scaunul Campanelor mișcă turnul și e pericol de ruinarea lui – cere oculata investigațiune - și alte adaptări.

18 Opt[ombrie] [1]855 Maxin înștiințiază, că Nunț[iul] Ap[osto]lic, cu Ep[isco]pii – în 24. l. c. vor fi în Lugoș - mergând la Blaș.

17 Mart[ie] [1]856 Ep[isco]pul Dobra scrie lui Berceanu că pentru Instruirea internă a Bes[ericei] a dat la Dir[ecțiunea] edilă în 27 Dec[embrie] [1]855 reflex[iunea] și dorințele sale.

4 Fevr[uarie] [1]858 Epitropii Bes[ericei] cat[olice] cer ca M[ajestatea] Sa- să să întrepună pentru dobândirea partei compet[ente] din cimetieriu pe sama Beser[iceii].

20 Ian[uarie] [1]861 Nr. 111 Staats –Buchhaltung prin Steuer - amt cere Inventar Paramentelor prin Patronat la a[anul] [1]855 rezolvate.

Până aci din actele arhi[vei] parohiale

Din arh[iva] Ep[isco]piei g. c.

4 apr[ilie] [1]857 - Theodor Aaron can[onic] și rector sem[inarial] scrie Ep[isco]pului Dobra - cumcă crucea de argint și portirul, cari le-a cumpărat acum rep[ausatul] domn Samuil Galbori în licațiune de la Contele Csáky oarecând Ep[isco]p tit[ular] și can[onic] în Orade-fratele lui Alexandru le donează Bes[ericii] Cated[rale] din Lugoș ca să să amintească la liturgie numele lor.

Nr. 6167/2069 Ministru Cultelor d[in] Viena, scrie Ep[isco]pului că pentru ridicarea Sacristiei – s-au aplacidat 3302 f.52 xr. iar pentru Instruirea din Iontru 19.739 f.52 xr; și aceasta ca răsp[uns] la cererea din 30 Noem[brie] [1]856.

Nota – la cererea Ep[isco]p[ului] p[en]tru param[entele] Ep[isco]pești, și Canon[ice] s-au aplaiod[at] 5000 f. – iară Ep[isco]p[ul] în 28 fevr[uarie] [1]857 arată că a mai spesat alți 900 f. pe deasupra; - și numai două rânduri Ep[isco]pești a putut

procura – cere dară că p[en]tr[u] rendul al 3^{le} de Postu – mare și p[en]tr[u] ornatul canon[icilor] cari acuși să vor instala să aplacideasă altă sumă.

Pentru cărțile Beser[iciei] s-au aplac[ideat] 600 f. – însă s-au dat numai 488 f. 34½ xr.

În iulie [1]859 s-au trimis Rațiunile p[en]tr[u] cei 5000 f. dată Bes[ericiei] Cated[rale] și alți 5000 p[en]tr[u] fond[ul] Instru[ției] Ep[iscop]p[ești].

În 1 Mai [1]861 s-a pregătit Inventariul ornatului Bes[ericiei] Catedrale.

În 18 Aug[ust] [1]868 Ep[iscop]p[ul] a procurat una Campana de 4 c[entenare] și 70 cm. -

În [20 mai/1 iunie]⁴⁶ - [1]868 s-a sântit Bes[erica] Catedr[ală] de Ep[iscop]p[ul] Dobra.

23 Sept[embrie] [1]869 Szanter Antal direct[orul] școl[ilor] reale trimite 3 fruste de note pe seama Repertoriului Coral a Bes[ericiei] Catedrale. - (?)

*

Pe campana cea de 22 c. 70 cm. e icoana Desc[inderii] Sp[iritului] S. și cercuscrierea aceasta:

„În numele providenției Divine, spre chemarea celor vii și petrecerea celor morți s-a turnat Campana aceasta pe seama S. Biserici Romane U[nite] din Lugoș, dedicată Patronului S. Spirit cu spesele erariale, din îndurarea Aug[ustului] Împ[ărat] Francisc Iosif I., care a înființat de nou vechea Mitropolie a Rom[ânilor] U[niți] în Alba Iulia, și a fundat Episcopate U[nite] în Banatu[l] Temesian la Lugoș și în Transilvania și Gherla preconisate și întărite în 19 decem[brie] [1]853 de S. Sa Patriar[hul] Romei. Evlavie al 9^{lea} sub Guvernu[l] Excel[enței] Sale D. Dieces[an] Ep[iscop]p[ul] Vasile Erdélyi de Oradea Mare, și Sântindu-se în Annu 1854 în Fevr[uarie] 26 prin parohul și V.

⁴⁶ Data sfințirii catedralei a fost completat din cauza locului liber din text cu anul de la fila 13v. din acest manuscris.

A. D. Banatului Stephan Bercianu, care în Annu D. 1836 Ian[uarie] 13^a cu poporul de aici de la n.u. la S. Unire a trecut spre eterna memorie/f.7/

Pe campana cea mai mică de 17 cent[enare] 52 cm.

În gloria S. Treimi spre cemarea celor vii, și petrecerea celor morți s-a turnat campana aceasta în a. [1]854 pe sama S. Beserici Romane gr. lat. Catedrale din Lugoș dedicate Patronului S. Spirit, cu spesele erariale din grația August[ului] Imperator Francisc Iosif I^u sub guvernul Exsc[leziei] Sale D. Dieces[an] Ep[iscop] Roman G. C. Vasilie Erdélyi, fiind Parohu locului și Protopop în Banat Ștefan Bercianu, care întoarse la S. Unire în anii trecuți un mare număr de români în Banatu[l] Temesian ca la 12 mii suflete în 20 comune cu Preoții lor. Sântind campana spre eterna memorie.

În 5 sept[embrie] [1]868 a venit în Lugoș ca visitor ap[ostolic] nunciul din Viena Marian Falcinelli a ep[iscop]iei ateniens[ă] și cu cea mai mare solenitate a fost întempinat de Ep[iscop]ul Dobra în Beser[ica] Catedrală; iară în ziua următoare fiind Dominica a fost de față la S. Liturgia; și petrecund aici 2 zile – în 8 sept[embrie] demaneția s-a dus către Transilvania.

NB: Albert Tornya⁴⁷

⁴⁷ Pentru că data sosirii nunțului apostolic Mariano Falcinelli la Lugoș a fost menționată pe o mică hârtie nenumerată data vizitei am trecut-o la sfârșitul lucrării. Despre vizita nunțului apostolic la Lugoș vezi Ana Victoria Sima, *op. cit.*, vol. I, p. 302.

Evoluția Reuniunii învățătoresți din Dieceza Caransebeșului, în perioada 1869-1900. Atribuții și acțiuni ale învățătorilor timișeni în cadrul Reuniunii

*Prof. dr. Florin Zamfir**

Problema înființării unei asociații a învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului, s-a pus în mod deschis în toamna anului 1868. Ideea este emisă de episcopul Ioan Popasu, cu ocazia cursului de pregătire a comisarilor școlari pentru conferințele învățătoresți, desfășurat la Caransebeș¹. S-a hotărât ca fiecare comisar școlar să discute cu învățătorii în conferințe, în afara problemelor metodice și despre necesitatea înființării unei reuniuni învățătoresți. Dacă învățătorii ar fi acceptat această idee, atunci din rândul celor prezenți se alegeau doi învățători: unul să facă parte din comisia pentru compunerea statutelor, celălalt din comisia pentru dezbateră acestora². La 1 septembrie 1868, Ioan Oprea, comisarul școlar din Protopopiatul Vârșeț, informează că în acel district a fost ales Martin Țapu, învățător în Fizeș, ca să compună, iar Simeon Savu, învățător în Srediștea-Mică, ca să ia parte la dezbateră statutelor viitoarei reuniuni învățătoresți. La 15 noiembrie 1868, în districtul Ciacova au fost

* Prof. dr. Florin Zamfir este doctor în istorie și profesor la Școala Gimnazială Variaș.

¹ *Almanah editat de Reuniunea învățătorilor de la școalele confesionale greco-ortodoxe din dieceza Caransebeșului*, Edit. Comitetului Reuniunii, Caransebeș, 1899, p. 43-44.

² V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 252.

aleși învățătorii Aurel Drăgan din Ghilad, în comisia de compunere a statutelor și Ioan Bercea din Voiteg, în comisia de dezbateri a acestora³.

Vasile Nicolescu, comisar școlar și învățător în Lugoj, sprijinit și de alți colegi întru profesie, își asumă misiunea de a pune fundamentele reuniunii și de a formula proiectul de statute. La 9 aprilie 1869, statutele au fost aprobate de Consistoriul din Caransebeș, iar la 17 iulie 1869 de Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, prin rezoluția nr.11.821⁴.

Denumirea asociației, conform statutelor, era „Reuniunea învățătorilor români de școale capitale și elementare populare din dieceza dreptmăritoare răsăriteană a Caransebeșului”. Reuniunea avea următorul scop: a) promovarea împrumutată a culturii recerute pentru membrii participanți; b) prevederea cu o pensie potrivită a învățătorilor deficienți sau a familiilor lor orfane.

Membrii Reuniunii erau ordinari (actuali) și onorari sau protectori. Membru ordinar putea fi oricare învățător de școală capitală și elementară din provincia bisericească a Mitropoliei Ortodoxe pentru Ungaria și Transilvania, dacă dovedea o purtare morală bună și plătea o contribuție de 3 % din salariul său anual. Membrii onorari sau protectori puteau fi acele persoane care și-au câștigat merite însemnate pentru biserica și școala greco-orientală română și vor fi contribuit cu o sumă mai însemnată la fondul reuniunii. Membrii se înscriau de bunăvoie, fiind obligați să rămână timp de trei ani în asociație⁵. Conducerea Reuniunii o aveau adunarea generală și comitetul. Despre organizarea adunării generale, trebuia avizată din timp jurisdicția civilă locală (primpretorul) și superioritatea locală școlară ortodoxă română (consistoriul diecezan).

³ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Caransebeșului (mai departe A.E.O.R.C.), *Protocolul ședințelor consistoriale-școlare*, Registrul 5, 1-235/1868.

⁴ *Almanah editat de Reuniunea Învățătorilor.....*, p. 44.

⁵ *Anuarul învățământului primar și normal din regiunea Timișoara pe anul 1942-1943, întocmit de Inspectoratul școlar regional*, Imprimeria Editurii „Vrerea”, Timișoara, 1943, p. 215.

Prima adunare generală a Reuniunii a avut loc la Lugoj, în 27 septembrie 1869, având ca obiectiv constituirea ei definitivă. În această adunare s-au citit și explicat statutele Reuniunii, s-au ales funcționarii și membrii comitetului, s-a stabilit bugetul pentru anul 1869-1870, s-a fixat locul următoarei adunări generale, s-au primit membri ordinari și onorari sau protectori, s-au aprobat cheltuielile făcute până atunci pentru scopurile Reuniunii⁶. Președinte al asociației, a fost ales învățătorul V. Nicolescu din Lugoj, iar vicepreședinte, învățătorul Ioan Oprea din Ezeriș. Toți funcționarii Reuniunii erau învățători din Protopopiatul Lugoj, la care se adăugau 12 învățători din celelalte protopopiate, care alcătuiau comitetul. La înființare, Reuniunea avea 197 membri ordinari și 25 onorari, în total 222 de membri. Din cercurile școlare timișene, numărul învățătorilor care s-au înscris ca membrii ordinari era următorul: Jebel-28, Ciacova-11, Vârșeț-18⁷.

Încă de la adunarea de constituire, s-au ales ca membri onorari, o seamă de personalități ale vieții bisericești, în frunte cu mitropolitul Andrei Șaguna și ctitorul Reuniunii, episcopul Ioan Popasu⁸. Primul a donat 100 de florini fondului Reuniunii, iar al doilea, ca prim fondator, 200 de florini.

De la înființare și până în anul 1872, avuția Reuniunii se ridică la 1.136 de florini și 73 cr. Tot în această perioadă s-a înființat și biblioteca centrală a asociației.

Între 1873-1874, activitatea Reuniunii a cunoscut o stagnare, dar se revigorează din anul 1875, când se produce un eveniment important în viața acesteia: mutarea sediului Reuniunii, de la Lugoj la Bocșa-Montană⁹.

În adunările generale din această perioadă, s-au prezentat și dezbătut o serie de teme pedagogice de actualitate pentru școala poporală din acea vreme. Lucrările-numite și dizertații sau

⁶ V. Țircovnicu, *op.cit.*, p. 253-254.

⁷ *Almanah editat de Reuniunea Învățătorilor....*, p. 44-45.

⁸ *Anuarul învățământului primar și normal din regiunea Timișoara...*, p. 215.

⁹ *Almanah editat de Reuniunea învățătorilor....*, p. 46.

elaborate-care urmau să se prezinte în adunările generale ale reuniunii, erau citite și studiate înainte de o comisie numită de comitet, care se dovedea destul de exigentă cu ținuta științifică a acestora. Temele alese de învățători sau cele propuse de comitet pentru a fi prezentate în adunările generale, ne oferă o viziune asupra preocupărilor și problemelor care frământau atunci corpul învățătoresc. Au fost recomandate de comitet astfel de teme: „Mijloacele de a promova cultura în popor”, „Elementele instrucțiunii”, „Agricultura și horticultura”, „Stupăritul”, „Mătăsăritul”, „Cum să-și câștige învățătorul iubirea poporului și a elevilor săi”, „Industria”, „Datoria de a cultiva limba”, „Legăturile școlii cu familia și statul”, „Educația mamelor”, „Ce însușiri trebuie să aibă învățătorul”, „Despre industrie și comerț”, etc.¹⁰ Aria tematică depășea sfera strict pedagogică, fiind de interes și pentru celelalte categorii sociale, fapt ce reflectă implicarea învățătorilor confesionali în viața societății românești de la acea vreme¹¹.

În anul 1877, pentru o scurtă perioadă de timp, președinte al Reuniunii a fost Martin Țapu¹², după care, Adunarea generală l-a ales președinte pe Ștefan Antonescu, sprijinitor al școlii și învățătorilor, pe atunci prim-pretor în Bocșa-Montană¹³. El a rămas în funcție până în anul 1881¹⁴.

Încă din anul 1874, membrii reuniunii propuseseră schimbarea unor articole din statute, care împiedicau bunul mers al asociației lor. A fost criticat, de pildă, articolul 3, care prevedea că fiecare membru ordinar este obligat să plătească anual o cotizație de 3 % din salariul său, fiind astfel defavorizați cei care-și primeau salariul numai în bani. Alte prevederi ale statutelor din anul 1869 nu erau destul de clare în privința

¹⁰ V. Țircovnicu, *op.cit.*, p. 255-256.

¹¹ *Almanah editat de Reuniunea Învățătorilor...*, p. 46.

¹² *Anuarul învățământului primar și normal din regiunea Timișoara...*, p. 216.

¹³ *Almanah editat de Reuniunea învățătorilor...*, p. 47-48.

¹⁴ *Anuarul învățământului primar și normal din regiunea Timișoara...*, p. 216.

procedurii de convocare a adunării generale, a ședințelor de comitet etc. Cea mai mare deficiență a vechilor statute, era că mărgineau activitatea reuniunii la ședințele adunărilor generale, care aveau loc doar o dată pe an.

Astfel, la 9 septembrie 1880, au fost aprobate de către guvernul maghiar noi statute, prin rezoluția nr.25025. Numele oficial al Reuniunii este acum „Reuniunea învățătorilor români de la școalele confesionale greco-ortodoxe din dieceza Caransebeșului” (art.1). Noile statute formulau mai precis scopul reuniunii: a) promovarea culturii generale și înmulțirea cunoștințelor științifice, pedagogice și didactice între membrii participatori și pentru perfecționarea și lățirea celui mai corespunzător și practic metod de învățământ; b) înaintarea școlilor și a culturii poporului în toate direcțiunile; c) ameliorarea stării materiale a învățătorilor și învățătoarelor; d) înființarea unui fond spre ajungerea scopului cultural și ajutorarea membrilor ordinari, a văduvelor și orfanilor (art. 2). În articolul 3 se menționau mijloacele care se vor folosi pentru realizarea scopului Reuniunii: disertațiile științifice, dezbaterile unor chestiuni pedagogice și didactice, înființarea și susținerea unei biblioteci centrale, precum și a unor biblioteci în despărțăminte.

După aprobarea noilor statute, raza de activitate a Reuniunii se restrânge la Dieceza Caransebeșului, deoarece între timp se înființaseră reuniuni învățătoarești și în celelalte dieceze ortodoxe. Conform acestor statute, puteau fi membri ordinari ai reuniunii și profesorii de la școlile pedagogice, teologice, gimnaziale și reale greco-ortodoxe, precum și asesorii referenți ai Senatului școlar din Dieceza Caransebeșului. Această prevedere era benefică, pentru că Reuniunea concentra pentru prima dată toate forțele didactice românești din dieceză¹⁵. Statutele din anul 1880 amplificau rolul membrilor fondatori, care erau investiți cu vot decisiv în adunările generale ale Reuniunii, având dreptul de a fi aleși funcționari (în biroul de

¹⁵ V. Țircovnicu, *op. cit.*, p. 259-260.

conducere) și în comitet¹⁶. Dar cea mai importantă modificare survenită, a fost crearea despărțămintelor, cu scopul de a face posibilă întrunirea membrilor Reuniunii în adunări mai dese, stimulându-le astfel activitatea¹⁷. S-au înființat 12 despărțăminte, dintre care trei se aflau pe teritoriul comitatului Timiș: Ciacova, Buziaș, Vârșeț¹⁸. Membrii despărțămintelor trebuiau să desfășoare anual, cel puțin două adunări, în care se prezentau dizertații științifice, pedagogice, didactice și metodice, se efectuau lecții practice, se dezbăteau problemele puse pe ordinea de zi a adunării generale a Reuniunii. Despărțămintele raportau comitetului Reuniunii despre întreaga lor activitate. Ele își înființează și biblioteci proprii.

Noile statute au transformat Reuniunea dintr-o organizație pur profesională, într-o tribună de afirmare a dezideratelor naționale și culturale românești. Reprezentanți ai unor categorii sociale diverse, au devenit membri ai Reuniunii: învățători, profesori, preoți, avocați, funcționari, ziariști, medici, ofițeri, plugari, negustori, meseriași.

La adunarea generală a Reuniunii, desfășurată la Bocșa-Montană între 16/28-18/30 august 1881, Ștefan Antonescu și-a anunțat retragerea din funcția de președinte. În aceste condiții, atribuția a fost preluată de vicepreședintele Martin Țapu, până în anul 1883¹⁹, când a XIII-a adunarea generală, desfășurată la Caransebeș între 30-31 iulie, l-a ales prin vot secret ca lider al Reuniunii pe Ștefan Velovan, profesor și director al Institutului Pedagogic din Caransebeș, care îndeplinește această funcție până în anul 1893²⁰. Distins pedagog, format la școală germană de la Gotha, profesorul din Caransebeș mută accentul Reuniunii pe

¹⁶ *Anuarul învățământului primar și normal din regiunea Timișoara...*, p. 215.

¹⁷ V. Țircovnicu, *op.cit.*, p. 260.

¹⁸ *Almanah editat de Reuniunea învățătorilor...*, p. 48.

¹⁹ *Luminătorul*, Timișoara, II, 1881, nr.77, din 26 septembrie/8 octombrie, p. 3.

²⁰ *Biserica și școala*, Arad, VII, 1883, nr.35, din 28 august/ 9 septembrie, p. 320.

perfecționarea metodică a învățătorilor, introducând lecțiile practice în adunările generale și în cele ale despărțămintelor²¹. La propunerea președintelui, în anul școlar 1883-1884, comitetul Reuniunii a deschis un concurs cu premii pentru cele mai bune lecții, având ca obiect „Tratarea scriptologică a unuia din cuvintele normale, aflătoare în Abecedarul lui Ioan Popescu”. La concurs au luat parte doar două despărțăminte: Ciacova și Oravița. Despărțământul timișean Ciacova, a elaborat „Lecția practică despre tratarea cuvântului normal spic” și a obținut un premiu de 3 galbeni, înmănat președintelui acestuia, învățătorul Aurel Drăgan din Ghilad²². După ce activitatea Reuniunii dobândește conotații metodice, ea începe să se intersecteze din ce în ce mai mult cu conferințele învățătoresți, care își pierd, treptat, utilitatea și în anul 1888 își încetează activitatea.

În anul școlar 1885-1886, se împlineau 10 ani de la mutarea sediului Reuniunii învățătorilor români din Dieceza Caransebeșului, de la Lugoj, la Bocșa-Montană. Adunarea generală care s-a desfășurat între 5-6 septembrie 1886, în localitatea Bocșa-Română, a fost, de aceea, un moment al bilanțului. La fel ca și celelalte adunări generale ale Reuniunii și aceasta s-a constituit într-o manifestare culturală cu tentă națională. Ceea ce îi conferă însă acestei întruniri o notă particulară, este faptul că acum devin manifeste, fisurile existente în relațiile dintre învățătorime și preoțime. Conținând note tipice, dar și aspecte inedite în desfășurarea ei, această manifestare merită ilustrată într-un mod mai detaliat, iar, în acest sens, de un mare sprijin ne-au fost relatările evenimentului în paginile periodicului timișorean „Luminătorul”.

În seara zilei de 4 septembrie, sosirea oaspeților și a membrilor Reuniunii care urmau să participe la adunarea generală, a fost întâmpinată de o mulțime de locuitori în frunte cu învățătorul local, Dimitrie Prunesiu. Fiecare a primit cazare gratuită, bocșănenii fiind mândri să primească oaspeți în casele

²¹ V. Țircovnicu, *op. cit.*, p. 261.

²² *Almanah editat de Reuniunea învățătorilor...*, p. 51-52.

lor. În dimineața zilei de duminică, 5 septembrie, s-a celebrat liturghia, toate cântecele fiind executate de corul vocal al plugarilor, dirijat de învățător. A urmat o pauză, după care s-a deschis adunarea, fiind de față 60 de învățători și numeroși preoți din zonă. Așa cum se încetățenise deja, la adunare au fost prezenți oaspeți din partea Reuniunii surori, din protopopiatele bănățene care aparțineau Diecezei Aradului: învățătorii Boncea din Ghiroda, Ivi din Medveș (Urseni), Moldovan din Chișoda, Andreescu din Beregsău, Blaj Codreanu din Sânnicolau-Mic (azi cartier al Aradului). A urmat apoi citirea rapoartelor: comitetului, casierului, bibliotecarului și pentru cenzurarea acestora, s-au format comisii speciale, care controlau activitatea fiecărui sector și făceau propuneri. După prânz, s-a început citirea dizertațiilor²³, iar seara toți învățătorii s-au întâlnit la „ospetăria” localității, pentru o cină comună.

Luni, 6 septembrie, înainte de prânz s-au continuat dizertațiile, iar în jurul orei 13, s-a organizat, în același local, un prânz comun. În ședința de după-amiază s-au încheiat dizertațiile, apoi au urmat rapoartele comisiilor, ale căror propuneri au fost primite cu unanimitate. Începând de la orele nouă seara, a început concertul încheiat cu joc. Corul plugarilor a cântat șase piese, coristul Constantin Binisian a recitat frumoasa poezie patriotică „Peneș curcanul” de Vasile Alecsandri, iar Nicolae Cocoșiu a recitat „Moș Martin” de I. Grozescu. Coriștii au jucat apoi „Bătuta”, în costum călușeresc. A urmat jocul, unde s-au etalat frumoasele și „eclatantele” costume populare din zonă. Așa cum relatează „Luminătorul”, câștigul a fost moral, dar și material, pentru fondul Reuniunii învățătoarești²⁴.

Din rapoartele prezentate la această adunare, se poate constata starea Reuniunii în anul 1886, precum și progresele înregistrate în cei zece ani scurși de la mutarea ei din Lugoj la Bocea-Montană. Reuniunea număra deja 404 membri: 220

²³ „Luminătorul”, Timișoara, VII, 1886, nr. 68, din 30 august/11 septembrie, p. 3.

²⁴ *Idem*, nr.69, din 3/15 septembrie, p. 2.

ordinari, 76 fondatori, 92 ajutători și 16 onorari. Biblioteca centrală număra 196 volume, în valoare de 460 fl., 23 cr. În afară de aceasta, exista în aproape fiecare despărțământ câte o bibliotecă. Avera Reuniunii însuma 10.617 fl., 22 cr., în bani sau acțiuni la Institutul Albina, ori în casele de păstrare din Bocșa-Montană, Timișoara, Ciacova²⁵. Între cele mai active despărțăminte, se număra și unul timișean, Ciacova, la polul opus fiind situat despărțământul Vârșetului.

În raportul comitetului, se face și un bilanț al celor zece ani scurși de la mutarea sediului reuniunii. De la înființare și până în anul 1875, au lipsit protocoalele comitetului și ale adunărilor generale. Biblioteca era în dezordine, fără inventar, registre, protocoale de administrare. După mutarea sediului la Bocșa-Montană, anii 1875-1876 și 1876-1877, au fost de reorganizare și renaștere. Reuniunea și-a tipărit protocoalele adunărilor, almanahuri cu dizertații științifice și pedagogice, registre. Deși asociația a trebuit să suporte mari cheltuieli, iar taxele plătite de membri au scăzut, totuși într-un deceniu averea ei a sporit cu 2.400 de florini²⁶.

În pofida evoluțiilor pozitive ale Reuniunii, în sânul ei mocneau unele nemulțumiri ale învățătorilor, legate de preponderența elementului clerical în cadrul acesteia. Adunarea generală desfășurată la Bocșa-Română, a dat prilej unor învățători să reproșeze conducătorilor Reuniunii, că deși sunt buni profesioniști, sunt „prea mameluci²⁷, prea amici Consistoriului, preoților”. Schimbarea conducerii ar fi fost în opinia lor, o condiție „sine qua non” pentru atingerea scopului Reuniunii²⁸. Susținătorii acestui curent de opinie erau numiți „zancoviști”. Ei își propuneau o regenerare morală a Reuniunii, eliminarea egoismului, dictaturii, fariseismului, manifestarea unor principii bazate pe frățietate și iubire între membrii corpului didactic. Ei

²⁵ *Idem*, Timișoara, VII, 1886, nr. 76, din 27 septembrie/9 octombrie, p. 2.

²⁶ *Idem*, 1886, nr. 77, din 1/13 octombrie, p. 3.

²⁷ Lipsiți de personalitate.

²⁸ „Luminătorul”, Timișoara, VII, 1886, nr. 71, din 10/22 septembrie, p. 3.

opinau că Reuniunea ar fi trebuit condusă numai de învățători. Existau voci în adunare, care recunoșteau existența a două tabere: „statul învățătoresc contra celui preoțesc”²⁹.

Un susținător al „statului învățătoresc”, a fost, se pare, și învățătorul Corneliu Musta din Șoșdea. Într-o scrisoare adresată periodicului „Luminătorul”, el afirmă că a intenționat să prezinte în fața adunării generale a Reuniunii, din 1886, o disertație despre „adevărata piedică a culturii populare, neînțelegerile dintre preoți și învățători”, dar nu i s-a permis³⁰.

Deși tensiunile preexistente între învățători și preoți, devin acum vizibile, ele nu se acutizează într-atât încât să destabilizeze Reuniunea. Era o firească tendință spre independență a corpului învățătoresc, ca urmare a amplificării conștiinței acestei categorii profesionale. Se manifesta totodată un spirit al vremii, o tendință de laicizare a vieții sociale. Învățătorii români au reușit în mare măsură să-și reprime idealurile separatiste, deoarece erau conștienți că în acele condiții istorice, școala națională nu poate subzista decât sub tutela bisericii.

Reuniunea le-a cultivat învățătorilor simțul demnității și al onoarei. În adunările ei generale, chiar atunci când erau de față episcopul sau reprezentanți ai lui, învățătorii cereau cu respect dar și cu fermitate să nu li se ciuntească salariile, să nu se dea o altă destinație sălilor de clasă. Erau criticați și preoții care nu-și făceau datoria față de școală, în calitate de directori locali și de catiheți³¹. În anul 1881, adunarea generală a Reuniunii, desfășurată în Bocșa-Montană, la propunerea despărțământului Ciacova, roagă Consistoriul să ia măsuri ca preoțimea parohială să-și facă datoria față de învățământul religios³². Adunarea generală din 29-30 august 1891, desfășurată la Biserica-Albă, propune să se facă o reprezentație la Dietă și la Ministerul de Culte și Instrucție Publică, care să ceară reducerea anilor de

²⁹ *Idem*, nr. 81, din 15/27 octombrie, p. 2-3.

³⁰ *Idem*, nr. 79, din 8/20 octombrie, p. 4.

³¹ V. Țircovnicu, *op.cit.*, p. 265.

³² „Luminătorul”, Timișoara, II, 1881, nr. 78, din 30 septembrie/12 octombrie, p. 3.

serviciu a învățătorilor, de la 40 la 30 de ani³³. Reuniunea se implica astfel într-o arie mai largă de probleme care priveau învățătorul român, de la condiția lui culturală, intelectuală și până la cea socială și materială.

Conform statutelor, limba oficială a Reuniunii era limba română, iar învățătorii au luptat pentru conservarea acestui drept. În anul 1892 s-a produs, însă, un incident regretabil. Adunarea generală a Reuniunii, convocată la Ciacova, a fost oprită de pretorul cercului Iuliu Somogyi, sub pretextul că nu i-a fost anunțată în limba maghiară și că nici el și nici alt angajat al preturii, nu cunosc limba română. Pretorul a cerut să i se trimită actele care permiteau desfășurarea adunării, traduse în limba maghiară. Conducerea Reuniunii a refuzat să folosească în agendele sale altă limbă decât cea română³⁴.

În anul 1893, conducerea Reuniunii a fost preluată de Ion Ionaș, asesor consistorial și referent al Senatului școlar³⁵. Fostul președinte, Ștefan Velovan, a trecut în același an în România, profesând la București, Câmpulung și Craiova³⁶, unde și-a încheiat îndelungata și prolifică carieră. Sub conducerea lui Ion Ionaș, s-a ridicat monumentul de mult proiectat, a lui C. D. Loga, din partea Reuniunii din Caransebeș, cu concursul Reuniunii surori din Dieceza Aradului și s-au organizat serbările adunării jubiliare³⁷.

Sărbătorirea a 25 de ani de la înființarea „Reuniunii învățătorilor români de la școlile greco-ortodoxe din dieceza Caransebeșului”, s-a desfășurat în zilele de 22 și 23 septembrie 1895. Jubileul a debutat cu slujba divină, după care lucrările adunării au fost deschise în sala hotelului „Pomul verde” din

³³ A.E.O.R.C., *Fond școlar*, IV, act 152/1891, nepaginat.

³⁴ V. Țircovnicu, *op.cit.*, p. 264.; *Almanah editat de Reuniunea învățătorilor...*, p. 55.

³⁵ *Almanah editat de Reuniunea învățătorilor...*, p. 56.

³⁶ V. Țircovnicu, *Organizatori ai învățământului și reprezentanți ai gândirii pedagogice. Ștefan Velovan*, în „Istoria învățământului din România”, volumul II, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1993, p. 451.

³⁷ *Almanah editat de Reuniunea învățătorilor...*, p. 57.

Caransebeș, de către președintele Ion Ionaș, care face un scurt istoric al vieții și activității Reuniunii. Secretarul general, Ioan Marcu, a citit, apoi, raportul general, care s-a extins asupra celor 25 de ani de activitate ai Reuniunii. Seara s-a încheiat cu concert și joc, după care a doua zi dimineața s-a dezvelit în cimitir, piatra cu cruce întru amintirea lui C. D. Loga. După amiaza a fost ales noul comitet și s-a hotărât locul următoarei adunări generale³⁸.

În anul jubiliar, fondul Reuniunii se ridica la 5.237 fl. 78 cr., depuși la mai multe institute de credit, dintre care două se aflau în comitatul Timiș: Institutul de economie „Timișana” și Casa de economie din Ciacova. La acești bani, se adăugau 9.851 fl. și 99 cr., care erau restante de la membrii Reuniunii. Averea efectivă, în bani, bibliotecă, mobilier, etc., ajungea la 6.000 de florini (12.000 de coroane).

Reuniunea număra în anul 1895, 391 de membri, dintre care: 240 ordinari, 68 fondatori, 72 ajutători, 11 onorari. Membrii Reuniunii erau repartizați pe categorii profesionale în felul următor: 5 profesori; 346 de învățători și învățătoare; 56 de preoți; 6 protopopi; 2 protosinceli-arhimandriți; un mitropolit; un episcop; 54 dregători; 29 proprietari-economi; 16 avocați; 9 negustori; 6 meșteri; 3 juriști; un inginer; un librar; 2 artiști; un officiant de bancă; un medic; un militar; 13 literați.

Între funcționarii Reuniunii, s-a numărat doar unul din comitatul Timiș: Aurel Drăgan din Ghilad, învățător și comisar școlar, iar apoi preot și administrator protopopesc. El a ocupat pe rând funcțiile de bibliotecar, vicepreședinte, casier. În anul 1895, Aurel Drăgan era casier, iar între membrii comitetului se aflau învățătorii timișeni Vasile Ciuta din Jebel și Ioan Biruescu din Ghilad. În anul jubiliar, președinții despărțămintelor timișene erau următorii: Vârșeț-administratorul protopopesc Mihai Juica, Buziaș-preotul George Lupșa, Ciacova-administratorul protopopesc Aurel Drăgan³⁹.

³⁸ „Controlă”, Timișoara, I, 1895, nr.43, din 26 septembrie, p. 2.

³⁹ *Almanah editat de Reuniunea învățătorilor...*, p. 57-62.

Dintre adunările generale, următoarele s-au desfășurat în localități din comitatul Timiș: VI. Buziaș, 1875; VII. Vârșeț, 1876; IX. Biserica-Albă, 1878; XIII. Ciacova, 1882; XVIII. Buziaș, 1887; XXII. Biserica-Albă, 1891; XXIII. Ciacova, 1892 (oprită)⁴⁰.

În anul 1897 se produc schimbări în conducerea Reuniunii, generate de decesul vicepreședintelui Martin Țapu, în locul căruia este ales învățătorul timișean Ioan Miclea din Voivodinț. Reuniunea își sporește numărul membrilor la 430, dintre care: 58 fondatori, 67 ajutători, 291 ordinari. Despărțământul Buziașului, condus acum de administratorul protopopesc Aurel Drăgan din Ghilad, număra 33 de membri. Despărțământul Ciacovei cuprindea 41 de membri și avea următorii funcționari: președinte, Ioan Pinciu-protopop; notar, Petru Bandu-învățător în Obad; casier, P. Ferencz-învățător în Petroman; bibliotecar, I. Gruescu-învățător în Ciacova. Despărțământul Vârșetului număra 44 de membri și avea următorii funcționari: președinte, Mihai Juica-administrator protopopesc; notar, Ioan Miclea-învățător în Voivodinț; casier, T. Lungu-învățător în Solcița; bibliotecar, Silvia Gheorgheviciu-învățătoare în Voivodinț. Între funcționarii despărțământului Vârșeț se afla și o femeie, lucru nemaiîntâlnit până atunci și care nu face decât să confirme că această profesie și implicit funcțiile în asociațiile învățătorești, nu mai erau rezervate exclusiv bărbaților.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, învățământul românesc bănățean urma o linie a modernismului și a unei noi mentalități pedagogice. Așa se explică de ce una din temele recomandate despărțământelor în anul 1897, a fost „Chestiunea pedepselor în școlile noastre”, care a fost motivată de faptul că împotriva unor învățători se făceau plângeri la forurile judecătorești, pentru că aplicau elevilor pedepse fizice.

În urma unor colecte în sânul Reuniunii, inaugurate încă din anul 1895, i s-a acordat un sprijin bănesc în valoare de 114 fl. și 10 cr. învățătorului Iuliu Vuia din Comloșul-Mare, în

⁴⁰ *Ibidem*, p. 79.

scopul editării „Istoriei școlii bănățene”⁴¹. Învățătorii care au efectuat aceste colecte în despărțăminte, au fost: Ioan Miclea la Vârșeț, Ioan Biruescu la Ciacova, Ioan Ciurciu la Buziaș⁴². Chiar dacă învățătorul comloșean făcea parte din altă reuniune și din altă dieceză, prin acest gest învățătorii din Dieceza Caransebeșului au manifestat un dublu spirit de solidaritate: profesională și națională.

Învățătorii au dobândit treptat un atașament deosebit față de asociația lor. Așa se explică faptul, că deși cheltuielile ocazionate de participarea la adunările generale erau suportate în mare parte de învățători, totuși ei au participat destul de regulat la ele, an de an. În anul 1897, comitetul Reuniunii a înaintat o rugare Consistoriului, ca toate comunele parohiale din dieceză, care nu plătesc încă învățătorilor diurnele și spesele de călătorie pentru adunările generale, să ia din bugetele de cult o sumă corespunzătoare pentru acest scop.

În anul 1897, averea Reuniunii se ridica la 16.720 fl. și 13 cr., la care se adăuga fundația „Ștefan Antonescu”, în sumă de 1.150 fl. și 74 cr. Biblioteca Reuniunii s-a înmulțit prin cărțile donate de fostul președinte Ștefan Antonescu și prin cărți cumpărate, numărând la sfârșitul anului, 237 de volume, în valoare de 637 fl. 78 cr.⁴³

Un om cu o statură marcantă în peisajul învățământului românesc timișean și al Reuniunii din Dieceza Caransebeșului, a fost Aurel Drăgan din Ghilad. Învățător distins, în anul 1888 s-a hirotonit ca preot pentru o parohie din Ghilad și a îndeplinit ulterior funcția de administrator protopopesc, atât la Ciacova, cât și la Buziaș⁴⁴. A făcut parte din comitetul de conducere a Reuniunii învățătoresți și a condus despărțămintele Ciacova și Buziaș. În anul 1898, la 24 ianuarie, a avut loc adunarea de

⁴¹ I. Velcean, *Almanahul învățătorului român pe anul școlar 1898-1899*, Edit. Autorului, Reșița-Montană-Caransebeș, 1898, p. 101-105.

⁴² „Controlă”, I, 1895, nr.60, din 24 noiembrie, p. 2.

⁴³ I. Velcean, *op.cit.*, p. 105-107.

⁴⁴ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond cronici parohiale*, dosar Ciacova, nepaginat..

constituire a despărțământului Buziaș al asociației învățătoresți. Aurel Drăgan, care era atunci administrator protopopesc la Buziaș, a recomandat ca în locul lui să se aleagă un membru ordinar ca președinte. El invoca hotărârea adunării generale de la Lugoj, din 1897, care stabilise ca preoții să nu mai fie aleși ca funcționari, într-o asociație care era a învățătorilor. Respectul de care se bucura, precum și deosebitele calități de organizator cu care era înzestrat, au determinat adunarea să-l aleagă cu aclamare tot pe Aurel Drăgan ca președinte. Notar a fost ales Ion Folea, casier, Grigoriu Paliciu, bibliotecar, Ioan Ciurciu⁴⁵.

În întreaga sa existență, Reuniunea a rezonat cu promptitudine la doleanțele învățătorilor, fiind consecvent preocupată de ameliorarea stării materiale precum și a condiției sociale, ale acestei categorii profesionale. Prezidiul Reuniunii, din însărcinarea adunării generale desfășurată între 21-22 septembrie 1987 în Lugoj și în conformitate cu decizia comitetului întrunit la Jebel, în 18/30 octombrie 1898, a înaintat un memoriu către Consistoriul Diecezan din Caransebeș, datat cu 27 aprilie 1899. Se cereau următoarele:

1. Sistarea formulei concursului care cerea candidatului la un post învățătoresc, să se prezinte în biserică pentru a-și arăta dexteritatea în muzica religioasă;
2. Dacă ameliorarea stării materiale nu se poate face în alt mod, măcar să se normeze taxe corespunzătoare pentru prestațiile învățătorilor la înmormântări, cununii, parastase și alte activități care reclamă cooperarea învățătorului;
3. Salariul învățătoresc să se achite regulat și anticipat din partea comunelor bisericesti și pentru control să se introducă conspecte lunare;
4. Să se reformeze instituția comisariatului școlar, denuindu-se doi comisari stabili, dintre învățătorii pensionari sau alte persoane care au servit cel puțin cinci ani ca învățători elementari⁴⁶.

⁴⁵ „Controla”, IV, 1898, nr.6, din 17 ianuarie, p. 1.

⁴⁶ A.E.O.R.C., *Fond școlar*, IV, act 107/1899, nepaginat.

Aceste cereri erau pertinente și nu se refereau exclusiv la ameliorarea condiției materiale a învățătorilor, ci și la ameliorarea calității învățământului. Avansul în maturitate al asociației învățătorilor, spre sfârșitul veacului al XIX-lea, reflectă în esență adâncirea conștiinței acestei categorii profesionale. Învățătorii acceptă și înțeleg tutela administrativă a bisericii ca o condiție a existenței unui învățământ național, dar își revendică tot mai mult independența în problemele pedagogice, de formare și afirmare profesională.

Contribuția tiparului diecezan din Caransebeș la progresul culturii românești din Banat

Prof. Constantin Brătescu*

Întreaga evoluție a societății românești din Transilvania și Banat din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost influențată de ideile pașoptiștilor, cei care au definit națiunea română ca națiune proprie și și-au propus s-o conserve prin «*unirea și consolidarea tuturor puterilor sale în sine, pentru sine, spre un scop comun tuturor.*»¹

Din această pleiadă de gânditori a făcut parte și episcopul Ioan Popasu al Caransebeșului din perioada 1865-1889. Încă din perioada sa brașoveană întinsă pe parcursul a 28 de ani, unde a îndeplinit funcția de protopresbiter, a putut constata care sunt nevoile imediate ale neamului său, atât în plan economic cât și spiritual, cultural și național, și în consecință a creat instituții durabile.

Privitor la viitorul națiunii române, în 10 aprilie 1850 protopopul Ioan Popasu afirma următoarele:

«Singura garanție a tuturor drepturilor naționale sunt și vor fi bărbații națiunii române, credincioși, desăvârșiți prin școli și înzestrați cu științe solide, care numai în școli se pot forma de către națiune după lipsele ei.»²

* Istoricul Constantin Brătescu este fostul director al Arhivelor Naționale Caraș-Severin.

¹ Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat. Secolul al XIX-lea*, Edit. Banatica, Reșița, Presa universitară clujeană, 1997, p. 134.

² Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov*, Brașov, Tipografia Ciurcu et Comp., 1902, p. 46-47.

Cele afirmate mai sus i-au devenit crez și a militat după așezarea în scaunul de vlădică la Caransebeș pentru a crea acele instituții de care românii bănățeni aveau mai multă nevoie, dezvăluind un providențial simț subliniat peste decenii și de către profesorul dr. Petru Rezuș într-un articol omagial.³

Mutând secția română a Școlii clericale de la Vârșeț la Caransebeș în toamna anului 1865, pe care treptat a ridicat-o la rangul de institut teologic cu o durată de 4 ani, creând în 1876 Institutul pedagogic diecezan care pregătea învățători pentru școlile primare de pe raza eparhiei, institut la care a adus profesori cu o înaltă pregătire universitară, a creat baza de cadre pentru sfintele altare și școli. Pregătirea primită în aceste institute, cu nimic mai prejos decât în alte școli de rang preuniversitar și chiar universitar, a permis crearea acelei pătri de intelectuali din lumea satului implicate în proiecte culturale și naționale.

Pe umerii energicului episcop al Caransebeșului apăseau probleme dintre cele mai grele. Despărțirea de biserica ortodoxă sârbă se înfăptuia cu greutate și din lipsa oamenilor de valoare care să-i apere pe românii ortodocși cu ocazia împărțirii bunurilor comune. Pregătirea personalului de cult și a învățătorilor nu se afla la înălțimea exigențelor impuse de către acesta. Spiritul de asociere în plan profesional și cultural-artistic era ca și inexistent.

Școala primară românească se confrunta și cu o acută lipsă de manuale școlare de bună calitate corespunzător celor utilizate și în școli din centrul Europei, unde și metodele de predare evoluaseră, înregistrând rezultate notabile.

Lipseau bibliotecile atât de necesare școlilor de toate gradele, iar cele particulare răspundeau doar cerințelor celor care le creaseră.

Relațiile cu protopopii tractuali erau greoaie, iar ordinele circulare care trebuiau aplicate de către aceștia, apoi de către preoți și învățătorii confesionali se multiplicau cu greutate și apoi se transcriau în registrele de circulare introduse în fiecare parohie.

³ Petru Rezuș, *Vlădica Ioan Popasu în Altarul Banatului* (Caransebeș), an I, nr.5-6, mai-iunie 1944, p. 236.

Erau greutăți inerente începutului de drum într-o episcopie săracă și ele trebuiau abordate gradual și rezolvate și în funcție de potențialul financiar dintr-un anume moment dat.

Pe fondul desprinderii treptate de vechea stăpânire bisericească, prea puțin interesată de progresul cultural al românilor bănățeni, episcopul Ioan Popasu va îmbrățișa orice inițiativă benefică venită din partea puținilor cărturari români bănățeni.

În toamna anului 1865 Nicolae Tincu-Velia, fost profesor la școala clericală din Vârșeț și protopresbiter al tractului Vârșeț numit în aceeași perioadă, a dat la iveală o importantă lucrare cu valoare istorică privitoare la Banat intitulată « *Istoria bisericească-politico-națională a Românilor peste tot* ». Considerând-o de mare interes pentru românii bănățeni episcopul Ioan Popasu prin circulara sa din 24 noiembrie 1865 a recomandat-o cu căldură atât preoților cât și învățătorilor și altor cărturari:

“Istoria este cartea vieții, Biserica, Națiunea, țara ce are Istoria are și viața, iar deacă nu are Istorie n-are viață, n-are carte, n-are parte. Istoria este chivotul cel (de) aur în care se păstrează drepturile unei Biserici, națiuni, țări.

Cu durere trebuie să mărturisesc că biserica noastră română dreptmăritoare și dulcea noastră națiune până astăzi n-are istoria scrisă cu deplinătate.”

Pornind de la această lipsă recomanda cumpărarea cărții lui Nicolae Tincu-Velia,

“fiul cel ales al episcopiei noastre, bărbatul cel binemeritat de Biserică și națiune...”⁴

Românii bănățeni resimțeau și lipsa unor publicații de largă circulație, iar în momentul apariției gazetei *Albina* în primăvara anului 1866 același episcop o recomanda tuturor proto-

⁴ Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, fond *Oficiul parohial ortodox român Măru*, reg. 2/1865, f. 4.

popilor, preoților și învățătorilor, subliniind că aceasta era o gazetă română bănățeană,

„sprijinită și fundată de bărbații cei mai bine merițiți, recunoscători de buni voitori ai neamului nostru, de membrii strălucitei familii Mocioni.”⁵

Gazeta apărea la Viena, locul unde putea fi abonată.

Mitropolia ortodoxă română din Transilvania dădea la iveală în fiecare an prin grija mitropolitului Andrei Șaguna un calendar tipărit în tipografia arhidiecezană din Sibiu, în care se publicau șematismele Bisericii ortodoxe române din Transilvania și Banat, dar și sfaturi utile pentru cultivarea pământului. Se adresau îndeosebi păturii țărănești dar și intelectualilor români. Recomandând calendarul pe anul 1868 episcopul caransebeșan sublinia că publică

„tot lucruri care ne interesează foarte mult, iar sărbătorile noastre dreptmăritoare sunt puse întrânsul cu toată scumpătatea.”⁶

Foarte importantă este circulara din 14 mai 1870 a Episcopiei Caransebeșului, semnată de către profesorul Mihail Velceanu din însărcinarea lui Ioan Popasu, prin care se făcea cunoscut preoților și învățătorilor de pe raza eparhiei că Athanasie M. Marienescu (1830-1914), asesor la tribunalul din Oravița, solicita sprijin pentru culegerea datinilor străvechi, creștine și păgâne, pe care să le publice într-un volum,

”a cărui lipsă s-a simțit de mult la noi creștinii, atât din punct de vedere al istoriei cât și al literaturii noastre naționale române...”

⁵ *Ibidem*, fond Oficiul parohial ortodox român Văliug, reg. 1/1851, f. 140-141.

⁶ *Ibidem*, f. 158.

Documentul mai precizează că

„...afară de principele Demetriu Cantemir și nemuritorul Bojinca, ai noștri au părăsit cu totul acest domeniu al unei părți însemnate ale vieții noastre naționale.”⁷

Remarcăm și faptul că urmare acestui îndemn istoric și folcloristul Athanasie M. Marienescu a primit de la învățători din părțile Oraviței balade și alte producții folclorice, pe care le-a publicat mai întâi în *Familia* lui Iosif Vulcan.⁸

Printre teologii bănățeni care au activat la Institutul teologic din Caransebeș în primul deceniu de la crearea sa a fost și Mihai Velceanu (1815-1883), parohul Dognecei. Cu studii solide și cunoscător al mai multor limbi, printre care și latina, a fost-pentru acele vremuri- destul de activ pe tărâm literar. A activat timp de trei ani, până în 1870, ca profesor la sus amintitul institut.⁹

Printre scrierile sale s-a înscris și „*Numa Popmpiliu* », pregătită pentru tipar încă din anul 1871, scriere susținută financiar și de către Episcopia Caransebeșului. Recomandată spre achiziționare protopresbiterilor din eparhie în 12 iulie 1871, episcopul Ioan Popasu amintea de „*lipsa cea mare de atari cărți*.”¹⁰

În pofida multor opreliști cartea românească se difuza în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în întreg spațiul locuit de români, chiar dacă nu satisfacea cerințele doritorilor. Multe dintre cărțile și manualele tipărite în centre din regatul român s-au difuzat și în Transilvania și Banat.

⁷ *Ibidem*, fond *Oficiul parohial ortodox român Duleu*, reg. 1/1861, f. 21. (Vezi: I.D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Edit. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, p. 909-910.

⁸ „Familia”, an VIII, nr. 29, 16/28 iulie 1872, p. 339-341.

⁹ Vasile Petrica, *Institutul teologic diecezan ortodox român Caransebeș (1865-1927)*, Edit. Episcopiei Caransebeșului, 2005, p. 284 și următoarele.

¹⁰ Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, fond *Oficiul parohial ortodox roman Duleu*, reg. 1/1861, f. 33-34.

O carte pe care episcopul Ioan Popasu a considerat-o utilă se intitula „*Pomologia*” și avea ca autor pe profesorul buzoian Ioan Hențescu de la Seminarul teologic din Buzău. Tipărită la București în anul 1871 era recomandată preoților, învățătorilor și cărturarilor din eparhie

„iubitori de înaintare în toate ramurile economiei și aceasta cu atât mai vârtos căci de o parte cultura pomilor la noi este izvor de venit însemnat, eară pe de altă parte sunt foarte rare la noi cărțile prin care se dă o învățătură rațională preste tot în economia așa îndeosebi în ramura culturii pomilor.”

Cartea se putea procura din Sibiu.¹¹

X

Cele câteva circulare ale episcopului Ioan Popasu, alese dintre multe altele asemănătoare, dovedeau că românii nu aveau încă o istorie „*scrisă cu deplinătate*”, că lipseau gazetele românești atât de utile, că zestrea folclorică și etnografică nu era valorificată suficient și că în general se simțea o acută lipsă de carte românească, gol care trebuia umplut cât mai repede în Banatul istoric în condițiile cu totul speciale ale evoluției sociale, naționale și culturale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Crearea celor două institute diecezane de învățământ teologic (1865) respectiv pedagogic (1876), utilizarea unor cadre didactice formate la universități prestigioase din Europa, care au adus un suflu nou în munca la catedră, generând crearea unor societăți de lectură ale studenților teologi și pedagogi, acestora adăugându-li-se și reuniunea învățătorilor români ortodocși (1869), cu extindere pe întregul teritoriu al eparhiei și cu o remarcabilă activitate profesională și culturală, au generat pretenții

¹¹ *Ibidem*, fond *Oficiul parohial ortodox român Văliug*, reg. 1/1851, f. 212.

pe palierul cunoașterii, care nu puteau fi rezolvate decât prin înființarea unei tipografii proprii.

Amintim că la Sibiu a fost înființată tipografia arhiepiscopală în 27 august 1850, iar la Arad în anul 1879 din fondurile proprii ale episcopului Ioan Mețianu.

În anul 1884 cu ocazia sinodului eparhial din 18 aprilie st. v. istoricul Petru Proșteanu – viitor membru corespondent al Academiei Române a vorbit despre necesitatea unei tipografii la centrul eparhial din Caransebeș. Un an mai târziu cu ocazia întrunirii sinodului eparhial în 14 aprilie st.v. consistoriul diecezan își afirma dorința fermă de a înființa cât mai curând o tipografie diecezană.¹²

Găsindu-se resursele financiare și antrenând cunoscători și specialiști în construcții și arta tipografică, în perioada 1884-1885 au fost înălțate clădirile necesare, s-au adus mașinile tipografice și s-a angajat personalul necesar tipografiei, conducerea acesteia fiind încredințată tipografului vienez Eduard Haustein. Aducerea la Caransebeș fie și pentru o perioadă limitată a maestrului tipograf vienez a fost facilitată de către chimistul Nicolae Teclu și medicul Constantin Popasu, acesta din urmă nepot al episcopului caransebeșan.

Inaugurarea tipografiei diecezane a avut loc în 2/14 decembrie 1885, zi foarte importantă pentru viitorul culturii române ce va fi promovată în Banat.

Primul document tipărit a fost circulara episcopului Ioan Popasu adresată clerului, organismelor bisericești, profesorilor, învățătorilor dar și evlavioșilor creștini din dieceza Caransebeșului emisă în 30 noiembrie 1885, în care subliniază că

„una dintre trebuințele acele mai adânc și de mult simțite ale clerului, învățătorimei și ale poporului diecezei noastre a Caransebeșului a fost înființarea unei tipografii și librării diecezane.”

¹² Petru Călin, *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș. 1885-1918*, vol. I, Edit. Banatica, Reșița, 1996, p. 18.

Amintește că sinodul din acel an

„a votat spesele recerute la înființarea acestor stabilimente, fiind pătruns de convingerea că aceste stabilimente sunt unele dintre mijloacele cele mai puternice spre a răspândi științele și prin dănsule cultura, luminarea, religiozitatea și moralitatea la toți fiii diecezei.”¹³

Totodată circulara mai amintea și de apariția „*unei foi bisericești, școlare, economice și literare*” la începutul anului 1886, primul număr din *Foaia diecezană* apărând în 5/17 ianuarie, moment de mare bucurie la reședința episcopală din Caransebeș dar și de referință pentru rolul jucat de aceasta mai ales în plan bisericesc, școlar și cultural între ianuarie 1886-mai 1949.¹⁴

La data înființării tipografiei diecezane în învățământul primar confesional român ortodox din Banat se constata o mare lipsă de manuale școlare de bună calitate la cele mai multe dintre obiectele de învățământ. Inspectorii școlari comitatensi fuseseră instruiți să urmărească dacă învățătorii utilizează manuale interzise de către Ministerul Instrucțiunii Publice din Budapesta, fie ele tipărite în Transilvania și Banat fie în regatul român. Cu insistență erau controlate și interzise manualele de istorie, geografie și de limba română, apoi antologiile de cântece naționale, considerate dăunătoare ideii de stat maghiar.¹⁵

Printre primele manuale tipărite în tipografia diecezană a fost-de loc întâmplător- *Gramatica română* a profesorului Vasile Mândreanu, ediția a III-a, prima ediție apărând la Lugoj în anul 1882. Acest manual era preferat de către profesori, învățători și

¹³ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească din Banatul de sud și contribuția sa la făurirea României Mari (1867-1919)*, Edit. Dalami, Caransebeș, 2007, p. 82-83.

¹⁴ Petru Călin, *op. cit.* p. 23.

¹⁵ Constantin Brătescu, *op. cit.*, p. 84, 91, 92, 107 ș.a.

elevi pentru claritatea noțiunilor predate și se bucura de o largă răspândire în epocă.¹⁶

În anul 1885 Comunitatea de Avere din Caransebeș a donat școlii confesionale gr. or. Române din Caransebeș prin vicecolonelul Iosif Seracin, președintele comitetului parohial, 15 manuale de gramatică ale profesorului Mândreanu, care în anul 1884 a plecat să profeseze în România.¹⁷

Și tot în 1886 profesorul Benedict Szöreny de la școlile civile de băieți și de fete (n.n. gimnaziul inferior) a tipărit *Geografia comitatului Caraș-Severin*, ca manual pentru clasele a III-a de la școlile primare,¹⁸ care în anul 1904 va fi reeditată. Același profesor, pe baza planului Ministerului Instrucțiunii Publice din Budapesta va tipări în anul 1893 în aceeași tipografie un manual de geografie.¹⁹

Harnicul profesor, folclorist și editor Enea Hodoș (1858-1945), care a activat în Caransebeș la cele două institute diecezane între 1889 și 1905, a dat la iveală manuale atât pentru cursul primar cât și pentru institutele pedagogice, școlile medii și civile pe care le-a tipărit între 1893 și 1902.

Manualul de istoria literaturii române, publicat mai întâi în gazeta *Foaia diecezană* în anii 1892-1893, printre primele de acest fel concepute la vest de Carpați pe baza unei bibliografii nu tocmai facile, a cunoscut patru ediții, dovadă al interesului stârmit în rândul profesorilor și elevilor. Pentru acest manual a primit aprecieri din partea multor personalități ale vremii printre care și Nicolae Iorga.²⁰ Este autorul *Întâiei cărți de scriere și citire* apărută în anul 1894 și aceasta cunoscând mai multe ediții. În anul 1900 va da la iveală *Manualul de limba română* (gramatică și carte de scriere) pentru elevii institutelor pedagogice, școlilor

¹⁶ Constantin Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Edit. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1995, p. 137.

¹⁷ Constantin Brătescu, *Biserica strămoșească...*, p. 81-82.

¹⁸ Petru Călin, *op. cit.*, p. 85.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vasile Petrica, *op. cit.*, p. 209.

medii și școlilor civile, completat în anul 1902 cu un alt manual cu același titlu, dar care trata stilistica și poetica.

În școlile românești predarea religiei ocupa un rol important. Dr. Petru Barbu, profesor și multă vreme redactor al *Foii diecezane*, a dat la iveală între 1893-1918 mai multe ediții ale manualelor sale de religie și de istoria bisericii creștine ortodoxe, concepute pentru elevii școlilor primare și medii. Ca profesor a aplicat cu succes principiile pedagogice moderne ale lui Herbart preluate de la profesorul de pedagogie Ștefan Velovan, un adept al acestui curent pedagogic pe care l-a promovat încă din anul 1877, primul său an de activitate la Institutul pedagogic diecezan din Caransebeș. Manualele sale de religie au cunoscut o mare răspândire, aducându-i notorietatea în domeniu.

Pe un alt plan, mult superior, se vor înscrie operele teologice ale dr. Iosif Iuliu Olariu, profesor din anul 1885 și director din 1888 până în 1920 al Institutului teologic diecezan din Caransebeș, cu excepția anului școlar 1917-1918, când a fost transferat la Arad. Scrierile sale bazate pe o bibliografie riguros selectată s-au adresat deopotrivă studenților teologi dar și cadrelor universitare. Lucrările sale, care au fost tipărite între 1891-1913 au fost dedicate explicării cărților Testamentului Vechi și Nou, acestora adăugându-se *Manualul de teologie dogmatică ortodoxă* apărut în 1907 și *Manualul exegetic la Sânta Scriptură a Testamentului Nou* (două volume), tipărite în 1894 și respectiv 1897. Învățământul teologic din Patriarhia Română a utilizat cărțile dr. Iosif Iuliu Olariu până în zilele noastre.²¹ Prin scrierile sale dedicate tuturor disciplinelor teologice se înscrie în galeria marilor teologi români ortodocși din toate timpurile²².

²¹ *Ibidem*, p. 306.

²² Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Edit. Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, p. 310.

Tipografia diecezană din Caransebeș a devenit din ce în ce mai cunoscută în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele două din secolul următor. Valoroase cărți de istorie bisericească privindu-i pe românii ardeleni și bănățeni au fost tipărite aici, crescându-i prestigiul.

George Bogdan Duică (1866-1934) a tipărit în anul 1896 lucrarea sa intitulată *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*.

După scurgerea a zece ani de la dureroasa despărțire de episcopul Ioan Popasu dr. Iosif Traian Badescu îi va dedica broșura *Biografia primului episcop al reînființatei dieceze gr. or. Române a Caransebeșului-Ioan Popasu*, subliniindu-i meritele nepieritoare în domeniul bisericesc, școlar și cultural din Banatul istoric din perioada păstoririi sale întinsă între anii 1865-1889.

Preocupări similare a avut și protopopul dr. George Popovici al Lugojului (1862-1927), care a tipărit la Caransebeș în 1901 cartea intitulată *Unirea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică*, în care a accentuat că nu convingerile religioase au stat la baza actului unirii cu Roma, ci mai degrabă nevoile imediate ale preoților.²³

Între foarte valoroasele lucrări și de istorie bisericească se înscrie *Monografia orașului Caransebeș* de Andrei Ghidiu și Iosif Bălan, în care prezentarea vieții bisericești ortodoxe din acest oraș ocupă un loc important prin menționarea vechilor lăcașuri de cult, înșiruirea episcopilor, protopopilor și preoților din oraș, reînființarea în 1865 a episcopiei ortodoxe române, prin prezentarea principalelor instituții școlare diecezane și a cadrelor didactice care au predat și au desfășurat o activitate notabilă în plan cultural și științific, cu distincție pentru Filaret Musta, Vasile Mândreanu, Ioan Pinciu, dr. George Popovici, Ștefan Velovan, Patriciu Drăgălina, dr. Ioan Paul, Iosif Bălan, Vasile Goldiș, Antoniu Sequens și Enea Hodoș.²⁴

²³ Petru Călin, *op. cit.*, p. 81.

²⁴ Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Tiparul Tipografiei și librăriei diecezane, Caransebeș, 1909.

Istoricul bănăţean I. D. Suciu a considerat această monografie un preţios izvor pentru istoria bisericească din Banat, afirmaţie întărită şi de către alţi istorici.²⁵ Prin această lucrare pentru prima dată oraşul Caransebeş este prezentat prin prisma rolului jucat în viaţa spirituală culturală şi şcolară din Banat, loc de formare a unei generaţii de intelectuali români de elită.

În categoria monografiilor tipărite în Caransebeş se înscriseră şi *Topografia satului şi hotarului Maidan* de Sofronie Liuba şi Aureliu Iana, apărută în anul 1895, căreia i s-a adăugat un studiu despre celţi şi nume de localităţi al lui Athanasie M. Marienescu, membru al Academiei Române din anul 1881.

Înfiinţarea librăriei diecezane la începutul anului 1886 a creat posibilitatea procurării unor cărţi din domenii diferite, preponderente fiind cărţile de literatură tipărite în ţară. *Foaia diecezană* făcea cunoscut destul de des catalogul cărţilor din librărie şi preţul acestora.

Însă pentru cei mai mulţi, doritori de carte românească de valoare, preţurile nu erau dintre cele mai îmbietoare.

Cel care va găsi o metodă eficace de a populariza literatura română, îndeosebi poezia aflată în plin proces de afirmare, a fost Enea Hodoş, care în anul 1897 a iniţiat şi a răspuns de tipărirea şi difuzarea cărţilor din colecţia *Biblioteca Noastră*. Într-un format pe care l-am putea cataloga de buzunar, şi la un preţ convenabil a tipărit 46 numere între 1897-1902. Reputatul cercetător Petru Călin, analizând cărţile din această colecţie, a stabilit că a cuprins 11 cărţi de literatură cultă, 4 cărţi de literatură populară, 7 cărţi de istorie ş.a.

Un loc deosebit l-au ocupat acele părţi alese din operele lui Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Ion Creangă, Ioan Slavici, Alexandru Vlahuţă, Alexandru Odobescu şi George Coşbuc. Prin efortul neobositului editor Enea Hodoş Caransebeşul a fost primul oraş de la vest de Carpaţi unde s-au tipărit poezii alese din creaţia eminesciană sub titlul *Câteva poezii* în anul 1901,

²⁵ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Edit. Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1977, p. 69.

asemenea și din scrierile lui George Coșbuc în anul 1897, despre care același Petru Călin menționează că însuși poetul năsăudean s-a îngrijit de alcătuirea volumului.²⁶

Prin intermediul tiparului diecezan Caransebeșul a adus o contribuție însemnată la valorificarea tezaurului folcloric din Banat prin câțiva folcloriști de seamă precum Athanasie M. Marienescu, Enea Hodoș, Avram Corcea, Dimitrie Cioloca și George Cătană, amintindu-i doar pe cei ce s-au afirmat înainte de Marea Unire.

Athanasie M. Marienescu a publicat folclor în *Foaia diecezană* și *Calendarul Românilor*.

Cel care va așeza folclorul literar din Banat pe noi temeuri, transformându-l într-o adevărată știință prin riguroasa grupare tematică a textelor, a fost Enea Hodoș, care în 1892 a publicat „*Poezii populare din Banat*”, culegere de referință, analizată și elogiată în epocă. Același folclorist va publica în anul 1898 două culegeri intitulate: « *Cântece bănățene* » și „*Cântece cătânești*”, ambele în valoroasa sa colecție *Biblioteca Noastră*. În anul 1901 va da la iveală „*Literatura populară*”, o antologie în care a selectat din textele publicate fie de sine, fie de Vasile Alecsandri, Jarnik-Bârseanu, G. D. Teodorescu, Simion Florea Marian, Anton Pann ș.a.

În primul rând activitatea de folclorist într-o provincie cu mari resurse care așteptau să fie publicate dar și activitatea sa de dascăl implicat în elaborarea unor manuale de istoria literaturii române, foarte solicitate în epocă, au determinat Academia Română ca să-l primească printre membrii săi corespondenți în ședința din 23 martie 1904. Va părăsi Caransebeșul în noiembrie 1905 și se va stabili la Sibiu. Va duce cu sine și va preda ASTREI spre publicare culegerea intitulată *Poezii populare din Banat*, apărută în anul 1906 în colecția *Biblioteca populară a „Asociațiunii”*.

²⁶ Petru Călin, *op.cit.*, p. 48.

Analizându-i manuscrisul „*Balade populare*” Andrei Bârseanu remarcă în raportul secțiunii literare a ASTREI pe anul 1904-1905 că autorul era

„*unul dintre folkloriștii noștri cei mai conștiincioși și pricepuți. Colecțiunile d-sale se disting prin fidelitatea lor, dar totodată și prin bunul simț cu care sunt făcute.*”²⁷

Folclor vor tipări la Caransebeș și Avram Corcea („*Balade populare*”, 1899) și profesorul Dimitrie Cioloca („*Cântece de război*”), două volume publicate în anii 1915-1916, având ca izvoare textele primite de la soldați români bănățeni și bucovineni aflați pe diferite fronturi în timpul primei mari conflagrații mondiale. Și acestea au avut mare căutare în epocă, mesajele transmise fiind identice cu drama tuturor românilor aflați sub stăpânire străină, chiar dacă acestea nu erau declarate în mod răspicat.

Calendarul Românelui, despre care s-a scris că era citit în cele mai multe case de români din Banatul istoric, gândit de către episcopul Ioan Popasu și redactat timp de peste trei decenii de către dr. Iosif Traian Badescu, a întregit opera de culturalizare și de sensibilizare a conștiinței de neam prin publicarea unor texte alese cu grijă din creațiile marilor scriitori români, dar și ale celor bănățeni, folclorului acordându-i-se o atenție deosebită. Istoria neamului are locul său privilegiat prin scrierile lui Patriciu Drăgălina, dar mai ales prin medalioanele unor personalități cu mari merite în istoria provinciei. Nu trebuie neglijat faptul că generalul Traian Doda, pașoptistul Eftimie Murgu, Aurel C. Popovici sau membrii familiei Mocioni nu aparțin doar Banatului ci însăși istoriei întregului neam românesc.

Calendarele intrau adeseori sub lupa unor analize comparative din punctul de vedere al calității și utilității. În 1909 *Calendarul Românelui* apărut pentru acel an ocupa primul loc

²⁷ Constantin Brătescu, *Profesorul și folcloristul Enea Hodoș (1858-1945)*, în *Suflet nou* (supliment istoric), an XI, nr. 23, decembrie 2015, p. 29-30.

printre calendarele apărute la vest de Carpați, alături de *Calendarul Minervei*, la care colaboraseră I. L. Caragiale, Al. Vlahuță, Ioan Slavici, George Coșbuc, Octavian Goga, Mihail Sadoveanu ș.a.²⁸

În calendarul caransebeșan au publicat Mihail Sadoveanu, Athanasie M. Marienescu, Petre Dulfu, dar și folcloristul George Cătană cu o nouă variantă a baladei “*Iovan Iorgovan*.” Se remarcă faptul că acesta publicase anterior în revista *Luceafărul* o variantă interesantă a „*Mioriței*.”²⁹

Doi profesori ai Institutului pedagogic diecezan din Caransebeș s-au aplecat asupra vieții unor personalități politice și militare din Transilvania dar și asupra istoriei Banatului de sud, cunoscut și sub denumirea de Banatul grăniceresc. Profesorul Iosif Bălan, poliglot recunoscut și cercetător în arhivele vieneze a redactat și publicat în anul 1897 lucrarea “*Iancu de Huniad*” în colecția *Biblioteca Noastră*.

În aceeași colecție vor fi tipărite cele trei volume “*Din Istoria Banatului Severin*”, carte de mare interes și astăzi a profesorului Patriciu Drăgălina, apărute în anii 1899, 1900 și 1902. Cu cel de al treilea volum al istoriei lui Patriciu Drăgălina se încheie bogata colecție “*Biblioteca Noastră*” a profesorului Enea Hodoș.

În ceea ce privește istoria învățământului primar confesional din perioada de păstorire a episcopului Ioan Popasu, tipografia diecezană a scos două valoroase cărți, ambele aparținând învățătorului lugojan Gheorghe Joandrea, care a valorificat zestrea documentară avută la îndemână. Prima dintre ele se intitulează „*Conferințele învățătoarești introduse de episcopul Ioan Popasu (1866-1876)*”, apărută în anul 1912 și redă efortul episcopului și al colaboratorilor săi de a implementa o nouă metodă de perfecționare colectivă și individuală a învățătorilor prin intermediul unor conferințe, organizate pe durata a trei zile și conduse de către comisari școlari aleși dintre

²⁸ „Foaia diecezană”, an XXII, nr. 3, p. 5.

²⁹ *Ibidem*.

cei mai bine pregătiți învățători, unde s-au dezbătut diverse obiecte de învățământ. Obiectul de studiu central a fost gramatica limbii române și a fost dezbătut pe baza unei instrucțiuni metodice întocmite de însuși episcopul diecezan. Aceasta a fost dezbătută în anii 1868, 1869 și 1870.

Într-o circulară a sa din 14 iulie 1870 făcea cunoscut scopul dezbaterii în continuare despre studiul gramaticii limbii materne,

„ca una dintre învățăturile cele de căpetenie și mai grele, care trebuie înțeleasă bine și întipărită adânc în minte prin deasă repetiție.”³⁰

Conferințele învățătoresți au crescut în calitate după înființarea Institutului pedagogic diecezan în anul 1876 și așezarea la Caransebeș a doi excelenți pedagogi, cu studii de specialitate la Viena și Gotha: Ștefan Velovan și Patriciu Drăgălina, ambii bursieri ai episcopului Ioan Popasu.

Ștefan Velovan (1852-1932), care a condus acest institut între 1877-1893, urmând apoi o carieră didactică de excepție mai ales la Craiova, a elaborat pentru conferințele învățătoresți trei instrucțiuni metodice, pe care le-a tipărit la tipografia diecezană. Ele au fost dedicate științelor naturii, fizicii și geometriei. Instrucțiunile metodice ale acestui reputat pedagog, creator al curentului pedagogic numit „velovanism postherbartian” , au fost tipărite în anii 1888, 1894 și 1895.³¹

Cea de-a doua carte a învățătorului Gheorghe Joandrea se intitulează „*Primii șase ani din trecutul Reuniunii noastre învățătoresți din 1869-1874*” și a fost publicată în anul 1910. Cartea evidențiază rolul major al episcopului Ioan Popasu în crearea acesteia pe baze de statute, cu reglementări speciale pentru membrii săi, care- pe lângă învățătorii români de la școlile

³⁰ Constantin Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană...*, p. 77.

³¹ Ibidem, *Ștefan Velovan. Pedagog și filozof român (1952-1932)*, Edit. Ionescu, Caransebeș, 2000.

primare din eparhie-primea în rândurile sale demnitari bisericești, avocați, profesori dar și comercianți și meseriași, dornici de a contribui la progresul școlii românești din Banat.

Chiar dacă primii ani au fost șovăielnici, situație bine-cunoscută de către episcop, acesta a participat adeseori la lucrările adunărilor generale programate în fiecare an în altă localitate mai importantă din eparhie. În anul 1872 a condus adunarea generală desfășurată la Bocșa-Montană, unde

„luă parte activă în toate afacerile adunării și prin sfaturile sale părintești dădu directivă în toate chestiunile mai însemnate.”³²

Nefiind considerată o preocupare marginală, având în vedere și situația reală sanitară din provincie, igiena ca atitudine socială a fost prezentă între realizările tipografice caransebeșene prin scrierile medicilor Em. Elefterescu, care în anul 1892 a tipărit lucrarea *„Igiena poporală”*, an în care și medicul Leo Mureșan (1846-1894), primul medic român din Caransebeș, profesor la cele două institute diecezane, a tipărit *„Higiena română”*, un excelent îndrumar adresat preoților, învățătorilor și părinților. În cele trei părți ale cărții s-a ocupat de igiena sugarului, igiena școlarului, bolie specifice acestora și sfaturile privitoare la locuință și spațiul din jurul acesteia.³³

Ca și cele două lucrări menționate mai sus și manualul intitulat *„Elemente de teoria muzicii”* al profesorului Antoniu Sequens (1865-1938) de la același institut diecezan, apărut în anii 1906 respectiv 1913, s-a înscris ca o necesitate a momentului cultural, datorat creșterii numărului de societăți corale mai ales în lumea satului, unele dintre acestea având ca dirijori fie învățători, fie preoți, fie chiar țărani cu o frumoasă pregătire muzicală. În școli muzica era privită ca un obiect de studiu important introdus pentru *„a înnobila inimile”*, după propria

³² Gheorghe Joandrea, *op. cit.* p. 42.

³³ Petru Călin, *op. cit.*, p. 76.

mărturie a autorului. Manualul său a fost considerat o adevărată gramatică muzicală, de care mișcarea corală bănățeană, înfloritoare în acei ani, avea nevoie stringentă.³⁴

X

În pas cu ofensiva tiparului românesc, mai ales a celui diecezan, care era mai sigur din punct de vedere financiar, s-a afirmat și presa românească.

Din acest punct de vedere orașul Caransebeș a ocupat un loc privilegiat, *Foaia diecezană*, organul de presă al eparhiei, al cărui prim număr a apărut în 5/17 ianuarie 1886, depășindu-și mesajul inițial, căci prin varietatea subiectelor tratate, prin maniera de relatare a unor evenimente de rezonanță în plan istoric și cultural, prin profesionalismul celor mai mulți dintre colaboratori, a fost încă de la început „o revistă cu adevărat științifică”, meritul revenindu-i primului redactor, Ioan Bartolomeiu, care a asigurat apariția ei cu mici întreruperi între 5/17 ianuarie 1886 și 20 octombrie 1889 și s-a înconjurat de colaboratori cu înaltă pregătire. Afirmăția îi aparține-credem- lui dr. Petru Barbu, care la rândul său a condus cu multă competență redactarea *Foii diecezane* între 5/17 aprilie 1892 – aprilie 1908,³⁵ când i s-a impus să renunțe la catedră și la responsabilitățile din cadrul librăriei și tipografiei diecezane.

Dorința de a asigura stabilitate și siguranță atât librăriei cât și tipografiei diecezane în primii ani de funcționare l-a determinat pe episcopul Ioan Popasu ca în momente mai delicate să contribuie cu bani din veniturile sale pentru a nu perturba activitatea lor. Această mărturie a făcut-o viitorul episcop dr. Iosif Traian Badescu în octombrie 1908 la adunarea generală a Reuniunii învățătorilor gr. or. români din dieceza Caransebeșului.³⁶

³⁴ Dumitru Jompan, *Antoniou Sequens (1865-1938)*, Edit. Intergraf, Reșița, 2003, p. 54-55.

³⁵ Lucian Mic, *Redactorii Foii diecezane (1886-1949)*, în., *Un crâmpel de istorie: „Foaia diecezană” 1886-1949*, Edit. Tim, Reșița, 2006, p. 20-21.

³⁶ „Foaia diecezană”, an XXIII, nr. 43, 19 octombrie c.v. 1908.

Pentru multe din cărțile și studiile pe care le-am elaborat cu referire la istoria acestui vechi oraș bănățean sau cu privire la ansamblul mișcării culturale din provincie am fost nevoit să cercetez cu de-amănuntul această longevivă gazetă, a cărei existență se va încheia în prima parte a anului 1949, la puțină vreme după desființarea episcopiei, măsuri considerate ca nedrepte, dacă avem în vedere rolul important jucat în viața spirituală și culturală a provinciei.

A fost în permanență o adevărată tribună de afirmare a culturii române în domenii de larg interes: afirmarea limbii române literare și a literaturii, a pedagogiei și psihologiei moderne, a istoriei, folclorului, științelor teologice, agriculturii și pomiculturii, toate ca pârgii ale progresului.

Mulți dintre colaboratori și-au publicat integral sau parțial opere și studii mai întâi în *Foaia diecezană*, amintindu-i în acest context pe doi dintre cei mai importanți profesori care au activat la institutul pedagogic diecezan: Ștefan Velovan și Enea Hodoș.

Nu puține au fost situațiile în care texte publicate în această gazetă au fost utilizate la orele de religie, istorie, literatură și igienă.

Nedreptățită sau ignorată chiar de către cei care s-au ocupat de istoria presei române, *Foaia diecezană*, dacă ar fi analizată în profunzime număr cu număr de către cercetători ar da la iveală o lucrare care ar dezvălui monumentalitatea acesteia.

Mă opresc- chiar fugitiv- la anul 1888, cel de al treilea din existența *Foii* și am descoperit câteva studii, articole și știri întru totul remarcabile pentru o publicație de provincie, care apărea la marginea sud-vestică a teritoriului locuit de români.

Profesorul Vasile Mândreanu activase la Caransebeș între anii 1870-1884 cu o întrerupere între 1873-1875 când a studiat filologia clasică la Budapesta, iar în anul 1888 funcționa la Școala normală de institutori din București. În această calitate Ministerul Instrucțiunii Publice din București i-a solicitat să studieze modul de organizare al școlilor normale (pedagogice) din Germania, pentru a adapta și învățământul pedagogic românesc la exigențele sporite ale timpului. Fragmente din

raportul întocmit de acesta au fost publicate și în gazeta caransebeșană.³⁷

În același an profesorul Ștefan Velovan, care îndeplinea funcția de diriginte (director) al Institutului pedagogic diecezan din Caransebeș, a fost solicitat să studieze organizarea școlilor de comerț din Austria pentru „a da școalelor comerciale din România o organizațiune mai bună decât cea de astăzi.”³⁸ Cel care l-a solicitat să întocmească acest studiu a fost Titu Maiorescu, ministru al Agriculturii, Industriei și Comerțului, care îl aprecia foarte mult ca om de cultură din generația mai tânără.

Amintesc și faptul că Titu Maiorescu îl vizita adeseori la Caransebeș pe unchiul său dinspre mamă, episcopul Ioan Popasu, o asemenea vizită având loc în 5 ianuarie 1888, după o călătorie a demnitarului român la Londra. În timpul șederii la Caransebeș acesta l-a vizitat și pe generalul Traian Doda.³⁹

Un articol foarte important se intitulează „Din scrierile lui A. I. Odobescu”, publicat începând din 29 mai 1888. Odobescu participase ca invitat la cea de a doua adunare generală organizată la Brașov de către ASTRA, înființată doar înainte cu un an la insistențele episcopului Andrei Șaguna. În orașul transilvănean, unde activau George Barițiu și Ioan Popasu, s-au purtat discuții aprinse despre activitatea comisiei filologice, care încerca să statueze o nouă ortografie și să introducă latinismul ca metodă de purificare a limbii, metodă repudiată de către scriitorul român. Aprecia însă eforturile conjugate ale fraților ardeleni de a progresa în cultură mai ales prin intermediul ASTREI.⁴⁰ La organizarea acelei adunări generale Ioan Popasu, protopop al Brașovului, a jucat un rol foarte important.

Ștefan Velovan va fi prezent în paginile gazetei cu articolul metodic intitulat „Reproducerea ideilor” și cu „Meto-

³⁷ *Ibidem*, an III, nr. 2, 10/22 ianuarie 1888.

³⁸ *Ibidem*, nr. 24, 12/24 iunie 1888.

³⁹ *Ibidem*, nr. 2, 10/22 ianuarie 1888.

⁴⁰ *Ibidem*, numerele 22, 23, 24, 25/1888.

dica specială a geometriei populare”, aceasta din urmă fiind adresată învățătorilor.⁴¹

Petru Proșteanu, viitor membru corespondent al Academiei Române, va publica studiul său „*Antichitățile romane, aflate în Banatul Timișan*”, cu informații prețioase despre inscripțiile romane de la Băile Herculane, despre diplomele militare romane descoperite la Tibiscum în 1851, aflate în muzeul din Budapesta și despre un tezaur monetar cu 119 piese descoperit între Bocșa și Ramna, care acopereau perioada 70-251 e.n.⁴²

Făcând un salt în timp și cercetând *Foaia diecezană* din anii 1907-1909 vom constata implicarea acesteia în marea bătălie de la începutul anului 1907 pentru apărarea școlilor profesionale amenințate cu desființarea prin draconicele legi ale contelui Albert Apponyi. Gazeta a publicat un memorandum al Episcopatului ortodox român adresat parlamentului maghiar, articole de atitudine față de aceste legi, a descris modul de desfășurare a adunărilor de protest de pe raza episcopiei, foarte importante fiind cele din Caransebeș și Bocșa.⁴³ Pentru atitudinea gazetei a fost învinuit dr. Petru Barbu, redactorul acesteia, obligat să demisioneze din învățământ dar și de la conducerea *Foii diecezane* în anul 1908 la presiunea guvernului maghiar asupra episcopului Nicolae Popea.

Redactarea *Foii diecezane* va fi încredințată dr. Iosif Iuliu Olariu, directorul Institutului teologic diecezan, personalitate marcantă a teologiei românești. Sub redacția sa gazeta își va îmbogăți conținutul mai ales cu conferințele și reflecțiile pedagogice ale profesorului Nicolae Regman (pseudonim Nică Păunaș). O conferință interesantă a prezentat acesta cu referire la eforturile lui Samuil Micu Klein, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Simion Bărnuțiu, George Barițiu, Andrei Șaguna și Ioan Popasu la cultura română.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 8, 21 februarie/4 martie 1888 și nr. 26, 26 iunie/8 iulie 1888.

⁴² *Ibidem*, nr. 47-48/1888

⁴³ *Ibidem*, an XXII, nr. 14, 1 aprilie c.v. 1907.

Într-o consistentă *cronică literară* au fost prezentate reviste și gazete din Regatul Român dar și din Transilvania și Banat, urmărind adeseori prezența laudabilă a unor personalități bănățene, precum cea a lui A. C. Popovici în paginile *Sămănătorului*, a prezentat activitatea unor asociații culturale ale românilor bucovineni, apoi activitatea din jurul *Neamului Românesc*, revista lui Nicolae Iorga de la Vălenii de Munte, dar și revistele *Luceafărul* și *Convorbiri literare*, făcând cunoscute eforturile unui neam care își făurea un singur drum în cultură.

În 1908 *Foaia diecezană* a publicat un amplu studiu intitulat „*M. Eminescu. Prelegeri din literatura română*”, începând din 15 iunie, în semn de omagiu pentru mare poet român.

Remarcăm de asemenea studiul istoricului Silviu Dragomir (1888-1962) intitulat „*Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII*”, foarte importantă fiind statistica din anul 1749 pentru Episcopia Caransebeșului, întocmită din ordinul episcopului Ioan Georgevici. Aceasta menționează modul de organizare a episcopiei, amintește fiecare localitate locuită de români și numărul caselor existente, urmate de numele preotului, dacă era cunoscut. Orice monografie cu pretenție ar trebui să apeleze la această statistică, prima în felul său pentru această zonă. În acel an Caransebeșul avea 515 case locuite de români ortodocși și 5 preoți. Sate mai însemnate din punctul de vedere al numărului de case erau: Zorlenul Mare (348), Sacoș (280), Ciclova (200), Berzasca (181) și Teregova (178).⁴⁴

Un cercetător atent al *Foii diecezane* a fost istoricul I. D. Suci, care în masiva lucrare intitulată „*Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*”, apărută în anul 1980, aprecia faptul că în paginile acesteia, încă din primii ani de la apariție, s-au publicat documente privitoare la istoria Bisericii strămoșești din Banat, la istoria națională, istoria învățământului românesc, remarcând printre cei care s-au aplecat asupra vechilor izvoare

⁴⁴ *Ibidem*, an XXIII, nr. 49-50/1908.

documentare pe Andrei Ghidiu, Emilian Micu, Gheorghe Joandrea, Dimitrie Cioloca ș.a.⁴⁵

Încă multă vreme de acum încolo *Foaia diecezană* va fi obiect de studiu și izvor pentru scrierea nepărtinitoare a istoriei noastre începând cu anul 1886.

Ei i s-a adăugat și revista teologică *Altarul Banatului*, „revistă de zidire sufletească și de știință teologică a Eparhiei Caransebeșului”, gândită încă din anul 1942 și anunțată în ultimul număr al *Foii diecezane* din anul 1943, aceasta evidențiind efortul uriaș al colectivului redacțional și „remarcabilul pas către progres, realizat în împrejurări destul de grele.”⁴⁶

Surgerea anilor și analiza epocii în care a apărut a întărit afirmația că această publicație s-a datorat și implicării episcopului Veniamin Nistor, care la apariția primului număr în „*Cuvânt către cetitori*” scria

„...am simțit lipsa de a porni la lucru cu acest plug în ogorul Domnului. Cu această revistă se umple un gol de mult simțit în viața eparhiei noastre. Revista va căuta să stea în slujba Ortodoxiei noastre strămoșești, care a fost și este temelia existenței noastre ca neam și să ducă comoara neprețuită a darurilor și în suflete...”⁴⁷

Altarul Banatului năzuia

„să adâncească toate problemele de credință și viață bisericească, să lămurească chestiuni de ordin dogmatic, istoric, pastoral și liturgic și de ordin religios-moral și cultural...”⁴⁸

Analizând-o cu mult profesionalism conferențiarul dr. Florin Dobrei a considerat-o replica bănățeană a mult mai cunoscutelor

⁴⁵ I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Edit. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, p. 11-14.

⁴⁶ *Foaia diecezană*, an LVIII, nr. 52, 26 decembrie 1943, p. 14.

⁴⁷ *Altarul Banatului*, (Caransebeș), an I, nr. 1-2/1944, p. 2.

⁴⁸ *Ibidem*.

reviste teologice contemporane: „*Revista teologică*” (Sibiu), „*Candela*” (Cernăuți-Suceava) și „*Biserica Ortodoxă Română*” (București)⁴⁹ și cu atât mai mare este - în scurgerea timpului - apariția acesteia dacă avem în vedere mănunchiul de colaboratori statornici, care se confunda cu corpul didactic de la Academia teologică și alți câțiva profesori pensionari sau cadre ale centrului eparhial.

Același cercetător menționa că revista a fost ferită de alterările ideologice și politice ale epocii, devenind

*„o veritabilă tribună academică, un admirabil mijloc de difuziune a unui evantai amplu de cunoștințe din variate paliere ale formării și perfecționării corpului preotesc și o mărturie a faptului că în Caransebeș, în jurul Academiei teologice, a existat un grup de intelectuali de elită.”*⁵⁰

Încă de la primul număr s-au înscris printre colaboratori Romul Gh. Ancușa, dr. Laurențiu Busuioc, dr. Zeno Muntean, dr. Mircea Chialda și redactorul responsabil dr. Petru Rezuș, apoi dr. Marcu Bănescu care a asigurat redactarea ultimului număr din această revistă. Cu studii valoroase s-au alăturat celor amintiți dr. Gheorghe Cotoșman, dr. Cornel Corneanu, dr. Dimitrie Cioloca, profesorul Milan Șesan, diaconul Nicolae Corneanu și Dumitru Belu.

Un gest meritoriu și reparator l-a făcut redacția *Altarului Banatului*, prin publicarea *Cursului de teologie pastorală* al profesorului dr. Iosif Iuliu Olariu, conducător de școală teologică la Caransebeș.⁵¹

Revista și-a încetat apariția la sfârșitul anului 1947, prevestind-parcă-și sfârșitul nedorit al Academiei teologice.

⁴⁹ Florin Dobrei, *Episcopul Veniamin Nistor al Caransebeșului (1941-1949) - ctitor de revistă teologică românească*, în *Taină și mărturisire*, Edit. Episcopiei Caransebeșului, 2011, p. 320.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 328.

Aspecte din activitatea Reuniunii române de cântări și muzică „Armonia” din Ticvaniul Mare, până la 1918

*Prof. dr. Gabriela Hajdu**

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, până la 1918, în Comitatul Caraș-Severin, ca de altfel în întregul Banat istoric, manifestările culturale de toate genurile au constituit o modalitate posibilă și acceptată care a menținut trează și nealterată conștiința națională a românilor, în condițiile deznaționalizării impuse acestora de către autoritățile austro-ungare. Astfel, viața culturală a românilor bănățeni din Comitatul Caraș-Severin a atins aici dimensiunile unei adevărate manifestări sociale, de mare anvergură pentru acele vremuri, aspect unic în mișcarea culturală românească. Aceste aspecte au determinat o adevărată efervescență în apariția unui număr impresionant de Societăți (Reuniuni) culturale diverse: Casine române, Reuniuni de lectură, Reuniuni de cetire și cântări, Reuniuni de cântări și muzică, Reuniuni corale, Reuniuni ale învățătorilor greco-ortodocși români, Reuniuni ale învățătorilor greco-catolici români, Reuniuni ale femeilor române, Reuniuni ale tinerimii române, Reuniuni ale preoților, Reuniuni ale meseriașilor etc.¹ S-a ajuns astfel, ca în perioada amintită, aproape că nu mai exista un sat bănățean în care să nu funcționeze un cor bisericesc

* Gabriela Hajdu este doctor în istorie și profesor la Școala Gimnazială „Take Ionescu” din Timișoara.

¹ Gabriela Hajdu, *Reuniuni culturale din comitatul Caraș-Severin și activitatea lor la începutul secolului al XX-lea* în „Studii de istorie a Banatului”, XXXIV, Timișoara, 2010, p. 215.

sau o Reuniune de cântări și muzică. În unele localități mai mari activau și două sau chiar trei Reuniuni de cântări și muzică, ca de exemplu: greco-ortodoxă, greco-catolică, a meseriașilor, a plugarilor, a maghiarilor, a germanilor etc. Unele funcționau în mod provizoriu fără a avea de la început Statute aprobate de către autoritățile vremii, existând cazuri când și după mai mulți ani de activitate propriu - zisă, le erau aprobate Statutele ceea ce le dădea dreptul să funcționeze legal, să aibe sigiliu, steag și însemne proprii (ecusoane, cocarde cu liră la clăbăț) etc.² Unele Reuniuni, pe parcursul activității lor, și-au modificat Statutele de funcționare în funcție de condițiile concrete care se impuneau la acel moment. Chiar și schimbările dese ale denumirii inițiale date diverselor Reuniuni culturale, se pare că erau o modă dar și o „necesitate” în acea perioadă istorică, aceasta datorită situației politice existente.

Reuniunile înființate au avut evoluții diferite: unele au evoluat de la simplul cor sătesc sau bisericesc, la Reuniuni culturale cu Statute aprobate și însemne proprii; unele și-au încetat activitatea pentru o perioadă oarecare, reapărând și reorganizându-se după un număr de ani; în timp ce unele, după o perioadă, au fuzionat între ele, apărând noi asemenea Reuniuni, cu scopuri asemănătoare sau chiar diferite oarecum de cele inițiale.³ Se poate spune că, atât în mediul urban cât și în multe din satele bănățene din Comitatul Caraș-Severin funcționau Reuniuni (Societăți) culturale diverse care prin bogata și entuziasta lor activitate și-au adus o contribuție esențială la propagarea vieții cultural-artistice din acest colț de țară. Esențial este că majoritatea Reuniunilor culturale înființate în această perioadă au desfășurat o intensă activitate culturală în toți acești ani, organizând petreceri, serate literar-artistice, conveniri sociale, conferințe publice, spectacole teatrale, concerte împreunate cu declamațiuni și teatru, activități de Casino, adunări profesionale (ale învățătorilor, ale preoților, ale meseriașilor)

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

etc. atât în localitatea în care activau cât și în alte localități. În același timp s-a înregistrat un permanent schimb cultural între Reuniunile surori din Banat dar și cu unele din România.⁴ De asemenea, Reuniunile de cântări și muzică organizau petreceri împreunate cu joc, concerte și teatru, declamațiuni, participau la sfințirea steagului altor reuniuni, la sfințirea de biserici, la jubilee etc. O dată cu izbucnirea primului război mondial în 1914, au apărut stagnări, diminuări sau chiar întreruperi în activitatea multor Reuniuni culturale din tot arealul Comitatului Caraș-Severin, mai ales în anii 1915, 1916, 1917 și chiar în 1918, aceasta deoarece majoritatea membrilor bărbați fuseseră înrolați (în multe situații chiar și conducătorul Reuniunii sau dirigentul), dar și datorită faptului că autoritățile au impus interzicerea întrunirilor de orice fel, în condițiile excepționale introduse datorită stării de război existente în Imperiul austro-ungar. După încheierea războiului și înfăptuirea Marii Uniri la 1 Decembrie 1918 s-a reluat treptat și activitatea Reuniunilor culturale, organizându-se diverse manifestări cultural-artistice, de data aceasta însă fără diferite opreliști și restricții politice evidente.⁵

La **Ticvaniul Mare**, parohia greco-catolică s-a înființat la 13 ianuarie 1852 prin trecerea întregii comune de la confesiunea greco-ortodoxă la confesiunea greco-catolică dimpreună cu cei trei parohi ai săi, cu numele: Vincențiu (Vichentie) Popovici, Iova Popescu și Petru Pascu.⁶ În comună exista biserică proprie din material solid, de piatră, edificată în anul 1772, având hramul bisericesc: „Învierea Domnului”.⁷ La

⁴ *Ibidem*, p. 216.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Arhiva Episcopiei Gr. Cat. din Lugoj, Fond „Șematismul Caraș-Severin – 1900”, Dosar „Istoricul Parohiei Gr. Cat. Ticvaniul Mare”, nenumărat și Gabriela Hajdu, *Ticvaniu Mare – Corul „Armonia”* în „Reînvierea (Sionul românesc)”, Lugoj, Anul XI, Nr. 134-135, 7-8/2010, iulie-august, p. 18.

⁷ Idem, Dosar „Chestionar preste datele pentru compunerea Schematismului diecesan pe anul 1900”, nenumărat și Gabriela Hajdu, *Ticvaniu Mare –*

începutul anului 1900, în Ticvaniul Mare erau înregistrați un număr de 1762 credincioși greco-catolici⁸ iar în 1903, numărul acestora era de 1764 de persoane, din care 153 școlari obligați, frecventând școala doar 136.⁹ Încă de la mijlocul veacului al XVIII-lea, este amintită existența școlii în curtea bisericii.¹⁰ În 1852, școala a trecut în proprietatea greco-catolicilor¹¹ iar în anul 1880 a fost edificată o nouă școală greco-catolică care a costat 8400 fl. Cuprindea două săli de clasă și locuințe pentru doi învățători.¹²

În toamna anului 1881, în urma publicării concursului pentru un post vacant de învățător, singurul care a întrunit toate condițiile impuse de Senatul școlar din Ticvaniul Mare a fost Iuliu Birou, învățător în Coșteiul Mare, lângă Lugoj. S-a născut în 1858, la Cârnecea. Acesta avea și cunoștințele muzicale necesare unui dirigent de cor. În ședința Senatului școlar din 9 februarie 1882, Iuliu Birou a fost ales ca învățător în postul vacant de la școala primară greco-catolică română din Ticvaniul Mare.¹³

Corul „Armonia” în „Reînvierea (Sionul românesc)”, Lugoj, Anul XI, Nr. 134-135, 7-8/2010, iulie-august, p. 18.

⁸ Idem, Dosar „Conscrierea fidelilor gr. cat. a Parohiei Ticvaniul Mare – 1900”, nenumărat și Gabriela Hajdu, *Ticvaniu Mare – Corul „Armonia”* în „Reînvierea (Sionul românesc)”, Lugoj, Anul XI, Nr. 134-135, 7-8/2010, iulie-august, p.18.

⁹ Dr. D. Radu, *Dieceasa Lugoșului. Șematism istoric*, Tip. Ioan Virányi, Lugoș, 1903, p. 310.

¹⁰ Arhiva Episcopiei Gr. Cat. din Lugoj, Fond „Șematismul Caraș-Severin – 1900”, Dosar „Istoricul școlii gr. cat. din Ticvaniul Mare”, nenumărat și Gabriela Hajdu, *Ticvaniu Mare – Corul „Armonia”* în „Reînvierea (Sionul românesc)”, Lugoj, Anul XI, Nr. 134-135, 7-8/2010, iulie-august, p. 18.

¹¹ Dr.D. Radu, *op. cit.*, p. 309.

¹² Arhiva Episcopiei Gr. Cat. din Lugoj, Fond „Șematismul Caraș-Severin – 1900”, Dosar „Istoricul școlii gr.cat. din Ticvaniul Mare”, nenumărat și Gabriela Hajdu, *Ticvaniu Mare – Corul „Armonia”* în „Reînvierea (Sionul românesc)”, Lugoj, Anul XI, Nr. 134-135, 7-8/2010, iulie-august, p. 18.

¹³ I. Birou, *Din istoricul corului vocal al Reuniunii române de cânt și muzică „Armonia” din Ticfanul-Mare*, Tipografia Felix Weiss, Oravița, 1933, p. 5.

Prima activitate extrașcolară a noului învățător a fost alcătuirea, la 19 martie 1882, a unui puternic cor mixt bisericesc compus din tinerimea adultă și școlară (142 persoane: 70 cântăreți bărbați și 72 elevi școlari de ambele sexe). Acest cor s-a dezvoltat ulterior în falnica Reuniune română de cânt și muzică „Armonia” din Ticvaniul Mare, ale cărei Statute au fost aprobate în 1888 de către Ministerul Maghiar din Budapesta.¹⁴

Scopul Reuniunii a fost: „Cultivarea și promovarea cântului artistic și a muzicii, atât religioase, cât și profane. Mijloacele Reuniunii necesare spre atingerea scopului aceluia erau: a) culturale și b) materiale.

- a) Înființarea și susținerea unei școale de cânt artistic și de muzică pentru învățarea, cultivarea și promovarea cântului artistic și a muzicii, formarea unei biblioteci cu opurile necesare, procurarea opurilor, foilor periodice și a instrumentelor muzicale necesare; aranjarea producțiilor muzicale publice care după împrejurări, puteau fi și ambulante.
- b) Înființarea unui fond din taxele membrilor, din donațiuni și ajutoare, din daruri și ofrande voluntare, din colecte și din venitul producțiilor și a altor petreceri.”¹⁵

Un exemplu remarcabil din activitatea culturală a acestei Reuniuni este obținerea Diplomei de colaborator cu plachetă de la juriul recompenselor pentru participarea Reuniunii la Expoziția generală română a Jubileului din 1906, la Secția/grupa „Românii din Ungaria”. Diploma are nr. 2450/București din 5/13 noiembrie 1906.¹⁶

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ S. J. A. N. Caraș Severin, Fond «Reuniunea română de cântări și muzică „Armonia” din comuna Ticvaniul Mare», Dosar 3/1913 (Broșură), p. 3-4.

¹⁶ Idem, Dosar 2/1906, fila 1.

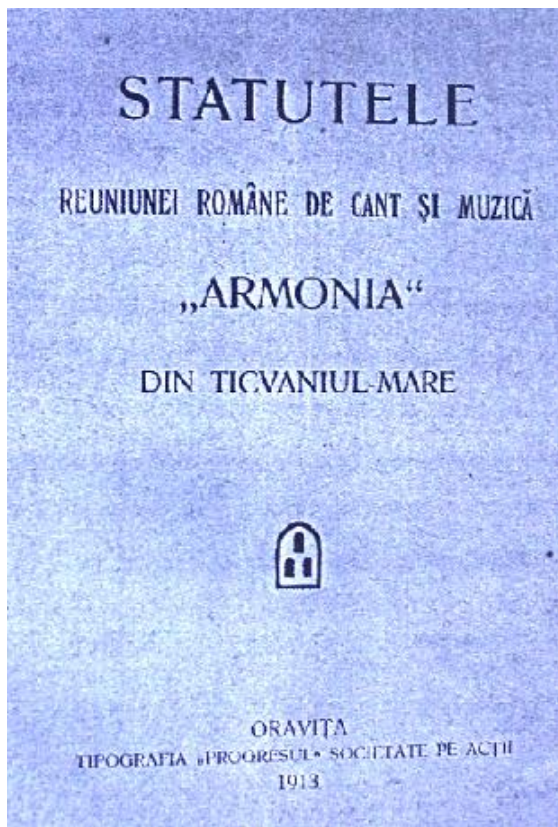

Foto 1: *Statutele Reuniunii române de cânt și muzică „Armonia” din Ticvaniu - Mare, Tipografia „Progresul”, Oravița, 1913*
(Sursa: S.J.A.N. Caraș-Severin)

Corul „Armonia” din Ticvaniu Mare „s-a înființat cu nobilul scop de a cultiva cântările corale bisericesti și cele naționale românești și apoi, a le răspândi și populariza prin concerte publice deșteptând, întărind și înălțând sentimentele religioase și naționale în poporul (...) din Ticvaniu Mare.”¹⁷

¹⁷ I. Birou, *op. cit.*, p. 5.

Foto 2: Reuniunea de cântări „Armonia” din Ticvanul Mare, Dirigent:
I. Birou, apud I. Velceanu, *Corurile și Fanfarele din Banat*,
Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1929, p. 35 (Sursa: B. C. U. Timișoara)

Pentru perioada 1900 - 1918, pot fi prezentate aspecte din activitatea Corului așa cum fostul dirijor Iuliu Birou, le-a descris în cartea sa, „Din istoricul corului...”:

În anul 1900 «Corul „Armonia” a cântat alături cu alte două coruri la Concertul și festivitățile ținute la 7 octombrie st. n. în Lugoj, cu prilejul „Jubileului de 200 ani de la Unirea Românilor”, în credință cu mama Roma (...). În anul 1906, corul „Armonia” a cântat alături cu alte șapte coruri la „Petrecerea studenților români” ținută în Oravița, la 11 august st. n. executând (...) „Hora coriștilor” și „Alarma”, coruri bărbătești de Iuliu Birou. Tot în anul 1906, corul „Armonia” a cântat alături cu alte 24 de coruri vocale din Ardeal, Banat, Bucovina și din Țară - la marele „Festival coral” din Arenele romane de la „Expoziția generală din București”, în 27 august st. v. (...). Corul „Armonia” și dirigentul său, Iuliu Birou au fost distinși cu „Diploma de onoare,” și „Medalia de aur” precum și cu „Diploma de colaborator cu plachetă” iar dirigentului i s-a mai oferit și distincțiunea specială „Medalia jubilară Carol I” cu Brevet regal».¹⁸

Din activitatea anului 1907 amintim: Corul „Armonia” a cântat la trei festivități însemnate: în 30 iunie st. n., alături cu alte patru coruri, la „Jubileul de 25 de ani” al Reuniunii române de cânt „Concordia” din Oravița Română, în 11 august st. n., cu alte zece coruri, la „Sfințirea steagului” Reuniunii de cetire și cântări din Oravița Română (...), în 8 septembrie st. n., Reuniunea „Armonia” și-a serbat cu mult fast „Jubileul de 25 de ani” de la înființare, la al cărui concert festiv au colaborat șapte coruri, cu următoarea programă artistică:

1. Corul vocal al Reuniunii „Unirea” din Vărădia, sub dirigentul Paul Belcea, țaran, a cântat: „Să mergem” cor bărbătesc de I. Mureșianu, acompaniat de Orchestra „Unirea”; „Răsunetul Ardealului” cor bărbătesc de I. Vidu și A. Popovici.

¹⁸ *Ibidem*, p. 11.

2. Corul vocal „Doina” din Cârnecea, dirigent Iancu Molin, țăran: „Arcanul” cor bărbătesc de I. Vasilescu, „Frunză verde foi de nuc” cor bărbătesc de G. Musicescu.
3. Corul vocal greco-catolic din Ticvaniul Mic, dirigent Toma Stanca, învățător: „Zile frumoase” și „Auzi buciumul”, coruri mixte de A. Popovici.
4. Corul vocal din Cacova, dirigent Traian Linția, învățător: „Negruța” și „Pui de lei”, coruri mixte de I. Vidu.
5. Corul vocal al Reuniunii de cetire și cântare din Oravița Română, dirigent Carol Lazăr, învățător: „Domnul Tudor” cor bărbătesc, „Morarul” cor mixt de D.G. Kiriac.
6. Corul vocal al Reuniunii „Concordia” din Oravița Română, dirigent Ioan Bogdan, învățător: „Numele tău” cor bărbătesc de C. Porumbescu, „Dorul Ardeleanului” cor bărbătesc de A. Popovici.
7. Corul vocal al Reuniunii „Armonia” din Ticvaniul Mare, dirigent Iuliu Birou, învățător: „Dorul tinerimii”, potpuri popular, cor bărbătesc de Iuliu Birou, „Astăzi e ziuă de sărbătoare” cor mixt de T. Georgescu și I. Birou.

Toate șapte corurile bărbătești reunite -acompaniate de Fanfara „Unirea” - au executat la finea concertului, sub dirigențul Iuliu Birou: „Imnul Unirii”, de Porumbescu - Popovici și „Hora coriștilor din Ticvaniul Mare” de Iuliu Birou. La începutul concertului dirigențul Iuliu Birou a ținut o conferință despre „Arta cântării” și despre activitatea culturală cât și despre averea materială din cei 25 de ani ai Reuniunii „Armonia”.¹⁹

Despre activitatea Reuniunii „Armonia” aflăm că, în cei 25 de ani, de la 1882 la 1907, Corul „Armonia” a aranjat 57 concerte, a studiat 228 piese corale, a declamat 24 poezii și a reprezentat 35 piese teatrale. Starea averii a fost la finea anului: 3713 coroane, 1351 coroane capital, parte în depuneri, parte în acții. Biblioteca număra 468 opuri muzicale, teatrale și literare

¹⁹ *Ibidem*, p.11-12.

în preț de 1012 coroane. Avea cu totul, 102 membri: 83 activi, 8 fondatori și 6 onorari.²⁰

În anul 1908, «Corul „Armonia” din prilejul Adunării generale a Societății pentru fond de teatru român ținută la Oravița, în 15-28 august, a colaborat a doua oară, alături de alte șapte coruri la Concertul aranjat sub dirigența juristului Al. Bojinca. În anul 1910, la 6 martie, Corul „Armonia” a ținut o „Șezătoare”, sub egida ASTREI și sub conducerea lui Aurel Popovici, preot în Ticvaniul Mic, în localul Școlii primare din Ticvaniul Mare (...). Aceasta a fost ultima producție muzicală - teatrală din perioada I-a care s-a încheiat în 1910.»²¹ În acest an, învățătorul Iuliu Birou a fost obligat să treacă la pensie retrăgându-se totodată și de la conducerea Corului „Armonia”. Acest fapt s-a petrecut ca urmare a persecuțiilor generate de draconica lege școlară a Ministrului maghiar Apponyi. A fost ales Toma Stanca un fost elev al său, atât în postul de învățător la Școala primară cât și ca dirijor al Corului „Armonia”. Astfel, Reuniunea și-a reluat activitatea abia în 1912, și aceasta doar până la izbucnirea primului război mondial.

În anul 1912, «la 8 aprilie st. n. în luna Paștilor, Corul „Armonia” împlinind 30 de ani de la înființarea sa, a aranjat un Festival muzical-teatral, urmat de joc, în Ospătăria lui Iosif Reha, sub conducerea dirigentului onorar Iuliu Birou, înființătorul Reuniunii „Armonia”. Dirigentul Toma Stanca, venind în conflict cu Corul „Armonia”, a aranjat cu școlarii săi, o producție muzicală - teatrală cu joc, în Ospătăria lui Iosif Stoina Neda. În anul 1913, la 13 mai, Corul „Armonia” a aranjat, sub dirigentul Toma Stanca, în Ospătăria lui Iosif Stoina Neda, un Concert în onoarea P.S.S. Dr. Traian V. Frențiu, episcop de Lugoj, cu prilejul vizitațiunii sale canonice. În decursul războiului mondial, între anii 1914-1918, corul „Armonia” și-a întrerupt activitatea muzicală.»²²

²⁰ *Ibidem*, p.12.

²¹ *Ibidem*, p.13-14.

²² *Ibidem*, p.14.

În esență, Reuniunea română de cânt și muzică „Armonia” din Ticvaniul Mare, la fel ca majoritatea celorlalte Reuniuni culturale de diverse categorii, și-a întrerupt activitățile culturale pe perioada primului război mondial. De asemenea, constatăm și faptul că, deși era o Reuniune „de cânt și muzică”, din activitățile culturale organizate de aceasta, alături de piese corale au figurat declamări de poezii precum și reprezentațiuni teatrale iar Reuniunea avea chiar și o bibliotecă cu lucrări muzicale, teatrale dar și literare, la care aveau acces toți membrii acesteia.

Primul Război Mondial și poziția Episcopiei Greco-Catolice din Lugoj reflectată în paginile publicației Foaie Oficioasă (1914-1918)

*Dr. Maria Alexandra Pantea**

Instalat în 9 februarie 1913 ca episcop al Lugojului, Valeriu Traian Frențiu, în urma vizitelor pastorale făcute, în același an a luat o serie de măsuri pentru reorganizarea Episcopiei pe care o păstora. A constatat lipsa comunicării în rândul clerului, fapt ce l-a determinat să înființeze periodicul oficial al Episcopiei, *Foaie Oficioasă*. Primul număr a apărut în ianuarie 1914. Prin aceste măsuri episcopul Valeriu Traian Frențiu, încă de la începutul activității sale, a fost cel care a „susținut presa bună și propaganda culturală pentru popor deschizând în Lugoj librăria Diecezană”¹.

În paginile publicației *Foaie Oficioasă*, periodic oficial al Episcopiei greco-catolice din Lugoj, apar date interesante despre primul război mondial. Aceste date sunt importante pentru că exprimă poziția acestei instituții într-un moment în care atât Biserica Ortodoxă, cât și cea Greco-Catolică treceau de la loialitate dinastică la apărarea interesului național. Paginile acestui ziar sunt o mărturie a transformărilor radicale care se petreceau atât în societatea românească, cât și în cea din Centru Europei. Preotul greco-catolic Nicolae Brânzeu, martor al

* Maria Alexandra Pantea este doctor în istorie și profesor în cadrul Centrului de Studii Istorice și Culturale „Vasile Goldiș” din cadrul Universității de Vest "Vasile Goldis" din Arad.

¹ Silviu Sana, Tiberiu Ciorba, *Episcopul Valeriu Traian Frențiu*, Oradea, Edit. Universității, 2015, p. 30

evenimentelor, nota în memoriile sale că la începutul războiului românii din Transilvania și Banat erau „lipsiți de orientare”, aceasta datorită eșuării tratativilor cu politicieni maghiari, dar și a politicii de duplicare dusă de cei de la București. Potrivit aceluiași preot, politica de neutralitate dusă de guvernul liberal de la București condus de I. I. C. Brătianu a făcut ca „nici în țară lumea să nu fie deplin orientată”², pentru că adevăratele intenții au fost ascunse. Toate acestea au contribuit la adoptarea la începutul războiului atât de Biserica Ortodoxă, cât și de cea Greco-Catolică a unei politici de loialitate față de dinastia de la Viena.

Interesant este că în cele mai multe cazuri în paginile *Foii Oficioase* sunt publicate doar deciziile și ordinele luate de autorități, fără ca acestea să fie comentate. Excepție fac câteva numere unde sunt prezentate deciziile luate la nivelul conducerii Episcopiei de la Lugoj sau sunt amintite deciziile luate de Consistoriul mitropolitan de la Blaj.

În paginile publicației lugojene nu pot fi identificate date despre preoții militari greco-catolici și nici despre învățătorii mobilizați nu se amintește de numele lor și nici de locul unde activau, nu sunt publicate scrisori de pe front, ca și în cazul presei ecleziastice ortodoxe, presa greco-catolică din Banat acționând într-un sens „oficial”, fără a publica date care puteau deranja autoritățile de la Budapesta sau Viena. Ca semn al loialității, în paginile publicației Episcopiei lugojene apar ordinele și deciziile luate de autoritățile de la Budapesta și Viena care au fost preluate din Monitorul Oficial Maghiar și traduse în limba română. Decretele și ordinele semnate de miniștrii și secretarii de stat sunt generale și se adresează tuturor etniilor și confesiunilor din Monarhie și au mai apărut și în alte ziare bisericești. Publicația Episcopiei Greco-Catolice din Lugoj excelează prin publicarea unor cuvântările ale împăratului. Toate acestea sunt dovada unei politici care oscila între loialitatea

² Nicolae Brânzeu, *Memoriile unui preot bătrân*, Timișoara Edit. Marineasa 2015, p. 237

dinastică și apărarea interesului național. Această schimbare a mentalității realizată în anii războiului se poate vedea și din paginile publicației lugojene. În paginile publicației lugojene se poate observa, pe lângă loialitatea față de stat la începutul războiului, interesul episcopiei pentru ajutorul material acordat soldaților, răniților, văduvelor și orfanilor, depășindu-se în multe cazuri spațiul confesional.

În 1914 se poate observa o loialitate prin publicarea Manifestului de război, iar în numerele din toamna anului 1914 autoritățile îndemneau la găsirea unor soluții în satele rămase fără învățători ca urmare a mobilizării și cereau preoților a se îngriji și de școală. Aceiași politică de loialitatea o găsim și în anul 1915, când apar date referitoare la intrarea Italiei în război și este publicată cuvântarea împăratului Francisc Iosif din 23 mai 1915, prin care salută trupele care luptă, fiind „încununate cu victorie”³. În paginile acestei publicații apar date interesante despre realizarea împrumuturilor de război și implicarea „tinerimei școlare la subscrierea împrumutului III de război” sau circulara autorităților maghiare prin care se crea adunarea unor fonduri pentru refacerea unor localități din nordul Ungariei distruse la începutul conflictului. Mai apar și circulare ale ministrului cultelor și instrucțiunii publice, Jankovici, privind condițiile scutirii de la serviciul militar la glotașilor. Chiar dacă se poate observa un spirit de loialitate, situația de pe front a dus la implicarea Episcopiei într-o serie de măsuri cu caracter social, precum ajutorarea copiilor orfani și a văduvelor. Important este în acest sens articolul *Îngrijirea orfanilor celor duși la război* publicat în numărul 22-23 din 1915 sau *Colectă pentru soldații români răniți*, unde se vorbește de activitatea „comitetului de caritate al coloniei române din Viena”, care funcționa de la începutul războiului și care avea ca scop îngrijirea soldaților români răniți. Inițial se ocupa doar de cei internați în spitalele din Viena, dar datorită proporțiilor la care a ajuns conflictul, comitetul și-a extins activitatea în toate spitalele din Monarhie.

³ „Foaie Oficioasă”, Lugoj, nr. 11/ 1915

Prin activitățile desfășurate de comitetul de la Viena au fost „înzestrați mulți soldați de ai noștri cu veste, ciorapi, mănuși și altele necesare”⁴, dar și cu cărți de rugăciuni și ziare. În același articol se mai amintește de activitatea preoților militari greco-catolici, care „au mers și împărtășit cu Sfintele Taine pe răniții din toate spitalele din provinciile Austriei, îndeosebi acolo unde nu staționează preoți militari”⁵.

În același număr al periodicului lugojean este publicată și o circulară a episcopului Valeriu Traian Frențiu. Pastorală începe prin evocarea situației de pe câmpul de luptă „după 16 luni de lupte crâncene contrarii noștri recunosc deja că nu vor mai fi în stare să zdrobească și să nimicească puterile centrale”. Se mai arată că s-a ajuns în această situație pentru că armatele Puterilor Centrale sunt bine organizate și disciplinate. Episcopul își mai exprimă speranța că într-un timp relativ scurt se va restabili pacea „o pace durabilă și demnă de neamul omenesc și iubirii noștri frați și fii se vor întoarce de pe câmpul de luptă în mijlocul nostru”.

Anul 1916 a dus la o schimbare a poziției liderilor români din Banat și Transilvania. În paginile periodicului lugojean apar date interesante despre activitățile sociale în care era implicată Episcopia, dar și despre loialitatea care a ajuns la un maxim istoric în august și septembrie 1916, după intrarea României în război. Tot în semn de loialitate au fost publicate pe parcursul anului 1916 deciziile luate de autorități, dintre care amintim articolul *Spre știre și acomodare* din nr. 1 din 1916, prin care este tradus și publicat ordinul „Înaltului minister de culte și instrucțiune publică” din 16 decembrie 1915 privind „activitatea civică a învățătorilor considerați a fi neapți pentru a fi trimiși pe front”. În același număr a apărut și un ordin al secretarului de stat Klebelsberg privind îngrijirea invalizilor, emis în 19 noiembrie 1915 și comunicat apoi clerului pentru „orientare și publicare”. În documentul publicat se arată că invalizilor, după

⁴ Idem , nr. 24 / 1915

⁵ *Ibidem*

refacere, trebuie să li se atribuie „ocupații corespunzătoare capacității lor de muncă”. În numărul 3 din 1916 al periodicului lugojean este publicat articolul *Compul anilor de război către anii de serviciu*, care este o cuvântare a împăratului din 10 decembrie 1915 care a fost inițial publicată în Monitorul Oficial din Budapesta, *Budapesti Kozlony*, apoi în ianuarie 1916 a fost tradusă și publicată și în *Foaie Oficioasă*. Prin această cuvântare adresată militarilor împăratul arată că se va ține cont de anii de război când se va calcula pensia în cazul „tuturor invalizilor”, înțelegându-se aici și „formațiunile voluntare croite pe durata războiului, întrucât invalizii acesteia în cursul războiului prezintă statură în serviciul militar activ”. Potrivit celor spuse de împărat de aceleași avantaje urmau să se bucure și invalizii din rândul jandarmeriei, dar nu pot beneficia de aceste drepturi invalizii care au ajuns prizonieri.

Pe parcursul anului 1916 au fost publicate numeroase ordine și decizii ale autorităților de la Viena și Budapesta, dintre care amintim Ordinul ministrului de culte și instrucțiune publică din 28 decembrie 1915 referitor la adunarea frunzelor de mure de către elevi, Ordinul privind asigurarea unor condiții orfanilor pentru ca aceștia să poată „beneficia de educație”. Se arată că în această situație preoții trebuie să fie părinții acestora și au obligația de a veghea dacă „mamele sau respectiv tutorii respectivilor orfani își îndeplinesc datoria”⁶. În numărul 6 este publicat Ordinul ministrului cultelor prin care se cerea organizarea unor serbări școlare la 1 mai 1916 în care să se adune bani cu scopul „restaurării comunelor din Carpați” distruse la începutul războiului. Un alt ordin viza învățătorii declarați neapți care erau acum obligați a colecta bucate sau mai multe ordine ale Crucii Roșii privind adunarea unor bunuri pentru soldații răniți.

În numerele din 1916 sunt publicate și două circulare ale episcopului Valeriu Traian Frențiu prin care este exprimată poziția Episcopiei de la Lugoj față de evenimentele care afectau

⁶ Idem, nr. 4 / 1916

grav Europa. Prima circulară are un puternic caracter social, în timp ce a doua are un caracter politic și confesional, fiind dovada loialității dinastice. Prin prima circulară episcopul era implicat în activități sociale de ajutorare a orfanilor și comunică decizia Consistoriului mitropolitan din 9/22 februarie 1916 în privința organizării Orfelinatlui greco-catolic român din Blaj, care era considerat o „casă de mângâiere și creștere a orfanilor”⁷. Cere preoților a se implica în adunarea fondurilor necesare, fapt realizat pentru că în numerele următoare sunt publicate listele donatorilor, iar în august apare un anunț prin care 3 orfani ai diecezei puteau fi duși în orfelinatul de la Blaj.

A doua circulară a fost publicată în 15 septembrie 1916 prin intermediul căreia se comunică intrarea României în război. Ca dovadă a fidelității dinastice episcopul critică dur decizia clasei politice de la București, arătând că „Regatul vechi al României nu numai că s-a înșiriat între dușmanii iubitei noastre patrii, ci pe neașteptate a atacat comunele din graniță”. Episcopul mai arată că preoții și credincioșii greco-catolici din zona atacată s-au retras, lăsând „bisericele și tot avutul lor pradă dușmanilor”⁸. Cere credincioșilor săi a fi fii loiali tronului și împăratului și artă că „pentru binele comun și pentru înflorirea scumpei noastre patrii toți trebuie să suferim”. Cere celor aflați pe câmpul de luptă care „luptă pentru tron și patrie” să își reînnoiască „jurământul de credință și fidelitate”, rămânând credincioși „steagului și ascultători de mai marii voștri fără a da mâna cu nimicitorii ori care ar fi aceștia”. Mai cere soldaților a-și păstra „sufletele curate” de orice păcat pe câmpul de luptă, pentru că de „curățenia sufletelor voastre atârnă viața veșnică a voastră”. Cere soldaților a fi fideli și a apăra cu toată puterea „Înaltul Ton și hotarele iubitei noastre patrii ca în timpul cel mai scurt Puterile Centrale să poată raporta o învingere glorioasă asupra tuturor dușmanilor”⁹.

⁷ Idem, nr. 8 / 1916

⁸ Idem, nr. 17-18 / 1916

⁹ *Ibidem*

În lunile care au urmat episcopul Valeriu Traian Frențiu, ca și ceilalți prelați ai Bisericii Greco-Catolice și Ortodoxe, a acceptat a semna declarația de loialitate față de autoritățile austro-ungare. Loialitatea și devotamentul episcopului au fost apreciate de clasa politică de la Budapesta. În 1918 atunci când erau luate cele mai dure măsuri de control al prelaților români din Banat și Transilvania prin numirea unor reprezentanți ai guvernului maghiar, fapt ce a afectat autonomia bisericii române, ministrul Apponyi a propus numirea lui Valeriu Traian Frențiu ca mitropolit la Blaj după moarea mitropolitului Victor Mihaly de Apșa în ianuarie 1918. Propunerea ministrului maghiar nu a fost acceptată de episcopul de la Lugoj care a motivat că noul mitropolit trebuie să fie ales, nu numit, pentru că se încalcă autonomia Bisericii. Arăta că nu acceptă să fie numit mitropolit pentru că trebuie ales unul din cei trei candidați¹⁰.

În toamna anului 1916 în *Foaie Oficioasă* au fost publicate alte ordine și decrete ale autorităților privind remunerarea preoților și învățătorilor care îi suplinesc pe învățătorii calificați mobilizați sau ordinul ministerului cultelor și instrucțiunii din 26 august 1916 prin care în lipsa de învățător calificați ori de candidați de învățător pot fi acceptați învățătorii pensionați care mai sunt apti de instrucțiune și care trebuiau plătiți cu 800 de coroane anual. Se mai arată că în cazul în care parohia nu dispunea de banii necesari să se apeleze la ajutor din partea statului.

O altă problemă dezbătută în presa greco-catolică a fost cea a donării clopotelor care a fost dezbătută și în ședința Consistoriului din 5 august 1916, când s-a decis ca predarea și preluarea clopotelor să se facă după ce preotul a întocmit un protocol în 3 exemplare care să fie semnate de preot și de un reprezentant al armatei. Se mai arată că în document trebuiau precizate daunele făcute bisericii prin demontarea clopotelor care urmau a fi acoperite de „comandamentul militar”. Problema

¹⁰ Silviu Sana, Tiberiu Ciorba, *op cit*,..., p. 34

colectării clopotelor a fost reluată și în alte articole din a doua jumătate a anului 1916 și apoi din 1917.

Ca urmare a evenimentelor petrecute în 1916, în anul următor se poate observa că cei din conducerea Episcopiei nu au mai acționat în spiritul loialității dinastice și s-au implicat mai mult în activități sociale și culturale. Încă din primele numere apărute în 1917 se scria despre problema orfanilor și a văduvelor și se cerea preoților a fi un exemplu de râvnă pentru ca să „stoarcă recunoștința ori și cui”¹¹.

În 1917 Episcopia Lugojului era implicată și în activități culturale destinate celor plecați pe front, dar și familiilor lor. Episcopia a susținut activitatea protopopului Comloșului, Nicolae Brânzeu, care a fost cel ce a redactat în 1917 publicația *Calea vieții*, care era „foaie săptămânală menită a oferi o lectură bună, folositoare și creștină nu numai poporului credincios rămas acasă, ci și bravilor soldați duși în răzbel și celor răniți care petrec prin spitale”¹².

În 1917 a fost reluată problema clopotelor arătând-se că sunt „rezervate pentru scop militar și de război și o parte a clopotelor ce au mai rămas”.

Ca urmare a schimbărilor politice în paginile periodicului lugojean apar mai puține ordine și decizii ale autorităților. Dintre acestea amintim Ordinul ministerului de culte și instrucțiune publică privind organizarea serbărilor școlare în cinstea „Majestății lor Regele și Regina” prin care să se demonstreze fidelitatea față de dinastie. Datorită măsurilor luate de autoritățile de la Budapesta prin ordinul Ministerului cultelor și instrucțiunii, în toamna anului 1917 conducerea Episcopiei era implicată în organizarea unor sărbători pentru eroii căzuți în luptă. Cererea autorităților maghiare a fost discutată în ședința Consistoriului și a fost luată decizia din 17 octombrie prin care se cere tuturor credincioșilor a se implica în adunarea unor ajutoare pentru soldați, ca frunze pentru ceai sau „albituri”.

¹¹ „Foaie Oficioasă”, nr 5/1917

¹² Idem, nr. 11/ 1917

Aceiași ton neutru l-a adopta presa ecleziastică și în 1918 atunci când cei din conducere așteptau finalul conflictului pentru a se putea clarifica unele lucruri. Cei din conducerea Bisericii Greco-Catolice din Banat nu au mai acționat într-un spirit loial, ci au încercat a se implica în activități de ajutorare a soldaților, răniților și văduvelor. Problema prizonierilor a fost dezbătută în ședința Consistoriului din 25 iulie 1918 când s-a emis și o decizie a Consistoriului care a fost publicată în *Foaie Oficioasă*. În documentul publicat se arată că au început a se întoarce acasă prizonierii din Rusia cu femei și copii. Se arată că se permite așezarea acestor femei și copii numai dacă sunt căsătoriți legitim. Se cere preoților greco-catolici a se interesa de situația prizonierilor întorși acasă.

Sfârșitul războiului prin înfrângerea Puterilor Centrale a produs schimbări majore în societatea românească. Acum cei din conducerea Episcopiei s-au implicat într-o serie de activități naționale, fapt dovedit și în presa lugojeană. În numărul 27 al periodicului *Foaie Oficioasă* este publicată o circulară prin care se îndeamnă la ordine și pace și se vorbește de „iubirea față de toți fiii neamului românesc, păzirea vieții și avutului fiecărui cetățean”. În numărul următor este publicată convocarea Adunării de la Alba Iulia și cuvântarea episcopului Valeriu Traian Frentiu, care acum nu mai era fidel nici Vienei nici Budapestei, ci vorbea de un „eveniment fericit dorit de veacuri de toți fiii neamului românesc”. Episcopul mai arăta că este momentul în care a biruit „învingerea morală a drepturilor și dreptății”. Potrivit episcopului, sfârșitul războiului marchează un nou început pentru că este momentul când puterea a fost „smulsă din mâinile stăpânilor de până atunci și dusă în mâinile poporului”¹³. La 1 decembrie 1918 episcopul Valeriu Traian Frentiu, ca și ceilalți înalți prelați ai Bisericii Greco-Catolice și Ortodoxe, era prezent la Alba Iulia, acolo unde s-a decis Unirea cu România, dar și „egala îndreptățire și deplina libertate

¹³ Idem, nr. 28/1916

autonomă, confesională pentru toate confesiunile din stat”¹⁴. După reîntoarcerea de la Alba Iulia episcopul a emis o circulară prin care îi anunță pe preoții aflați în păstorirea sa de „hotărârile luate de reprezentanții tuturor românilor” și le cere preoților a se supune față de „Regele Ferdinand al României”¹⁵.

Din paginile acestui periodic putem observa că Episcopia și conducerea Bisericii Greco-Catolice din Banat au acționat inițial în spiritul fidelității și au criticat intrarea României în război, apoi s-a trecut la o politică prin care s-a încercat a se pune în prim-plan apărarea interesului național. Poziția Episcopiei este explicabilă și asemănătoare cu a Episcopii Ortodoxe a Aradului și Caransebeșului, pentru că societatea trecea printr-o perioadă de transformări profunde. Nicolae Brânzeu, martor al evenimentelor, nota în memoriile sale că în acei ani „viața era într-o continuă bănuială”, totul depindea de atitudinea României, „de ea se temeau unii, în ea nădăjduiau alții”¹⁶. În acest context, Episcopia Greco-Catolică din Lugoj a adoptat inițial o atitudine loială față de Viena și Budapesta pentru că o parte a clerului greco-catolic nu privea cu speranță și simpatie spre București, fapt dovedit chiar de episcopul Valeriu Traian Frențiu, care în mai 1919, la deschiderea lucrărilor celui de al III-lea Sinod a rostit un discurs prin care „chema la Unire cu Roma pe toți românii”¹⁷.

¹⁴ Sergiu Soica, *Biserica greco-catolică din Banat în perioada anilor 1920-1948*, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2011, p. 13

¹⁵ Silviu Sana, Tiberiu Ciorba, *op cit*,... p. 34

¹⁶ Nicolae Brânzeu, *op cit*, p. 236

¹⁷ Silviu Sana, Tiberiu Ciorba, *op cit*,... p. 30

Lugojul și Astra (III)

*Prof. dr. Dumitru Tomoni**

Idealul unirii tuturor românilor într-un stat național unitar, a jalonat întreaga activitate a „Astrei”, a catalizat înfăptuirile sale din domeniul social, cultural și național. Sutele de conferințe și prelegeri, bibliotecile, expozițiile și serbările organizate trebuiau să țină trează conștiința unității și spiritul de solidaritate națională, să-i pregătească pe români pentru ziua biruinței.

Apropierea acestei zile, de mult timp așteptată, nu putea să lase indiferență asociația a cărui principal obiectiv a fost cel al unității naționale. De aceea, încă din cursul lunii noiembrie a anului 1918 atât președintele „Astrei”, cât și unii membri ai Comitetului Central aleși în Consiliul Național român de la Sibiu, desfășoară o activitate febrilă pentru menținerea ordinii la sate și orașe și înființarea de consilii și gărzi românești în comune¹.

O contribuție importantă la pregătirea și desfășurarea adunării de la Alba Iulia au avut-o și membrii despărțămintelor „Astrei”, mulți dintre ei fiind aleși delegați cu drept de vot de către comitetele și societățile locale. Mai mult, 12 directori de despărțăminte au fost aleși președinți ai unor consilii naționale române, 14 directori au fost membri ai unor consilii naționale, iar 21 au fost delegați în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia². În

* Dumitru Tomoni este profesor la Liceul Teoretic „Traian Vuia” din Făget și vicepreședintele Societății de Științe Istorice din România.

¹ Gheorghe Iancu, *Contextul intern și internațional al pregătirii Adunării Naționale de la 1 Decembrie 1918 în Istoria României. Transilvania*. Vol. II (1867-1947), Cluj-Napoca, Edit. George Barițiu, 1999, p. XXVI

² Valer Moga, *Astra și societatea 1918-1939*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2003, p.56; *1918 la români: Documentele Unirii*, vol. IX-X, București, Edit Științifică și Enciclopedică, 1989

acest efort general s-a încadrat și activitatea despărțământului Lugoș.

Realizând semnificația actului de la 1 Decembrie, ziarul lugoșean „Drapelul” îi îndemna pe bănățeni să-și manifeste cu toată vigoarea hotărârea de unire cu România: „Un fior sfânt cutremură astăzi toate inimile românești la gândul adunării de la Alba-Iulia, unde, după veacuri de patimi și robie, este chemat poporul românesc să-și proclame libertatea sa națională. Va fi o zi istorică, o zi neuitată în viața poporului, o zi de la care se va da o nouă epocă. O zi pe care o vor aminti urmașii îndepărtați cu evlavie și admirație³. Răspunzând acestui apel, conducătorii despărțământelor bănățene, alături de reprezentanții cadrelor didactice, ai clerului, ai meseriașilor și ai altor societăți culturale, în pofida piedicilor puse de autoritățile militare străine, au început din a doua jumătate a lunii noiembrie 1918 să constituie consilii și gărzi naționale românești în majoritatea localităților din Banat.

Răspunzând chemării Consiliului Național Român Central, mii de locuitori din orașul Lugoș și localitățile învecinate au participat, în 3 noiembrie 1918, la o impresionantă adunare populară pe Câmpia Libertății. Majoritatea celor care au luat cuvântul cu această ocazie erau membri marcanți ai despărțământului Lugoș: Valeriu Braniște, Victor Bârlea, George Dobrin, George Gârda etc. În urma adunării s-a constituit Consiliul Național Român din Lugoș sub președinția protopopului George Popovici, care era, în același timp și președintele despărțământului lugoșean al „Astreii”, iar în componența Consiliului intrau și alte personalități lugoșene membrii pe viață sau ordinari ai „Astreii”: Titu Hațieg, Ion Vidu, George Dobrin, Valeriu Braniște etc.⁴

Primii delegați au plecat în 27 noiembrie 1918 din părțile Lugoșului spre Alba Iulia. O altă parte a plecat a doua zi, reușind

³ *La Alba Iulia*, în „Drapelul”, an. XVIII, nr. 122 din 15/28 nov. 1918, p. 1

⁴ *Banatul și Marea Unire, 1918*, coord. Ioan Munteanu, Timișoara, Edit. Mitropoliei Banatului, 1992, p. 41 Dumitru Tomoni, *Nord-estul Banatului și Marea Unire. Contribuții documentare*, Timișoara, Edit. Mirton, 2003, p. 55

să obțină viza de plecare numai după repetatele intervenții ale lui Valeriu Braniște, conducătorul delegațiilor din comitetul Caraș-Severin, care, din motive de sănătate, nu va putea ajunge la Alba Iulia. În zilele următoare, cu trenuri speciale, au plecat alți delegați din Lugoj, Timișoara, Caransebeș, Bocșa etc.

În ziua de 30 noiembrie 1918, delegații Banatului s-au întrunit în sala restaurantului „Dacia” din Alba Iulia sub președinția lui Aurel Cosma, hotărând în unanimitate să voteze unirea necondiționată a Banatului cu România, așa cum, de fapt, primiseră mandat de la alegătorii lor.

Printre cei care, la 1 decembrie 1918, au consfințit împlinirea unui ideal secular se aflau membri marcanți ai despărțământului Lugoj: George Popovici, Ioan Boroș, Victor Bârlea, Caius Brediceanu, George Dobrin, Ion Vidu, Aurel Ciupe, Iosif Popovici, Victor Feneșiu, George Gârda, Sebastian Olariu, etc. Prezența la Alba Iulia a unui număr atât de mare de membri ai „Astreii” reflectă importanța activității desfășurate de aceasta pentru realizarea unității naționale și încrederea pe care o aveau țărani, care constituiau marea majoritate a populației românești, în cea mai importantă asociație din Ardeal și Banat. Aceeași semnificație o avea și prezența unui mare număr de membri ai despărțământelor bănățene, și în primul rând al despărțământului Lugoj, în Marele Sfat Național Român și în delegația ce a mers la București pentru ratificarea celor hotărâte la Alba Iulia: Miron Cristea, Valeriu Frențiu, Valeriu Braniște, Caius Brediceanu, George Dobrin, Andrei Ghidiu, Aurel Cosma, Emanuil Ungurianu, Cornel Corneanu, Petru Barbu, Petru Cornean, Mihai Gropșian, Aurel Vălean, Alexandru Coca, Aurel Novac, Avram Corcea, Lucian Georgevici, Nestor Oprean, Constantin Missici, George Miclea, Alexandru Birăescu, Ioanichie Neagoe, Teodor Bucurescu, Titus Mălăiu și George Lipovan⁵.

⁵ Vasile V. Munteanu, *Contribuții la istoria Banatului* Timișoara, Edit. Mitropolia Banatului, p. 235; Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat. 1881-1918*, Timișoara, Edit. Antib, p. 320-321

După consumarea acestor înălțătoare evenimente la care „Astra” și-a adus o importantă contribuție, Valeriu Braniște credea că în sfârșit: „Am înviat. Suntem și vom fi. De acum încolo prezentul și viitorul este în mâinile noastre. Ne vom ocârmui prin noi înșine și singuri vom decide de destinele noastre”⁶.

Exprimându-și satisfacția pentru realizarea marelui dezi-derat național, „Astra” se angaja „în măsură cu mult mai mare ca până acum, la ridicarea materială, morală și intelectuală a neamului nostru și, mai presus de toate, la înfrățirea sufletelor”, îndemnându-și în același timp membrii săi: „Înainte, deci, la lucru, cu deviza: lumină, virtute, frăție în România întregită”⁷.

Realizarea României Mari a generat un entuziasm general, în toate teritoriile românești, a declanșat noi energii capabile să determine transformări în toate domeniile de activitate, dar treptat realitățile social-economice și politice s-au dovedit a fi departe de speranțele acelor care erau gata să-și sacrifice libertatea și chiar viața pentru realizarea mărețului edificiu național.

În efervescenta determinată de schimbările structurale din toate sectoarele vieții publice din România, de frământările tutu-ror claselor și păturilor sociale legate de rezolvarea unor probleme fundamentale de care depindea progresul general al țării – unificarea administrației de stat, legiferarea și aplicarea reformelor agrare și electorale, democratizarea vieții politice – se constată o tendință obiectivă de reorganizare și regrupare a orga-nizațiilor, partidelor și forțelor politice și culturale, de definire a programelor și mijloacelor de acțiune⁸.

⁶ Valeriu Braniște, *De la Blaj la Alba Iulia. Articole politice*, Timișoara, Edit. Facla, 1980, p. 386

⁷ *După Adunarea de la Alba Iulia* în „Transilvania”, an. XLIX, nr. 1-12, 1 decembrie 1918, p. 2

⁸ Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *Viața politică în România (1918-1921)*, ed. a II-a, București, Edit. Politică 1976; *Idem, România după Marea Unire*, vol. II. Partea I, 1918-1923, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986, M. Rusenescu și I. Saizu, *Viața politică în România, 1922-1928*, București, Edit. Politică, 1979; Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne, 1922-1926*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică,

În același timp, după consumarea ultimului act ce a consfințit o realitate istorică, România Mare, toate forțele țării au înțeles că începea o altă etapă a luptei pentru unirea definitivă a tuturor românilor: „sanționarea pe plan internațional a operei patriotice ce se făurise”⁹.

După realizarea unității naționale s-au produs profunde mutații și în rândul intelectualității românești: „Intelectualii mobilizați în timpul războiului, rămân și mai departe dislocați, iar cei rămași nemobilizați se mobilizează după unire pentru diferite cariere și funcții ce-i așteaptă în noua stare de lucruri, într-un moment când statul reclama ajutorul tuturor și când condițiunile de viață se arătau favorabile”¹⁰. Această situație nu ocolește nici viața „Astrei”, astfel că, dacă președintele va rămâne pe același post – pentru că el era asimilat cu funcția de inspector regional în învățământ – ambii secretari vor demisiona devenind mai târziu miniștrii, iar mulți dintre directorii de despărțăminte sau membri în conducerile acestora vor trece ca șefi de resort în Consiliul Dirigent sau vor ocupa alte funcții¹¹.

1981; Marcel Știrban, *Din istoria României 1918-1921. Probleme ale vieții politice, economice și sociale*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1987 (în continuare: Marcel Știrban, *Din istoria României...*); Marin Nedelea, *Aspecte ale vieții politice din România în anii 1922-1926*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1987; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Edit. Paideia, 1999, p. 93-113

⁹ Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*, București, Edit. Politică, 1980, p. 187; vezi și Gheorghe I. Brătianu, *A acțiunea politică și militară a României din 1919*, București, Edit. „Cartea românească”, 1939; Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919-1932)*, Iași, Edit. Junimea, 1976; *România și Conferința de Pace de la Paris 1918-1920. Triumful principiului naționalităților*, Coord. Viorica Moisiuc, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1983; Viorica Moisiuc, *Premisele izolării politice a României 1919-1940*, București, Edit. Humanitas, 1991

¹⁰ *Ibidem*, p. 37

¹¹ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1985, p. 17-56

Astfel, Aurel Vlad era vicepreședinte al Consiliului Dirigent și titular la Resortul Finanțelor, Valeriu Braniște la Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Octavian Goga la Resortul de Propagandă, iar Lucian Borcia, secretar general.

O altă cauză care a îngreunat reorganizarea „Astrei” a constituit-o numărul mare al societăților culturale ce au pătruns în Ardeal și Banat după unire sau au fost create cu același scop: Liga Culturală, Fundațiile Regale, Ateneul, Asociația Culturală Bănățeană, Asociația Profesorilor Secundari, Uniunea învățătorilor, Universitatea liberă, Extensiunea Universitară Cluj etc. Toate aceste organizații culturale, mai ales cele ce aveau în centrul preocupărilor lumea satelor, apelau la aceiași intelectuali și se adresau aceluiași public, contribuind nu numai la pulverizarea energiilor dar și la apariția asperităților și rivalităților dintre conducătorii lor¹².

Într-adevăr, cu excepția Universității Libere și a Extensiunii Universitare care-și mărgineau activitatea doar la ținerea de conferințe, de multe ori cu subiecte pretențioase ce vizau un public elevat, celelalte societăți culturale ce se adresau în special locuitorilor satelor puteau fi substituite de către „Astra”.

Pentru a favoriza aceasta, „Astra” și-a modificat Statutele, consemnând că „Asociațiunii i se va putea alipi orice însoțire culturală națională din cuprinsul României Mari”, care urmărește același scop „și se obligă a lucra în cadrele statutelor și regulamentelor „Astrei”.

În ciuda acestor greutăți, meritosul președinte, Andrei Bârseanu, a inițiat noi manifestări culturale și artistice ce trebuiau să se încadreze într-un dinamic program de propagandă. Atunci când agitația politică s-a mai liniștit și viața s-a apropiat de normalitate, Comitetul Central al „Astrei” s-a adresat printr-o circulară dată la 30 aprilie 1919 despărțămintelor, în vederea reluării activității sistematice de propagandă culturală. Datoria tuturor „este să ne punem pe lucru cu sufletele înălțate, să reluăm firul întrerupt în vara anului 1914, să umplem lacunele rămase în

¹² G. Preda, *Activitate „Astrei” în 25 de ani de la Unire(1918-1943)*, Sibiu, Edit. „Astrei”, 1944, p. 46

activitatea despărțămintelor în anii de război și să tragem brazdă nouă în ogorul culturii neamului nostru”¹³, se preciza în această circulară.

Ca urmare a acestui apel, 23 din cele 87 de despărțăminte și-au reluat activitatea, ținându-și adunarea generală și organizând manifestări culturale¹⁴. Printre acestea nu era nici un despărțământ din Banat, pentru că această provincie românească trecea printr-o nouă încercare.

Potrivit prevederilor Convenției de armistițiu de la Belgrad, semnată de reprezentanții guvernului Károlyi și Franchet d'Esperay, comandantul trupelor Antantei din Balcani, Banatul rămânea sub jurisdicția guvernului maghiar până la semnarea tratatului de pace, fiind ocupat militar de trupele regale sârbe¹⁵. La 31 noiembrie 1918, trupele sârbești intră în Oravița, la 14 noiembrie în Lugoj, iar la 17 noiembrie în Timișoara¹⁶. Spre sfârșitul lunii noiembrie intră în Banat, sub motivul controlării ocupației militare sârbești, și trupe coloniale franceze, ajungând la 3 decembrie în Timișoara. Autoritățile militare de ocupație străină și în special cele sârbești au luat unele măsuri împotriva mișcării naționale românești¹⁷. La 29 februarie 1919, trupele sârbești au dizolvat Consiliul Popular Bănățean din Timișoara, au destituit pe comisarul șef dr. Otto Roth, pe cei doi vicecomiți și pe alți funcționari superiori din comitatul Timiș, iar în aceeași zi guvernul sârb a trecut la preluarea administrației civile. În

¹³ „Transilvania”, an. LI, nr. 5-9, septembrie 1920, p. 48; vezi și „Gazeta Transilvaniei”, an. LCCC, nr. 105 din 29 mai 1919

¹⁴ Ion Breazu, *Două decenii din viața „Astrei” (1919-1939)* în „Gând românesc”, an. VII, nr. 7-9, 1939, p. 367

¹⁵ Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, Edit. Enciclopedică, 1994, p. 123

¹⁶ William Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Timișoara, Edit. Facla, 1978, p. 68

¹⁷ Tiron Albanî, *Douăzeci de ani de la Marea Unire*, vol. I, Oradea, 1935, p. 252; Muzeul Banatului Timișoara, Fond *Ilieșiu*; D.J.T.A.N., Fond *Cotoșman*, dosarele 356, 398 și 408 (nepaginat)

semn de protest s-a declanșat imediat o grevă generală ce a cuprins centrele industriale ale Banatului, obținându-se promisiunea autorităților militare de a respecta libertatea de organizate a bănățenilor. La 28 martie 1919, autoritățile militare franceze au organizat un comitat mare cu centrul la Lugoj, ce cuprinde zonele Lugoj, Reșița, Caransebeș, precum și 15 plăși, printre care Făget, Bozovici, Lipova, Lugoj, Teregova etc.¹⁸ Proclamația publicată de către autoritățile militare franceze aduce la cunoștință faptul că erau interzise întrunirile și demonstrațiile de stradă, ziarele erau supuse cenzurii, purtarea cocardelor naționale era oprită, dreptul de asociere era pus sub control militar etc.

Derularea acestor evenimente explică de ce nici unul dintre despărțămintele bănățene n-a putut să-și reia activitatea în urma circularii Comitetului Central din 30 aprilie 1919.

În ședința din 13 mai 1920, Comitetul Central a hotărât să adreseze o circulară directorilor despărțămintelor pentru a trece la reorganizarea și rearondarea despărțămintelor, ținându-se cont de structura plășilor administrative.¹⁹

În ciuda apelurilor repetate făcute de către conducerea „Astrei” și în anii următori, despărțământul Lugoj nu au reușit să se reorganizeze până în anul 1926 și să-și reia activitatea. Printr-o adresă trimisă în 27 aprilie 1921 protopopului George Popovici, Comitetul Central îi solicită să reorganizeze despărțământul Lugoj prin înființarea a încă 4 despărțăminte în plășile Bega, Făget, Mureș și Timiș²⁰. Neprimind nici un răspuns, Comitetul Central revine cu noi adrese în 11 iulie 1921²¹ și 4 februarie 1922²². Pentru că nici în anul 1923 nu s-a întreprins nimic pentru

¹⁸ „Drapelul”, an. XVIII, nr. 32 din 23 martie/3 aprilie 1919, p. 2

¹⁹ Direcție Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond Astra, *Procese verbale ale Comitetului Central al „Astrei”*, 1920, f. 68; (în continuare D.J.S.A.N...)

²⁰ D.J.S.A.N., Fond Astra, *Despărțământul Lugoj (1919-1934)*, f. 332

²¹ *Ibidem*, f. 340

²² D.J.T.A.N., Fond Astra, *Despărțământul Lugoj*, dosar 13/1921, f. 3

reorganizarea despărțământului²³, în 28 ianuarie 1924, secretarul „Astrei”, Romul Simu s-a adresat atât protopopului George Popovici, cât și avocatului George Dobrin. Popovici era rugat să reorganizeze despărțământul, dat fiind interesul lugojenilor pentru tradiția și activitatea „Astrei”: „Este o societatea atât de aleasă și o țărănime atât de înaintată în despărțământul dv.[dumneavoastră], încât este peste putință ca manifestațiile intelectuale ale tuturor păturilor sociale românești de acolo să nu se reoglindească și în activitatea despărțământului în fruntea căruia vă aflați”²⁴. În scrisoarea trimisă lui George Dobrin, secretarul „Astrei” îl ruga să se implice în reorganizarea despărțământului Lugoj și să-i propună personalități locale pentru înființarea de noi despărțăminte în plășile Făget, Bega, Timiș, Mureș²⁵. Răspunzând acestei scrisori, George Dobrin îi propunea Comitetului Central pe învățătorul Traian Cărăbaș pentru înființarea despărțământului Bega, cu centrul în Balinț, pe preotul Traian Cibian pentru despărțământul Bega, cu centrul în Birchiș, pe preotul Aurel Spătan pentru despărțământul Timiș, cu centrul la Sacul și pe protopopul Sebastian Olariu pentru înființarea despărțământului Făget. Pentru conducerea despărțământului Lugoj, care trebuia să cuprindă doar orașul și plasa Lugoj, îl propune pe Valeriu Braniște, deoarece George Popovici „e bătrân și bolnăvicios”²⁶. Cunoscând orgoliile și afinitățile intelectualilor din zonă, Dobrin recomanda președintelui „Astrei”, Vasile Goldiș: „să vă adresați eventual și celor din partea locului și să le cereți părerea referitor la numirea conducătorilor, deși pentru început este mai practic ca să dispuneți și să nu întrebați mult. Mai cu seamă, referitor la Lugoj nu ar fi bine să se facă multă vorbă, căci eu cred că cu dl. Braniște și dl. protopop ar fi de acord fiind ei în bună

²³ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1369/1923, f. 89; vezi și „Transilvania”, an. LIV, nr. 8-9, august-septembrie 1923, f. 383

²⁴ D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Despărțământul Lugoj (1919-1934)*, f. 363

²⁵ *Ibidem*, f. 364

²⁶ *Ibidem*, f. 355

prietenie”²⁷. Prin aceeași scrisoare, Dobrin informa conducerea „Astrei” că a înființat 4 biblioteci populare în comunele Herendești, Hodoș, Honorici și Lugojel, cumpărând pentru fiecare bibliotecă volume în valoare de 1000 lei. Între timp a mai trimis 1000 de lei la Sibiu, „prețul a 5 serii de cărți potrivite pentru bibliotecile populare”, deoarece intenționa să le doneze satelor din jurul Lugojudului²⁸.

Ținând cont de recomandările făcute de George Dobrin, în 5 aprilie, secretarul „Astrei”, Romul Simu, a trimis câte o scrisoare atât lui Valeriu Braniște, cât și celorlalte personalități locale propuse de Dobrin: Sebastian Olariu, Traian Cibian, Traian Cărăbaș și Aurel Spătan, cu rugămintea de a reactiva despărțământul Lugoș și a înființa noi despărțăminte²⁹. Neprimind nici un răspuns, la 16 decembrie 1924, Romul Simu i s-a adresat profesorului Victor Bârlea, directorul Liceului „Coriolan Brediceanu” Lugoș și în același timp membru în Comitetul Central al „Astrei”, rugându-l să ia legătura cu protopopul George Popovici și să-l ajute în reorganizarea despărțământului Lugoș³⁰. Din păcate, nici demersurile făcute de către conducerea „Astrei” în anii următori nu au avut sorți de izbândă, despărțământul Lugoș reorganizându-se ca despărțământ central județean abia în anul 1929³¹.

Singura acțiune organizată în această perioadă de către despărțământul lugojean a fost sărbătorirea zilei de 1 Decembrie. Cea mai reușită sărbătorire a zilei naționale s-a făcut la 1 decembrie 1923, cu ocazia împlinirii a 5 ani de la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Printr-o adresă trimisă în 27 noiembrie 1923 Prefecturii județului Caraș-Severin, despărțământul lugojean comunica programul organizat în colaborare cu instituțiile culturale din Lugoș în cinstea Marii Uniri și solicita participarea

²⁷ *Ibidem*

²⁸ *Ibidem*

²⁹ *Ibidem*, f. 359

³⁰ *Ibidem*, f. 347

³¹ „Răsunetul”, an. VIII, nr. 26 din 23 iunie 1929

funcționarilor din Lugoj împreună cu familiile lor³². Programul a început cu serviciul religios oficiat de cele două biserici românești din Lugoj și a continuat cu serbarea școlară organizată în sala de gimnastică a liceului „Coriolan Brediceanu” din localitate și cu „matineul despărțămintelor Lugoj al Astei” ținut la Teatrul orașenesc. După cuvântul de deschidere rostit de Valeriu Branște, care a evocat momentele premergătoare zilei de 1 Decembrie 1918, a urmat conferința profesorului Gheorghe Țițeica de la Universitatea București, intitulată „Cultura științifică”. În încheierea programului, Reuniunea română de cântări, corul meseriașilor români din Lugoj și corul „Lyra” au susținut un concert coral. Seara s-a organizat o masă comună în sala „Dacia”³³.

În ciuda unei bogate tradiții culturale și a unui potențial de excepție, ariștii lugojeni nu au reușit în primul deceniu interbelic să reorganizeze despărțământul și să-și adapteze programul și mijloacele de exprimare la realitățile României Mari.

X

³² Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, Fond *Prefectura județului Severin*, dosar 42/1943, f. 7

³³ *Ibidem*; „Răsunetul”, an. II, nr. 49 din 9 decembrie 1923

**MEMBRII DESPĂRTĂMÂNTULUI LUGOJ
AL „ASTREI” (1900-1918)³⁴**

NR.	NUME SI PRENUME	CATEGORIA	DOMICILIU	PROFESIA
0	1	2	3	4
1	Andrei Iosif	ordinar	Zăgujeni	notar
2	Avramescu Pahomie, dr	ordinar	Lugoj	deputat
3	Baltescu Ioan, dr	ordinar	Lugoj	
4	Barbulescu Eftimiu	ordinar	Lugoj	notar
5	Beșan Mihail	pe viață	Lugoj	notar
6	Biro Liviu	ordinar	Gruni	preot
7	Biserica ortodoxă română	fondator	Lugoj	
8	Boeriu Aurel	ordinar	Lugoj	funcționar
9	Boldea Pavel	pe viață	Viena	preot milit.
10	Boroș Ioan	ordinar	Lugoj	canonic
11	Brașiște Valeriu, dr	ordinar	Lugoj	publicist
12	Brediceanu Coriolan	ordinar	Lugoj	avocat
13	Brediceanu Caius, dr	ordinar	Lugoj	avocat
14	Butean Elisaveta	ordinar	Lugoj	director școala
15	Călțun Eugen	ordinar	Lugoj	preot
16	Ciupe Aurel, dr	ordinar	Lugoj	avocat
17	Crăciun Ioan	ordinar	Lugoj	
18	Crăciun Todor	ordinar	Lugoj	
19	Crâsciu Samson	fondator	Lugoj	profesor
20	Crașovan Paul	ordinar	Lugoj	
21	Crașovan Traian, dr	ordinar	Lugoj	
22	Czompo de Mihail	ordinar	Lugoj	privatier
23	Densușianu Beniamin	ordinar	Lugoj	canonic
24	Dobrin George, dr	pe viață	Lugoj	avocat
25	Drăgescu H.	ordinar	Lugoj	maior
26	Banca „Făgețeană“	pe viață	Făget	

³⁴ Dumitru Tomoni, *Societate, cultură, și politică. "Astra" în Banat(1896-1948)*, Timișoara, Edit. Învierea, 2009, p. 481-484

NR.	NUME SI PRENUME	CATEGORIA	DOMICILIU	PROFESIA
27	Florescu Dimitrie, dr	ordinar	Lugoj	protonotar
28	Frañ Nicolae	ordinar	Lugoj	funcionar
29	Frențiu Traian Valer, dr	fondator	Lugoj	episcop
30	Gaița Axente	ordinar	Făget	avocat
31	Gaita Ioan, dr	ordinar	Făget	avocat
32	Gaița Sabina	ordinar	Făget	soț.avoc.
33	Galici Dimitrie, dr	ordinar	Lugoj	avocat
34	Ganu Mihaiu	ordinar	Lugoj	canonic
35	Gârda Aurora	pe viață	Făget	
36	Gârda George, dr	pe viață	Făget	avocat
37	Gavrilă Ștefan	ordinar	Boldur	subsecretar
38	Giurgiu Valeriu	ordinar	Lugoj	
39	Groza Adam	ordinar	Coșteiu-Mare	preot
40	Groza Nicolae	ordinar		
41	Groza Marian	pe viață		
42	Hațeg Titu	pe viață	Lugoj	avocat
43	Hossu Iuliu, dr	ordinar	Lugoj	arhivar
44	Hossu Vasile, dr	fondator	Lugoj	episcop
45	Iancu Liviu	ordinar	Visag	preot
46	Ianculescu Iulian	ordinar	Lugoj	dir.bancă
47	Ianculescu Nicolae	ordinar	Găvojdia	învățător
48	Ignea Constantin, dr	ordinar	Lugoj	medic
49	Ioanovici Ioan	ordinar	Petroasa Mare	notar
50	Ioanovici Nicolae, dr	ordinar	Lugoj	
51	Iorga Iosif	ordinar	Lugoj	vicenotar
52	Jucu Coriolan	ordinar	Lugoj	
53	Jucu Dimitrie	ordinar	Lugoj	notar
54	Jurca Cornel	ordinar	Lugoj	avocat
55	Jurchescu Pavel	ordinar	Ruginosu	învățător
56	Jurma Paul, dr	ordinar	Lugoj	avocat
57	Lăpăduș Eftimiu	ordinar	Căvâran	preot
58	Lazăr Atanasiu	ordinar	Coșava	învățător
59	Lohan Vasile, dr	ordinar	Lugoj	profesor

NR.	NUME SI PRENUME	CATEGORIA	DOMICILIU	PROFESIA
60	Banca „Lugojana“	ordinar	Lugoj	
61	Lupu Alexandru	fondator	Viena	colonel
62	Lupu Blanca	fondator	Viena	soție.general
63	Madincea Ioan	ordinar	Lugoj	canonic
64	Maestrii cococari	pe viață	Lugoj	
65	Maier Petru, dr	ordinar	Lugoj	
66	Maier Iacob, dr	ordinar	Lugoj	medic
67	Maier Silvia	ordinar	Lugoj	soție medic
68	Manea Constantin, dr	ordinar	Făget	avocat
69	Marcu Pompeiu	ordinar	Lugoj	avocat
70	Miclău Ioan	ordinar	Lugoj	proprietar
71	Micu Vichente	ordinar	Spata	preot
72	Milcovici Dragutin	ordinar	Lugoj	mare proprietar.
73	Milcovici Miloș	ordinar	Lugoj	proprietar
74	Milcovici Remus	ordinar	Lugoj	
75	Mladen Petru, dr	fondator	Lugoj	medic
76	Mohan Daniel	ordinar	Lugoj	casier
77	Molin Virgil	ordinar	Cârnecea	sublocot.
78	Munteanu Gheorghe	ordinar	Găvojdia	protopop
79	Neagu Nicolae	pe viață	Slatina Mică	negustor
80	Nestor Nicolau	ordinar	Lugoj	canonic
81	Olariu Ana	ordinar	Făget	
82	Olariu Sebastian	ordinar	Făget	protopop
83	Panga Petru	ordinar	Zgribești	comerciant
84	Perii Alexandru	ordinar	Bara	învățător
85	Petrovicu Ștefan, dr	ordinar	Lugoj	avocat
86	Pop Alma	fondator	Lugoj	soț.avoc.
87	Pop George	fondator	Lugoj	cons și dir.
88	Pop Isidor, dr	fondator	Lugoj	avocat
89	Pop Petru	ordinar	Lugoj	canonic
90	Pop Virgil	ordinar	Lugoj	contabil
91	Popescu Iacob	ordinar	Lugoj	asesor
92	Popovici Constantin	ordinar	Jdioara	învățător

NR.	NUME SI PRENUME	CATEGORIA	DOMICILIU	PROFESIA
93	Popovici Dionisie	ordinar	Tincova	preot
94	Popovici Georgiu	ordinar	Cliciova	preot
95	Popovici Geore, dr	ordinar	Lugoj	protopop
96	Popovici Iosif, dr	ordinar	Viena	
97	Proștean Nicolae	ordinar	Lugoj	asesor
98	Proștean Octavian, dr	ordinar	Lugoj	medic
99	Proștian Nicolau	ordinar	Lugoj	avocat
100	Racz Traian	ordinar	Lugoj	comerciant
101	Radu Demetriu, dr	ordinar	Lugoj	episcop
102	Radu Iacob, dr	ordinar	Lugoj	arhiv.consist.
103	Rațiu Dominic	pe viață	Lugoj	dir.bancă
104	Rusu Florilă	pe viață		
105	Soceneanțu Dimitrie	ordinar		
106	Spătan Aurel	pe viață	Sacul	preot
107	Stoian Ioan, dr	ordinar	Lugoj	
108	Tatar Dumitru	ordinar	Jupani	preot
109	Ughiș Petru	ordinar	Bara	învățător
110	Vălean Alexandrina	ordinar	Lugoj	soție av.
111	Vălean Aurel, dr	ordinar	Lugoj	avocat
112	Voilean Alexandru	ordinar	Lugoj	

**Atitudinea autorităților publice locale
din județul Caraș-Severin
față de asociațiile religioase neoprotestante
(1919-1925)**

*Prof. dr. Miodrag Ciurușchin**

La sfârșitul primului război mondial au dispărut de pe harta politică a lumii mari imperii multinaționale și pe ruinele lor s-au format statele naționale, inclusiv România Mare. La 1 Decembrie 1918 s-a încheiat procesul de formare a statului național unitar român, ideal multiseclar al poporului român. După Marea Unire s-a dublat teritoriul și populația României, ceea ce a creat premise favorabile pentru dezvoltarea țării și bunăstarea populației. În același timp, apar probleme noi, între care și cea religioasă. Mai ales în Transilvania, Banat și Bucovina, ca urmare a reîntoarcerii în țară a unor cetățeni români din S.U.A., Canada sau din țări din vestul ori centrul Europei care erau neoprotestanți, au apărut asociații religioase baptiste, adventiste, nazarene și altele. Autoritățile publice centrale și locale au acordat o deosebită atenție cunoașterii activității și controlului bisericilor recunoscute de stat și asociațiilor religioase recunoscute și nerecunoscute de statul român. Reglementarea funcționării bisericilor și cultelor necreștine recepte ca și supravegherea asociațiilor religioase nerecunoscute de statul român revenea Ministerului de Interne și ministerului Cultelor și Artelor.

*Miograg Ciurușchin este doctor în istorie și profesor la Școala Gimnazială nr. 24 Timișoara.

Ordinul Ministerului de Interne numărul 94737/1920 prevedea că

„se interzice amestecul autorităților publice în afacerile interne ale bisericilor. Amestecul constituie violarea autonomiei bisericești garantată prin legile existente și prin hotărârile Adunării Naționale de la Alba-Iulia”¹.

Ministerul Cultelor și Artelor a dispus ca pe viitor Vicariatul sârbesc din Timișoara să fie scutit de rechiziționarea palatului și a vilei de vară. În consecință, s-a dispus ca Ministerul Industriei și Comerțului să mute din acel local Inspectoratul local din Banat². Aceasta este o dovadă că s-au respectat drepturile minorităților naționale și a bisericilor recepte. Ordinul Ministerului de Interne privind respectarea drepturilor și autonomiei bisericilor recepte a impus, totodată, restricții în ceea ce privește funcționarea asociațiilor religioase neoprotestante nerecunoscute de către statul român. La solicitarea Ministerului de Interne, Direcțiunea Siguranței Generale, subprefectul județului Caraș-Severin a trimis, la 16 februarie 1921, o scrisoare circulară tuturor primărilor și primarilor din județ prin care îi informa că prin ordonanța numărul 3/1921, emisă de Comandamentul Corpului 6 Armată

„se interzice ținerea a orice întruniri sau predici a religiilor nerecunoscute în stat, ca adventiștii, bapțiștii și alții care, sub pretextul religios, fac propagandă contra siguranței statului. Contravenienții vor fi arestați și înaintați spre judecare Curții Marțiale”³.

Una din cele mai vechi asociații religioase neoprotestante din Banat a fost asociația religioasă nazareneană. Ministerul Cultelor și Artelor, prin Direcția Generală a Cultelor, solicita, la

¹ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 203/ 1919-1920, f.16

² SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 92/1921, f.20

³ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 92/1921, f.24

29 decembrie 1921, Prefecturii județului Caraș-Severin să-I trimită un exemplar al broșurii ce conținea normele la credința sectei nazarene, tipărită în 1920, la Tipografia lui Iosef Sidon din Lugoj⁴. Subprefectul județului Caraș-Severin i-a cerut lui Iosef Sidon să trimită 3 exemplare ale broșurii la Prefectură, din care un exemplar la fost trimis, spre documentare, la Minister⁵. Proliferarea sectelor religioase neoprotestante, după Marea Unire, în toate provinciile istorice românești a impus organelor competente, la nivel central și local, să se documenteze asupra modului de organizare și funcționare a acestor secte și să cunoască preceptele lor religioase. Ministerul Cultelor și Artelor, cu adresa numărul 23474/20 mai 1922, informa Prefectura județului Caraș-Severin

„că diferitele chestiuni în legătură cu cultele din Ardeal și ținuturile fost ungurene se rezolvă cu multă greutate din cauză că ne lipsesc legile ungurești [în domeniu- *n.a.*] care sunt încă în vigoare în aceste ținuturi. Pentru ca să le putem soluționa mai cu ușurință avem nevoie de aceste legi”⁶.

Se solicita să fie trimise aceste legi, traduse în limba română. Prefectura a răspuns că aceste legi sunt cuprinse în Codul de Legi *Legile politicii bisericești*, traduse la Blaj, în anul 1895. Se preciza că mai existau ordonanțe și decizii ale Ministerului de Interne și ale Curiei Regale⁷. Cercetarea legilor adoptate de autoritățile publice maghiare, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, era necesară ca să se cunoască legătura ierarhică între comunitățile neoprotestante din Transilvania și Banat cu cele din Ungaria, mai ales având în vedere propaganda revizionistă maghiară din perioada interbelică. Se bănuia că aceste mici comunități religioase puteau fi folosite pentru propaganda revizionistă sau puteau fi paravan pentru propaganda bolșevică.

⁴ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 92/1921, f.36

⁵ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 92/1921, f.37

⁶ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 81/1922, f.3

⁷ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 81/1922, f.4

Ca să fie clară politica oficială a autorităților publice centrale și locale față de confesiunile creștine și necreștine recunoscute de statul roman, subsecretariatul de stat de pe lângă Ministerul de Interne comunica subprefectului județului Caraș-Severin, la 2 iunie 1922, că „în baza adresei Ministerului Cultelor și Artelor numărul 14182/13 mai 1922 următoarele confesiuni:

1. confesiunea ortodoxă orientală;
2. confesiunea greco-catolică;
3. confesiunea reformată;
4. confesiunea luterană;
5. confesiunea unitariană;
6. confesiunea israelită,

care, potrivit dispozițiilor legale în vigoare, în Ardeal, Banat și celelalte ținuturi de sub fostul imperiu maghiar, urmează să fie considerate ca confesiuni recipiente, să-și poată ține adunările lor bisericești prevăzute în legile sau statutele lor de organizare, fără nicio autorizare prealabilă din partea autorităților polițienești și administrative”⁸. Pentru combaterea proliferării asociațiilor religioase neoprotestante, considerate periculoase pentru siguranța națională a statului român, dar și pentru credința strămoșească creștin-ortodoxă, autoritățile publice centrale încurajau societatea civilă să acționeze alături de B.O.R. și autoritățile publice locale prin propagandă religioasă ortodoxă. Ministerul de Interne, prin ordinal 40827/ 19 iunie 1922, îi informa pe subprefectul județului Caraș-Severin că

„Societatea anonimă *Crucea* din București a decis, față de numeroasele secte care s-au ivit, mai ales după război, să înființeze pe lângă secția culturală un serviciu de colportaj și propagandă religioasă a misiunii interne în care scop se vor trimite în țară călugări anume pregătiți care, venind în contact cu poporul de toate categoriile, să răspândească învățătura creștină prin viu grai și broșuri, iar din vânzările de obiecte și cărți să se poată întreține”⁹.

⁸ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 81/1922, f.6

⁹ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 81/1922, f.7

Se atrage atenția subprefectului că

„având în vedere activitatea lăudabilă a numitei societăți să fie luate măsuri ca organele administrative și polițienești din județul Caraș-Severin să dea tot concursul acestor misionari pentru îndeplinirea însărcinărilor ce au”¹⁰.

Colaborarea autorităților publice locale cu societatea civilă și Biserica Ortodoxă Română era necesară, mai ales în Banat, unde propaganda religioasă a asociațiilor religioase neoprotestante puneau în pericol parohiile creștin-ortodoxe deoarece majoritatea celor care treceau de la bisericile recepte la asociațiile religioase neoprotestante erau creștini-ortodocși. Având în vedere această situație, subprefectul județului Caraș-Severin raporta prefectului, la 17 iulie 1922, că

„abstracție făcând cu totul de la partea teologică a chestiunii și de la faptul cunoscut că unitatea credinței e tăria cea mai mare a unui stat, că în România Mare sunt, până acum, opt confesiuni, observăm că bapțiștii, prin părțile noastre, își recrutează adeptii din biserica greco-orientală ortodoxă și o slăbesc”¹¹.

De asemenea, subprefectul observa:

„constituția [statutul asociației- n.a.] și adunările lor sunt după legile ungare care nu mai au valoare la noi și, în consecință, se impune o nouă orânduire, uniformă, a afacerii din partea Statului Român”¹².

Bapțiștii din Transilvania și Banat erau, formal și legal, subordonați, după legile ungare, Comunității baptiste de la Budapesta, unica recunoscută, în anul 1905, de către guvernul

¹⁰ *Idem*

¹¹ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 82/1922, f.2

¹² *Ibidem*, f. 2v.

ungar. Subprefectul recomanda studiul lucrărilor elaborate de autori români în perioada antebelică despre bapțiști: Vasile Suciuc - *Teologia dogmatică fundamentală*, vol. II; dr. Nicolae Bălan Dimitrievici- *Pocăiții*; dr. Nicolae Brânzeu- *Pocăiții*”¹³. Pe baza acestor lucrări și a recomandărilor celor trei teologi ortodocși suprefectul solicita să fie reglementate uniform, prin ordonanță, problema pocăiților- bapțiștilor- ca să poată fi rezolvate cererile lor. Problemele cu care se confruntau autoritățile locale, în lipsa unei legislații clare, cu privire la asociațiile religioase, bapțiștă și adventistă, nu au fost rezolvate nici în anii următori.

După Marea Unire au apărut mai multe secte creștine despre care autoritățile publice aveau informații că ar putea fi periculoase pentru siguranța națională. Prefectul județului Caraș-Severin, prin adresa numărul 4393/1923, emisă la 6 decembrie 1923, a notificat prim-pretorilor, primarilor, posturilor de poliție și jandarmeriei că

„în ultimul timp a luat naștere și s-a răspândit în întreaga țară, secta religioasă a evangheliștilor sau a creștinilor liberi, condusă de Grigore Fotino. Ei editează revista *Buna Vestire*, editată inițial la Brașov și apoi la Iași. Ministerul Cultelor și Artelor nu are cunoștința de înființarea și funcționarea acestei secte religioase și opinează că, sub pretextul unei propagații religioase, se poate urmări cu totul altă acțiune, dăunătoare și periculoasă siguranței generale a statului”¹⁴.

Se solicita instituirea de măsuri pentru a i se urmări îndeaproape întreaga activitate. Organele de poliție și jandarmerie erau solicitate să culeagă informații despre creștini liberi și să stabilească precis în care localități există membri sau adepți, cine-i conduce și ce activitate desfășoară. Prim-pretorii plaselor din județul Caraș-Severin au raportat subprefectului că nu s-a semnalat prezența creștinilor liberi în nicio localitate de pe raza județului¹⁵.

¹³ *Idem*, f.2v.

¹⁴ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 57/1923, f.1

¹⁵ *Ibidem*, ff. 2-11

În cursul anului 1923 autoritățile locale au depus eforturi pentru cercetarea situației și a activităților asociației religioase baptiste. Pretorul plasei Lugoj raporta, la 16 octombrie 1923, subprefectului

„Bapțiștii din plasa Lugoj nu sunt deloc organizați și nu le-a fost recunoscută ieșirea din religia în care au fost botezați. N-au nicio legătură cu Uniunea Română a adventiștilor ori Uniunea Comunităților baptiste sau cu Asociațiunea Creștină a studenților în Biblie”¹⁶.

Din acest raport administrative rezultă că în comuna Vișag bapțiștii se adună miercuria și sâmbăta cu scopul exclusiv de a-și exercita cultul și nidecum pentru propagandă și alte activități subversive. Nu aveau predicator. Subprefectul i-a lămurit pe bapțiștii din Vișag că trebuie să facă toate formalitățile prevăzute de lege și abia atunci vor deveni legal bapțiști. În plasa Oravița Montană existau 56 de bapțiști conduși de Vasile Mândroane și Vichente Iercea, în satul Ciclova Română¹⁷. Inițiativa subprefectului județului Caraș-Severin de a cerceta fenomenul religios pe teren a fost susținută de Ministerul Cultelor și Artelor, prin ordinul 30821/27 iunie 1923, prin care se solicita prefecturilor să întocmească un registru despre toate casele de rugăciune adventiste și baptiste. Raportul privind casele de rugăciuni trebuia să fie înaintat către Ministerul Cultelor și Artelor până la 1 septembrie 1923¹⁸. Din acest ordin se desprinde ideea că Statul avea nevoie de o situație clară privind activitățile religioase neautorizate în scurt timp pentru a preîntâmpina eventuale acțiuni subversive. Subprefectul a dispus, la 3 iulie 1923, ca toți prim-pretorii și primarii județului să întocmească registre despre toate casele de rugăciune adventiste și baptiste.

¹⁶ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 59/1923, f.1

¹⁷ *Ibidem*, f.2

¹⁸ *Ibidem*, f.4

**Tabel cuprinzând localitățile în care au luat ființă
Asociații religioase neoprotestante,
în județul Caraș-Severin/ 1923**

Nr. crt.	Plasa	Localitatea	Asociația religioasă neoprotestantă		
			Bapțiști	Advențiști	Nazareni
1	Făget	Curtea	18	--	--
2		Brezova	5	--	--
3		Jupânești	23	--	--
4		Baloșești	2	--	--
5		Coșari	2	--	--
6		Coșteiu de Sus	50	--	--
7		Zorani	1	--	1
8		Bujor (T. Vuia)	4	--	--
9		Bucovăț	2	--	--
10		Botinești	1	--	--
11		Surducul Mic	6	--	--
12		Gladna Română	58	--	--
13		Gladna Montană	1	--	--
14		Hăuzești	4	--	--
15		Fârdea	49	--	--
16		Drăgșinești	1	--	--
17		Coșava	--	--	2
18	Răcăjdia	Răcăjdia	15	--	--
19		Berliște	22	15	--
20		Rusova Nouă	2	11	--
21		Rusova Veche	9	--	--
22		Mircovăț	--	14	--
23		Vrani	--	--	--
24		Mercina	8	--	--
25		Vrâniuț	6	--	--
26		Ciuchici	11	--	--
27		Nicolinț		1	--

Nr. crt.	Plasa	Localitatea	Asociația religioasă neoprotestantă		
			Bapțiști	Advențiști	Nazareni
28		Petrilova	5	--	--
29		Macoviște	5	--	--
30		Naițaș	35	--	--
31		Lescovița	2	--	--
32		Ilidia	25	--	--
33		Socolari	66	--	--
34		Slatina	11	--	--
35		Potoc	112	--	--
36		Sasca Română	--	--	--
37		Bogodini	36	--	--
38		Sasca Montană	6	--	--
39		Știnăpări	4	--	--
40	Orșova	Orșova	14	--	--
41		Ogradena Veche	25	--	21
42		Tufari	8	--	--
43		Topleț	2	--	13
44		Bîrsa	5	--	--
45		Mehadica	12	--	--
46		Plugova	2	--	--
47		Valeabolvașnița	30	--	--
48		Globu Craiova	10	--	--
49	Recița (Reșița)	Recița	34	--	21
50		Cuptoare	1	--	--
51		Gorua	12	--	--
52		Gârliște	3	--	--
53		Sacul	2	--	--
54		Ezeriș	6	--	--
55		Soceni	3	--	--
56		Târnova	6	--	10
57		Valeadeni	5	--	5

Nr. crt.	Plasa	Localitatea	Asociația religioasă neoprotestantă		
			Bapțiști	Advențiști	Nazareni
58		Delinești	--	--	23
59		Apadia	--	--	75
60		Ohabața	--	--	8
61		Brebu	--	--	1
62	Bocșa Montană	Valeapai	18	--	--
63		Valea Mare	53	--	--
64		Duleu	18	--	--
65		Vasiova	3	--	--
66		Fârliug	37	--	--
67		Dezești	2	--	--
68		Vermeș	15	--	5
69		Ersig	1	--	--
70		Ramna	11	--	--
71		Bărbosu	9	--	--
72		Doclin	27	--	--
73		Biniș	14	--	--
74		Fizeș	13	--	--
75		Jdioara	11	--	--
76	Moldova Nouă	Moldova Nouă	7	--	--
77		Langovet (Livezile)	7	--	3
78		Socolovăț	23	--	14
79		Berzasca	3	--	2
80		Radimna	25	--	9
81		Moldova Veche	48	--	14
82		Pojejena Sârbă	4	--	8
83		Pojejena Română	8	--	--
84		Macevici	25	--	25
85		Sfânta Elena	21	--	--
86		Coronini	60	--	--
87		Belobreșca	--	--	7

Nr. crt.	Plasa	Localitatea	Asociația religioasă neoprotestantă		
			Bapțiști	Advențiști	Nazareni
88		Dolnea Liubcova	--	--	2
89	Bozovici	Bozovici	18	--	--
90		Prigor	12	--	--
91		Pârvova	16	--	--
92		Bârzava	11	--	--
93		Rudăria (E. Murgu)	31	--	--
94		Gârbovăț	8	--	--
95		Dalboșeț	2	--	--
96		Șopotu Nou	2	--	--
97		Moceriș	2	--	--
98		Șopotu Vechi	8	--	--
99		Lăpușnic	26	--	--
100		Borlovenii Vechi	4	--	--
101		Prilipeț	30	--	--
102	Bega	Baloșinț	4	--	--
103		Târgoviște	2	2	--
103		Fădimac	5	5	--
104		Bara	11	21	--
105		Dobrești	5	2	--
106		Rădmănești	1	1	--
107		Spata	10	14	--
108		Ierșnic	9	9	--
109		Sudriaș	3	--	--
110	Birchiș	Topla	4	--	--
111		Căprioara	16	9	11
112		Pojuga	10	1	11
113		Sălciua	3	--	2
114		Valea Mare	12	--	--
115		Birchiș	8	--	--
116		Căpâlna	4	--	--

Nr. crt.	Plasa	Localitatea	Asociația religioasă neoprotestantă		
			Bapțiști	Advențiști	Nazareni
117		Lalașinți	7	--	--
118		Sintești	8	--	--
119		Ostrov	--	--	16
120		Bacău	-	--	3
121	Timiș	Peștera	1	--	--
122		Maciova	5	--	--
123		Sacul	6	--	--
124		Zgribești	1	--	--
125		Găvojdia	9	--	--
126		Jena	2	--	--
127		Lugojel	1	--	--
128		Sălbăgel	5	7	--
129		Zăgojel	1	--	--
129		Prisaca	2	--	--
130		Valeaboul	7	--	--
131	Lugoj	Lugoj	31	--	27
132		Vișag	20	--	--
133		Honorici	8	--	--
134		Sărăzani	3	--	--
135		Pogănești	3	--	--
136	Oravița Montană	Ciclova Română	56	obs.52 adventiști, fără a se menționa localitățile	
137		Ciclova Montană	8	--	--
138		Ticvaniul Mic	18	--	--
139		Secaș	18	--	--
140		Maidan	28	--	--
141		Agarici	2	--	--
142		Ostin	10	--	--
143		Ciudanovița	8	--	--

Nr. crt.	Plasa	Localitatea	Asociația religioasă neoprotestantă		
			Bapțiști	Advențiști	Nazareni
144		Forotic	15	--	--
145	Caransebeș	Caransebeș	50	20	22
146		Poiana	9	--	--
147		Buchin	6	--	--
148		Petroșnița	2	--	--
149		Pogara	5	--	--
150		Zlagna	15	--	--
151		Bolvașnița	8	--	--
152		Borlova	4	--	--
153		Turnu	1	--	--
154		Obreja	8	--	--
155		Jax	8	--	--
156		Ohaba Bistra	4	--	--
157		Glimboca	4	--	--
158		Crainou	4	--	--
159		Voislova	18	--	--
160		Teregova	--	--	13
161		Fneș	--	--	31
162		Luncavița	--	--	4 ¹⁹

Cercetările efectuate de către primării în colaborare cu organelle de poliție și jandarmerie au permis evaluarea corectă a răspândirii pe teritoriul județului a comunităților neoprotestante care, în cele mai multe localități, aveau un număr foarte mic de aderenți în comparație cu enoriașii parohiilor creștine ortodoxe, greco-catolice, romano-catolice și protestante. Deși numeric neoprotestanții erau peste tot o minoritate religioasă restrânsă, totuși, prin propaganda agresivă ei reprezentau un pericol pentru bisericile tradiționale pentru că racolau aderenți din rândurile acestora. Prim-pretorul plasei Oravița Montană aprecia, în

¹⁹ SJAN Timiș, fond Prefectura județului Severin, dosar 59/ 1923, f.1-41

raportul din 20 februarie 1924, către subprefect că trebuie acordată atenție deosebită prozelitismului manifestat de sectele neoprotestante. În raport se sublinia:

„Ceea ce voim a relata în această alocuțiune este faptul trist că aceste secte, în unele comune din plasa noastră iau proporții înspăimântătoare. Revocându-se ordinul anterior al Ministerului Cultelor și Artelor prin care s-a admis restrângerea libertății acestui cult, suntem în fața imposibilității de a lua vreo măsură față de această propagandă dăunătoare statului nostru”²⁰.

Prefectul județului Caraș-Severin, dr. Corneanu P., a transmis, la 9 iunie 1924, subprefectului, prim-pretorilor, Prefecturii Poliției și Companiei de Jandarmi ordinul numărul 16168/20 mai 1924 al Corpului 7 Armată Sibiu privind necesitatea combaterii propagandei sectelor religioase. S-a atras atenția autorităților publice locale că libertatea conștiinței și a tuturor cultelor este garantată de *Constituție*, dar cu condiția să nu se pună în pericol siguranța națională și să nu fie jignită existența Bisericii Ortodoxe prin prozelitism sau propagandă subversivă. Se aprecia că unele secte religioase propagă o doctrină religioasă periculoasă pentru siguranța statului și morala publică. Se aduc la cunoștința organelor locale ale puterii de stat dispozițiile adoptate de ministerul Cultelor și Artelor contra tuturor sectelor din întreaga țară pe care și autoritățile locale din județul Caraș-Severin vor trebui să le aplice cu toată severitatea. Sectele care se prezintă sub nume false, ca secta nazarenilor sau adventismul și neavând autorizație de funcționare și întrunire, li se interzice, cu desăvârșire, a se aduna în întrunirile de cult. Celelalte, care aveau autorizație, erau obligate să îndeplinească următoarele condiții:

„a) să nu facă prozelitism pentru că acesta tulbură pacea cetățenilor și atrage naivii la religii străine;

²⁰ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 59/1923, f.42

- b) să nu facă propagandă religioasă în așa fel să aducă jignire bisericilor existente;
 - c) numele predicatorului permanent să fie cunoscut de autoritățile locale care vor controla și aprecia dacă acești predicatori se bucură de plenitudinea drepturilor civile, dacă au fost sau nu condamnați de instanțe civile și militare pentru crimă sau alte delicte. Celor care au fost judecați și condamnați li se va interzice să predice;
 - d) se va aduce la cunoștința autorităților locale locul și timpul exact în care se țin întrunirile de cult ale sectelor autorizate. Predicatorul oficial sau permanent este responsabil de toate actele săvârșite cu ocazia exercitării cultului;
 - e) cei ce nu vor îndeplini aceste condiții vor fi imediat opriți să se întrunească și predicatorii vor fi dați în judecată pentru tulburarea ordinii publice.
- Pentru stricta îndeplinire a ordinului, autoritățile locale urmau să informeze organelle superioare”²¹.

Bapțiștii se simțeau persecutați de către autoritățile locale și făceau numeroase plângeri adresate Ministerului de Interne și Ministerului Cultelor și Artelor că nu li se permite construirea de case de rugăciune sau închirierea de imobile private în acest scop. Pretura plasei Lugoj îl informă pe subprefect, la 14 noiembrie 1924, că „nu corespunde adevărului faptul că noi am pedepsi locuitori pentru că sunt bapțiști, ci i-am pedepsit pe aceia care au contravenit dispozițiilor legale. Cum bapțiștii, bazându-se pe sprijinul ce-l au la predicatorul bapțist de la București, domnul Adorjan, ne-au spus chiar în față că nu le pasă de nimeni și ei nu respectă nicio lege sau dispoziție a autorităților”²². Prim-pretorul sublinia că au fost pedepsiți doar cei care au încălcat legile în vigoare ca să fie aduși pe calea cea bună acești rățăciți. De asemenea, a atras atenția că, în cursul anului 1924, bapțiștii au început o propagandă fățișă contra

²¹ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 81/1924-1925, f.1

²² *Ibidem*, f.2

B.O.R. și pentru aceasta au fost sancționați. Bapțiștii i-au amenințat pe reprezentanții autorității locale Lugoj că le vor face „calamități”, iar autoritățile au adoptat măsuri severe pentru apărarea Bisericii Ortodoxe și a siguranței statului. Bapțiștii din Gruni au fost sancționați pentru că se întruneau în casa particulară a Elisavetei Balaci, ori fiind stare de asediu orice întâlnire era interzisă fără autorizație de la Pretură și Divizie. Întrunirile în case particulare erau pedepsite în timpul stării de asediu conform prevederilor Ordonanței numărul 3, articolul IV, punctual c, aliniat 2 al Corpului 7 Armată de la Sibiu, cu amenda de 500- 600 lei sau 10 zile închisoare. În concluzie, prim-pretorul plasei Lugoj căuta să-l convingă pe subprefect că nu este adevărat că autoritățile locale îi supun pe bapțiști la diferite șicane, dar totodată, a atras atenția că „nu putem tolera ca dânșii să săvârșească ilegalități fără a fi trași la răspundere”²³.

La fel ca și bapțiștii, micile comunități adventiste din județul Caraș-Severin încercau să atragă noi aderenți prin propaganda religioasă între enoriașii bisericilor recepte. Ei încălcau astfel legile în vigoare și dispozițiile Ministerului Cultelor și Artelor. Autoritățile publice locale, inclusiv poliția și jandarmii, îi sancționau pe adventiști ori de câte ori încălcau legile țării. Adventiștii se plâneau pastorului Adventist E. Paulini de la București că autoritățile locale le pun piedici cu ocazia exercițiului credinței lor. Ministerul Cultelor și Artelor, cu sprijinul Ministerului de Interne, a transmis Prefecturii județului Caraș-Severin să adopte măsuri pentru crearea condițiilor ca adventiștii să-și exercite cultul în mod liber, dar cu condiția să se evite jignirea Bisericii Ortodoxe Române, să nu se permit deschiderea de case de rugăciuni adventiste în apropierea bisericilor creștin-ortodoxe și să nu fie înmormântați sectanți în mormintele confesionale ortodoxe. Se recomanda ca autoritățile locale să verifice dacă cei care se recomandă bapțiști sau adventiști să nu fie cumva membri ai sectelor interzise²⁴.

²³ *Ibidem*, f.2v

²⁴ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 78/ 1924, f.17

Prolezitismul religios manifestat de către membrii asociațiilor religioase legale era periculos și pentru biserica Greco-catolică. Episcopul greco-catolic de Lugoj, Ioan Boroș, a avertizat Prefectura județului Caraș-Severin, la 5 octombrie 1924, că la Vișag baptiștii au invitat locuitorii satelor vecine să participe la ceremonia botezului noilor aderenți la cultul baptist. În această situație, prefectul a solicitat intervenția subprefectului să adopte măsuri legale ca „pocăiții să nu depășească margilile legii și să nu facă altceva nepermis de lege”²⁵. Baptiștii și adventiștii erau obligați să respecte ordinul 12794/ 15 martie 1924, publicat în M.O. nr. 9/ 1924, care cuprindea 10 articole²⁶. În localitățile în care baptiștii respectau prevederile legale ale ordinului citat s-a permis deschiderea caselor de rugăciune, ca de exemplu la Vermeș, În schimb, în localitățile Ciclova Română, Gladna Română, Teregova și Mehadica s-a interzis construirea sau deschiderea caselor de rugăciuni pentru că nu s-au respectat prevederile ordinului citat²⁷.

Serviciul special al siguranței Lugoj, cu adresa 4210/ 25 august 1924, solicita prefectului să-și mobilizeze subalternii din județ ca să îndeplinească prevederile ordinului numărul 50016/ 1924 al Direcției Generale al Siguranței Statului de a întocmi tabloul nominal care să cuprindă secta nazarenilor, a studenților în biblie, felul autorizațiilor, locul și timpul întâlnirilor precum și numele predicatorilor. Activitatea acestor secteera strict interzisă prin ordinal Ministerului Cultelor și Artelor numărul 63836/ 1923, pentru secta nazarenilor și ordinul numărul 66955/ 1923, pentru secta studenții în Biblie. Aceste secte religioase au fost interzise pentru că erau considerate „atât de periculoase pentru armată și siguranța statului”²⁸. Autoritățile locale au descoperit localitățile în care existau grupuri de nazareni și s-a observat că numărul lor era în creștere, la fel ca și numărul localităților în

²⁵ *Ibidem*, f.18

²⁶ *Ibidem*, f.19

²⁷ *Ibidem*, f.20-26

²⁸ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 81/ 1924-1925, f.1

care domiciliau, dar, deși exercitarea cultului nazarinean era strict interzisă, ei se întruneau la rugăciune și făceau prozelitism clandestin. Nu au fost depistați membri sectei studenți în Biblie. Excesul de zel al primarilor și jandarmilor, în unele situații, provoca nemulțumirea justificată a bapțiștilor. La Ciclova Română bapțiștii au adresat subprefectului, la 29 august 1924, o petiție în care au cerut să nu mai fie persecutați de primary și jandarmi. Ei și-au încheiat epistola cu o concluzie: „Credeți-ne că organele de poliție nu păzesc cu atâta grijă siguranța statului și hotarele țării cu câtă energie ne prigonesc pe noi, oameni pașnici și de omenie²⁹”.

Unul dintre cele mai dese motive de neînțelegeri și certuri între locuitori de diverse confesiuni creștine era încercarea asociațiilor religioase neoprotestante de a-și îngropa morții în cimitirele confesionale ale bisericilor creștine recepte. Motivul era lipsa unui cimitir comunal sau a unui cimitir al respectivelor asociații religioase precum și faptul că răposații au fost, până de curând, creștini ortodocși, greco-catolici și aveau înmormântată familia în aceste cimitire. În acest sens, Ministerul de Interne, prin ordinul numărul 83641/ 7 octombrie 1924, adresat subprefecților preciza că „pentru a se preîntâmpina actele care aduc atingere bisericii și religiei dominante în stat și pentru a preveni, prin toleranța excesivă și oprirea prozelitismului, diferitelor secte religioase, avem onoarea a vă ruga să binevoiți a lua dispozițiuni de a nu permite înmormântarea de personae de altă confesiune în cimitirele ortodoxe, urmând ca pentru aceștia să se înființeze cimitire aparte³⁰”. Aceste măsuri erau necesare pentru că „legile civile și canoanele Bisericii Ortodoxe nu permiteau ca în cimitirele ortodoxe să fie înmormântate personae de alte confesiuni³¹”. În anii următori în toate satele în care practicau bapțiști, adventiști și nazareni s-au deschis noi cimitire confesionale pentru aceștia. Încurajați de o legislație

²⁹ *Ibidem*, f.48

³⁰ *Ibidem*, f.27

³¹ *Ibidem*, f.27v.

permisivă, baptiștii și adventiștii au făcut, în cursul anului 1924 numeroase reclamații la adresa autorităților locale, la Ministerul de Interne, Ministerul Cultelor și Artelor și chiar la Direcția Generală a Poliției și Siguranței Statului. Primarii au fost invitați de către subprefect, la 15 noiembrie 1924, să adopte măsuri pentru oprirea persecuțiilor sistematice la adresa baptiștilor. Subprefectul a notificat superiorilor săi că autoritățile publice locale nu i-au persecutat pe neoprotestanți, dar i-au sancționat atunci când au încălcat legile și ordinele Ministerului Cultelor și Artelor. În concluzie, subprefectul sublinia că: „noi nu vom putea tolera și nu vom lăsa pe nimeni să submineze ordinea se Stat și vom năzui ca cel ce contravene legii să-și ia pedeapsa”³². Despre toate abaterile de la litera legii săvârșite de baptiști și adventiști în județul Caraș-Severin, Prefectura a informat Ministerul Cultelor și artelor.

Cei mai recalcitranți erau baptiștii de la Ciclova Română, Maidan, Forotic, Mehadia și Voislova pentru că nu respectau ordinele Ministerului Cultelor și Artelor numărul 12794/ 15 martie 1924 care cuprindea cele zece condiții în care se putea desfășura legal exercitarea cultului baptist și cel adventist. În satele în care baptiștii au respectat prevederile ordinului numărul 12794 autoritățile legale le-au respectat drepturile³³. Subprefectul a dispus, la 24 decembrie redeschiderea Casei de rugăciune baptistă de la Ciclova Montană după ce au fost îndeplinite cele zece condiții pentru exercitarea legală a cultului baptist³⁴.

Sectele religioase interzise în România se foloseau de libertățile acordate baptiștilor și adventiștilor de care profitau ca de un paravan ca să-și desfășoare, semilegal, activitatea religioasă. Erau urmăriți mai ales nazarenii și studenții în Biblie, dar și alte secte, ca, de exemplu, Mileniștii. Ministerul de Externe, cu adresa numărul 574/ 19 februarie 1925, l-a informat pe prefectul județului Caraș-severin, dr. P. Corneanu, că ancheta

³² *Ibidem*, f.29

³³ *Ibidem*, f.38

³⁴ *Ibidem*, f.46

de la Bodofalva a dus la descoperirea sectei Mileniștii, care colportau ziare și calendare în limba maghiară. I s-a reproșat prefecturii că nimeni nu a sesizat autoritățile județene și central despre activitatea acestei secte interzisă de lege³⁵. Măsurile adoptate de autoritățile locale au dus la destructurarea sectei mileniste din satul Bodo și alte cazuri de încercări de a racola aderenți la această sectă nu s-au mai semnalat în cursul anului 1925. Reprezentanții autorității publice locale urmăreau cu atenție manifestările aderenților la asociațiile religioase neoprotestante. Primpretorul plasei Timiș a refuzat să elibereze autorizația de funcționare a casei de rugăciuni baptiste de la Găvojdia și a raportat, la 22 aprilie 1925, subprefectului că nu putea elibera autorizația pentru că petenții nu aveau casă de rugăciuni anume construită, ci o încăpere închiriată într-o casă particulară. Totodată, el sesiza faptul că bapțiștii practică prozelitism religios clandestin și că încearcă să convertească credincioși ortodocși la confesiunea baptistă. În concluzie, primpretorul plasei Timiș arăta că „ținuta aceasta condamnabilă mă forțează a purcede față de sectanți cu toată energia³⁶”.

Prefectul, dr. P. Cornea, la 27 aprilie 1925, a transmis tuturor primpretorilor, prefectului poliției și companiei de jandarmi ordinal Ministerului de Interne numărul 17273/ 1925 că, întrucât s-a dat libertate cultului baptist, casele lor de rugăciune nu se pot închide decât atunci când autoritățile polițienești vor constata și vor preciza, prin proces-verbal, fapte contra Siguranței Statului, contra bunelor moravuri sau batjocorirea credinței sau ritualul nostrum creștin-ortodox. Pe baza acestor eventuale procese-verbale se puteau sesiza instanțele penale contra indivizilor și, în special, a predicatorilor care au încălcat legea³⁷.

Din documentele de arhivă consultate rezultă că, până la desființarea județului Caraș-Severin, în anul 1926 și înființarea județelor Caraș și Severin, numărul neoprotestanților recenzați în

³⁵ SJAN Timiș, *fond Prefectura județului Severin*, dosar 107/1925, f.6

³⁶ *Ibidem*, f.7

³⁷ *Ibidem*, f.33

anii 1922- 1923 a crescut cu câteva aderenți, cei mai numeroși fiind bapțiștii și nazarenii, în timp ce adventiștilor de ziua a șpatea era nesemnificativ. Alte secte religioase interzise n-au fost semnalate în rapoartele jandarmilor sau ale primpretorilor. Autoritățile locale și județene, au manifestat toleranță față de bapțiști și adventiști în limitele admise de legi și al ordinelor Ministerului Cultelor și Artelor. Reticența unor comunități baptiste și adventiste față de legi și ordonanțele Ministerului Cultelor și Artelor obligau autoritățile să închidă casa de rugăciune și să-i sancționeze pe predicatori. Autoritățile locale și central au îmbinat armonios drepturile cultelor religioase garantate de *Constituția României* din 1923 cu măsuri necesare pentru apărarea statului roman, a credinței strămoșești și a Bisericii Creștine Ortodoxe. Deși ca număr, adepții cultelor neoprotetante nu reprezentau în masa de locuitori ai județului un procent important, totuși, ei constituiau o sursă permanent de neliniște și frământare în lumea satelor din estul Banatului.

Teatrul bănăţean de la începutul secolului XX reflectat în „Drapelul” din Lugoj

*Dr. Oana-Roxana Ivan**

Teatrul românesc din Banat, ca tribună de propagare a aspiraţiilor naţionale şi sociale, în evoluţia sa istorică a contribuit, cum spunea marele cărturar român, Nicolae Iorga, la "afirmarea însuşirilor de cultură, pe care neamul nostru le-a avut întotdeauna în toate părţile şi care ne dădea oricând putinţa de a întemeia o viaţă nouă pe o civilizaţie proprie." Strădania unor intelectuali, formaţi la şcoala unanismului şi iluminismului s-a împletit armonios cu setea seculară de cultură şi inclinaţiile artistice ale poporului român, cu tezaurul atât de bogat reprezentat în folclorul teatral, muzical, coregrafic: "niciuna din provinciile româneşti nu are o cultură etnografică, anonimă, populară, atât de diferenţiată ca Banatul."¹

Ca orice domeniu al culturii, teatrul a determinat o vie şi fecundă activitate în orasul Lugoj. Deşi înfiinţată mai târziu decât în alte orase, Filiala Lugojană a Societăţii pentru Fond de Teatru Românesc (SFT), activitatea şi iniţiativele sale valoroase s-au impus imediat. La adunarea de înfiinţare din 1 octombrie 1908, ținută la Casina Româna, au participat 90 de intelectuali, meseriaşi şi ţărani. Scopul filialei, spunea George Dobrin în cuvântarea rostită, "este munca nobilă pentru părtinirea

*Oana-Roxana Ivan este doctor în literatură şi coordonatorul Biroului de Programe Comunitare din cadrul Departamentului de Relaţii Internaţionale al Universităţii de Vest din Timişoara.

¹Lucian Blaga, *Barocul etnografiei româneşti* în revista "Banatul", nr.1, 1926.

scriitorilor de piese de teatru, pentru răspândirea acestora în conștiința poporului, pentru înființarea unei biblioteci de piese teatrale și pentru arangearea petrecerilor cu joc de teatru."²

La ședința din 21 noiembrie 1908, comitetul filial al SFT a stabilit direcțiile principale ale activității sale viitoare:

1. "a câștiga folos material societății prin câștigarea membrilor mai mulți"
2. "a aranja reprezentațiuni de piese teatrale"
3. "a contribui la tipărirea pieselor teatrale, sprijinirea autorilor acestora, a îmbogăți literatura română, prin scrierea pieselor teatrale și a fonda o bibliotecă pentru opuri dramatice"³

Lugojul a desfășurat, alături de alte centre bănățene (Caransebeș, Oravița, Lipova, Orșova, Resița Montană) o activitate pentru care chiar comitetul central al SFT a ținut să-i mulțumească: "Pentru straduințele frumoase ce depune în serviciul societății pentru a dezvolta cultura și arta ținutului"⁴

Valeriu Braniște participă activ la adunările anuale generale ale SFT susținând conferințe de artă teatrală și estetică. În conferință *Cum jucăm teatru?* susținută la adunarea SFT de la Bistrița din 8 septembrie 1902, susținea, încă înainte de înființarea SFT Lugoj, crearea unui repertoriu național, original și a unor reprezentări scenice corespunzătoare pentru a învăța publicul "vorbirea corectă și curgătoare, purtarea corectă, gesturi frumoase, limba corectă și frumoasă [...] Teatrul trebuie să îndrepteze moravurile, să cultive bunul simț, să se însuflețească pentru tot ce e nobil, bun și frumos."⁵ Într-o altă conferință intitulată *Teatrul Național*, Valeriu Braniște este convins că "poporul român a păstrat un tezaur de nemărginită creațiune artistică, un inepuizabil izvor de concepții înalte, anume merit să

²Apud Ion Crisan, *Teatrul amator românesc din Lugoj*, Sfatul Popular al Regiunii Banat, Casa Regională a Creației Timișoara, 1967, pag. 101-102.

³Ibidem, pag. 102.

⁴Arhiva Muzeului Municipiului Lugoj, Fondul SFT, Filiala Lugoj, nr.35 din 28 iunie 1912.

⁵Valeriu Braniște, *Cum jucăm teatru?* în "Drapelul" nr 113, 1/14 octombrie 1902, pag. 2-3.

constituie fondul intelectual și moral al unei înalte vieți culturale și artistice în Dacia lui Traian.⁶ De fapt, întreaga conferință *Teatrul Național* ținută la adunarea generală SFT de la Sebeșul Săsesc este reprodusă de "Drapelul" din Lugoj în 3 numere consecutive (nr. 98, nr. 99, nr. 100/1903). Marele animator cultural, Valeriu Braniște, fiind convins că

"conștiința vie națională, acest izvor de viață și putere, i-a îndemnat pe români să lupte pentru ridicarea culturală la nivelul celorlalte popoare europene civilizate, în tradiția clasică latină."⁷

Un alt cărturar la Banatului, Iosif Velcean, în câteva articole publicate în "Drapelul", lărgeste aria preocupărilor criticului teatral, vorbind despre alegerea diletanți lor, decorurilor, sufleurilor, regizorilor, într-un cuvânt "întreaga scenerie": *Reflecții la mișcarea noastră teatrală* ("Drapelul" nr.110, 21 septembrie/4 octombrie 1904), *Regisarea pieselor teatrale* ("Drapelul" nr.113, 28 septembrie/11 octombrie 1904). Teatrul este

"un puternic mijloc de instruire și educare, școala în care poporul ostenit de munca zilei se duce seara spre a-și odihni mintea și trupul și învăța morala, patriotismul, virtutea, prin icoane vii și puternice și prin fapte generoase și eroice [...] Criticul dramatic trebuie să arate fără partinire meritele și defectele din punct de vedere estetic și literar, să lumineze publicu și să judece pe artiști fără partinire."⁸

Genul dramatic publicat în "Drapelul" ocupă un spațiu mai restrâns față de proză sau poezie. Traducerile și adaptările au fost un exercițiu prealabil pentru dramaturgii locali, favorizând o

⁶Valeriu Braniște, *Teatrul Național* în "Drapelul" nr. 98, 21 august/3 septembrie 1903, pag.1-2.

⁷Valeriu Braniște, *Teatrul Național* în "Drapelul" nr. 99, 23 august/5 septembrie 1903, pag.1.

⁸Iosif Velcean, *Reflecții la mișcarea noastră teatrală* în "Drapelul" nr.110 21 septembrie/4 octombrie 1904, pag.1-2.

literatură dramatică proprie. Sofia Vlad Rădulescu, mama primului "autor dialectal", cum îl numea Titu Maiorescu pe Victor Vlad Delamarina, este o vrednica animatoare a vieții artistice lugojene în casa căreia se organizau multe serate literare. Piesele sale pentru copii *La Maial* și *Roza din spini*, precum și piesele în dialect bănățean *Recept contra soacrelor* și *Oala cu galbeni* îi au ca protagoniști pe Victor Vlad Delamarina, Caius și Tiberiu Brediceanu și alți intelectuali lugojeni.

George Cătană, harnicul folclorist și povestitor scrie *Vrăjitoarea* în care condamnă credințele deșarte, piesă într-un act, care se joacă de mai multe ori în anul 1906. În 1907, oferă formațiilor de diletanți din Lugoj o nouă comedie într-un act, intitulată *Tinerețe nebunețe* și dialogul *Bărbatul și muierea*. Mihail Gașpar scrie *Dragostea mea mare...beteșug*, piesă pe tema geloziei bărbatului (Napoleon Țăpliga) rămasă în manuscris și *O noapte la Oituz*, piesa eroică, foarte mult jucată în Banat. Cassian R. Munteanu scrie *Rai și iad* care critică moravurile societății din capitală: politicianismul, demagogia din Parlament și presă, curentele literare decadente, futurismul și dadaismul, comedia fiind interesantă prin alternanța în spirit modern a planului real cu cel fantastic. Farsa Emiliei Lungu Puhallo *El nu vrea să fie ca ... unii* dezbată tema destul de întâlnită, a părinților și rudelor, care aranjează căsătorii.

În multe din periodicile bănățene sunt publicate uneori fără prea mult discernământ "exerciții teatrale", frecvente în epocă ale unor "condeieri obscure".

Așa cum am subliniat, însă, "Drapelul" nu publica în "Foița" decât lucrări dramatice de un adevărat interes. Majoritatea autorilor bănățeni s-au orientat în activitatea lor literară, într-un fel sau altul și spre teatru, considerând că fiecăruia îi revine obligația să sprijine o artă atât de eficientă în atingerea unor țeluri educative. Dar multe din aceste "experimente teatrale", cum ei înșiși le-au numit, n-au fost de valoare și au fost publicate numai postum.

"Drapelul" a publicat mai multe manifestări de teatru locale ce aveau loc în casele Sofiei Vlad Rădulescu și Elenei Dobrin, dar și ecouri la importante spectacole teatrale na-

ționale, originale, ale unor autori români, Vasile Alecsandri, Ion Luca Caragiale, C.Negruzzi, Iosif Vulcan, Matei Milo, Mihail Pascali. Valeriu Braniște și alți intelectuali luminați lugojeni au sprijinit cu consecvență dezvoltarea mișcării teatrale amatoare românești.

În Banat, mișcarea teatrală s-a împletit armonios cu viața cultural-artistică a reuniunilor de cântări și muzică și a corurilor de plugari. Această caracteristică a mișcării teatrale din Banat se accentuează continuu, intenția băănățenilor fiind "de a împreuna laolaltă muzica și teatrul care sunt surori și vlastare firești ale artei noastre naționale" (I.Velcean), mai ales ca instituțiile organizatoare de reprezentații teatrale sunt reuniunile de cântări și corurile, reprezentând aspirația spre modernitate. Același Iosif Velcean considera că teatrul trebuie să conlucreze cu muzica formând "teatrul liric", care, "fără muzică și cântare, abia se poate închipui". De aceea, cele mai multe spectacole sunt anunțate în presă "teatru și concert": "are românul pentru cântare și teatru un dar deosebit și pe lângă nițica trudă și osteneală rămâi uimit de prestațiunea sa în jocul scenic."⁹ Iată ce se spune în "Drapelul" cu prilejul unei asemenea reprezentații desfășurate la Reșița Montană care se încheie într-o atmosferă de mare entuziasm: "Bucurie, veselie și mângâiere sufletească! Bravo! Să trăiască! Artiștilor diletanți și cântareți!"¹⁰ Același entuziasm domina spectacolul cu Ileana Cosânzeana *Feerie* de Iosif Velceanu, când "în cântări și joc s-au întrecut 38 de persoane ce reprezentau pitici, zâne, negri, soldați, popor în costume și fard."¹¹

Cu prilejul adunărilor generale ale SFT desfășurate în 1903 și 1904 la Sas-Sebeș și Brad, "Drapelul" publică mai multe articole a căror notă generală este același entuziasm "teatrul este izvorul curat al însuflețirii sfinte pentru idealurile naționale marețe", ospitalitatea românilor din Brad este deosebită: "zile

⁹*** *De la Recita Montană, teatru și concert* în "Drapelul" nr. 2, 1904, pag. 3.

¹⁰Ibidem, pag. 3.

¹¹*** *Ileana Cosânzeana* în "Drapelul" nr. 67, 1904, pag. 2.

sfințite prin iubirea românului pentru fratele său, trăiască Bradul și să prospereze! Trăiască frații zărândeni!"¹²

Discursurile rostite la aceste adunări și reproduse în "Drapelul" folosesc același ton:

"Ce plăcere, ce emoțiuni artistice, ce mișcare nu s-ar naște în sufletul nostru?! văzând, de exemplu, că deodată apare pe scenă un moș cu nedespărțitul său soț, calul său, încărcat de vase confecționate din brazii munților noștri Apuseni...calul înaintând a lene, iar moșul cântând cu duioșie: <<munții noștri aur poartă, noi cerșim din poartă-n poartă>>. O scenă ca aceasta ar fi în stare mai mult ca orice vorbire înflăcărată, a determina pe mulți să-și iubească cu îndoită dragoste și să lucre din toate puterile la ridicarea lui."¹³

În planul de acțiune al SFT semnat de președintele Virgil Onițiu și secretarul Iosif Blaga și publicat în numerele 97, 98 și 99 ale ziarului "Drapelul", se hotărăște între altele ca tinerii cu talent în arta dramatică, Zaharia Bîrsan și George Stoica, să fie sprijiniți în continuarea studiilor la Conservatorul de Artă Dramatică București. Din păcate, Zaharia Bîrsan va renunța la această bursă după un an pentru a nu fi nevoit să se întoarcă în Banat și Transilvania după absolvire. Este însă oaspete al Banatului ca actor în 1904-1906, 1908 și 1911, în turnee de diletanți la Lugoj, Timișoara, Oravița, Reșița, Caransebeș sau ca invitat al intelectualității la diferite spectacole și serate literare.

Oaspeți ai melegurilor bănățene, viu salutați de presă și public, sunt în această perioadă și alți actori talentați: C.I.Nottara, Agatha Bîrsescu, Olimpia Bîrsan, George Timica, alături de cântareții: I.Rengei, Iulia Keleti, doamna Theodorini, Akraszny sau Aurel Nemes de Alamar de la Conservatoarele din Budapesta, Viena și București, care dau concerte și reprezentațiuni dramatice în scopuri filantropice. La reprezentațiile în scopuri filantropice în

¹²*** *Teatrul la Brad* în "Drapelul" nr. 87, 1904, pag. 2.

¹³*** *Adunarea de la Sas-Sebeș* în "Drapelul" nr. 98, 21 august/3 septembrie 1903, pag. 2.

orașele bănățene Lugoj, Caransebeș, Timișoara, Reșița, Bocșa, Oravița, întâlnim adesea numele lui George Augustin Petculescu, celebrul "comerciant petce", care din meseriaș devine actor, lăsând sculele de cizmar pentru cuvântul viu care nu va rugini niciodată. De altfel, pasiunea pentru activitatea culturală este generală în rândul meseriașilor lugojeni care încă din 1902 organizează o "Reuniune a Meseriașilor Români din Lugoj", care va susține multe spectacole și concerte.

Reuniunile și corurile de plugari, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea au inclus în repertoriul lor și piese dramatice. Prilejul l-a oferit aniversarea a 85 de ani de existență a corului plugarilor din Chizătău (1882), când s-a petrecut un lucru deosebit, "nemaivazut până atunci: să vezi pe plugariu jucând piese teatrale înaintea unui public ales și numărând capete cu miile". De atunci plugarii bănățeni au organizat frecvente spectacole chiar și în localitățile mai mici, care aveau coruri mai restrânse.

În această parte de țară, Banatul, gustul pentru teatru a devenit o adevărată pasiune. Din 1902 meseriașii lugojeni și-au desfășurat activitatea în cadrul societății "Progresul" prin valorificarea folclorului în spectacole alegorice și turnee teatrale, pe valea Timișului și valea Begheiului. Așa de exemplu într-o excursie organizată în 1912 la Baziaș, Oravița, Anina, Băile Herculane și Orșova, se realizează schimburi de experiențe cu filialele SFT din Orșova, Oravița și Caransebeș sau cu prilejul altor deplasări cu cele din Reșița, Turnu Severin și Bocșa. În localitățile care nu aveau săli de spectacole studentul arhitect I. Victor Vlad realizează "o scenă transportabilă cu cortina de catifea grea". În spectacolele de la Coșteiu Mare, cu *Nicolae Vulpea* de Romul Munteanu (1909) și *Un tutor* de Matilda Cugler Poni (1910), Petru Groza este "artist". Viitorul prim-ministru al României posedă toate calitățile unui actor: "vorbește clar, cu temperament, precis, știe norma bine mișcările și vădește mult sentiment".¹⁴

¹⁴*** "Drapelul" nr. 155, 1910, pag. 2.

La fel de pasionat pentru teatru, "făcându-și un titlu de mândrie" din a juca teatru cu diletanți și români, sunt Victor Vlad Delamarina, Coriolan Brediceanu și fii săi Caius și Tiberiu:

"la 11 ani, spunea Victor Vlad Delamarina, nimic nu-mi înflăcăra așa de mult ambițiunea ca jocul de teatru. Cu câtă plăcere muream în *Luarea Griviței* și cântam în *Iancu Jianu*. Era de nedescris!"¹⁵

Teatrul școlar și studentesc în Lugoj are o frumoasă tradiție, organizarea teatrului de copii și adolescenți fiind o altă particularitate a teatrului în Banat încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când Mihail Halici organizează la Caransebeș manifestări artistice, muzical-dramatice. Urmează apoi seratele literare ale Sofiei Vlad Rădulescu și ale Elenei Dobrin la Lugoj cu

"declamațiuni, solo pian, vioară, canto, monoloage și chiar piese și operete cu ocazia sărbătorilor mari de Paști și Crăciun. Teatrul școlar e privit ca un precursor al străduințelor românilor de aici care au avut scopuri de a se încadra în mișcarea culturală și civilizația acelor vremuri alături de alte popoare. Aceste case ale fruntașelor vieții culturale bănățene se constituie în adevărate clase de declamație și învățare a abecedarului artei actoricești."¹⁶

Între anii 1908-1909 A. P. Bănuț, "organizator și instructor de diletanți" din partea SFT găsește la Lugoj

"elevi inteligenți, care au prins și profitat mult din repertoriile create de domnia sa în ceea ce privește jocul scenic și dicțiunea, corectitudinea pronunției, frumusețea limbii și conversația lejeră."¹⁷

¹⁵Titu Maiorescu, *În memoria poetului dialectal Victor Vlad Delamarina* în "Critice", EPL, București, 1966, pag. 504.

¹⁶Aurel Buteanu, *Teatrul românesc în Ardeal și Banat*, Timișoara, 1945, pag. 19.

¹⁷*** *Teatrul nostru* în "Drapelul" nr. 3 din 21 ianuarie 1909, pag. 2.

În 1904 G.Dobrin propune procurarea, chiar prin concurs, a pieselor potrivite pentru copii. Astfel, SFT va organiza concursuri pentru "cea mai bună piesă dramatică română originală cu subiecte din viața poporului român ori a clasei noastre culte".¹⁸ Acest lucru pentru că "cei ce acum se pregatesc pentru viața pe băncile școlii au să ne aducă un frumos capital de năzuințe nobile și stăruințe serioase de a deveni membri folositori ai societății."¹⁹

Alături de elevi, studenții lugojeni Dimitrie Stan, Filaret Barbu, Gheorghe Onae, Iosif Banciu și profesorii Ion Vidu și Victor Bîrlea, vor milita pentru o viață teatrală organizată și atragerea tineretului de la sate și orașe la spectacolele dramatice și muzicale, la șezători literare, în Lugoj și în turnee, contribuind în mod substanțial și la cele 10 spectacole organizate de filiala Lugoj a SFT în perioada 1909-1913. Până în 1913 filiala Lugoj a SFT sprijină

"activitatea reprezentațiilor care se aranjează din partea sătenilor, aparținători teritoriului filialei, le recomandă piese reprezentative, le stă în ajutor cu garderoba filialei și își trimite, din când în când, pe câte un membru diletant, la o probă să facă pe regizorul sau expertul."²⁰

În ianuarie 1904 are loc

"o reprezentațiune declamatorică teatrală a elevilor din Izgar, de la Școala Confesională Română, cu baieti și fete în mândrul lor costum popular, prezentând colinde, recitări, anecdote".²¹

Tot în Lugoj îi împrejurimi sunt organizate în școală spectacole legate de Sărbătorile de Crăciun și Paști: colindători, pițărâi,

¹⁸*** *Concurs pentru cea mai bună piesă în "Drapelul" nr. 112, 23 septembrie/6 octombrie 1903, pag. 3.*

¹⁹*** "Drapelul" nr. 84, 21 august 1909, pag. 2.

²⁰Arhiva Muzeului Raional Lugoj, Fondul SFT filiala Lugoj, nr. 36, 1912.

²¹*** *O seara a artei în "drapelul" nr. 2 1904, pag. 3.*

scene din Viflaim, jocul caprei, țurca, sau de ritualurile agrare cu prilejul secerișului, culesului viilor, precum și jocuri de păpuși, scrise și regizate de către Sofia Vlad Rădulescu și fiul ei Victor Vlad Delamarina.

În ceea ce privește aspirația spre modernitate a teatrului românesc din Banat, ea se datorează unor intelectuali precum Valeriu Braniște, Iosif Velcean și mai ales dr. Victor Bîrlea, care în 1912 este ales președintele filialei Lugoj a SFT, realizând o serie de noutăți privind mijloacele "tehnice scenice": a modernizat spațiul șcenic, eliminând rigiditatea culiselor și introducând decorul real, scena transportabilă, pereții permanent curați și schimbând doar mobilierul. Iosif Velcean, dirijor de cor, textier, regizor de spectacole, director de scenă, cronicar dramatic și interpret, harnicul învățător reșițean, ajunge uneori în dezacord cu confrății săi tocmai prin gândirea sa modernă în domeniul teatrului. Prin detașarea concepțiilor mai vechi care vedeau în teatru doar misiunea sa morală și națională, Iosif Velcean acorda o atenție deosebită puterii educative a teatrului, prin valoarea sa estetică. Asemenea lui Maiorescu, el spune că spectatorul se duce seara la teatru pentru a uita de necazurile zilnice, "spre a-și odihni mintea și trupul" și apoi "învață morala, patriotismul, virtutea prin icoane vii și puternice și prin fapte generoase și eroice".²² Iosif Velcean susține și "ideea artei teatrale totale" în care textul literar, regia, decorurile, costumele și arta interpretativă formează un spectacol unitar.

Cu prilejul unei excursii în 1912 la Turnu Severin cu un program de cântări și cu o piesa teatrală specifică bănățeană, Caius Brediceanu pune problema selectării cu maximă exigență a textului care trebuie să folosească limba literară și nu dialectul bănățean care nu e gustat de tot publicul din România. După 1913, în perioada războiului activitatea SFT se diminuează fiind reînviată abia prin 1919-1920. În această perioadă, la liceul de băieți din Lugoj, își desfășoară activitatea societatea de lectură

²²Iosif Velcean, art.cit. în "Drapelul" nr. 110, 21 septembrie/4 octombrie, 1904, pag. 2.

"Mihai Viteazul". După unirea cea mare de la 1918, activitatea teatrală intră în preocupările asociațiunii române de teatru (Thalia). În adunarea publică din 14 decembrie 1919 este fixat scopul acesteia:

"cultivarea poporului român prin ajutorul artei dramatice și a muzicii, încurajarea talentelor și susținerea lor în Conservator, precum și reprezentarea de piese teatrale, de preferințe românești, cu subiect din viața românilor".²³

În ceea ce privește presa teatrală există unele ziare ca cele în limba maghiară sau germană ("Temeswarer Wochenblatt", "Lugosher Anzeiger" sau "Südungarn" "Krasse-Szörényi hirlap" sau "Banater Bote") care doar consemnează aceste evenimente. Ziarele din Lugoj "Desceptarea", "Meseriașul" și mai ales "Drapelul" prezintă informații ample, cu numeroase aprecieri critice, de pe poziții progresiste, considerând teatrul o "școală a moravurilor" și "o tribună de propagare a aspirațiilor naționale și sociale ale românilor".

Cocluzionând cele expuse până acum, putea aprecia faptul că în "Drapelul" articolele referitoare la teatru îmbrățișează o vastă arie problematică. E vorba de cronici ample asupra spectacolelor teatrale, de informații privind organizarea manifestărilor teatrale, de reportaje de la adunările SFT din țară, precum și de la acțiunile organizate de Filiala Lugoj a SFT, începând cu 1908, anul înființării acesteia. Sunt evidențiate și activitățile anterioare acestui an, cum ar fi conferințele lui Valeriu Braniște, privind crearea unui teatru național cu un repertoriu original, cu rădăcini folclorice, dar și în tradiția clasică (V.Alecsandri și I.L.Caragiale). Pe lângă principiul estetic, Braniște susține în spirit de modernizare a activității noastre dramatice importanța principiului etic și etnic.

Un al doilea pas în modernizarea activității dramatice în Banat îl face Iosif Velcean care vorbește de activitatea educativă și

²³Apud I.Crisan, op. cit., pag. 115.

apoi morală și patriotică a teatrului, susținând primatul esteticului. Tot Iosif Velcean considera teatrul "o artă totală" la care participă toți cei implicați. Prin susținerea unor spectacole mixte teatrale și muzicale, el este precursorul unui nou gen: opereta.

Alți pași importanți în modernizarea artei teatrale îi fac prof. Victor Bîrlea, prin revoluționarea mijloacelor tehnico-scenice: scenă, decor, artă interpretativă, cortină, culise. Sălile de spectacol "sunt contexte în care oamenii intră în contacte comunicative", folosind "manifestări ale paralingvisticului: vocea, accentul, intonația, tempo-ul, ritmul vorbirii, pauza, dicția, pe care își pune amprenta fiecare vorbitor [actor] în parte, influențate de factori obiectivi și subiectivi ai situației de comunicare", precum și limbajul nonverbal. "limbajul nonverbal este complementar celui verbal în manifestările orale"²⁴ [spectacole]: gestul, locul, mimica, ochii și privirea, zâmbetul și râsul. În același timp, Caius Brediceanu are meritul de a fi susținut ideea unui text în limba literară, nu în dialect, pentru a fi înțeles de românii de pe tot cuprinsul țării.

Am căutat să subliniem, de asemenea, specificul activității teatrale în Banat, așa cum reiese din publicația "Drapelul": este vorba de împletirea activității dramatice cu cea muzicală în cadrul reuniunilor de cântări și muzică și a corurilor de plugari, prin realizarea unor spectacole comune sub genericul "concert și teatru".

O altă particularitate a teatrului din Banat la care ne-am referit este viața și activitatea culturală a meseriașilor și țăranilor, precum și dezvoltarea teatrului de studenți și a teatrului școlar. Un rol important l-au avut seratele literare și muzicale din casele Sofiei Vlad Rădulescu și Elenei Dobrin, precum și implicarea unor personalități de valoare în sprijinirea SFT filiala Lugoj, precum Coriolan, Caius și Tiberiu Brediceanu, Victor Vlad Delamarina sau Petru Groza.

Am subliniat de mai multe ori că în "Drapelul" au avut ecou toate manifestările de teatru locale și cele mai importante

²⁴ Mirela-Ioana Borchin, *Comunicarea orală*, Edit.. Excelsior Art, Timișoara, 2006, pag.. 35, 183, 202.

manifestări naționale. "Drapelul", sub conducerea lui Valeriu Braniște și prin alți intelectuali luminați, au sprijinit cu consecvență dezvoltarea mișcării teatrale amatoare românești, căci

"teatrul românesc național e corolariul culturii naționale și are să reprezinte firea românului, cu toate aspirațiile sale nobile și generoase. Are să ne vestească gloria trecutului, să ne întărească credința în viitor și are să ne propage de pe scena limba dulce și frumoasă românească, așa cum s-a cristalizat sub condeul celor mai buni scriitori ai noștri și pe muzele celor mai distinși oratori ai noștri".²⁵

Teatrul național e unul din cei mai puternici promovatori ai culturii naționale:

"el deșteaptă conștiința națională când e adormită și îi dă un puternic avânt când e deșteptată. Figuri [...] din istoria și viața simplă a poporului român și graiul dulce românesc al pieselor teatrale oferă tărie și perseverență în lupta pentru păstrarea ființei naționale".²⁶

Teatrul, istoria ne arată, a stat întotdeauna în fruntea mișcărilor de progres național. "În toate epocile de înflorire a neamurilor, autorii dramatici au ținut sus și tare stindardul luminii". În țara Banatului și a Transilvaniei la început de secol al XX-lea, crearea teatrului național era o necesitate:

"limba este viața unei națiuni, literatura este hrana ei sufletească, iar teatrul este organul prin care se oferă aceasta hrană [...] Cultura dezvoltă iubirea de neam și de patrie, prin urmare teatrul românesc este în același timp o instituțiune națională și patriotică".²⁷

²⁵Iosif Vulcan, *Discursul la Adunarea Generală a SFT de la Sebeșul Săses* în "Drapelul nr. 95, 14-25 august 1903, pag. 1.

²⁶Idem, ibidem, nr. 96, pag. 1.

²⁷*** *Thalia Română* în "Drapelul" nr. 84, 1904, pag. 1-2.

Mișcarea teatrală a continuat în Lugoj până în zilele noastre, Casa de Cultură având un valoros teatru de amatori și în prezent, precum și o școală de actorie. Formația de teatru obține an de an succese la festivaluri în țara și în străinătate, promovând atât un repertoriu național, cât și internațional în spiritul tradiției cât și al modernității. Așa cum susține distinsul meu profesor universitar doctor Andrei Marga, "resursele culturale sunt din nou chestionate și chemate să se justifice în raport cu noua ordine socială post-tradițională."²⁸ Autorul citează opinia lui Anthony Giddens:

"O ordine post-tradițională nu este una în care tradiția dispare – departe de aceasta. Ea este una în care tradiția își schimbă statusul. Tradițiile au a se explica, a se deschide la interogație sau discurs".²⁹

²⁸ Andrei Marga, *Realivism and Its Consequences (Relativismul și Consecințele lui)*, Edit. Presa Universitară Clujeană 2007, pag. 147.

²⁹ Anthony Giddens, *Beyond Left and Right. The Future or Radical Politics* apud Andrei Marga *op cit.*, pag. 147.

Asociația Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare și Vechi

*Dușan Baiski**

Localitatea Cenad, denumită cândva Morisena, a avut parte de incendii aidoma multor altora. Dacă la cele provocate, față de care apărarea devenea adeseori inutilă, la cele întâmplătoare situația stă cu totul altfel, mai cu seamă atunci când, voit sau impus prin lege, se respectă norme elementare de protecție. Iar când focul totuși izbucnește necontrolat și amenință vieți și bunuri, o ultimă soluție o reprezintă cât mai grabnică stingere. Haotic la început, efortul colectiv în acest sens a devenit cu timpul tot mai organizat, de unde și înființarea formațiilor de pompieri militari și/sau voluntari și dotarea cu stingătoare tot mai sofisticate și mai performante.

Stingerea organizată a incendiilor pe actualul teritoriu al României cunoaște o istorie de cel puțin două milenii. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, comunitățile locale bănățene își organizează formațiuni de pompieri voluntari și se dotează cu unelte. Nu cunoaștem, deocamdată, când a fost atestată o primă activitate măcar organizată, dacă nu oficială, a pompierilor la Cenad, însă cert este faptul că pe 12 noiembrie 1927, la Tribunalul Județului Timiș-Torontal va fi înaintată cererea de înscriere în registrul persoanelor juridice a Asociației Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare și Vechi¹ (inițial, în documente: Asociația

*Dușan Baiski este un scriitor și publicist român, membru al Uniunii Scriitorilor din România. Este inițiatorul și coordonatorul general al proiectului Banaterra.

pompierilor voluntari din Cenadul Mare și Vechiu), „*fondată cu actul constitutiv din anul 1883*“. Potrivit acestui document, au fost depuse: trei copii legalizate după actul constitutiv, trei copii legalizate după statut și trei copii legalizate după duplicatul original al procesului-verbal al ședinței în care s-au aprobat statutul și comitetul director.

Cu o zi înainte, pe 11 noiembrie 1927, a fost consemnat procesul-verbal nr. 121, cu prilejul adunării generale extraordinare a „...*societății pompierilor voluntari din Cenadul mare și vechiu despre reorganizarea, votarea statutelor și alegerea direcției asociațiunii.*“

Dosarul către instanță conține o copie tradusă din limba maghiară în română a actului de constituire din 1883:

„Protocol de constituire

Dresat în adunarea generală din 18 Noiembrie 1883 în școală, sub președinția Domnului Joan Martin.

I. Constatându-se că sunt membrii prezenți în număr suficienți (sic), adunarea se declară de deschisă și se roagă Domnul Comandant a cetii statutele.

II. Statutele s-au aprobat din partea adunării.

III. Toți banii ce se vor strânge se vor încasa precum și suma de 164 florini și 94 de cruceri se vor depune în casa de păstrare Cenadul Mare sârbesc și nemțesc.

După ce domnul Joan Martin a abzis (a refuzat, n.n.) de președinte, a fost ales cu unanimitate de voturi Dl. VICTOR DECASTELLO, despre ce a fost avizat prin scrisoare. Ceilalți funcționari au fost realeși și li s-au adus mulțumită (sic) pentru activitatea lor.

Ne făcându-se nici-o propunere ședința adunării generale s-a declarat închisă.

E. Jerniss, m.p.“

¹ Actuala comună Cenad, jud. Timiș, a fost împărțită administrativ în două: Cenadul Mare și Cenadul Vechi. Aceasta până la contopirea din ianuarie 1949, la solicitarea locuitorilor din Cenadul Vechi.

Dat fiind faptul că dosarul de la Tribunalul Timiș-Torontal nu conține alte documente din 1883 în afară de actul de constituire, tindem a crede că asociația nu a existat, cel puțin legal, până la data de 11 noiembrie 1927, când s-a ținut o adunare generală extraordinară, respectiv până în 1933, când a fost aprobată oficial existența organizației în cauză.

În lista ce urmează apar următoarele nume (redăm exact ortografia utiliza deși majoritatea numelor sunt scrise incorect; unele parțial după regulile gramaticale maghiare, altele potrivit onomasticii românești, iar altele incorect în orice limbă):

<i>Bachaus Josif</i>	<i>Lesel Stefan</i>
<i>Wellinge Nicolae</i>	<i>Gröbeldinger Petre</i>
<i>Mark George</i>	<i>Wolf Emerich</i>
<i>Pauli Valentin</i>	<i>Jung Joan</i>
<i>Eberhardt Nicolaus</i>	<i>Gröbeldinger George</i>
<i>Benke Stefan</i>	<i>Eberhart Petre</i>
<i>Bogel F(r)edrich</i>	<i>Lessel Joan</i>
<i>Jung Nicolaus</i>	<i>Fra(n)ck Josef</i>
<i>Schüszler Josif</i>	<i>Rausch Anton</i>
<i>Eling Joan</i>	<i>Krauser Anton</i>
<i>Lessel Mateas</i>	<i>Pauli Nicolae</i>
<i>Waltrich Joan</i>	<i>Hinkel Joan</i>
<i>Kaiser Josef</i>	<i>Richter Joan</i>
<i>Politzer Jiulius</i>	<i>Lessel Petre</i>
<i>Schmeltzer Francisc</i>	<i>N. Saimus</i>
<i>Ludvig Petre</i>	<i>Potchen Nicolae</i>

Copia documentului original (care presupunem că a fost redactat în limba maghiară, oficială la acea dată la Cenad, „...18 *Novembrie 1883*“) a fost semnată pe 11 noiembrie 1927 de către președintele Virgil Popovici, de secretarul Petru Sauer, întărită cu ștampila purtând inscripția: „*Asociația pompierilor voluntari / Freiwilliger Feuerwehverein Cenadul Mare și Vechiu*“ și apoi contrasemnat pentru conformitate de un notar din Sânnicolau Mare (semnătura și ștampila indescifrabile).

Autentificarea copiei aparține notarului public Titu Mălăiu din Timișoara și poartă data de 14 ianuarie 1928. În comitetul asociației au fost aleși:

Victor Giurgiu – comandant,
Petre Franck – locțiitor de comandant,
Petre Sauer – secretar
Hilger Nicolae – aghiotant
Pescariu Joan – stegar.

Iată și comandanții aleși ai plutonului: Nicolae Pinel și Anton Richter.

Iar ca „*măeștrii pompelor*“: Petre Kaiser, Anton Wambach, Nicolaie Balthazar, Josif Mircsov și Joan Biber.

În fine, ca membri de drept au fost aprobați de adunarea generală următorii:

„Anton Gerbl, Joan Meszaros, Adam Jung, Pinel Nicolaie, Eberhardt Josif, Wolf Josif, Schneider Petru, Wambach Petru, Josif Pinel, Nicolae Hinkel, Nicolaie Dornback, Joan Kiri, Nicolae Pinel, Josif Gröbeldinger, Nicolae Balthazar, Nicolae Koreck, grade dela măestrul sus, și Carol Gröbeldinger hornist.“

Este discutabilă interpretarea cuvântului „*hornist*“ al celui din urmă. Pe care mai degrabă îl credem a fi fost „*gornist*“, care alarma populația, decât sub sensul de argou „*fumător*“ ori chiar de persoană care se ocupa de hornărit.

În calitate de funcționari administrativi au fost aleși următorii:

„Dr. Virgil Popovici – președinte; dr. Egri Ferdinand – vicepreședinte; Petre Molnar – secretar; George Perian – locțiitor de secretar; Anton Fasz binder – casier, dr. Joan Wolf – jurisconsult; dr. Anton Kopp – medicul asociației; Joan K. Hinkel – expert tehnic.“

Foștii susținători ai asociației au fost propuși și aprobați ca membri onorifici: Lessel Petre, Wambach Petre, Josif Kaiser, Mircsov Petre, Meszaros Josif, Jivin George.

Împuternicit prin procură, pe 16 noiembrie 1927, să reprezinte și să rezolve „...cauza dobândirii personalității juridice a asociației pompierilor voluntari din Cenadul Mare și vechi“ a fost avocatul timișorean dr. Cassius Dobrin.

În context, trebuie să facem abstracție de românizarea numelor de botez, acolo unde a fost posibil acest lucru, considerată practică normală pentru statele și regimurile politice ale vremurilor de atunci. E lesne de observat că în conducere se aflau deja câțiva etnici români, situația (nu trecuseră decât opt ani de la Marea Unire) impunând o asemenea stare de fapt: Victor Giurgiu (notar), Ioan Pescariu (învățător), dr. Virgil Popovici, George Perian², aceștia marcând viața Cenadului, prin activitatea lor, încă aproape două decenii de atunci încolo. Presupunem că Petru Molnar era singurul etnic maghiar. Nu exista niciun etnic sârb ori de altă naționalitate. De observat, însă, spiritul organizatoric al germanilor din Cenad. Diferit de cel al sârbilor și românilor, majoritatea maghiarilor încă trăind în cele două cătune situate în pădurea din nordul localității: Szecsö și Tárnok, aproape de malul stâng al râului Mureș (până la obligarea lor de către autoritățile comuniste, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, de a se strămuta pe actuala vatră a satului Cenad, situație impusă de autoritățile militare).

La 27 august 1929, Tribunalul Timiș-Torontal va înregistra, sub nr. 003792, statutul asociației, acesta fiind, de fapt, unul standard pentru toate organizațiile de acest fel din România, diferind, evident, denumirea, sediul, inscripția de pe ștampilă și, la final, data și semnăturile secretarului, președintelui și comandantului asociației.

Cu aproape o lună mai târziu, la 23 septembrie 1929, Secția I din cadrul Tribunalului Timiș-Torontal îi trimite ministrului de Interne o solicitare standard, prin care cere:

² Dușan Baiski – *Cenad – Studii monografice* (ediția a II-a, revăzută și adăugită), Edit. Artpress, 2015, Timișoara.

„Potrivit dispozițiunii de sub art. 3 p.a. al sus zisei legi, am onoare a Vă ruga să binevoiți a Vă da avizul asupra admisibilității acestei cereri, în care scop să se înaintează (sic) un exemplar din actul constitutiv și din statutele depuse de numita asociațiune.“

Răspunsul va veni pe 13 decembrie 1929 din partea Direcțiunii Administrației Generale, Contenciosului și Statisticeii din cadrul Ministerului de Interne, cu semnăturile indescifrabile ale ministrului și, respectiv, directorului general, pe adresa președintelui Tribunalului Timiș-Torontal:

„Referindu-ne la adresa D-vs No. 5792/929, avem onoare a vă face cunoscut că acest Minister avizează favorabil la acordarea personalității juridice a Asociației Pompierilor Voluntari din comuna Cenadul Mare.“

Drept urmare, reprezentantul pompierilor voluntari va solicita Tribunalului Timiș-Torontal ca, având în vedere răspunsul favorabil din partea ministerului sus-pomenit, să fixeze o dată pentru dezbaterea solicitării lor de (re?)legalizare a asociației lor.

Dezbaterea orală publică s-a ținut pe 21 martie 1930, de față fiind, din partea instanței: P. V. Popescu - președinte, V. Mateiu – judecător și R. Mioc – grefier, respectiv avocatul dr. Cassius Dobrin, în calitate de reprezentant al asociației, Iosif P (indescifrabil) - avocatul Statului și A. Rădulescu, procuror. Întrucât ultimii doi nu au avut obiecții, Tribunalul a dat și sentința: *„Acordă Asociației Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare și Vechi personalitatea juridică cerută.“*

Pe 28 iunie 1933, Ministerul de Interne solicită Tribunalului Timiș-Torontal ca, în conformitate cu legislația în vigoare, să-i trimită o copie după sentința prin care acesta a acordat personalitate juridică Asociației Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare, însoțită de un exemplar al actului constitutiv și unul din statut. Documentul a fost înregistrat la 1 iulie 1933.

La rândul său, Tribunalul Timiș-Torontal va răspunde pe 8 mai 1933 că a trimis documentele cerute încă din data de 5 ianuarie 1931.

Potrivit statutului (repetăm, standard), asociația avea drept scop, printre altele:

„a., Să desfășoare activitate spornică și plină de zel contrar incendiilor izbucnite în comuna Cenadul mare și vechi și în împrejurimea ei mai apropiată.

b., Să contribuie prin instrucțiuni și măsuri concrete, la evitarea incendiilor.

c., Să apere și să salveze averea și viața cetățenilor în cazuri de primejdie.

d., În caz de inundații și revărsări a (sic) apelor să vină în ajutorul celor primejduiți, salvându-le averea și viața.

e., Să încurajeze spiritul asociabil, armonia și încrederea reciprocă între cetățeni.

f., Să instruiască în mod practic pe pompieri referitor la operațiunile de stingere a incendiilor.

Este indamisibil, ca asociația să facă politică sau să participe la demonstrații politice ori de altă natură.“

Aceiași statut clasifică membrii asociației:

„I. Funcționarii tehnici:

a., Comandantul,

b., Vicecomandantul,

c., Aghiotantul, care este și secretar,

d., Stegarul,

e., Comandantul plutonului,

f., Intendantul.

II. Funcționarii administrativi:

a., Președintele asociației,

b., vicepreședintele asociației,

c., secretarul asociației,

d., locțiitorul secretarului,

e., casierul asociației,
f., jurisconsultul asociației,
g., medicii asociației, și
h., inginerul asociației.“

Desigur, statutul prevede și atribuțiunile fiecăruia dintre cei mai sus în parte.

Potrivit acestuia,

„Stegarul va purta steagul asociației când se oficiază servicii divine și la serbări lumești, unde participă și pompierii.“

În actuala remiză de pompieri³ (2016), aflată în curtea Primăriei din comuna Cenad, se păstrează un steag roșu, prins în șase puncte de un mâner tip lance, tivit pe trei părți cu franjuri galbeni, de colțurile opuse lăncii atârând doi ciucuri de aceeași culoare, care are înscris pe o parte, cu litere galbene, majuscule, denumirea: „*Formația voluntară de pază contra incendiilor a comunei Cenad, 1880*“, iar pe cealaltă, scris în semicerc, deasupra unei steme, tot cu litere galbene, majuscule, cuvintele: „*Pentru paza contra incendiilor*“. Stema, rotundă, la fel de culoare galbenă, are pe fundal opt cercuri concentrice, roșii și foarte subțiri, deasupra cărora se întretaie două torțe inversate (cu flacăra în jos). În partea de sus a stemei figurează o stea roșie, cu cinci colțuri, iar jos acronimul „*F.P.C.I.*“ (de la Formația Voluntară de Pază Contra Incendiilor). Lipsește litera „*V*“ de la cuvântul „*Voluntară*“, ceea ce poate duce la ideea că, de fapt, nu mai era vorba de voluntariat). În stânga stemei apar trei dinți dreptunghiulari, simbolizând o roată zimțată și încercând să inducă ideea că e vorba de stingerea incendiilor cu mijloace mecanice. Iar în dreapta figurează un spic, simbol al belșugului, hărniciei și proprietății, avuții ce trebuie apărate împotriva focului. De lance este legată o panglică cu tricolorul românesc. La data când am realizat fotografia (2009), pe lance,

³ „*Cenăzeanul*“ nr. 1/2016, p. 12-14

spre vârf, între steag și panglică mai exista și o coroniță cu tricolorul românesc.

Din context reiese că, de fapt, paza contra incendiilor fiindă cel puțin din anul 1880 (conform celor înscrise pe steag), deci dinainte de „...*adunarea generală din 18 Noiembrie 1883 în școala, sub președinția Domnului Joan Martin*“. Iar steaua roșie și denumirea înscrisă pe steag, cu toate că este precizat anul 1880, duc la concluzia că e vorba de un însemn apărut la începutul regimului comunist, când pompierii (voluntari) cenăzeni nu acceptau ștergerea cu buretele a istoriei, dar nici nu se puteau împotrivi fățiș noului regim politic. Faptul că s-a păstrat vechea lance, cu plăcuțele metalice cu numele pompierilor voluntari de etnie germană din localitate, este un argument în plus. Din nefericire, nepăsarea din anii de după 1989 a dus la decolorarea unei fețe a steagului, dar și la dispariția unor plăcuțe de pe lance. Nu este însă deloc greu de ghicit că, de fapt, s-a dorit inițial ascunderea feței cu steaua roșie. Numai că, paradoxal pentru cel care a dorit să ascundă stema pentru a salva steagul, acum tocmai fața cu stema este cea nedecolorată. Rămâne de văzut dacă nepăsarea actualilor pompieri voluntari și a administrației locale va continua sub această formă ori steagul va preluat de Primărie pentru a se constitui ca exponat în muzeul local.

Din nefericire, până la introducerea obligativității completării unor fișe de incendiu (în ultimii ani), istoria pompierilor voluntari cenăzeni nu se mai poate baza pe prea multe lucruri. Ci, parțial, pe documente de genul celor de la Arhivele Naționale, și parțial pe amintiri ale unor pompieri voluntari încă în viață. Ideea de democrație a fost și este, din păcate, prost înțeleasă și aceasta nu doar când e vorba de incendii.

Bibliografie:

- Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, Fond Tribunalul Timiș-Torontal – Persoane juridice, dosar nr. 25/1929 (nr. 5792/1929).
Dușan Baiski, *Cenad – Studii monografice* (ed. a II-a, revăzută și adăugită), Ed. Artpress, 2015, Timișoara.
„*Cenăzeanul*“ nr. 1/2016

Foto 1

Foto 2

Foto 1 și 2: Steagul pompierilor din Cenad

Foto 3

Foto 4

Foto 3 și 4: Utilaje de stins incendiul, aparținând comunei Cenad (acum obiecte de expoziție)

Două conferințe rostite la radio de către istoricul Ioan Dimitrie Suciu (noiembrie 1944 și ianuarie 1945)

*Silviu Mureșan**

Despre viața și activitatea istoricului lugojean Ioan Dimitrie Suciu (1917-1982) am mai scris și în primele trei numere ale anuarului nostru *Restituiri Bănățene*¹. De aceea, în numărul de față nu mai găsim necesar a reda aspecte privind profilul său uman și intelectual ce a făcut din el unul dintre cei mai mari istorici pe care Banatul i-a dat istoriografiei românești.

Anii 1944 și 1945 au reprezentat pentru I. D. Suciu o perioadă destul de dificilă, cum de altfel a și fost pentru întreaga elită intelectuală ieșită atunci dintr-o dictatură de dreapta și intrată într-un timp foarte scurt în cea de stânga. Macabră a fost această trecere bruscă de la o dictatură la alta, mai ales când cei mai mulți intelectuali fuseseră implicați într-un fel ori altul, mai puțin s-au mai mult în regimurile de dreapta ce au precedat înaintea comunismului.

* Silviu Mureșan este licențiat în istorie la Universitatea din Alba Iulia.

¹ Silviu Mureșan, „Bănățeanul I. D. Suciu (1917-1982). Viața și opera sa”, în *Restituiri Bănățene*, vol. I, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2013, p. 237-254; Idem, „Istorie și politică la I. D. Suciu în perioada studenției (1937-1941)”, în *Restituiri Bănățene*, vol. II, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2014, p. 410-438; Idem, „Două invitații adresate de „Liga Culturală” lui I. D. Suciu privind conferențierea acestuia la cursurile de vară ale Universității Populare „Nicolae Iorga” din Vălenii de Munte”, în *Restituiri Bănățene*, vol. III, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2015, p. 400-412.

În acei ani, I. D. Suciu ocupa două funcții: cea de șef de lucrări la Institutul de Istorie Națională din București și cea de inspector general la Direcția Națională a Teatrelor Operelor și Spectacolelor, activități desfășurate concomitent cu cercetarea istoriei românilor bănățeni, tematică ce l-a marcat pe tot parcursul vieții sale zbuciumate.

Cele două conferințe susținute la radio de I. D. Suciu au fost făcute cel mai probabil din însărcinarea directorului Institutului de Istorie Națională, Constantin C. Giurescu, acesta fiindu-i printre altele și profesor în studenție precum și conducător de doctorat în perioada anilor 1941-1943. Însă până la 23 august 1944, pe lângă funcția de șef de lucrări la Institut, I. D. Suciu a fost însărcinat de către Giurescu – afiliat atunci la Ministerul Propagandei Naționale – și cu întocmirea unor rapoarte legate de propaganda ce trebuia să fie făcută de membrii Institutului de Istorie Națională în presa vremii (Universul, Curentul, Rampa, Dacia)².

Data de 23 august 1944 aduce cum era și firesc schimbări de orientare politică și la Institut, unde împreună cu Giurescu și alți membrii încearcă să pozeze bine în fața noilor stăpâni. Propaganda trebuia făcută acum în favoarea noilor Aliați care promiteau printre altele ca la terminarea conflagrației mondiale, României să-i fie făcută dreptatea teritorială pe care o exclama. Pe lângă intrarea în război alături de Uniunea Sovietică, Anglia și Statele Unite, țara trebuia să ateste și relațiile politice avute în trecut cu noii săi aliați. Astfel se face cele două conferințe au fost susținute de I. D. Suciu tocmai în acest context al relațiilor politice demarate galopant imediat după 23 august dintre România, Anglia și S. U. A.

Cunoscându-i activitatea istoriografică ca fiind una exclusiv orientată spre istoria Banatului, iată deci că I. D. Suciu a fost și un bun cunoscător al istoriei celor două Provincii românești, a domnitorilor, călătorilor străini și a evenimentelor

² Idem, „Aspecte privind activitatea lui I. D. Suciu la Institutul de Istorie Națională din București (1941-1947)”, *studiu aflat în ms.*

politice, economice și sociale dintre români și națiunile amintite. Un astfel de subiect cu siguranță ca a avut tentă propagandistică menită să favorizeze atunci relațiile României cu noii săi Aliați.

Textele anexate mai jos au în primul rând scopul de a întregii o parte din activitatea istoriografică (publicistică) a unui istoric prea puțin cercetat și cunoscut sub toate aspectele lui umane și intelectuale.

Anexă*

1.

ISTORICUL AMERICAN T. W. RIKER DESPRE FORMAREA ROMÂNIEI³

Recent a apărut în traducerea d-nei Alice Bădescu cartea Profesorului de istorie europeană modernă de la Universitatea din Texas, T. W. Riker privitoare la formarea României. Deși propriu zis studiul dlui Riker e datat încă din 1931 și este cunoscut istoriografiei române, în cele ce urmează ne vom ocupa despre această operă care pe lângă înalta ei ținută științifică prezintă și o deosebită valoare documentară pentru noi.

Desigur că miraculoasa ridicare a celor două Principate dela gurile Dunării, reușind într-un timp atât de scurt să se impună atenției europene, intrând în cadrul popoarelor mari ale acestui Continent, a atras interesul istoricului american.

Datele înfăptuirii României se încadrează, după dl. T. W. Riker între anii 1856 până la 1866.

În 30 Martie 1856, prin semnarea tratatului dela Paris marile puteri europene își asumă protectoratul asupra Principatelor Dunărene consfințind caracterul internațional al chestiunii românești: „Scoase de sub tutela unei puteri al cărui rol fusese rare ori desinteresat, Principatele Dunărene fură luate sub aripa ocrotitoare a Concertului European.” /pg. 76/. Concomitent, se dădea prin acest act populației din cele două Principate, posibilitatea să-și exprime liber dorințele.

* Documentele atașate respectă fidel ortografia și limbajul epocii chiar dacă unele expresii din text nu se mai folosesc astăzi.

³„Conferință la radio în 1944, luna nov. I. D. S” – însemnarea aceasta a fost făcută de mână și se poziționează deasupra titlului conferinței; vezi în SJTAN, *Fond I. D. Suci*, nr. 53/ 1944, f. 1-6.

În acest scop, se va convoca în fiecare Principat câte un Divan Ad-Hoc, reprezentând toate clasele sociale. Desideratele acestor divanuri vor fi examinate de Puterile europene și rezultatul final va fi stabilit printr-o convenție ce se va încheia tot la Paris. În 1857, Divanul Ad-Hoc moldovean își exprimă dorințele în următoarele puncte care apoi vor forma programul pentru înfăptuirea României.

Respectarea autonomiei Principatelor; unirea lor într-un singur Stat cu numele de România; prinț străin cu drept de ereditate, ales dintr-o dinastie a Europei; neutralitatea teritoriului; putere legiuitoare încredințată unei obștești adunări care să reprezinte toate interesele națiunii. Prin pactul de la Osborne (August 1857), Napoleon al III-lea, marele sprijinitor al Românilor, în urma vizitei ce o va face Reginei Victoria, reușește în parte să obțină adeziunii Angliei, după cum însuși regina va scrie mai târziu: „Din punct de vedere politic ea (adică vizita lui Napoleon) a fost o binefacere cerească deoarece nenorocitele greutăți din Principate au putut fi aplanate și soluționate în chip mulțămitor.” (pag. 172/173). Urmarea acestei „soluționări în chip mulțămitor” fu încheierea convenției dela Paris din 19 August 1858 prin care se ajungea la un compromis, nerecunoscându-se decât în parte dezideratele Moldo-Valahilor: „Privită în genere, opera Conferinței era de fapt un compromis între principii opuse, ilustrat foarte bine de numele noului stat, Principatele – Unite ale Moldovei și Valahiei . . . Defectul fundamental al noii constituții era că nu stabilea nici unirea, nici separarea Principatelor, ci înființa un fel de regim hibrid, pentru a cărui aplicare avea să se bizuie pe neputincioasa comisie centrală spre a asigura armonia necesară.” (p. 230).

Convenția dela Paris luase locul Regulamentului-Organic și acum va interveni voința generației Unirii pentru înfăptuirea completă a desideratelor din 1856: „Nu este Unirea desăvârșită”, declara un patriot muntean, „însă principiul ei a fost proclamat. Rămâne acum ca noi, Românii să facem restul și datorăm mulțumiri Europei care ne-a arătat că Unirea este cu putință.” (pag. 231).

Desigur că dacă Principatele ar fi rămas numai sub supravegherea Porții, acest program nu ar fi putut fi realizat, pe câtă vreme fiind sub observația tuturor Puterilor europene, Turcia nu mai putea interveni în mod eficace.

Ori, „Istoria ne arată că e rar ca două puteri care au devenit aliate spre a face față unei amnintări comune, să rămână prietene când prilejul pentru această alianță a fost îndepărtat. Acest lucru este încă și mai adevărat în cazul Națiunilor care întrețin cu grijă amintirea vechilor dujmanii. De obicei, neînțelegerile încep cu privire la data sau la condițiunile păcii, căci în asemenea chestiuni ies la iveală interesele divergente ale celor două state.” (pag. 89).

Tocmai din această neînțelegere între Puterile Europene, Principatele Unite vor trage marele folos, reușind să-și realizeze programul expus în Divanul Ad-Hoc nu în urma unor aprobări prealabile a Comisiunii puterilor protectoare, ci totdeauna punând-o în fața unui fapt împlinit. Astfel a fos alegerea lui Cuza în București la 24 Ianuarie/5 Februarie 1859; secularizarea averilor mănăstirești; episodul armelor de la 1862; detronarea din 11/23 Februarie 1866 și mai apoi aducerea prințului străin în 8 Mai 1866. De altfel, după părerea lui Riker, atenția ce se dădea chestiunii românești din Europa, nu provenea din urma vreunei deosebite simpatii de care se bucurau aceste Principate, ci „mai degrabă în faptul că această chestiune – ca adesea pe atunci orice chestiuni de importanță oarecum secundară – prezenta pentru taberele potrivnice în care erau împărțite puterile, un prilej de a-și încerca forțele . . . Concertul european nu putea întreprinde soluționarea unei probleme internaționale fără ca interesele sau onoarea puterilor ce-l alcătuiau să-l înrăurească până într-atât, încât o mică neînțelegere lua proporții uriașe.” (pag.170). În acest sens, chestiunea românească aduse încă un motiv de desagregare într-un organis a cărui unitate fusese vădit superficială, chiar la Paris și a cărui forță colectivă avea să se dovedească în curând mult prea slabă penru aține piept unui Bismark.

Concertul european nu va fi în stare nici să oblige micile Principate Dunărene a respecta Convenția dela Paris impusă de

ele, făcând numeroase capitulări și dând în acest fel dovadă de incapacitatea lui.

Capitularea puterilor în fața naționalismului român începe prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca Domitor al celor două Principate care după dl. Riker „a fost o isbitoare manifestare a unor forțe spirituale, dovedită de însuflețirea atătată în întreaga țară. Faptul că Moldo-Valahii și-au consfințit devotamentul pentru Unire printr-o acțiune revoluționară, este totuși hotărâtor. Aprig potrivnică spiritului convenției, care urmărise separarea Principatelor sub doi domnitori deosebiți, îndoita alegere a lui Cuza a fost răspunsul naționalismului față de sistemul de control internațional ce își arogase congesul dela Paris. Tutela puterilor deși moralmente de preferat protectoratului unic, nu era însă mai puțin jignitoare în principiu pentru simțămintele unui popor a cărui conștiință națională ajunsese un fapt recunoscut. Moldo-Valahii încercau să scuture lanțurile.”

Prin Alexandru Ioan Cuza, tendința de emancipare se manifesta cu toată puterea. După obținerea Unirii complete a Principatelor, din Noiembrie 1861 domnitorul decretă unirea națiunii române.

Dar cea mai strălucită victorie a lui Cuza prin care isbutise să sfideze autoritatea colectivă a puterilor, a fost secularizarea averilor mănăstirești: „Chiar dacă acestea (Puterile) rămâneau să hotărască prin arbitraj sau în alt mod, quantumul debăgubirii ce se cuvenea locurilor sfinte, Principatele aveau să păstreze totuși în propriile mâini administrarea acestor enorme venituri și să se folosească de cea mai mare parte dintre ele pentru satisfacerea nevoilor țării. Cât de aproape ar fi fost de acest rezultat o soluție a Puterilor, nu se va putea ști niciodată. Ca hotărârea să vină însă cu a venit, era dovadă că forța morală a lui Cuza și a poporului său crescuse.”

Episodul armelor dela 1862/1863 venea să dovedească din nou lipsa de temeinicie a protectoratului european asupra Principatelor Unite: clauza coercitivă din protocolul dela 1859 pe care Poarta pusese atât de mult temei se dovedise a fi o ficțiune ceiace foarte probabil că Franța și Rusia prevăuseră dela început.

Dreptului internațional, conform interpretării Turciei și a Puterilor protectoare, degenerase într-o slabă încercare de a salva prestigiul suzeranului care nu avea decât formal puterea asupra vasalilor lui.

Prin detronarea lui Cuza și aducerea prințului străin, Principatele române își realizează în întregime programul din 1856.

În mod normal, datoria Puterilor care luaseră această națiune sub ocrotirea lor, era să lupte împotriva hotărârii de a avea un Domitor străin și să stăruie că numai voința colectivă a Europei îi putea statornici calea pe care trebuia s-o urmeze.

Acum mai mult ca oricând, se afla în joc prestigiul Concertului European. Dar nici de data aceasta nu va fi în stare să-și impună punctul de vedere, reînviindu-se propria încredere în principala sa rațiune de a fi. Prin recunoașterea principelui străin, poporul român a reușit să-și întemeieze cu trăinicie statul pe baze care să-i îngăduiască a privi în față viitorul și a simțit că acesta-i aparținea. Dacă timpul s-ar măsura după numărul vicisitudinilor pe care le întâmpină oamenii în decursul vremurilor, s-ar putea spune că Moldo-Valahii au parcurs un ciclu al istoriei lor între începutul supunerii lor unui protectorat european în 1856 și revolta națională hotărâtoare împotriva acestui protectorat în 1866. Când congresul dela Paris acordase cu bunăvoință unui popor din Balcani dreptul de a-și rosti desideratele în chestiunea reorganizării lui, nu prevedea că avea să vină vremea când acest popor va proceda sua sponte spre a-și traduce dorințele în fapt. Chemarea unui domnitor străin și răspunsul acestuia la chemare erau sfidarea formal aruncată protectoratului european.

Dacă această sfidare nu isbutea a trezi puterile din amortirea lor pentru ca ele să pășească la o acțiune cu adevărat eficace, România avea să fie înfăptuită. Actul adițional dăduse Principatelor dreptul de a-și făuri propria lor Constituție.

Acum intenția lor rostită fățiș era de a-și croii singure o monarhie constituțională, după placul lor. Unită, autonomă și instaurând acum o dinastie ereditară, da, intra-devăr România avea să-ți ia în curând locul în sistemul european.

Este cum se poate mai interesantă această privire “înăuntru din afară” prin prisma marilor probleme europene asupra originii actualului Stat Român. Dacă la aceasta adăugăm imensul material inedit cules din arhivele din Londra, Paris, Viena și Berlin, ne putem face o idee de marele serviciu ce ni l-a făcut profesorul Riker prin opera lui.

Iată de ce gândul nostru nu se poate îndrepta decât cu recunoștință față de el, mai ales acum când țara noastră se află din nou la o răscruce a Istoriei sale.

2.

RELAȚIILE ANGLO-ROMÂNE ÎN TRECUT⁴

Așezate la cele două extremități ale continentului european, desigur că e foarte greu pentru mulți să-și închipue că între cele două națiuni, cea engleză și cea română, ar fi existat relații în trecut cari până la urmă au avut o influență covârșitoare asupra dezvoltării statului român contemporan. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât concepția generală era ca între două state nu pot fi influențe reciproce, decât fie în urma unor vecinătăți teritoriale, fie în urma unor afinități culturale. Ori între Anglia și România nu a fost nici unul dintre acești factori determinanți deoarece până la epoca fanariotă, cultura românească era profund influențată de orient, cu unele mici excepții, au unor cronicari ce au studiat prin țările vecine. Nici de vreun interes politic nu poate fi vorba deoarece până în timpul reginei Elisabeta (1558-1603) Anglia nu conta ca putere cu rol hotărâtor în politica europeană. Abia în timpul acestei regine, prin tratatele de comerț ce le încheie cu Rusia și Turcia, interesele Angliei încep să se apropie de cele două Principate Române, fără a putea fixa această dată ca începutul unor relații constante între cele

⁴„Ora Angliei, Miercuri 31 Ianuarie 1945, de I. D. Suciu”- însemnarea aceasta a fost făcută de mână și se poziționează deasupra titlului conferinței; vezi în SJTAN, *Fond I. D. Suciu*, nr. 64/1945, f. 1-5.

două țări. Iar în ceiace privește cultura engleză, e un fapt cunoscut că abia în secolul al XVIII-lea poporul englez reușește să devină un centru de atracție și de interes cultural pentru cele mai civilizate popoare ale Europei.

Doar de la începutul acestui secol, prin intelectualii francezi, cultura engleză se popularizează pe continent reușind să fie cunoscută și țărilor cu nivel cultural mai scăzut.

Cu toate acestea, între Principatele Dunărene și Anglia au existat unele apropieri, fără a avea vreo urmare istorică și cari pot fi amintite doar ca titlu de curiozitate.

Aceste relații au fost făcute prin două categorii de oameni: a pretendenților la tron, cari căutau sprijinul regilor englezi și a călătorilor englezi cari treceau prin țările române. Din prima categorie vom aminti câteva cazuri destul de interesante; astfel, Eduard Barton, ambasador pe lângă Înalta Poartă vedem că susține, ajutând chiar cu bani pe Aron Vodă Tiranul, Domnul Moldovei. În același timp, la Londra se afla Ștefan Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, căutând să obțină ajutorul reginei Elisabeta pentru dobândirea tronului. Șederea lui la Londra a impresionat mult pe contemporani, numai astfel se explică cu a pătruns ca personagi în două piese ale timpului: *The Silent Woman* de Ben Jonson și *The Knight of the Burning Pestle* de Beaumont și Fletcher. Mai târziu, în 1666 regele Carol al II-lea intervine pentru pribeagul Gheorghe Ștefan, rugând pe sultanul Mahomed să aibă milă și iertare față de voevod pe care-l numește "bunul nostru prieten" căzut în mare necaz și să-l ridice iar pe scaunul Moldovii. Cu toate aceste intervenții nici unul dintre pretendenți nu și-a mai putut câștiga tronul și de aceea nici relații mai apropiate nu s-au putut stabili între cele două curți. Mai norocoasă a fost desigur cea de a doua categorie: aceea a călătorilor englezi cari treceau prin Țările Române. Numărul lor este destul de mare, începând chiar de la sfârșitul secolului al XVI-lea, întrucât drumul primilor ambasadori englezi la Constantinopol era prin Moldova, Polonia și Danzig de unde se îmbarcau spre Londra. Deaceea ar fi prea mult să-i amintim pe toți, și ne vom limita a menționa doar pe acei cari au lăsat urme

mai importante la noi, sau în țara lor. Astfel, în timpul domniei lui Petru Șchiopul, ambasadorul Gulielm Harebone trece de mai multe ori prin Moldova, obținând chiar în 1588 un privilegiu, prin care domnul moldovean îngăduia neguțătorilor englezi libertatea comerțului în tot cuprinsul țării. Mulți istorici au văzut în acest privilegiu un ”tratată” economic, și în unele ocazii critice de mai târziu, ne-a folosit. Nu cunoaștem să fi avut vreo urmare practică acest privilegiu, deoarece nu știm să fi venit vreun neguțător englez în părțile noastre pe baza lui. De altfel, în acel timp nici nu era posibilă o pătrundere a vaselor engleze la gurile Dunării deoarece prin ocuparea strâmtoarelor, Marea Neagră devenise un lac turcesc, inaccesibil vreunei puteri streine. Din această cauză chiar comerțul genovez, atât de înfloritor în secolul al XV-lea încetase. Toate produsele noastre se exportau la Constantinopol cari ni le plătea la un preț foarte scăzut. Aceasta a fost și una din cauzele decăderii Principatelor Dunărene și a stagnării lor culturale. Ambasadorii englezi continuă să treacă și în secolul al XVIII-lea prin țările noastre, lăsându-ne urme luminoase. Astfel, în 1702 poposește la curtea lui Constantin Brâncoveanu ambasadorul Paget însoțit de epigrafistul Edmond Chishull, care ne lasă date interesante: Constantin Brâncoveanum ”e un factor de bună rânduială și disciplină în țară, un înviator al arhitecturii și îndemnător al învățaturii în București și în alte locuri ale Principatului, în cari a introdus două ori trei tipografii și a tipărit în ele unele cărți de folos pentru învățătura și ridicarea bisericii . . . E de o fire afabilă, blândă și curtenitor, generos, cu grijă de creșterea familiei sale și mare sprijinitor al religiei; de aceia e darnic în cheltuieli pentru tipărirea și scoaterea de cărți, înălțarea de mănăstiri, împodobirea de biserici și alte acte de pietate”. Stolnicul Constantin Cantacuzino e ”un om în vârstă care a călătorit în multe părți ale Europei, priceput în discuțiile Bisericii lor ca și în unele științe liberale, bine inițiat în politică și prin sfaturile lui mai ales sprijină pe Domnul de acum spre cinstea și folosul țării”.

Vederea Bucureștiului ”e plăcută la distanță din cauza multelor case ale boierimii, a Palatului prințului și a numeroaselor

biserici și mănăstiri”, Bisericile sunt ”foarte frumoase, bine zidite, bogat împodobite, din belșug zugrăvite”. „Dar țara, care dă tribut Turcilor 320 de pungi e cu toată producția de ceară, miere, piei, cai, foarte săracă, țărani șerbi stând mai mult în bordee”. Nu este uitată nici populația românească a Ardealului în această prezentare.

În timpul lui Grigore Callimachi, trece prin Moldova ambasadorul Porter însoțit de învățatul Boscovich, care deasemeni ne-a lăsat date interesante pentru obiceiurile vremii. În 1786 lady Craven, poposind la curtea lui Mavrogheni rămâne atât de încântată încât susține că ”ar fi foarte greu să afli pe lume un colț mai agreabil decât acesta”.

Între timp, numărul călătorilor englezi se înmulțește, mai ales prin pătrunderea primelor mărfuri engleze în Principate. Pela 1750 încă, Grigore Vodă Callimachi dăruiește caimacanului de Bugeac un ceasornic de argint englezesc și la darurile făcute ”agilor mari” se pomenesc între alte lucruri ”perini englizăști”. Se pare că acest comerț luase un avânt înfloritor deoarece în 1760 Marele Vizir protestează pentru faptul că Principatele au început comerțul cu Apusul, cerând ca mărfurile să fie livrate prin Constantinopol. Dar toate protestele Porții nu mai puteau avea vreun efect, mai ales că interesul englez pentru Principate devenise primordial. Astfel Thomas Thornton, fost consul la Odessa, în lucrarea lui despre situația Turciei are cuvinte așa de elogioase pentru țările românești: ”Am străbătut ambele Principate în toate direcțiile și-mi amintesc cu o vie plăcere întipărirea ce mi le-a lăsat mărșăl și romanticul lor peisagiu: șuvoarele ce se aruncă în prăpăstii și șerpuesc prin văi, mireazma încântătoare a florilor și a ierburilor călcate în picioare de turma ce paște, coliba singuratecă a ciobanului pe vârful muntelui, muntele însuși ridicându-se mai presus de nouri, acoperit peste tot, afară de regiunile cu zăpadă de un strat adânc de pământ vegetal și pretutindeni împodobit cu o verdeață bogată și vie, tot acest amestec de frumusețe care odată-mi mulțumea vederea, încă mă interesează în icoana pe care mintea-mi o păstrează”. Acuma, la începutul veacului al XIX-lea se va produce marea influență în România care va fi de ordin economic însă cu

importante urmări politice pentru statul nostru, întrucât burghezia engleză va fi aceea care va sfărâma zidurile între Principatele Române și Apusul European. Încă din primi ani ai secolului al XIX-lea comerțul englez pătrunde în Marea Neagră iar de aci agenții săi se răspândesc și în ținuturile Dunării. La București e numit în 1806 consulul Wilkinson pentru scopuri comerciale având reprezentanți la Iași și Galați. În darea lui de seamă, pe care o publică în 1820 aprecierile sunt foarte elogioase la adresa Principatelor: ”Bogățiile naturale și deosebitele resurse ale Mundeniei și Moldovei sunt de așa fel, că dacă aceste țări ar putea să se bucure de foloasele unui guvern regulat . . . Dacă exportul ar fi deschis, dacă legăturile comerciale cu națiunile străine s-ar stabili într-un chip convenabil, ele ar deveni în scurt timp provinciile cele mai populate și mai înfloritoare din Europa. Portul Galați ar rivaliza în scurt timp cu toate porturile dela Marea Neagră fără a excepta Odessa.”

În același an, Sir Robert Ker Porter, expune situația economică dezastruasă a Principatelor: grâul, animalele și lemnele se vând la Constantinopol pe un preț impus. Anglia avea nevoie de cerealele noastre căci grâul australian și american nu avea în prima jumătate a veacului al XIX-lea importanța de azi. De aceea, guvernul englez începe tratativele la Constantinopol spre a primi autorizația de a săpa un canal Cernavodă-Constanța și a construi o cale ferată. În urma tratatului dela Adrianopol, deschizându-se porturile noastre, vasele engleze pătrund în ele revărsând produsele britanice pe piețele noastre. Astfel, de unde la 1836 Galații primeau 7 vase în apele portului, la 1846 primeau 219 vase. În acest fel, Anglia reușește să înlăture concurența germană rămânând singura furnizoare a pieții române. Sub Grigore Sturza boierii trimiteau porumb în Anglia și fiul cel mai mare al Domnitorului participa la acest comerț. La Galați se instalase o companie Engleză care exporta carne conservată. La 1851 se importa din Anglia cituri, stofe de lână, pânze de bumbac, americă, servicii de porțelan, fier și altele, astfel încât după tratatul din Paris (1856), până la încheierea convenției vamale cu Austro-Ungaria (1875), Anglia ajunge să stăpânească

în mod hotărâtor comerțul nostru. Ori, prin acest act produsele românești au început a fi apreciate la justa lor valoare și prin aceasta ridicarea Principatelor a devenit fapt real, contribuind totodată și la formarea burgheziei românești. Datorită acestui ajutor, mai eficace decât nenumărate ajutoare ale altora, Neamul Românesc a putut să ia avântul politic, de neînțeles altfel, pe care l-a realizat în secolul al XIX-lea. Dealtfel, însăși consulul englez Blutte prevedea în 1833 aceasta: ”Românii sunt o concentrare de cea mai mare vitejie, de cel mai înalt geniu, cu cea mai rară omenie și cu cea mai evanghelică ospitalitate și afabilitate. Dinspre partea Dacilor, sunt întrăzneți, cum se vede la călărie fără șea, sunt dibaci învățând orice artă nouă, numai dintr-o singură vedere la altul, în iuțea cu care-și gătesc singuri hrana la drum, în puterea de a domestici animale sălbatice, în hotărârea de a umbla fără cea mai mică spaimă în întunerecul cel mai gros, prin pădurile cele mai nestrăbătute și pustii, prin munții cei mai periculoși, prin pustietățile cele mai adânci și întunecoase. Din partea Romanilor au priceperea la dans și cântec, la poezie, precum și la tot felul de arte, la mânuirea iute a armelor, la înțelegerea fără preget și chiar la nume și grai.” Numai datorită ridicării economice făcute de Englezi, Principatele Unite au putut ajunge la Războiul Neatârării (Independenței n. n.) din 1877. Chiar dacă Englezii din punct de vedere politic nu au admis anumite politici românești de atunci, în schimb ei au recunoscut loial vitejia soldatului român și contribuția importantă a armatei române în Războiul Independenței; iar Societatea Britanică, pentru ajutorul bolnavilor și răniților în războiu ne trimite chirurghi cu medicamente și instrumente cari au adus mari servicii în spitalele din Turnu-Măgurele și București.

Concomitent, Withe, agentul englez la București în timpul acestui războiu, studiază chestiunea Romanilor Ardeleni și a rolului lor, contribuind prin aceasta la împlinirea marelui act dela 1918: Unirea Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului care s-a făcut tot alături de Anglia și celelalte puteri aliate.

Istoria ucrainenilor din Banat. Cauzele și etapele migrației ucrainenilor în Banat

*Ion Cîmpeanu**

Odată cu Revoluția română din decembrie 1989 și cu formarea statului independent Ucraina în august 1991, a început o nouă perioadă de dezvoltare și pentru ucrainenii din România. Aceștia trăiesc în diferite regiuni istorice românești cum ar fi: Maramureș, Bucovina, Dobrogea și Banat.

“Rus-Ucraina este leagănul nu numai al culturii ucrainene, dar și al culturii generale a tuturor slavilor”¹.

Pentru cunoașterea locurilor de unde au venit ucrainenii în Banat și a cauzelor migrării lor, trebuie să analizăm lucrarea „Zakarpattia - izvoarele istorice de la sec. IX și până în anul 1920”, scrisă și editată la New York de către dr. Vikentie Șandor, economist, om politic și publicist. Această lucrare este foarte importantă pentru toți ucrainenii și mai ales pentru cei care trăiesc în zona Carpaților Păduroși, pe malul drept al Tisei sau pe alte meridiane ale globului pământesc, dar se trag din aceste locuri².

Spre deosebire de ucrainenii din Maramureș și Bucovina, care s-au așezat pe acest teritoriu la începutul mileniului II d.Hr., cei din Dobrogea s-au stabilit aici începând cu secolul al XVIII-lea, după lichidarea Sicei Zaporojene de către țarina Rusiei Ecaterina a

* Ion Cîmpeanu este profesor de istorie la Colegiul Național „Iulia Hasdeu” Lugoj.

¹ Lucikai, M., *Pagini de istorie*, Edit. Mustang, București, 2004, p. 6

² Cîmpeanu, P., Cîmpeanu, I., *Din Vârf de Munte, la Alunul Verde*, Edit. RCR Editorial, București, 2008, p. 87

II-a, iar cei din Banat au migrat în secolul XX în căutarea unor condiții de viață mai bune.

La sfârșitul secolului al XIX- lea se simțea, în organismul slăbit al ucrainenilor, decăderea spiritului național, la care contribuia și sărăcia economică. În statul maghiar, cu pământuri foarte roditoare, se putea muri și din cauza foamei. În sistemul feudal au trăit greu și maghiarii, dar nu la fel de greu ca ucrainenii. Viața oamenilor s-a schimbat într-o oarecare măsură după desființarea iobăgiei, dar de rezultatele muncii poporului au profitat tot stăpânii pământurilor.

În raportul lui Eduard Egan, om politic maghiar, se arată foarte clar cui aparținea pământul în Subcarpatia la sfârșitul secolului al XIX- lea. El arată că pământul aparținea (din 31 000 lanțe de pământ):

- 62,1% maghiarilor;
- 18,9% evreilor;
- 14,3% germanilor;
- 3% românilor;
- 0,75% slovacilor;
- 0,75% ucrainenilor³.

El relatează că, de la țărani au fost acaparate fânețe, pășuni și chiar acele terenuri care erau folosite ca proprietate obștească. Ucrainenii nu vedeau anul întreg nici carne, nici ouă, numai dacă au băut niște lapte. Mâncarea lor zilnică era cartoful și pogaci din făină de ovăz. De fapt, Egan prezintă foarte multe exemple din viața ucrainenilor, cărora nu le aparțineau nici animalele, nici cerealele și nici fânul, cu toate că ei munceau.

Un alt om politic maghiar, Hevesy Andre, în lucrarea sa „Nationalitier in Hungary” (Londra, 1919), spune:

„După legile noastre civile, 70 000 de familii formau clasa stăpânilor de pământuri, iar 7 milioane de locuitori nu aveau nici un petec de pământ în proprietate”⁴.

³ Ibidem, p. 88

⁴ Ibidem, p. 88

Cele de mai sus arată de ce în urmă cu peste 100 de ani, ucrainenii din Maramureșul ucrainean și din Galiția au preferat să migreze în ținuturi în care nădăjduiau să prospere.

I. Perene în lucrarea “Din istoria ucrainenilor din Subcarpatia, 1849-1914”, Budapesta, 1967, face o statistică din care reiese următoarea situație a emigrării:

- 29% maghiari;
- 5% germani;
- 24% slovaci;
- 43% ucrainenii⁵.

Având în vedere că ucrainenii erau populație majoritară în Ucraina Subcarpatică, se observă foarte clar că ei erau cei mai defavorizați și încercau să schimbe această situație prin emigrare.

O altă cauză a migrației ucrainenilor spre Banat a fost fuga de Puterea Sovietică, ca urmare a cedării de către România a Basarabiei, nordului Bucovinei și a ținutului Herța către U.R.S.S. în august 1940, conform Anexei secrete a Tratatului de neagresiune sovieto-german semnat la Moscova la 23 august 1939 (Pactul Ribbentrop- Molotov).

În perioada comunistă (1947-1989), numărul ucrainenilor din Maramureș și Bucovina a crescut foarte mult, aceștia fiind printre puținele minorități din România care avea un spor natural pozitiv. Pentru industrializarea forțată și dezvoltarea agriculturii comuniste era nevoie de forță de muncă. De aceea, regimul comunist a convins numeroși muncitori și agricultori din zone suprapopulate să migreze spre marile centre industriale și zonele agricole slab populate, inclusiv în Banat. Astfel, printre aceștia, aici au ajuns și ucrainenii din Maramureș și Bucovina.

Ultimii au venit în perioada de după Revoluția din 1989, urmându-și rudele stabilite în Banat în perioada regimului comunist, pentru studii și pentru căutarea unor locuri de muncă mai bine plătite decât în zonele natale.

⁵ Ibidem, p. 89

În concluzie, observăm că ucrainenii au migrat din Ucraina Subcarpatică, Maramureș și Bucovina în căutarea unei vieți mai bune, fiind siliți de sărăcie, creșterea demografică și lipsa de pământ arabil din ținuturile de origine.

Ucrainenii din Banat au venit în mai multe valuri de migrație. Primul val al migrației ucrainenilor s-a desfășurat între anii 1906-1920, în interiorul granițelor Imperiului Austro- Ungar, întemeindu-se satele Copăcele, Cornuțel și Zorile în județul Caraș-Severin, Criciova și Pădureni în județul Timiș. Aceștia au venit din Ucraina Subcarpatică și Galiția (Carpații Păduroși) ca lucrători forestieri pentru exploatarea pădurilor, după care au cumpărat pământul defrișat. Amai fost înființat și satul Cireșu de către ucrainenii veniți din Slovacia, dar aceștia s-au întors în locurile natale în perioada interbelică.

Pentru a-și hrăni familiile, bărbații ucrainenii au plecat în căutare de lucru. Unii dintre ei au ajuns în Serbia, Bosnia, Slovenia și chiar dincolo de ocean, iar alții, în Banat, care făcea parte din Imperiul Austro-Ungar. Din mărturiile lui Cubarici Dumitru (90 de ani în 1969), Maria Covaci, soția primului primar al satului Copăcele, Danțola Ioan, Duma Gheorghe ș.a., reiese că tăietorii de pădure ucrainenii au venit în Banat încă la sfârșitul secolului al XIX-lea, începând însă să se stabilească și să-și întemeieze gospodăriile de abia la începutul secolului al XX-lea. Acest proces de migrare a durat până în anul 1920 inclusiv. Primii ucrainenii strămutați s-au așezat în sate cu populație românească și au fost asimilați de aceasta⁶.

Marele moșier din Ohaba Mâtnic, Sulyak Moritz și soția Ilka, au fost proprietarii unei mari moșii de pământ arabil și împădurit, care se întindea de la Ohaba până la Zgribești, începând de la 1839. Urmașii acestora, băieți și fete, ducând o viață ușuratică la Budapesta și Viena, au făcut mari datorii, ipotecând moșia. Întreaga proprietate a fost pusă în vânzare prin licitație publică, fiind cumpărată de avocatul dr. Vörösy Henric

⁶ Cîmpeanu, I., *Ucrainenii din Banatul montan*, Revista Împreună, miteinander, együttesen, nr. 6, Reșița, 1999, p. 6

din Arad, iar terenul unde se află satul Zorile a fost cumpărat de Tauber Henrik și Hubs David. Noii proprietari au vândut materialul lemnos de pe suprafața împădurită, cu prețul de 1 creițar metrul pătrat de teren, unei firme exploatoare de păduri numită Bayersdorf & Biach – Nasitz & Iacobfy. Pădurea era exploatată de muncitori forestieri ucraineni, aduși din Ucraina Subcarpatică și Galiția de către administratorul moșiei, Vizel Leib⁷.

În anii 1900-1906, pe moșia lui Vörösy Henric, pe dealurile Sacoș-Zăgujeni au venit Ioan Medeanic și Vasile Țifrac din zona Carpaților Păduroși, satul Senevirska Poleana, și s-au angajat ca muncitori forestieri. Pe dealurile din vestul și nordul Munților Banatului și a Munților Poiana Ruscă se exploatau pădurile, iar materialul lemnos era transportat în Ungaria. Odată cu tăierea pădurilor, proprietarii mai multor moșii au anunțat vânzarea terenurilor după defrișări⁸.

În anii 1906-1908, Vörösy Henric, Hubș David, Tauber Henric și alții, prin administratorii lor, au desfășurat o politică de popularizare a vânzării pământurilor între muncitorii forestieri, și chiar în localitățile de baștină ale acestora.

De exemplu, administratorul moșiei Kopacz, Vizel Leib, a făcut mai multe deplasări în localitățile din Carpații Păduroși, pentru a aduce muncitori forestieri, dispuși, după defrișări, să cumpere pământul. În această acțiune, l-au ajutat Ioan Medeanic și Vasile Țifrac, care, întorcându-se acasă, i-au lămurit pe unii ucraineni să vină în Banat unde se trăiește bine și se pot câștiga bani frumoși. După înțelegerea încheiată la Hust (Ucraina Subcarpatică) în 1906 (după Cubarici Dumitru și Danțola Ioan) între Vizel Leib și delegații ucraineni din peste 26 de localități, a început o adevărată migrație nu numai a bărbaților, ci și a familiilor întregi de ucraineni spre Banat. Trenul îl plăteau

⁷ Interviu realizat în anul 1970 de Rebușapcă Ioan cu Iura Plesca născut în 1895, publicat în ziarul „Наш голос”, nr. 145-146

⁸ Câmpeanu, P., Câmpeanu, I., *Din Vârf de Munte, la Alunul Verde*, Edit. RCR Editorial, București, 2008, p. 92

numai cei care aveau animale cu ei. Familia Pațcan, care s-a stabilit la Copăcele, a venit pe jos. Ucrainenii ar fi putut să se așeze și să întemeieze sate în lunca Timișului, unde era pământ roditor, dar s-au temut că nu vor avea lemn pentru construcția caselor și pentru încălzit. De aceea au plecat din pădure și s-au așezat, cum se spune astăzi, tot în pădure⁹.

Principalele localități din Ucraina Subcarpatică și Galiția de unde au venit ucrainenii în Banat sunt: Seneverska Poleana, Senevir, Coloceava, Nejnâi Bystryi, Ganecii, Dulove, Dubove, Vicicovo, Hrincevo, Iemșady, Toruni, Soimy, Dilove, Mocra, Brustury, Rahovo, Remety, Pidpleșa, Runhur, Sloboda, Ciornăi Potic, Oslovy Bili, Oslovy Ciorni etc.

După exploatarea pădurilor, cei veniți s-au așezat pe moșia lui Vörösy Henric, înființând satele Copăcele și Cornuțel-Banat, alții pe moșia lui Hubș David și Tauber Henric, înființând satul Zorile, iar alții pe moșiile din apropierea Lugoșului, înființând satele Criciova și Pădureni.

De exemplu, locuitorii satului Zorile (161 de familii) au încheiat un contract de vânzare- cumpărare cu numărul 5120/1911 cu deținătorii moșiilor, prin Banca Agricolă Maghiară, filiala Lugoș. Măsurătorile topografice și parcelarea terenului au fost efectuate cu o echipă condusă de inginerul Palesky, specialist în domeniul cadastral¹⁰.

Cele 133 de familii care au înființat satul Copăcele au întocmit prin aceeași bancă din Lugoș o “Încheiere” (Végzés) numărul 8042/19 mai 1912. Pământul vândut a fost împărțit în parcele, după calitatea solului, astfel încât fiecare familie să primească atât pământ bun cât și din cel mai slab productiv¹¹.

Până la Primul Război Mondial, foarte puține familii și-au achitat datoria la bancă. Cei mai mulți locuitori nu au putut achita ratele deoarece majoritatea bărbaților era pe front, iar

⁹ Ibidem, p. 93

¹⁰ Lazăr, I., Lazăr, E., *Monografia satului Zorile, Caraș – Severin*, 2005, p. 11

¹¹ Câmpeanu, P., Câmpeanu, I., *Din Vârf de Munte, la Alunul Verde*, Edit. RCR Editorial, București, 2008, p. 96

banca urmărea permanent plata ratelor, punând sechestru pe bunurile celor care nu respectau termenele stabilite. În 1916, Iașco Iacob din Copăcele, venind în permisie, a găsit majoritatea familiilor în situații dintre cele mai proaste. Acesta a strâns de la oameni actele primite de la bancă, s-a deplasat la Ministerul de Război din Budapesta, cerând încetarea urmăririi datornicilor până la terminarea războiului, ceea ce s-a și întâmplat¹². De acest lucru au profitat și locuitorii celorlalte sate ucrainene.

Despre satul Cornuțel din Banat, acum cca. 45 de ani, profesorul universitar Ivan Rebușapcă a înregistrat o convorbire cu unul dintre primii locuitori ai satului, Iura Plesca. Acesta povestește: „M-am năcut în 11 septembrie 1895 în Maramureș, Ucraina apuseană, în satul Pidpleșa, numărul casei 89. Tata se numea Ivan Plesca, iar mama Olena. Am venit din Maramureș în Banat în 12 decembrie 1910, la Copăcele. În 1913 ne-am mutat la Cornuțel – Banat. Primul care a venit la Cornuțel a fost Medianic Ivan, din Copăcele, al doilea a fost Cuțina Ivan, iar al treilea Plesca Ivan (tata).

În 1914 au venit ucrainenii din Galiția (Runhur, Sloboda, Ciornăi Potic, Oslovy Bili, Oslovy Ciorni, etc.)... Din Galiția au venit 28 de ucraineni, între care și Ivan Malinovski (polonez) și Semicici Vasile, iar din Ucraina Subcarpatică au venit 45, trecând prin satul Copăcele. Ucrainenii care au venit în Banat au trăit la început printre stive de lemne printre care își semănau porumbul și cartofii. Contractele de vânzare – cumpărare au fost întocmite între ucraineni și proprietarii moșiei Vörösy Henric și fiul său Mikloș – Iulius, care locuiau la Arad și Budapesta... După 1921, jandarmii ne obligau să plecăm de pe aceste pământuri, dar noi ne-am împotrivit și am rămas numai 55 de familii, cele care au cumpărat acest pământ.

După război au mai venit ucrainenii din Galiția, ajungând la 100 de familii. După aceasta, cu chiu cu vai am construit clădirea școlii, ca și copii cornuțelenilor să învețe carte.... În 1942, toți ucrainenii din Cornuțel au fost slugi, din Copăcele au

¹² Ibidem, p. 99

fost 60 de slugi iar din Zorile, 120 de slugi, aceasta numai peste vară, iarna trebuind să se întoarcă acasă.”¹³

Ioan Lotreanu, în „Monografia Banatului” din 1935 spunea că situația satelor ucrainene din Banat era următoarea:

- „Copăcele – sat în județul Severin, plasa Sacul, cu 743 locuitori, 153 case și hotar în întindere de 943 de jughere. Locuitorii sunt ruteni de confesiune romano – catolică. Biserica s-a zidit la 1912. Școala primară, are două puteri didactice. Director: Gheorghe Ghindă. Este moară țărănească. Oficiul poștal este la Zăgujeni iar gara la Căvărani, distanță de 9,69 kilometri. Comuna este așezată între 2 dealuri, spre miazăzi de Ohaba Mâtnic și Obvine pentru dată la 1503 când se aprobă de regele Vladislav, schimbul de moșii între George Margay și văduva lui Nicolae Horvath. În acest timp se numește Kopachy iar în conscrierea din 1603 se amintește sub numele de Kopacz.”¹⁴
- „Zorile – sat în județul Severin, plasa Sacul, cu 974 locuitori ruteni de religie romano – catolică. Are 210 case și hotar de 2038 jughere. Biserica s-a zidit la 1929. Școala primară este cu caracter de stat și funcționează cu 2 învățători. Director: Ștefan Popa. Notariatul este la Zgribești, oficiul poștal la Sacul, iar gara la Găvojdia, distanță de 14,14 kilometri. Comuna s-a întemeiat la 1910 cu ruteni de religie romano-catolică așezat aici pe moșia lui dr. Zoltan Medve.”¹⁵

Despre celelalte sate ucrainene, Ioan Lotreanu nu menționează nimic, probabil din cauză că nu a primit informații despre acestea de la autoritățile locale sau de la preoți. Chiar și în legătură cu satele pomenite în monografia sa, el nu a fost îndeajuns de documentat, întrucât atât locuitorii satului Copăcele cât și cei din Zorile erau ortodocși de stil vechi și greco-catolici,

¹³ Interviu realizat în anul 1970 de Rebușapcă Ioan cu Iura Plesca născut în 1895, publicat în ziarul „Наш голос”, nr. 145-146

¹⁴ Lotreanu, I., *Monografia Banatului*, Institutul de Arte Grafice „Țara”, Timișoara, 1935, p. 145

¹⁵ Ibidem, p. 453-454

iar bisericile au fost construite în perioada 1910 – 1914. O altă greșeală pe care o face se referă la proprietarul moșiei pe care s-a înființat satul Zorile. Doctor Zoltan Medve a fost jurist și prefect de Lugoj, iar proprietarii moșiei erau Hubs David și Tauber Henric.

O mică parte a locuitorilor acestor sate s-a mutat în perioada de după Al Doilea Război Mondial în sate precum Găvojdia, Becicherecu Mic, Gelu și Variaș unde au fost împrorietăriți cu pământ, dar au menținut tot timpul legătura cu localitățile natale. Cele cinci sate înființate în anii 1906-1910 există și acum, fiecare sărbătorindu-și în ultimii ani un secol de existență.

Al doilea val de migrație s-a desfășurat în timpul și imediat după Al Doilea Război Mondial, ucrainenii fugind de Armata Sovietică. Dintre aceștia, puțini s-au stabilit în Banat, fiind în general asimilați de către români. O cauză a acestei asimilări a fost și teama de a nu fi repatriați după intrarea României în lagărul comunist. Totuși, au existat și excepții precum cea a preotului Gorcinski și a familiei sale. Aceasta s-a refugiat inițial în Maramureșul românesc, iar după terminarea războiului a ajuns în satul Copăcele, unde a slujit până la pensie și după aceea, deși se stabilise definitiv în orașul Caransebeș.

Tot în această perioadă, o parte a ucrainenilor din vechile sate ucrainene au fost împrorietăriți și s-au mutat în sate precum Becicherecu Mic, Variaș, Gelu. Acesta este și cazul familiei Hleba, care s-a mutat la Becicherecu Mic. Urmașul acesteia, Gheorghe Hleba, este actualul primvicepreședinte al Uniunii Ucrainenilor din România și președinte al UUR, filiala Timiș. Unele din aceste familii s-au întors mai târziu înapoi în satele natale.

Al treilea val de migrație a avut loc în perioada comunistă (circa 1960- 1989), când ucrainenii din Maramureș și chiar Bucovina au venit în Banat pentru muncile agricole, pentru a lucra în construcții sau industrie. Acest val al migrației ucrainenilor – de data aceasta aproape în exclusivitate în județul Timiș – s-a produs începând de prin anii 60 – 70 ai secolului trecut, cu sublinierea că etnicii ucraineni erau de-acum cetățeni români, cu deosebire din

județele Maramureș, Satu Mare, Suceava, Iași și Botoșani. La început, cea mai mare parte dintre ucrainenii maramureșeni a lucrat în agricultură. În urma emigrării germanilor în țara lor de obârșie, prin cumpărarea caselor acestora, ucrainenii au ajuns ca, la ora actuală, să fie majoritari în sate ca Știuca, Dragomirești, Remetea Mică, Sălbăgelul Nou, Soca, Pogănești etc. Ucrainenii din Maramureșul românesc (proveniți din satele Poienile de Sub Munte, Repedea, Ruscova, Bistra, Crasna, Valea Vișeului) și-au părăsit locurile natale ca urmare a creșterii numărului populației și a lipsei de pământ arabil. Ei au muncit în CAP-uri și Gostat-uri din Banat și, cu timpul, și-au cumpărat case repopulând numeroase sate din Câmpiile Timișului și Mureșului: Știuca, Dragomirești, Darova, Pogănești, Becicherecu Mic, Sălbăgelul Nou, Gelu, Variaș, Găvojdia etc. Ucrainenii din Bucovina în schimb, s-au stabilit în general în orașe, lucrând în construcții, transporturi și industrie. De la început ei au intrat în contact cu ucrainenii veniți aici la începutul secolului al XX-lea, stabilind cu aceștia relații de prietenie și chiar încuscrindu-se. În acest sens, avem drept exemplu pe Sauciu Emilian care a venit de la Siret la Orșova în 1968, apoi s-a mutat la Timișoara pentru a lucra în industrie.

Benzar Nicolae, directorul Școlii cu clasele I-VIII Știuca povestește: „În localitățile Știuca și Dragomirești, trăiește o populație în majoritate de etnie ucraineană, în proporție de 90%, iar restul români și germani. În localitățile Oloșag și Zgribești, populația predominantă este română, dar trăiește și populație de etnie ucraineană într-un procent de 14%. Aici, ucrainenii sunt strămutați din județul Maramureș începând de prin anii 1960, cu un maxim între anii 1965-1969 și 1990-1999, ca urmare a plecării populației de etnie germană în Germania. Acest proces continuă și astăzi. Media de vârstă pe comuna Știuca este de 33,5 ani, aceasta datorându-se numărului mare de copii existenți în sat. În prezent localitatea este un adevărat șantier, peste tot ridicându-se case noi și arătoase.”¹⁶

¹⁶ Interviu cu Benzar Nicolae din localitatea Știuca - Timiș, realizat în septembrie 2009

Un alt exemplu este cel al satului Remetea Mică. Doamna profesoară de muzică și limbă ucraineană, Hrin Ana, povestește: „Primele familii de ucraineni venite în Remetea Mică din Valea Vișeului, județul Maramureș, au fost cele ale lui Lauriuc Iura și Pancec Vasile, în 26 februarie 1968. Începând din 1969, au mai venit și alte familii din satele maramureșene Bistra, Crasna, Poienile de sub Munte și așa s-a ajuns în prezent ca 85% din populație să fie de etnie ucraineană... În 1992 a fost oficiată prima slujbă în limba ucraineană de către preotul Ilie Albiciuc, la biserica catolică din sat, iar din 1994, cu sprijinul Uniunii Ucrainenilor din România- Filiala Timiș, prin domnul Semeniuc Ioan, s-a început studiul limbii materne ucrainene la școală.”¹⁷

Al patrulea val de migrație este cel de după Revoluția din Decembrie 1989 care continuă și azi. În cursul acestuia, grupuri compacte de ucraineni din satele maramureșene și bucovinene au întregit populația de etnie ucraineană din Știuca, Dragomirești, Darova, Pogănești, Becicherecu Mic, Sălbăgelul Nou, Gelu, Variaș, Gottlob, Tomnatic, Sănnicolaul Mare, Bethausen, Soca, Remetea Mică, Mașloc, Brănești, Cenad, Nițhidorf, Petroasa Mare în jud. Timiș și Chier, Dud, Târnova în jud. Arad.

Beuca Petru din Petroasa Mare, povestește: „În 1990, la Petroasa Mare au venit primii ucraineni din Maramureș: Culicea Ștefan și Cuth Ștefan din Ruscova, iar apoi au venit și din alte sate maramureșene. În tot satul trăiau nemți, care și-au vândut gospodăriile și au plecat în Germania. În primul rând, ucrainenii au înființat filiala locală a UUR, cu ajutorul căreia s-a introdus studiul limbii ucrainene în școală și a fost înființată o grupă de grădiniță cu predare în limba ucraineană. În anii următori, au reușit construirea unei biserici ortodoxe ucrainene.”¹⁸

Dintre ucrainenii din Bucovina, un exemplu elocvent ar fi cel al lui Ivan Marocico, care a venit în Banat din Ulma, județul

¹⁷ Interviu cu Hrin Ana din localitatea Remetea Mică - Timiș, realizat în aprilie 2010

¹⁸ Interviu cu Beuca Petru din localitatea Petroasa Mare - Timiș, realizat în aprilie 2010

Suceava, pentru studii. El absolvit Universitatea Nicolae Titulescu din Craiova, astăzi profesând în cabinetul său de avocat din Timișoara. Este membru UUR din 2001, iar din 2006 a deținut funcțiile de vicepreședinte și prim-vicepreședinte al UUR, filiala Timiș, în prezent fiind deputat în Parlamentul României din partea UUR.

În satele ucrainene înființate în urmă cu 100 de ani, numărul locuitorilor a scăzut în ultimele decenii ale secolului al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea din cauza migrației tineretului spre mediul urban. Totuși, aceasta a dus la creșterea numărului locuitorilor de etnie ucraineană din orașe precum Timișoara, Lugoj, Făget, Sănnicolaul Mare, Caransebeș, Reșița și Arad. În momentul acesta, numai în județul Timiș ucrainenii sunt răspândiți în număr mai mare sau mai mic în circa 200 de localități. Numărul locuitorilor din județul Timiș, care la recensământul din februarie 2002 s-au declarat de etnie ucraineană a fost de 7.621, din care în Timișoara – 802, iar la Lugoj 750.

În județul Caraș-Severin, numărul locuitorilor de etnie ucraineană numără cca. 6400 de suflete repartizate în special în satele Copăcele, Zorile și Cornuțel, urmașii acestora răspândindu-se în orașele din întreg Banatul.

În ultimele decenii, pe urmele pușinilor ucraineni ce se stabiliseră în județul Arad, au venit numeroase familii ucrainene din Maramureș, care au pus bazele unor comunități puternice în satele Târnova, Dud și Chier, numărul acestora atingând aproximativ 1500 de persoane.

Ținând cont de faptul că, potrivit legii, la recensământ cetățenii României aveau deplina libertate de a-și declara apartenența etnică, un număr apreciabil de locuitori timișeni – ca și din alte zone ale României – s-au declarat a fi de naționalitate română sau chiar de alte naționalități (sârbi, germani, maghiari etc.). La aceasta au contribuit îndepărtarea lor de comunitățile etnice (deși numele de familie era evident de origine ucraineană) ca urmare a integrării sociale și profesionale în colectivitatea românească și formarea de familii mixte.

Întotdeauna ucrainenii din Banat au fost conștienți de originea și apartenența lor la etnia ucraineană, restabilind contactul cu rudele rămase în U.R.S.S. îndeosebi începând cu anii 1970, iar cei veniți din Maramureș și Bucovina nu au întrerupt niciodată aceste contacte.

Datele și aprecierile de mai sus sunt suficiente pentru a sublinia importanța înființării organizațiilor menite să reprezinte naționalitățile conlocuitoare din România, a instituțiilor de cult și a celor culturale. Este vorba de organizații ale minorităților, de biserici, școli sau clase cu limba de predare în limba maternă, case culturale, etc. Rostul acestora este tocmai de a crea tuturor minorităților conlocuitoare suportul material și spiritual de a-și exprima – prin limbă, datini, obiceiuri, cultură – participarea la concretizarea acquis-ului comunitar privitor la deplina egalitate de afirmare a tuturor țărilor membre ale UE la edificarea unei Europe unite.

Astfel, la 28 decembrie 1989, din inițiativa lui Gheorghe Semeniuc a fost înregistrată organizația locală a ucrainenilor din Lugoj, iar în ianuarie 1990 s-a constituit Uniunea Ucrainenilor din Banat, din Comitetul de conducere făcând parte prof.Semeniuc Gheorghe-președinte, Bilanin Gheorghe - vicepreședinte, Pauliș Vasile-secretar, jurist Masikievici Eugen - președinte de onoare. Pe data de 23 februarie 1990 s-a înființat și înregistrat Uniunea Ucrainenilor din Timișoara. Primul ei președinte a fost Buciuta Ștefan, iar secretar – Rusnac Andrei; membri: Dănilă Eufimie, Șutac Gheorghe și Covaci Aurelia. În urma reorganizării, care a avut loc în 2000, în funcția de președinte a UUR Timiș a fost ales Hleba Gheorghe, Liber Ivan a fost ales ca președinte al UUR Caraș Severin, iar Miculaiciuc Gavrilă- președinte al UUR Arad. Din aceste date reiese că în acest an ucrainenii din Banat sărbătoresc 25 de ani de la înființarea Uniunii Ucrainenilor din Banat și 15 ani de la înființarea filialelor județene ale UUR, prilej cu care membrii fondatori ai UUR și alte personalități ucrainene și bănățene au primit plachete și diplome jubiliare din partea Comitetului UUR, filiala Timiș.

Astăzi, președinții filialelor UUR din Banat sunt ajutați în activitatea lor de secretarele Țimbota Liliana Timiș, Hanzig Ana Arad și Blaj Maria în Caraș-Severin, alături de comitetele județene formate din Drozd Vasile, Covaci Ioan, Cornescian Nicolae, Cîmpeanu Ion, Bumbuc Mihaela, Hrin Ana, Niorba Ion, Șpilca Sorin în Timiș, Miculaiciuc Ștefan, Hanzig Ana, Dzițac Dumitru, Lazăr Gheorghe, Matiașciuc Ana, Hrezdac Titiana în Arad și Popovici Ioan, Tiuch Gheorghe, Simescu Olga, Verșehora Volodea, Șuşco Silvia, Malinovschi Vasile, Dzițac Vasile, Popovici Dumitru în Caraș-Severin.

Din 1990, Uniunea Ucrainenilor din România cu sediul la București, reprezintă interesele tuturor ucrainenilor din România, având și un reprezentant în Parlamentul României care, în momentul actual, este domnul avocat Marocico Ioan din orașul Timișoara. Președinții UUR au fost domnii Ștefan Tcaciuc, Ștefan Buciuta, iar din noiembrie 2015 este domnul Nicolae Miroslav Petrețchi. UUR are filiale județene în Maramureș, Bucovina, Banat, Dobrogea și în municipiul București. Acestea au înființat la rândul lor organizații locale în majoritatea localităților unde există și populație ucraineană. UUR contribuie în mod hotărâtor la păstrarea identității naționale și a limbii materne a ucrainenilor din România.

Întotdeauna ucrainenii din Banat au fost conștienți de originea și apartenența lor la etnia ucraineană, restabilind contactul cu rudele rămase în U.R.S.S. îndeosebi începând cu anii 1970, iar cei veniți din Maramureș și Bucovina nu au întrerupt niciodată aceste contacte. După Revoluția din Decembrie 1989, UUR a stabilit legături de colaborare cu numeroase organizații și localități din Ucraina și, cu ajutorul Ambasadei Ucrainei la București, a realizat excursii în Ucraina, iar colectivele artistice ale ucrainenilor din Banat au participat la diferite festivaluri și concursuri din străinătate.

Foto 1: Végzés (contract de vânzare-cumpărare) nr. 8042/19 mai 1912, între Vörösy Henric și ucrainenii care au înființat satul Copăcele

Foto 2: Casă ucraineană de la începutul sec. XX

Foto 3: Familie ucraineană

Foto 4: Casa de cultură a ucrainenilor din Timișoara

Foto 5: Înființarea organizației locale nr. 33 a U.U.R.- filiala Timiș
la Giarmata - 24 ianuarie 2016

II.
PERSONALITĂȚI
BĂNĂȚENE

Cine a fost Petru Broșteanu?

*Profesor Ioan Cipu**

Volumul **Restituiri Bănățene, III**, apărut sub egida Societății de Științe Istorice din România, Filiala Lugoj¹, prin strădania inimosului ei președinte prof. dr. Dumitru Tomoni, include studiul „*Pagini de memorialistică despre revoluția de la 1848-1849 în Banat. Însemnările lui P. Broșteanu*” de drd. Nicolae Dumbrăvescu². Faptul că autorul studiului nu face nici o referire la viața și activitatea publicistică a lui Petru Broșteanu și nici o trimitere la sursele bibliografice³ dovedește că domnul N. Dumbrăvescu n-a reușit să le identifice. Situația este întrucâtva explicabilă: deși, la vremea sa, Petru Broșteanu a fost o personalitate marcantă pe tărâm cultural și științific în Banat, dovadă fiind alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române la 1 aprilie 1889, nu s-a impus la nivel național, pe de o parte pentru că și-a desfășurat activitatea cu precădere la Reșița, deci, oarecum, în anonim, iar pe de altă parte deoarece activitatea sa a fost orientată spre popularizarea realizărilor românești în domeniile literatură, artă, știință (cu precădere istorie), domeniul politic etc., printre vorbitorii de limbă germană, spre a le atrage simpatia și sprijinul față de lupta bănățenilor și ardelenilor pentru păstrarea ființei lor naționale. Pe scurt, opera sa din perioada creatoare este scrisă mai ales în limba germană.

*Ioan Cipu este profesor pensionar.

¹ *Restituiri bănățene*, vol. III, Timișoara, Edit. Eurostampa, 2015, 499 p.

² Nicolae Dumbrăvescu, *Pagini de memorialistică despre revoluția de la 1848-19849 din Banat. Însemnările lui P. Broșteanu*, loc.cit., pp. 118-125 text, anexă pp. 126-132.

³ *Ibidem* p.123.

Abia în ultimele decenii consătenii săi au căutat să-i releve meritele și să-l impună atenției cercetătorilor științifici, ceea ce nu înseamnă că nu au existat și anterior referiri la viața și activitatea sa. Pe linia strădaniei de a-l cunoaște cât mai bine pe Petru Broșteanu se înscriu și rândurile ce urmează.

Când și unde s-a născut P. Broșteanu?

Toate sursele bibliografice mai vechi indică data de 5 iunie (nou) 1838⁴. Consăteanul său Aurel Bojin s-a străduit să afle cât mai multe date **exacte** în legătură cu nașterea lui Petru Broșteanu, iar rezultatul l-a publicat în gazeta locală „Gazeta de Seleuș”, număr special dedicat lui Petru Broșteanu⁵: „În Protocolul Botezațiilor al Bisericii gr. or. române din Seleuș, la nr. crt. 19/336 [19 reprezentând numărul curent al botezațiilor în acel an, iar 338 nr. crt. al botezațiilor de la începutul protocolului] este înregistrat pruncul Petru, fiul lui Costa și Parascheva Broșteanu născut la 27 mai/8 iunie 1838 și botezat la 17 iunie [nou] același an de către preotul Ioan Popovici, având ca naș [la botez] pe Iancu Miclea, „moașă [de buric] fiindu-i Ana Baba” [probabil baba Ana, căci, pe atunci, bătrânele, având experiența nașterilor, asistau tinerele la naștere].

⁴ Dr. Corneliu Diaconovici, *Enciclopedia Română*, vol.I, Editura și Tiparul W. Krafft, Sibiu 1898, p. 590: „*Petru Broșteanu*, scriitor român, n. 5 iunie 1832 în Seleuș (Banat)...”; Lucian Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”*, Edit. „Cugetarea” Georgescu-Delafras, București 1942, p. 131: „*Petru Broșteanu*, n. 5 iunie 1838...”. Chiar și relativ recent (1999) cercetătoarea Doina N. Rusu susține aceeași dată - vezi Doina N. Rusu, *Membrii Academiei Române 1866-1999, Dicționar*, Cu un cuvânt înainte de Acad. Eugen Simion, Președintele Academiei Române, Edit. Academiei Române, București, 1999, p. 91: **Broștean Petru** (5 iunie 1838, Seleuș, j.[udețul] Arad — ianuarie 1920, Brașov)

⁵ Aurel Bojin, *Petru Broșteanu, o personalitate însemnată în cultura Banatului iugoslav în secolul al XIX-lea*, în „Gazeta de Seleuș. File de istorie”, ediție specială [închinată lui P. Broșteanu], nr. 1/1997 p. 3.

Datele fiind copiate din protocolul botezațiilor nu avem nici un motiv să ne îndoim de exactitatea lor. Însă, se observă și două intervenții ale lui Aurel Bojin: prima, când încearcă să „traducă” data nașterii consemnată pe baza calendarului iulian (folosit de Biserica ortodoxă română pe atunci) în cea calculată după calendarul gregorian, pe care îl folosim noi astăzi, iar a doua, că nu mai reproduce data botezului [care ne interesează mai puțin] după calendarul iulian, ci numai pe cea din calendarul gregorian, stabilită tot de către Bojin.

În felul acesta apare deosebirea și întrebarea privind data nașterii: care-i data corectă 5 sau 8 iunie? Pentru a da răspunsul corect, trebuie să ne întoarcem la anul 1582, când papa Grigore al XIII-lea a hotărât trecerea la noua calculare a scurgerii timpului, mai exactă, pe baza calendarului nou, care-i poartă numele. Iată cum a procedat el: a ordonat ca în data de 5 octombrie, când urma să se treacă la noul calendar să se șteargă acea dată (5) și la data din ziua precedentă (4) să se adauge 10. În felul acesta, 14 octombrie a devenit data corespunzătoare din calendarul iulian [5 octombrie]⁶.

Din modul în care a făcut papa Grigore trecerea de la vechiul la noul calendar trebuie să-i urmărim raționamentul pentru a ști în ce an trebuie adăgată cifra 1 la 10 spre a obține data curentă. Deci, trebuie să ștergem cifra/ziaua 1 din anul 1 (de când am început numărarea anilor pe baza calendarului creștin, adică de la Nașterea lui Cristos) pentru a obține data de 14 a anului 1582. *Rezultă că data din calendarul iulian trebuie mărită cu 1 tot după* (1582:14) 113 ani.

Urmează să calculăm de câte ori s-a mărit cu câte o unitate perioada 1582-1838. Făcând calculele, aflăm anii 1695, 1808. Deoarece 1838 este după de 1808 și de la el se calculează cu diferența 13. Înseamnă că la 26 (mai) trebuie adăugat 13 pentru a

⁶ Claudio Rendino, *Papii Istorie și secrete*. Din biografiile celor 264 suverani pontifi de la Roma ies la iveală culisele și misterele Sfântului Scaun al lui Petru printre antipapi, jubilee, conclavuri și concilii ecumenice, Traucerea și note Radu Gâdea, București, Edit. All, 2008, p. 674.

afla ziua nașterii lui Broșteanu, calculată după calendarul gregorian. Deci, **Broșteanu** nu s-a născut, după calendarul nou la 5 iunie, **ci la 8 iunie 1838**⁷.

Din cele de mai sus rezultă că **au fost avansate și două păreri în ce privește locul unde s-a născut Broșteanu**: Cornel Diaconovici scrie „Seleuș (Banat)” iar Aurel Bojin „Seleuș din Banatul iugoslav”, în timp ce Doina N. Rusu consemnează „Seleuș j.[udețul] Arad”.

Diversitatea de păreri are la bază existența mai multor localități cu aceeași denumire, în cazul de față Seleuș.

Din dorința de a preveni în viitor asemenea confuzii (dar și din dorința de a maghiariza toponimele pentru a îngreuna recunoșterea trecutului unor localități ale minorităților naționale legate de vechile denumiri), Statul maghiar a întreprins ample cercetări la nivelul fiecărei localități, celor cu aceeași denumire adăugându-se câte un determinativ pentru a le diferenția și, deci, pentru a le identifica mai ușor pe fiecare. În felul acesta Seleușul din Banatul istoric (cel din Banatul iugoslav în 1999, din Serbia în prezent), a devenit Keveszöllös, adică Seleușul de lângă Keve/Cuvin/Cubin, iar Seleușului din actualul județ Arad i s-a spus Csigérszöllös⁸.

În urma Primului Război Mondial, Banatul istoric a fost împărțit între România și Regatul Sârbilor, Hârveților/Croaților și Slovenilor (RSHS), denumit din 1929 Iugoslavia, Seleușul din Banat a revenit Iugoslaviei, iar cel din Crișana-Arad, României. Necunoscând acest aspect, e firesc ca Doina N. Rusu să considere Seleușul din România ca loc al nașterii lui P. Broșteanu.

În concluzie, **Petru Broșteanu s-a născut la 8 iunie 1838 în localitatea Seleuș din Banatul sârbesc actual.**

⁷ Posibil că dr. Corneliu Diaconovici ori chiar și Petru Broșteanu au adăugat tot numai 10, cum făcuse papa Grigore al XIII-lea, neținând cont de faptul că 1832 se află în ciclul cu diferența 13, iar cei de după ei au luat drept exactă data de 5.

⁸ C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Edit. Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1922, p. 231 s.v.

Necunoscutele continuă

Admitem ca verosimilă frecventarea școlii populare (primare) în satul natal. Întrucât ulterior el a îmbrățișat cariera militară, stabilindu-se (ori fiind repartizat) la Reșița, Petru Călin susține – fără a indica sursa bibliografică spre a-și fundamenta afirmația – că P. Broșteanu are „studii militare superioare” care i-au dat dreptul să devina ofițer⁹.

Părerea mea este alta. Pe atunci, Seleușul făcea parte din Granița militară (Confiniul militar) – Regimentul banatic româno-iliric. Pentru a asigura – din rîndurile băștinașilor – cadrele de subofițeri și de ofițeri [inferiori], la Biserica Alba, din apropierea Seleușului, a fost întemeiată o școală militară de nivel mediu, deci care primea tineri care au încheiat cu succes ciclul primar și de aceea cred că Petru a urmat această școală. Probabil că fiind elev sârguincios, el nu a devenit subofițer în satul natal, ci a fost repartizat la Reșița. Nu știu când vine la Reșița (căci anul sosirii ar putea fi indiciu că a urmat sau nu o școală militară de grad superior [Academie]), știu doar că la vârsta de 23 de ani (1861), pe când era la Reșița, s-a căsătorit cu nemțoaica Rozalia-Roza Miler [=Miller?], cununia oficiindu-se, la 5 iunie, în orașul Panciova, domiciliul miresei. Din această căsătorie au rezultat patru copii (trei băieți și o fată)¹⁰.

Necunoscutele continuă. Nu cunoaștem nici până în ce an a funcționat în cadrul armatei și nici care au fost cauzele abandonării carierei militare (a fost îndepărtat/destituit și pentru ce; a plecat de bună voie etc.) cert este că îl găsim mai târziu secretar al „Societății privilegiate cezaro-crăiești de căi ferate a le Statului”, vestita STEG din Reșița, care producea material rulant.

⁹ Petru Călin, *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș 1885-1918*, vol.I, Edit. Banatica, Reșița, 1996, p. 153.

¹⁰ Mircea Samoilă, *Academicianul P. Broșteanu (sic!) din nou la Seleuș*, în „Gazeta de Seleuș. File de istorie”, ediție specială, nr.1/1997 p.7.

O sugestie în acest sens ne-ar putea oferi corespondența sa cu George Barițiu/Bariț, în anii 1881-1882¹¹.

Pentru o mai bună înțelegere a cauzelor care l-au determinat pe P. Broșteanu să-i scrie pentru prima dată lui G. Barițiu, se impune să facem o mică incursiune istorică. Odată cu crearea dualismului austro-ungar (Austro-Ungaria) în anul 1867 a fost desființată autonomia Transilvaniei prin includerea ei în Ungaria, ceea ce, bine-nțeles, a creat o stare generală de nemulțumire în ea. În plus, prin Legea naționalităților din 1868, în Ungaria nu este recunoscută decât o singură națiune, națiunea maghiară. Asta înseamnă că și cei de altă etnie fac parte tot din națiunea maghiară, deosebindu-se de etnicii maghiari doar prin „buze nemaghiare”, prin limba maternă.

Spre a-și păstra ființa națională, românii au început să se organizeze politic, creindu-și partide politice (naționale) proprii: în decembrie 1867, la Arad ia ființă Partidul Național din comitatul Aradului, urmat, la Timișoara, de crearea Partidului Național din Banat, ca la 26 ianuarie/7 februarie 1869 ele să se unifice, punând bazele Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria. Exemplul lor este urmat de ardeleni, care creează Partidul Național Român din Transilvania. În sfârșit, la Conferința de la Sibiu din 30 aprilie - 2 mai 1881 cele trei/două partide naționale se unifică formând „Partidul Național Român din Transilvania”, cunoscut mai ales cu denumirile prescurtate Partidul Național Român sau Partidul Național.

Tot în cadrul acestei Conferințe se hotărăște redactarea unui memoriu (denumit după aceea Memorial, apoi Memorandum), în care să fie prezentate nedreptățile și politica de deznaționalizare la care sunt supuși românii de către Statul maghiar, întocmirea acestui document fiind încredințată lui George Barițiu. După redactarea și aprobarea lui de către conducerea Partidului

¹¹ Corespondența dintre cei doi se păstrează la Biblioteca Academiei Române, secția Manuscrise și ea a fost cercetată și valorificată (publicată) de către cercetătorii reșițeni Vasile Zaberca și M. V. Leu în studiul *Din corespondența bănățenilor cu G. Barițiu*, inclus în volumul *Mehedinți, istorie și cultură*, 1979.

Național, Memorandumul urma să fie multiplicat și înaintat împăratului și opiniei publice europene, pentru aceasta el fiind tradus în limbile germană și franceză (pe lângă cea maghiară).

Aflând de misiunea lui Barițiu, Broșteanu îi adresează scrisoarea datată 11 ianuarie 1882, în care îi face cunoscut că el (Broșteanu), aflându-se anul trecut la băile din stațiunea Karlsbad, l-a cunoscut pe dr. Ramsler, rectorul Școlii reale superioare din Tübingen, care s-a dovedit a fi un bun cunoscător al situației reale în care se aflau românii din Ungaria și macedo-românii din Imperiul Otoman, vorbind cu simpatie despre ei. De aceea îi sugerează lui Barițiu ca, după întocmirea Memorandumului, să-i trimită lui Ramsler mai multe exemplare traduse în limba germană ca acesta, la rândul său, să le difuzeze printre intelectualii germani¹².

A urmat, după aceea, un intens schimb de scrisori între cei doi.

Din ele merită să reținem următoarele aspecte:

- În scrisoarea din noiembrie 1882, Broșteanu îi comunică lui Barițiu știrea că a publicat la Würtemberg un articol în limba germană (semnat Fischer, ca cititorii germani să creadă că autorul este neamț) în care a căutat să fie „cât se poate de obiectiv și neutru” despre soarta românilor din Ungaria, deoarece intenția sa era nu numai de a atrage atenția opiniei publice germane asupra Memorandumului, ci și asupra identității situației dificile a românilor și cea a germano-sașilor, cu toții dorind să-și păstreze identitate națională, „și astfel a deștepta interesarea și simpatia cititorilor din Germania asupra acestor lupte”. Pentru a fi mai convingător, îi trimite lui Barițiu o copie a articolului¹³.

Văzând hotărârea fermă a lui Broșteanu de a se implica în lupta națională, Barițiu îi trimite un colet cu broșuri despre Memorandum, evident, spre a le difuza.

- În scrisoarea datată 30 noiembrie 1882, Broșteanu este ferm atașat cauzei naționale, prin cuvintele: „*aștept informațiunile mai*

¹² *Ibidem*, p.25.

¹³ *Ibidem*, pp.25-26.

departe ale D-Voastre, punându-vă toată activitatea mea la dispozițiune”¹⁴ (subl. mea — I.C.).

Se pare că autoritățile maghiare au urmărit cu atenție schimbul de scrisori și de materiale dintre cei doi, căci Broșteanu își exprimă suspiciunea în felul următor:

„De cumva Ve-Ți fi alăturat broșurilor trimise vreo scrisoare, apoi aceasta n-am primit-o, deoarece plicul era deschis de la poștă. Aceasta [=informația] spre orientarea D-Voastre”¹⁵.

Oprim aici informațiile cu privire la corespondența între Broșteanu și Barițiu, pentru că cele de mai sus au fost amintite doar ca o sugestie spre a sugera posibilitatea ca abandonarea carierei militare să fi avut loc în jurul anilor 1881 și 1882 (fie prin destituire, fie din proprie inițiativă, spre a se putea implica mai ușor și mai deplin cauzei naționale). Indiferent care a fost motivul, cert e că și primele creații literare cu caracter istoric pe care le publică sunt din acești ani.

Începutul creației literar-istorice și al jurnalismului

Petru Broșteanu își începe activitatea literară din dorința de a prezenta, sub formă de poveste, părți eroice ale unor grăniceri români din sudul Banatului*.

¹⁴ *Ibidem*, p.26.

¹⁵ *Ibidem*.

* După ocuparea Banatului în 1716, Austriei i se recunoaște dreptul asupra lui prin Pacea de la Passarowitz (Požarevac), în anul 1718. În plus, ea alipește Oltenia și nordul Serbiei (inclusiv Belgrad), dar pe acestea le pierde în 1739, prin Pacea de la Belgrad, încheiată în urma războiului ruso-austro-turc, în care Turcia este țară biruitoare. În felul acesta, Dunărea devine hotar natural între Austria și Turcia. Pentru a feri sudul Banatului de incursiunile de jaf întreprinse adesea de către turci, Austria a înființat în această regiune două regimente de grăniceri, alcătuite din localnici, cărora le-a acordat anumite privilegii, zonă numită Granița militară sau Confiniul militar: Regimentul româno-banatic (bănățean) sau româno-iliric, cu reședința la Caransebeș și Regimentul banatic german, cu reședința la Panciova. Ca grăniceri, românii au fost obligați să ia parte la

Prima poveste pe care o cunosc este „Petre Bagiu”, publicată în gazeta „Albina”¹⁶ în numărul 54 din anul 1866 și este datată „Viena 1866”. Iată pe scurt conținutul ei:

Petru Bagiu era un „bandit” refugiat cu ortacii săi în Munții Semenicului, în anul 1738, când turcii ocupaseră insula Ada-Kaleh și se pregăteau să treacă în Banat, în direcția Mehadieii. La rândul lor, și austriecii s-au pregătit să riposteze, ocupând poziții de luptă pe linia Caransebeș-Ilova. Profitând de o scurtă perioadă de liniște, comandantul forțelor austriece, ducele Francisc de Lorena, care avea sub autoritatea sa pe fratele său Carol, și-a luat fratele și au plecat la vânătoare, rătăcindu-se prin pădure. În felul acesta ei au ajuns în tabăra lui Bagiu. Aflând cine sunt, Bagiu i-a luat sub ocrotirea sa, spre nemulțumirea unor ortaci, și a căutat să-i ducă la post. Pentru a nu se întâlni cu turcii, i-a dus pe căi ocolitoare, mergând flămânzi și setoși, timp de trei zile și trei nopți. Epuizați de eforturile depuse, nobilii n-au mai putut să meargă, așa încât Bagiu a trebuit să-i poarte, pe rând, în cârcă (spate), până i-a scos la lumină și astfel au ajuns cu toții în tabăra austriecilor.

războaiele purtate de Austria în diferite părți ale Europei, unii dintre ei distingându-se în mod deosebit. Pe aceștia a căutat Petru Broșteanu să-i popularizeze prin poveștile despre ei. În felul acesta, poveștile sale – având la bază adevărul, fapte reale — , au devenit documente istorice, așa cum o consideră și Dumbrăvescu (și nu numai el) pe cea publicată de „Gazeta Transilvaniei” în anul 1896. Pe lângă acest obiectiv esențial, Broșteanu a urmărit încă două: reabilitarea haiducilor care s-au refugiat prin păduri nu ca să fie hoți, ci din dorința de a înfăptui dreptate pentru ei sau pentru colectivitatea din care provin, precum și atașamentul românilor față de împărat și față de autoritatea statală austriacă.

¹⁶ „Albina” (1860-1876) a apărut, din inițiativa și cu sprijinul financiar al membrilor familiei Mocioni, mai întâi la Viena, principalul centru politic al Imperiului austriac, ulterior la Budapesta, spre a fi mai aproape de bănățeni, principalii cititori ai gazetei, dar și de ceilalți cititori din Ungaria, reducându-se, în felul acesta, și cheltuielile de tipărire a publicației. Redactorul gazetei a fost Vichentie/Vicențiu Babeș, principalul colaborator și om de încredere al Mocionilor.

Considerând conținutul poveștii adevărat, ea a fost tradusă în limba maghiară și publicată, sub titlul „Petru Bagiu, banditul gentilom”, în volumul „Comunicările de istorie militară” (Hadtörténelmi Közlemények), an VI, nr. 2, publicat de către Academia Maghiară în anul 1892¹⁷.

Povestea „Petru Bagiu” este publicată în gazeta timișoreană „Luminătorul” în anul 1882 sub titlul „Petre Vancea”, cu următoarea precizare: „poveste istorică din Banatul timișean, culeasă [=întocmită] după narațiuni populare”, de P. Broșteanu, fiind datată „[Reșița] 7 septembrie 1881”¹⁸. Urmează următoare precizare a redactorului gazetei făcut sub*: „Tot această poveste, însă sub numele «Petru Bagiu» s-a tipărit și în nr. 54 din «Albina» de la anul 1866 prin redactorul acestei foi [a „Luminătorului”] ca fost lucrător al Albinei (sic!)¹⁹. După ce vom fini cu prezenta istorie, vom reproduce și pe aceea [«Petru Bagiu»], ca două istorii sinonime. Redacția”.

Mai întâi, două observații cu privire la titlurile celor două povești cu același conținut: Petru devine Petre și Bagiu – Vancea. Deși nu ne spune explicit de ce Bagiu a devenit Vancea, se poate deduce din completările (dezvoltarea) primei povești: aduce dovezi suplimentare că Vancea a fost un personaj real, nu un erou fictiv al poveștii — pe dâmbul dealului unde s-au rătăcit cei doi nobili austrieci și au fost salvați de Petre Vancea, aceștia au înălțat o cruce, în semn de recunoștință și de amintire și, tot legat de această întâmplare (nu cunosc amănunte), românii din Slatina (azi Slatina Timișului) au trecut la catolicism și au rămas până în prezent romano-catolici (nu greco-catolici!), formând o excepție printre toți românii ortodocși din zonă. În ceea ce-l privește pe Petre Vancea, el a fost numit de către austrieci comandantul unui corp de 200 de plăieși (de cavalerie iregulată [excepție]) cu

¹⁷ Cf. N. Stoia Răcoviceanul, *Petru Bagiu, banditul gentilom*, în „Semenicul” (Lugoj) nr. 5 (mai) 1928, pp. 15-16.

¹⁸ „Luminătorul”, an III, 1882, numerele 18 și 19, pp. 1-3, nr. 20 p. 2.

¹⁹ „Luminătorul”, an III, 1882, nr. 18, p. 1. Babeș este redactorul în cauză.

scopul de a apăra populația română din zonă de răufăcători, afirmă Broșteanu în povestea sa.

Dar, cea mai valoroasă și concludentă dovadă că Petre Vancea a fost nu numai un personaj real, ci și cu mari merite față de Statul austriac este **Diploma de înnobilitare a familiei Vancea**, dată de către împăratul Austriei Francisc I, cu data Viena 3 august 1818, fiului lui Petre, Ioan Vancea.

Iată o parte din conținutul Diplomei:

„Considerând serviciile credincioase și folositoare prestate de către credinciosul nostru **Ioan Vancea**, prefectul suprem penzionat al vigiliilor legiunei grănicerești româno-illyria care asemenea ca și *tatăl său* **PETRU VANCEA (WANSCHA)** *mai întâiu, magistrul pandurilor în districtele Caransebeș și Orșova, apoi locotenent și mai pe urmă locotenent-căpitan, care în decursul serviciului său a binemeritat pe deplin îndestulare [=recunoștință/apreciere] a superiorilor săi*” (subl. mea – I.C.).

„Acela [Petru Vancea], în decurs de 29 de ani servind în statul [=calitatea de] militar, a dat dovezi de preclare (distinge) virtuți militare ridicându-se treptat până la prefectura supremă a Vigilienilor. În deosebi, a luat parte la 17 lupte, în cari nu numai că s'a nizuit ca cu desteritate, cu observarea disciplinei militare și cu însuflețire să plinească toate datorințele sale – dară în 1795 în lupta de la *Palestrino* în Pedemonte, iară în 1796 la *Corsoni* a desfășurat activitate asiduă, mai pe urmă la 1809 la Gallern aproape de Passau prin deosebita sa prevedere, zel neînfricat și cu însuflețirea ostășimei de sub conducerea sa mult a contribuit la salvarea aripei a 2-a a legiunei grănițerești româno-illyrice, prin ce a dat dovezi despre vedita sa știință și bravură militară, după cum și cu alte ocaziuni a arătat și a prestat servicii fidele și folositoare coroanei sacre a statului ungar și casei noastre austriace” (subl. t.).

„Întru recunoașterea acelor servicii, pe *IOAN WANSCHA* (*sic!*) împreună cu succesorii și moștenitorii lui de ambe sexe descendenți din căsătorie legitimă îl ridică și-l cooptează în numărul nobililor adevărați vechi li neîndoielnici ai statului și coroanei ungare” (subl. mea – I.C.).

Urmează descrierea blazonului, numele semnatarilor diplomei (în frunte cu împăratul), aprobarea ei de către Congregația generală a comitatului Caraș și înregistrarea ei [în registrul familiilor nobiliare din acest comitat/județ] în data de 13 iulie 1819²⁰.

(Deși nu-i apare semnătura, traducătorul diplomei din limba latină în limba română este canonicul greco-catolic lugojean Ion Boroș, al cărui nume apare în numărul anterior, când a început serialul cu prezentarea familiilor românești înnobilate).

Trei observații sunt absolut necesare. Prima: Diploma de înnobilare a familiei Vancea este atribuită acestei familii datorită meritelor excepționale față de Statul austriac ale lui Petru, nu ale fiului său Ioan. Ea a fost dată lui Ioan, pentru că, în 1818, Petru era deja mort. A doua: înnobilarea este cu blazon, nu fără el, ca în cazul majorității nobililor români. A treia: există deosebiri esențiale între conținutul Diplomei și cel al poveștii lui P. Broșteanu – Petru n-a fost niciodată haiduc, ci numai militar. Episodul cu salvarea celor doi nobili austrieci posibil că a fost real, dar că Petru i-a salvat pe când era comandantul (prefectul) vigilienilor (al pazei graniței), nu în calitate de haiduc, transformarea făcându-se probabil ca povestea atașamentului lui Petru Vancea față de împărat și față de slujitorii săi să fie mai pe placul cititorilor români decât prezentarea rigidă a meritelor lui Petru.

În afară de „Petre Vancea”, în „Luminătorul” anului 1882 mai apar încă două povești (în afară de cea despre „Petru Bagi”, reproducă după „Albina”, așa cum promisese redactorul).

Cea de-a doua poveste este „Căpitanul Jumanca” [=Jumanca], cu următoarea precizare (probabil a autorului) „tot din părțile Banatului timișean”²¹. Spre deosebire de prima, aceasta lărgeste cu mult atât cadrul istoric în care s-au desfășurat evenimentele, cât și semnificația întâmplărilor căpitanului.

Căpitanul Jumanca și subalternii săi au participat la vestita bătălie de la Austerlitz din 2 decembrie 1805, supranumită și

²⁰ „Răsunetul” (Lugoji), an.V, 1926, nr. 38, pp. 1-2.

²¹ „Luminătorul”, an. III, 1882, nr. 22 pp. 1-3 și nr. 23 pp. 1-2.

„Bătălia celor trei împărați”, pentru că în ea s-au confruntat împăratul Franței Napoleon I (Bonaparte), care a ieșit și biruitor, împăratul Rusiei Alexandru I, aliat cu Francisc al II-lea, împăratul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (Imperiul Romano-German). Dacă pentru Napoleon victoria a însemnat plasarea lui ca cel mai puternic om din Europa, înfrângerea a fost fatală pentru Francisc al II-lea, întrucât el a trebuit să renunțe, la 6 august 1806, la Coroana de împărat al Imperiului Romano-German, mulțumindu-se cu cea a Austriei. De atunci familia Habsburg poartă titlul de împărat al Imperiului **austriac**, în loc de cel al Imperiului **habsburgic**, Francisc al II-lea devenind Francisc I.

După înfrângerea de la Austerlitz, Căpitanului Jiumanca i se încredințează misiunea de a apăra cu orice preț (sacrificii umane) poziția din satul Seratice, pentru ca grosul armatei austriece să se poată retrage fără a fi urmărită de către francezi, ceea ce s-a și întâmplat. Numai că, la îndeplinirea misiunii, gănicerii români nu s-au mai putut retrage, căci francezii înconjuraseră satul din toate părțile. Făcuți prizonieri, ei au stârnit atât admirația francezilor că „o mână” de luptători le-au oprit înaintarea, cât și curiozitatea de a afla ce fel de limbă vorbesc. Urmează o lungă lecție de istorie a originii romane a românilor, făcută de către Căpitanul Jiumanca. Comandantul francez raportează împăratului afirmațiile românului, determinându-l pe Napoleon să-l aducă pe Jiumanca să discute cu el. Așa urmează o lecție și mai dezvoltată prezentată de căpitan.

Este ușor de dedus că toate aceste convorbiri nu puteau avea loc, rapiditatea cu care s-au produs evenimentele după 2 decembrie nu permiteau așa ceva (excluzând limba comună pe care trebuiau să o cunoască ambele părți, ca să se poate înțelege între ele). De aceea povestea nu poate servi ca document istoric în totalitatea ei. Mai mult, dacă citim cu atenție diploma de înnobilitare a familiei Vancea constatăm o similitudine de merite ale celor doi ofițeri grănicerești, doar că cea a lui Vancea este la Gallern în 1809, iar cea a lui Jiumanca la Seratice, în 1807.

Cea de a treia poveste publicată în 1882 poartă titlul de „Răzbunarea lui Traian Sioimul [=Șoimul]” este însoțită de pecizarea: „Poveste culeasă din Munții Banatului Timișean”, și este datată „Reșița 1881 oct.[ombrie] 21”²². Să reținem numele eroului: Traian și Șoimul.

Spre deosebire de primele două, acțiunea acestei povești nu prezintă fapte cu caracter militar, ci una de ordin uman, întrucâtva personal.

Începutul întâmplărilor narate este de „pe la anul 1843”. Traian Șoimul „de vreo 26 de ani” trăia fericit, alături de frumoasa sa soție Mărioara, în satul Văleni, „pe la poalele munților bănațeni”. Ca să poată avea ibovnică pe Mărioara, pândarul pădurarilor Solomon Baltă îl părăște pe Traian autorităților locale maghiare acuzându-l că a săvârșit mai multe ilegalități (nu se precizează care). Arestat, Traian este bătut crunt spre a-l constrânge să spună adevărul, el continuând să-și susțină nevinovăția. A fost condamnat la închisoare pe câțiva ani. După ispășirea pedepsei, Traian nu revine la Văleni, ci se refugiază în munți, așteptând prilejul să-l întâlnească pe pădurar, pentru a-l ucide, ceea ce s-a întâmplat în anii tulburi ai revoluției de la 1848-1849, când mulți români au luat calea codrului, ca să nu fie înrolați cu forța în armata revoluționarilor maghiari (ei fiind de partea împăratului). În final, românii s-au instalat la Slatina-veche (Slatina Timiș), iar maghiarii la Ruscani. Prin viclesug, românii se prefac că se retrag și revoluționarii maghiari se grăbesc să ocupe poziția românilor, încercarea fiindu-le fatală. Făcuți prizonieri, românii au vrut să le aplice același tratament inuman pe care îl suferiseră ei din partea autorităților de stat maghiare, dar s-a opus Traian. În zadar căutau colaboratorii lui să-l convingă că, dacă ar fi căzut ei, românii, în mâinile revoluționarilor maghiari, aceștia nu s-ar fi purtat blând cu ei, așa cum le cere lor Traian, care suferise deja bătaii și închisoare din partea maghiarilor. Traian, însă, a rămas neînduplecat,

²² *Ibidem*, nr. 28 pp. 2-3 și nr. 29 pp. 1-3.

argumentând că ei, revoluționarii maghiari, sunt prizonieri de război și trebuie respectate drepturile prizonierilor.

Observăm că Traian, ca și șoimul, era iubitor de libertate, dar ca un conducător (cum era împăratul roman Traian) trebuia să fie și apărător al legilor. Deși și-a făcut singur dreptate, ca persoană privată, omorându-l pe pădurarul Baltă, dorea să fie respectată dreptatea și în calitatea sa de conducător.

În sfârșit, ultima poveste, care era, de fapt, prin lungimea ei, o „novelă” istorică, publicată în „Luminătorul”, dar în anul 1883, este intitulată „Bianca Delmonte”, datată tot „Reșița 1881 oct. 21”²³. Nuvela prezintă pe larg momente din lupta revoluționarilor italieni, grupați, sub conducerea lui Garibaldi, în „Italia Jună”, al cărei membru a fost și Bianca. Nu-i mai rezumăm conținutul, dorind să subliniem doar intenția nemărturisită explicit a lui Broșteanu de a sublinia faptul că, așa cum italienii au ajuns printr-o luptă continuă să se unescă reușind, în cele din urmă, să elibereze toate părțile Peninsulei Italice aflate sub dominație străină și să creeze, în 1870, statul Italia (Regat), și românii vor putea, prin perseverență și unire, să creeze o Românie care să cuprindă toate teritoriile locuite de români.

Alte precizări: cele trei povești și nuvela au apărut în „Luminătorul” la rubrica „Foișoara”; faptul că toate au ca dată 1881 (ultimele două chiar aceeași zi: 21 octombrie) este dovada certă că ele au fost alcătuite anterior anului 1881, când au primit forma finală care să le facă publicabile, după aprecierea sa. În felul acesta, anii 1881 și 1882 sunt ani de cotitură în viața lui Petru Broșteanu, marcând decizia sa de a se avânta în lupta pentru apărarea ființei naționale.

²³ „Luminătorul”, an. IV, 1883, nr. 30 pp. 2-3 și numerele 31,31,33 pp. 1-3.

Colaborator la *Romänische Revue* (Revista română)

Obsedanta sa idee de a răspândi în mediul cultural al vorbitorilor de limbă germană informații cât mai bogate despre realizările românilor în domeniile literaturii, artei, științei (cu precădere din domeniul istoriei) ori pe plan politico-militar și-a putut-o realiza plenar în publicația lunară scrisă în limba germană „**Romänische Revue**” (**R.R.**)* adică „Revista Română”, al cărei prim număr (sub formă de „Caiet/Heft”) a apărut la Reșița în luna iulie 1885.

În cele ce urmează, mă voi folosi pe larg cu precădere de valoroasa monografie a **R.R.** publicată de Walter Engel, în limba română, în anul 1978²⁴.

Monografia este structurată pe trei părți. Partea I: „Revista Romänische Revue — o tribună pentru străinătate a românilor” (în limba română și limba germană) (pp. 9-127); Partea a II-a: „Antologie” include o serie de texte traduse (de Broșteanu) din limba română în limba germană și publicate în **R.R.** (pp.128-273); Partea a III-a este un indice al titlurilor textelor traduse de Broșteanu în limba germană și publicate în **R.R.** (pp. 274-279).

Din prima parte aflăm că revista a apărut în iulie 1885, din inițiativa dr. Corneliu Diaconovici, care figurează ca fondator, director, redactor și editor²⁵. De precizat că redacția, tiparul și apariția revistei nu sunt, mai ales la început, în aceeași localitate. De pildă, în anii 1885 și 1886 redacția era la Reșița, tiparul la Sibiu, apariția la Budapesta, iar între anii 1886 și 1888 atât redacția cât și tipărirea revistei erau la Reșița, pentru că dr. Corneliu Diaconovici s-a stabilit la Bocșa Montană – Reșița. Engel ține să precizeze că tipărirea revistei la Reșița nu poate fi un argument convingător că tot aci a și apărut, întrucât au fost

* Pentru o mai ușoară trimitere la notele de subsol, voi folosi forma prescurtată R.R. scrisă cu aldine, spre a fi mai ușor identificată

²⁴ Walter Engel, *Romänische Revue. Studiu monografic și antologic*, Edit. Facla, Timișoara, 1978, 282 pp.

²⁵ Ion Clopoțel, *Aminitiri și portrete*, Edit. Facla, Timișoara, 1973, pp. 123-124.

perioade în care redacția se afla la Budapesta, iar tipărirea **R.R.** se făcea la Sibiu²⁶.

În anul 1889, atât redacția cât și tipărirea revistei se mută la Viena, unde se stabilise Corneliu Diaconovici.

Anul 1893 este anul surprizei neplăcute pentru toți editorii din Ungaria care își tipăreau cărțile și revistele în partea austriacă a Austro-Ungariei, cu precădere la Viena. Este vorba de modificarea legii poștei, în sensul că orice publicație care nu apare pe teritoriul Ungariei este supusă taxei vamale, fiind considerată importată. În noile condiții, Corneliu Diaconovici *schimbă titlul revistei din „Romänische Revue” în „Romänische Jahrbücher” (Analele Române) R.J.* și mută de la Viena la Timișoara redacția, tiparul și locul apariției Analelor, mai ales că C. Diaconovici a fost numit redactor al noii publicații sprijinite financiar de membrii familiei Mocioni, cotidianul „Dreptatea” (cu suplimentul literar „Foaia de Duminecă”), al cărei prim număr a apărut la 25 decembrie 1893/6 ianuarie 1894. Însă, pentru că profilul noii publicații rămâne neschimbat, se consideră că **R.J.** este tot **R.R.**, dar cu titlu diferit. De aceea vom menționa tot **R.R.** și după schimbarea titlului revistei. Schimbarea locului apariției și a titlului s-a dovedit repede a fi fatală vechii **R.R.**, pentru că numărul cititorilor (abonaților) germani a scăzut drastic, urmarea fiind încetarea apariției **R.J.** la jumătata anului 1894²⁷.

Colaborarea lui P. Broșteanu la **R.R.** îmbrățișează o mare varietate de forme, care pot fi grupate în două mari categorii: popularizarea în spațiul lingvistic german a realizărilor românești pe tărâm literar și științific, traducând în limba germană sau, cel puțin, sesizând existența acestor valori, precum și (în mai mică măsură) traducerea în limba română a unora din valorile culturii germane.

Din creația literară, mare atenție a acordat Broșteanu legendei zidirii Mănăstirii de la Curtea de Argeș („*Die Kathedrale zu Argeș Volksballade*”), precedată de un studiu

²⁶ Walter Engel, *op. cit.* p. 15.

²⁷ *Ibidem.*

introdutiv și însoțită de două reproduceri ale bisericii – mănăstire²⁸. Din creația lui Ion Creangă am reținut „Moș Ion Roată” povestire românească după Ion Creangă („*Moș Ion Roată. Rom.[änische] Erzählung nach Ion Creangă*”)²⁹.

Se observă că și aceste două traduceri au tangență cu istoria.

Bibliografia volumelor, studiilor și recenziilor apărute în limba română și având o tematică istorică este precumpănitoare.

Nu-și uită povestirea „*Petru Vancea*”, pe care o traduce cu titlul „*Peter Vancea. Historische Erzählung aus dem Temescher Banate*”³⁰. Un alt studiu al său este „Dacia Traiană pe harta Peutingeriană a lumii a lui Castorius” („*Die traianische Dazien auf der Peutinger'schen Weltkarte des Castorius*”)³¹. Urmărind, pe harta amintită, deplasările romanilor pe teritoriul Daciei, el a calculat distanțele parcurse atât în mile romane (lat. *Millia passum* = „o mie de pași”, o milă romană echivalând cu circa 1,472 km.), cât și în kilometri, pentru o mai ușoară comparare a lor, Broșteanu conchide că orașul Apela – Carlsburg (Alba Iulia) a fost punctul de întretăiere a tuturor rutelor, putându-se ușor trece de pe un drum pe altul.

Interesant este rezumatul studiului lui Dimitrie Bolintineanu despre românii din sudul Dunării („Românii în Macedonia, Tracia, Tesalia, Epir și Grecia”), cu date statistice pe localități și per ansamblu din fiecare provincie amintită, pentru a reliefa trista lor soartă³². Și tot acestor români se circumscrie și studiul lui B. P. Hasdeu „Genealogia popoarelor balcanice” („*Die Genealogie der Balkanvölker*” von B. P. Hasdeu)³³.

²⁸ **R.R.**, an. IV, 1888, Caietul I pp. 50-51 (în continuare, după anul apariției R.R. va fi trecut numai numărul caietului, fără a se mai scrie „Caietul”).

²⁹ *Idem*, an. V, 1889, XII, pp. 707-710.

³⁰ *Idem*, an. III, 1887, IX, pp. 456-472.

³¹ *Idem*, an. V, 1889, III pp. 146-155, IV pp. 226-231, VI pp. 349-357, XII pp. 691-701.

³² *Idem*, an. III, 1887, I-II pp. 33-48, III pp. 113-127.

³³ *Idem*, an. X, 1894, II-III pp. 89-96, VII-VIII pp. 469-500.

N-au fost neglijate nici mișcarea lui Tudor Vladimirescu din 1821, al cărei rezultat a fost înlăturarea domniilor fanariote, traducând o parte din volumul lui C.D. Aricescu, *Istoria Revoluțiunii Române de la anul 1821*³⁴ și nici participarea României la războiul ruso-turc, devenit ruso-româno-turc, prezentând elogios traducerea în limba germană, de către Mite Kremnitz, a volumului lui T. E. Văcărescu *Participarea României la războiul din anii 1877 și 1878*³⁵. În partea finală a acestei prezentări, după ce arată rolul decisiv al armatei române în înfrângerea turcilor, Broșteanu nu se poate abține să nu-și exprime indignarea față de comportamentul rușilor față de români după încheierea ostilităților: „Și cu toate acestea [este vorba de meritele românilor în obținerea victoriei], s-a întâmplat ceva nemai-pomenit, ceva nemaiîntâlnit în istoria tuturor timpurilor și a tuturor popoarelor: Basarabia [cele trei județe dobândite de România după războiul Crimeei] a fost răpită viteazului, credinciosului, generosului și nobilului aliat de război”³⁶.

Cu mare însuflețire a prezentat *Istoria Românilor din Dacia Traiană* (vol. I,II,III) de A. D. Xenopol, cu multe amănunte despre conținutul fiecărui volum³⁷. Încă de la început (vol. I), recenzentul își exprimă regretul că o carte atât de valoroasă prin conținutul ei ca cea a lui Xenopol, este scrisă în limba română — limbă inaccesibilă istoricilor europeni —, nu într-o limbă de largă circulație științifică, cum sunt germana, franceza ori chiar engleza și italiana, convins fiind că dacă ar fi redactată în limba germană, profitul românilor ar fi fost mult mai mare. Cu toate acestea, o recomandă cu căldură tuturor prietenilor poporului român.

³⁴ *Idem*, an. II, 1886, X-XI pp. 557-612.

³⁵ *Idem*, an. IV, 1888, I pp. 21-27.

³⁶ *Ibidem*, p. 27.

³⁷ *Idem*, an. V, 1889, I pp. 52-62 (vol. I); an. VI, 1890, II pp. 98-105 (vol. II); an. VII, 1891, X pp. 548-558; XI-XII pp. 655-664 (probabil și recenzia de la p. 678, nesemnată) (vol. III).

Tocmai de aceea Broșteanu a dat (în limba germană) multe amănunte cu privire la conținutul fiecărui volum³⁸.

Omițând multe alte referiri relativ la articolele sau trimiterile lui Broșteanu la diverse volume sau creații românești publicate în **R.R.** sau **R.J.**, să insistăm puțin asupra principalei traduceri făcute de el din limba germană în limba română. Este vorba de **Istoria împăratului Traian și a contemporanilor săi**, de Dr. Heinrich Francke³⁹.

Munca la această traducere a început în anul 1895, când adresează românilor și o „Invitare la [pre]numerațiune” [pe care nu am identificat-o în ce gazetă a apărut] și pe care a reprodus-o în „Precuvântarea traducătorului”, cu care se deschide volumul tradus în limba română (pp. IX-XIV). Iată fragmente din ea:

„Românii atât din Dacia **traiană**, care se numesc cu predilecțiune și cu o mândrie nobilă <<strănepoții lui Traian>>, descendenții vechilor legionari și veterani ai Romei antice, cari într-un *restimp de 17 veacuri au devenit un popor latin de 12 milioane, nu posed[ă] încă până astăzi nici o istorie a divului (sic!) [divului/divinului] lor creator, a împăratului Traian de eternă memorie*” (subl. t.).

Pentru că celelalte popoare neolatine [precum italienii și francezii] sau nelatine [germanii, englezii] au de multă vreme o întreagă literatură despre împăratul Traian, el, Broșteanu, consideră că a sosit timpul ca și românii să aibă o carte atotcuprinzătoare despre Traian, „ca să procurăm strănepoților lui [ai lui Traian] o descriere a vieții și a faptelor lui glorioase”. În vederea atingerii acestui obiectiv, el s-a angajat la o muncă foarte grea, sperând ca și compatrioții săi să fie tot atât de generoși, sprijinind, financiar, apariția cărții, ceea ce nu a fost

³⁸ *Idem*, an. V, 1889, I p. 62.

³⁹ *Istoria împăratului Traian și a contemporanilor săi* de Heinr. [ich] Francke. Traducere autorizată de Petru Broșteanu, membru corespondent al Academiei Române, Edit. Petru Broșteanu, Brașov - Timișoara, Tipografia lui Heinrich Uhlmann, 1897, XVII+582 pp.+10 planșe.

deloc așa. În consecință, deși numărul prenumerațiilor n-a fost mare, el este satisfăcut, constatând că [acest număr]

„s-a recrutat din toate straturile națiunii noastre: miniștri, mitropoliți, episcopi, avocați, profesori, ingineri, amploiați [=funcționari], comercianți dar mai ales preoții, învățătorii și <<opinca>> noastră bătrâni, bărbați, juni, tineri din munți și din câmpii [au prenumerat]” (pg. X).

Totodată, traducătorul mai are o satisfacție:

„Dacă această istorie a împăratului Traian ar fi fost scrisă de un **Român**, contrarii [=dușmanii] nostri de sigur ar fi strigat în gura mare că esagerăm [,] că istoria e scrisă cu patimă, cu parțialitate și cu intențiuni ascunse etc. Ei bine, istoria e scrisă de un **neromân**, imputările cad de [la] sine iar prin simpla ei traducere noi Români ajungem în posesiunea unei istorii cât se poate de amănunțită a împăratului Traian și a epocii sale” (subl. t.).

Așa cum îi era obiceiul, Broșteanu publică creațiile sau contribuțiile proprii mai întâi în diverse gazete înainte de a le aduna într-un volum; ceea ce s-a întâmplat și cu traducerea cărții lui Francke. Probabil mai era o motivație. Publicând în „Foaia diecezană” de la Caransebeș⁴⁰ o bună parte din fragmentele referitoare la Traian, Broșteanu ținea convingerea unor cititori să prenumereze, pentru a avea întreaga istorie a vieții și faptelor lui Traian. Peste ani, va reveni asupra lui Traian publicând în „Calendarul românului” (Caransebeș) pe anul 1914 articolul *Împăratul Traian, scurtă incursiune în viața și faptele sale*⁴¹.

O competentă subliniere a meritelor și intențiilor lui Broșteanu făcând această traducere din limba germană în limba română, precum și a valorii conținutului cărții lui Francke întâlnim la cercetătorul reșițean Petru Oalldde:

⁴⁰ Vezi „Foaia diecezană” anii 1896,1897,1898.

⁴¹ „Calendarul Românului” (Caransebeș), an. XXVI, 1914 , p. 68 și urm.

*„Traducerea în limba română a operei lui Francke se înscrie pe linia ideologică a reprezentanților Școlii Ardelene, în viziunea cărora, pornind de la constatarea că fondul principal de cuvinte al limbii române este latin, **poporul român este urmașul poporului roman**, subestimând sau negând aportul geto-dacilor în plămădirea poporului român. De data aceasta, **nu mai e folosit argumentul lingvistic, ci cel politico-militar în sprijinirea ideii că români sunt urmașii coloniștilor romani**. Totodată, s-a dorit ca această traducere să fie o replică documentată [scrisă de un **neromân**, cum afirmă Broșteanu] a istoriografiei maghiare reprezentată de lingviști și istorici precum Ladislau Réthz, Josef Lad Pič, Pesty Frigyes ș. a. care negau latinitatea limbii române, a romanității poporului român pe teritoriul nord-dunărean, unde se află în prezent”⁴². (subl. mea și subl. text)*

Cu toate că traducerea Istoriei împăratului Traian, nu este legată în nici un fel de activitatea lui Broșteanu la **R.R.** sau **R.J.** (nici măcar în privința anilor în care el a făcut traducerea), am inclus-o în preocupările sale de a populariza cultura română în mediul lingvist german și invers, popularizarea printre români a unor realizări (de această dată istorice) ale unui valoros istoric german în epoca respectivă.

Susținuta colaborare a lui Petru Broșteanu la **R.R.** este consecința firească a hotărârii sale de a lupta pentru drepturile naționale ale românilor din Ungaria, prin mijloacele pe care le considera cele mai eficiente în condițiile de atunci: atragerea simpatiei și sprijinul poporului german, considerate cel mai ușor de obținut, dat fiind faptul că și sașii din Transilvania și șvabii din Banat au situație oarecum apropiată de cea a românilor.

Acitivitatea depusă la **R.R.** l-a făcut cunoscut atât în mediul cultural german cât și în cel românesc, dovada cea mai

⁴² Petru Vollde, *Lupta pentru limba românescă în Banat*, Edit. Facla, Timișoara 1983, p. 148,

convingătoare fiind alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române la data de 1 aprilie 1889.

Stabilirea la Brașov

Plecarea oarecum definitivă de la Reșița (mai precis de la Bocșa Montană, unde își avea domiciliul) la Brașov ridică două întrebări esențiale: **când** (în ce an) **a plecat la Brașov?** și **care au fost motivele plecării?**

N-am găsit informații/precizări/răspunsuri ale lui Broșteanu la cele două întrebări, dar indicii orientative există.

În vara anului 1894, **Romänische Jahrbücher** își încetează definitiv apariția. În aceste condiții, nici o activitate cultural-națională nu-l mai lega de Reșița. Pleacă la Brașov, în mod cert atras de perspectiva reluării relațiilor cu „Gazeta Transilvaniei” a lui G. Barițiu, precum și de hotărârea sa de a traduce din limba germană **Istoria împăratului Traian**. Faptul că se afla la Brașov în 1895-1896 se explică, printre altele, prin apariția celor șase povești adunate, în 1897, în volumul *Traista cu povești*⁴³.

⁴³ P. Broșteanu, *Traista cu povești*, Edit. Librăriei N.I. Ciurcu, Brașov, Tiparul Tipografiei Ciurcu et Comp. Brașov, 1897, 137 pp. Trei dintre acestea, „Răzbunarea lui Traian Șoimu”, „Căpitanul Jiumanca” și „Petru Vancea – povestire istorică din Banatul Timișan” – au fost publicate în 1882 în gazeta timișoreană „Luminătorul” și vizează cinstea și devotamentul față de Austria a grănicerilor români caransebeșeni, iar cea de a patra, „novela” „Bianca Delmonte”, apărută în 1883, vizează lupta italienilor pentru crearea regatului Italia.

Cea de-a cincea povestire/poveste a fost prezentată de către d-l Dumbrăvescu ca document de memorialistică despre revoluția de la 1848-1849 din Banat și care constituie, de fapt, îndemnul și pretextul acestui material – vezi supra notele de subsol 1 și 2, precum și pp. 126-132 din volumul amintit.

Singura poveste cu subiectul neprezentat cititorilor este cea a eroismului de care a dat dovadă locotenentul Țepeneag în războiul austro-prusac din 1866, în vestita bătălie de la Königsberg din data de 4 iulie.

După cum s-a putut constata și din scurta prezentare a conținutului a patru din cele șase povești, ele au un substrat real, ele nu sunt povești imagine bună „de adormit copiii”, dar nici documente istorice *stricto sensu*, căci conțin și elemente de fabulație, de închipuire, gen întâlnirea dintre Mircea cel Bătrân și sultanul Baiazid, din „Scrisoarea a III-a” a lui Mihai Eminescu, pentru ca efectul emoțional și cel educativ să fie mai puternice. Prin această prismă trebuie privit (și interpretat) și documentul d-lui Drd Dumbrăvescu.

Oricum, dintre toate aceste șase povești cea mai des publicată și cea despre care există dovezi oficiale că Petru Vancea a fost un personaj real, cu mari merite în războaiele purtate de Imperiul austriac, este povestea „Petru Vancea”⁴⁴.

Dominați numericeste de către prusaci, austriecii au fost obligați să se retragă. Se știe că, în orice luptă, victoria asupra adversarului este cu atât mai bine apreciată cu cât se reușește să fie luate de la acesta cât mai multe trofee de luptă, acapararea drapelului unității militare fiind obiectivul principal. De acest fapt erau conșienți și membrii batalionului român comandați de către locotenentul Țepeneag. Când purtătorul stindardului a căzut mort, drapelul a fost luat de către subofițerul din dreapta; fiind și el rănit, drapelul e preluat de subofițerul din stânga sa, dar și acesta e răpus de gloanțele inamicului. Pentru că nu mai avea cine să salveze drapelul unității, se aruncă locotenentul Țepeneag ca un vultur asupra prăzii, ia steagul, aflat la mai puțin de 200 de pași depărtare de inamic, desface flamura de catarg și zicând „mai bine nimicită decât dezonorată” o rupe în bucăți. Abia reușește să arunce fâșiile în aer că au și ajuns la el prusacii. S-a încins o luptă corp la corp încheiată cu mulți morți și răniți în ambele tabere. Printre cei morți era și locotenentul Țepeneag. După încetarea luptei și adunarea morților și răniților, eroul Țepeneag a fost înmormântat „pe câmpul bătăliei cu toată solemnitatea cuvenită; pe pieptul mortului strălucea crucea de aur, iar fruntea lui era încununată cu o coroană de lauri, semnul ideal al nemuririi”. („Traista cu povești” p. 80).

⁴⁴ Dacă poveștile lui Broștean (cum și-a consemnat numele după 1895) preamăresc răsplătirea, de către autoritățile militare austriece, a eroismului românilor care constituie subiectele povestirilor, se pare că pe plan internațional contribuția grănicerilor români la obținerea victoriei în unele bătălii a fost total neglijată. Iată ce scrie, în 1913, Dr. Valeriu Braniște, directorul gazetei „Drapelul” (Lugoj) în 1913, la aniversarea unui secol de la

O altă dovadă certă că Petru Broștean își avea domiciliul în Brașov este din 1897, când își dă adresa (desigur pentru ca virtualii prenumerați și viitorii cumpărători ai volumului istoric **Istoria Împăratului Traian...** să știe unde să trimită banii): „Strada garei [=gării] nr. 45 Brașov”⁴⁵. De altfel, se pare că unul din motivele de bază care l-au determinat să se stabilească la Brașov era dorința sa de a afla un bun cunoscător al limbii române care să găsească cei mai potriviți temeni corespunzători celor din limba germană și care să-i stilizeze exprimarea în limba română.

Nu putem încheia acest periplu al activității cultural-științifice a lui Broștean, fără a-i enumera **volumele** scrise ori

înfrângerea lui Napoleon I la Leipzig/Lipsca în „Bătălia Națiunilor” (16-19 octombrie 1913) de către armatele Rusiei, Prusiei și Austriei. În serialul „*Românii la Lipsca (1813)*”, după ce amintește că pe locul în care s-a desfășurat bătălia a fost înălțat „un monument colos”, iar cu prilejul dezvelirii lui „s’au rostit discursuri festive, s’au scris articoli comemorativi și din toți [articolii] resună gloria Germanilor, a Prusienilor, a Rușilor, a Austriecilor, Suedienilor [=suedezilor], ba chiar și a Ungurilor, cari alcătuiau armatele aliate, nicăieri nu găsim o vorbă bună și despre **Românii** cari au luat parte nu numai la luptă, ci și-au **luat și partea glorioasă din învingere**” (subl. t.). Într-adevăr, batalionul „valaho-iliric” a reușit să alunge inamicul din apropierea Leipzighului, lupta terminându-se cu 8 morți, 62 răniți și 14 pripășiți [=dispăruți], în cele trei zile de confruntări acerbe. Contribuția românilor la obținerea victoriei a fost recunoscută, îndată după victorie, de către mareșalul lt. [=locotenent] Mohr, care, în raportul înaintat superiorilor săi, scrie următoarele: „Ținuta vitează stăruitoare a tuturor ofițerilor și soldaților [români] în luptele de trei zile, stând neclintiți în bătaia neconținută a focului dușman, **merită cea mai mare laudă și a fi adusă la cunoștința prea înaltă**”. Și Braniște continuă; „Între răniți sunt și locotenenții **Văleanu și Brumar**, iar maiorul **Vancea**, care luase în locul lui Brandhuber comanda batalionului 2 româno-banatic, căzând de pe cal la asaltul orașului Penning, a suferit astfel de leziuni încât a trebuit să iasă la pensie ca „realinvalid [=invalid definitiv], trecând comanda asupra maiorului Kokanovich...”. La terminarea războiului, s-au întors acasă **jumătate** din cei plecați. Mulți dintre ei decorați” (subl. t.). [Deci meritele austriecilor includ și pe cele ale românilor]. (Valeriu Braniște, „*Românii la Lipsca (1813)*”, în „*Drapelul*”, an. XIII nr. 115, pp. 1-2).

⁴⁵ *Vezi Istoria Împăratului Traian...*, coperta 4.

traduse și apărute în limba germană și **studiile** publicate în Analele Academiei Române Secțiunea Istorie. (În continuare, Analele Academiei...).

- După locul și anul apariției (Viena, 1876) știm că i-a apărut *Der Romänische National Kongress* în Mai 1848 (Adunarea Națională a Românilor din [3/15 – 5/17 mai] 1848 [de la Blaj];

- În 1877 îi apare la Reșița *Das Eisen -und Stahlwerke* (Topitoriile de fier și de oțel);

- În 1879, tot la Reșița publică în limba germană *Der Romäne als Jäger* (Românul ca vânător), un fel de traducere–compilație a *Memorii*-lor lui [Iosif] Sterca Siulutiu (Șuluț) de Cărpeneș. Ulterior, părți din aceste *Memorii* au fost publicate în **R.R.** (an. II, 1886, caietele/numerele II, III, VII-VIII și IX).

- În 1884, în Editura S. Pocreanu din Reșița îi apare, în traducere germană, volumul lui Vasile Maniu *Contribuții cu privire la cercetarea istoriei românilor: Zur Geschichtsforschung über Romänen (Historisch–Kritische und ethnologische Studien)* von Vasile Maniu Deutsch von P. Broșteanu, Reschitza, S. Pocreanu's Verlag, 1884, 169 pp.

Traducătorul menționează că Vasile Maniu este secretar al Secției Istorice a Academiei de Științe [adică secretar al Acedemiei Române, spre a-l deosebi de alte academii] din București și că a selectat din studiile acestuia mai ales pe cele referitoare la românii din Transilvania: „*Die Annonymus über die Romänen Siebenbürgerris*” (Annonymus despre românii din Transilvania) de Rathy (Budapest, 1880. 72 pp.); *Völkerkunde Osteuropa's*, (von L. Diefenbach mit Bemerkungen), adică Etnologia Europei de Est (de L. Diefenbach cu Observații [ale lui V. Maniu]), *Die Latinität der romänischen Sprache* (Latinitatea limbii române) de călugărul [român] Goldiș și *Die Abstammung der Romänen* (Origine românilor).

Am amintit și titlul cărților și al studiilor pe care le-a analizat Maniu pentru că volumul tradus de Broșteanu a provocat interesul și „reacția” cercetătorilor din Austro-Ungaria care au

făcut o amplă recenzie în „Allg.[emeine] Oesterreichen Literatur-Zeitung” nr. 7 din iulie 1885.

Se observă că preocupările sale științifice au fost anterioare colaborării lui la *Romänische Revue*, începând cu anul 1885.

Studii ale sale găsim și în *Analele Academiei...*, reproduse, ulterior, și în „*Gazeta Transilvaniei*”: „*Spicuiuri din autori străini asupra românilor*”⁴⁶ și „*Rhaeto-românii, originea și limba lor*”⁴⁷. Faptul că acestea au apărut în volume editate și tipărite de cel mai înalt for științific din România este dovada că ele au avut profund caracter științific. Acestea au fost amintite în lucrările mai importante în care figurează și referirile la Petru Broșteanu⁴⁸.

Din cele prezentate mai sus rezultă ca Doina N. Rusu nu are dreptate atunci când afirmă că „după ce a fost ofițer” a devenit „funcționar la Brașov, oraș în care a desfășurat o intensă activitate culturală”⁴⁹. Dimpotrivă, Broșteanu a ajuns la Brașov după ce ieșise la pensie, așa că, în niciun caz, nu putea fi „funcționar la Brașov”. De asemenea, nu poate fi vorba nici de „o intensă activitate culturală” la Brașov, unde putem considera, cel mult, traducerea volumului lui Francke ca desfășurându-se în orașul de la poalele Tâmppei, întrucât majoritatea poveștilor publicate în „*Gazeta Transilvaniei*”, nu în „*Transilvania*”, așa cum scrie autoarea, apăruseră anterior în „*Luminătorul*” din Timișoara. Din modul în care este amplasată fraza (după stabilirea sa la Brașov): „Străduindu-se să facă cunoscut poporul român în țările europene, a colaborat, între anii 1886 și 1889, la *Romänische Revue...*”, fără a preciza locul apariției revistei se poate deduce că și în anii amintiți Broșteanu se afla tot la Brașov, nu în altă parte.

⁴⁶ *Analele Academiei...* T.[om] XXI, 1890, nr 2/1.

⁴⁷ *Idem*, [Tom] XXIII, 1892, nr. 1-4; 6.

⁴⁸ Vezi, *Dicționarul cronologic al literaturii române de la origini și până la 1900* [prescurtat, *Istoria literaturii române până la 1900*], numele lui fiind inclus pentru *Traista cu povești*, precum și Doina N. Rusu, *op. cit.*, p. 91.

⁴⁹ Doina N. Rusu, *op. cit.*, p. 91.

Ultimii ani de viață

În anul 1899 îi moare soția Roza/Rosa, fiind înmormântată în Cimitirul central al Brașovului. Rămas singur — deși avea patru copii, nu am găsit nici o informație privitoare la relațiile dintre părinți și copii —, Petru se gândește să doneze Institutului teologic-pedagogic diecezan din Caransebeș (căci era atașat sufletește de această episcopie în calitate sa de deputat în sinodul eparhial în mai multe legislaturi)⁵⁰ cărțile pe care le adunase în cursul vieții. Cele mai multe din aceste volume erau cărți tipărite de către Academia Română, deci foarte importante și pe care le-a primit gratuit Petru Broșteanu în calitate sa de membru corespondent al Academiei. Câteva exemple: *Documente privitoare la istoria Românilor* (27 volume) de Eudoxiu Hurmuzaki; *Acte și documente relativ la istoria renașterii României* (7 volume) de G. Petrescu; *Românii bănățeni* de B. P. Hasdeu; *Catalogul manuscriselor românești*, tom. II, București 1909; *Documente epigrafice și sculpturale* de Grigore Tocilescu; *Documente românești* de Ion Bianu; *Bibliografia românească veche 1508-1830*, de I. Bianu și Nerva Hodoș și multe altele.

În scopul amintit, el adresează o scrisoare conducerii Institutului, precizând că este vorba de o donație, deci că ele vor fi predate gratuit. Iată câteva fragmente din această scrisoare:

⁵⁰ În această calitate a propus în ședința sinodală din 18 aprilie 1884, votarea de către membrii sinodului a sumei de 10.000 de florini pentru înființarea unei tipografii. Propunerea fiind acceptată (votată), se cere Consistoriului diecezan să întocmească un proiect în această privință. Prezentat în ședința din 1885 (14 aprilie), s-a stabilit și modalitatea obținerii sumei necesare: „...prin contragerea [=atragerea] unui împrumut din fondul general diecezan și acel împrumut să se răsplătească [=restituie] pe calea amortisațiunii [tipografiei] în anuități [=rate anuale] de cel mult 20 de ani, cu 4,5 la sută interese [=rata dobânzii]”.

Urmare a acestor măsuri, a putut fi procurată în 1885 de la Viena și instalată la Caransebeș tipografia, permițând tipărirea gazetei săptămânale „Foaia diecezană”, oficiul eparhiei Caransebeș începând cu data de 5/17 ianuarie 1886 — apud Petru Călin, *op. cit.* pp. 18-23.

„Toate aceste opuri [care vor fi donate] le am adunate laolaltă și aș dori ca să le pun la dispoziție întru folosirea și studierea mai extinsă acelorora dintre bărbații noștri, cari au aplecare pentru studii istorice și mai ales pentru trecutul poporului nostru, iar ca bănățean mi se impune din capul locului ca o datorință a lua în considerare în prima linie pe confracții mei bănățeni”.

„La noi în Banat, institutele superioare sunt [numai] acelea din Caransebeș, adecă Institutul teologic și pedagogic, carele probabil își avea biblioteca sa; am crezut deci a face un bun serviciu învățământului și studiului istoric donând toate aceste opuri și colecțiuni, atât cele primite pân-acuma cât și cele ce le voi mai primi în viitoriu bibliotecii Institutului teologic–pedagogic din Caransebeș...”⁵¹.

În felul acesta se stabilește o corespondență între Petru Broșteanu și conducerea Institutului teologic–pedagogic din Caransebeș.

Bine-nțeles că a fost acceptată donația cu bucurie și cu mulțumiri anticipate.

Urmarea a fost expedierea cărților. Pentru început, a fost trimisă de la Brașov la Caransebeș „o ladă cu cărți în greutate de 198 kg”⁵².

La primirea coletului, caransebeșenii au constatat că majoritatea cărților fiind studii de istorie, literatură și folclor nu sunt potrivite nivelului de pregătire intelectuală al studenților institutului și de aceea le-au repartizat bibliotecii profesorilor.

Soluția adoptată de caransebeșeni fiind acceptată de Broșteanu, expedierea cărților a continuat: în anul 1906, „stabilit la Timișoara”, Broșteanu înștiințează consistoriul caransebeșan că va trimite „o lădiță cu cărți din edițiunea Academiei

⁵¹ Arhiva Episcopiei Caransebeșului, doc. IV – 295/1899 f. 6 – apud Constantin Brătescu, „*Biblioteca Institutului pedagogic diecezan din Caransebeș*”, în „*Altarul Banatului*”, an. XV (LIV), 2004, serie nouă, nr. 1-3, ianuarie-martie, p. 106.

⁵² *Ibidem*, f. 13.

Române”, ca, în 1909 să expedieze, în două rânduri diferite, încă 84 de volume. În sfârșit, în 1911, trimite din Bocșa Montană, unde locuia, o altă ladă cu cărți⁵³. (Să fi locuit la Timișoara și Bocșa la vreunul din copiii săi? Tocmai de aceea am menționat că Petru s-a stabilit „oarecum definitiv” la Brașov, în sensul că nu a locuit tot restul vieții numai la Brașov).

Nu știu când a plecat de la Bocșa la Brașov, cert este că a decedat la Brașov, în ianuarie 1920⁵⁴.

Rândurile de mai sus au menirea, pe de o parte, să corecteze afirmațiile de până acum – eronate, după cum am încercat să dovedesc – cu privire la locul și data nașterii ale lui Petru Broșteanu/Broștean, iar pe de altă parte să prezint o parte din bogata și multilaterală sa activitate pronunțat istorică, pornită și susținută dintr-o nemărginită dragoste a sa față de neamul căruia i-a aparținut. Deși, la vremea sa, această activitate a fost cunoscută și apreciată, cea mai bună dovadă fiind alegerea sa, în anul 1889, ca membru corespondent al Academiei Române, Secțiune Istorie, secolul al XX-lea i-a eclipsat meritele, făcându-l uitat de către cercetători și, în consecință, necunoscut. De aici și dificultățile și confuziile unora dintre cei care au încercat – după anul 1989 – să se apropie de opera sa⁵⁵.

⁵³ *Loc. cit.*, p. 107.

⁵⁴ Doina N. Rusu, *op. cit.* p. 91; *Dicționarul cronologic al literaturii române de la origine până la 1900*, s.v. (p. 124).

⁵⁵ Pentru mai multe amănunte, vezi „*Petru Broșteanu (1838-1920), primul român din actualul Banat sârbesc, membru (corespondent) al Academiei Române*”, în Ioan Cipu, *Români de văză din Banatul sârbesc până în 1920*, vol. 2, *Părțile 3,4,5*, Edit. Eurostampa, Timișoara, 2013, pp. 210-247.

**In memoriam:
NICOLAE BOCȘAN (1947-2016)**

Prof. dr. Dumitru Tomoni

La 19 iunie 2016, s-a stins din viață la doar 69 de ani profesorul Nicolae Bocșan, în urma unei boli necruțătoare. O mare pierdere pentru comunitatea academică din Transilvania și Banat, dar și pentru toți cei care au avut privilegiul să-l cunoască.

Născut la Bocșa, în 24 septembrie 1947, profesorul Nicolae Bocșan a urmat studiile primare, gimnaziale și liceale în localitatea natală, iar în 1970 a obținut licența în istorie la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, unde s-a bucurat de sprijinul și prețuirea unor istorici de excepție: Constantin Daicoviciu, David Prodan, Pompiliu Teodor, Camil Mureșan, Ștefan Pascu etc. În 1985 a devenit doctor în istorie, cu teza *Românii din Banat în epoca Luminilor*.

După un stagiu la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca (1970-1978), Nicolae Bocșan și-a început cariera universitară în anul 1978, când a ocupat postul de asistent la Facultatea de Istorie și Filosofie din cadrul Universității Babeș-Bolyai. A parcurs toate etapele carierei universitare: lector (1982-1990), conferențial (1990-1994), iar în anul 1994 a devenit profesor titular, predând disciplinele: Istoria modernă a României; Relații internaționale în epoca modernă; Istoria bisericii românești în epoca modernă.

Paralel cu activitatea științifică și didactică, profesorul Nicolae Bocșan a ocupat și funcții de conducere în cadrul Universității Babeș-Bolyai: prodecan al Facultății de Istorie și Filosofie (1991-1992); decan al Facultății de Istorie și Filosofie (1992-1996); prorector (1996- 2004; 2008); rector (2004-2008).

Profesorul Nicolae Bocșan a lăsat în urmă o impresionantă operă, peste 400 de lucrări, studii, articole și recenzii, continuând și deschizând, în același timp, noi direcții de cercetare. În perioada în care a lucrat la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca ca bibliotecar-documentarist, s-a remarcat prin elaborarea unor ghiduri dedicate studenților și prin colaborarea la realizarea *Bibliografiei istorice a României*, volumele IV, V, VI și VII.

Una dintre direcțiile esențiale de cercetare a vizat istoria iluminismului din Banat. Nu întâmplător lucrările publicate pe această temă s-au bucurat de aprecierile celui mai înalt for cultural-științific. Astfel, monografia *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986 a primit Premiul "Nicolae Bălcescu" al Academiei Române, iar lucrarea

Franța și Banatul 1789- 1815, Reșița, Editura Banatica, 1994, (în colaborare cu Mihai Duma și Petru Bona), premiul „George Barițiu”.

Un interes deosebit a manifestat profesorul Bocșan față de Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania și Banat. Pe această temă au văzut lumina tiparului mai multe lucrări: *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988 (considerată de mulți exegeți drept cea mai bogată ediție de memorialistică referitoare la revoluția de la 1848 din istoriografia românească), *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, ambele în colaborare cu Valeriu Leu și *Revoluția de la 1848 în Munții Apuseni. Memorialistică*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003, în colaborare cu Rudolf Gräf.

Un alt domeniu abordat de profesorul Nicolae Bocșan a fost istoria bisericii. Dintre lucrările publicate pe această temă amintim: *Etnie și confesiune în Transilvania* (sec. XIII-XIX), Oradea, Editura Fundația „Cele Trei Crișuri”, 1994, (în colaborare cu Ioan Lumperdean și Ioan Aurel Pop); *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001, (în colaborare cu Ion Cârja); *Andrei Șaguna. Corespondența, vol. I-V*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2005-2011, (în colaborare cu Ioan Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Bogdan Ivanov, Pavel Vesa, Vasa Lupulovici, Ioan Herbil, Beatrice Dobozi și Marius Eppel); *Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihályi de Apșa (1841- 1918)*, ediție, studiu introductiv și note în colaborare cu Ion Cârja și Luminița Wallner-Bărbulescu, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2009; *Evoluția Instituțiilor Episcopale în Bisericile din Transilvania. Partea I: De la începuturi până la 1740*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010, (în colaborare cu Dieter Brandes și Olga Lukács); *Ioan Boroș. Memorialistica*, ediție, studiu introductiv și note în colaborare cu Valeriu Leu, Ion Cârja, Costin Feneșan, Cristian Sabău, Mihaela Bedecan și

Loránd Mádly, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2012.

Profesorul Nicolae Bocșan a fost preocupat și de fenomenul militantismului național românesc și mecanismele sale de funcționare în Transilvania și Banat în epoca modernă. Amintim în acest sens lucrările: *Memorandul: 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, Editura Progresul Românesc, 1992, (în colaborare cu Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Doru Radosav, Toador Nicoară, Șerban Polverejan) și *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1997.

În sfârșit, o altă direcție majoră de cercetare promovată de profesorul Bocșan, pe fondul comemorării centenarului Marelui Război, se referă la memorialistica bănățeană a Primului Război Mondial. În acest sens, până în prezent au fost publicate trei volume consistente: *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, volum I-III, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2012-2015, (în colaborare cu Valeriu Leu, Mihaela Bedecan și Ionela Moscovici).

Pentru meritele sale deosebite, profesorul Nicolae Bocșan a fost recompensat cu numeroase titluri onorifice în țară și străinătate: Membru corespondent al Académie européenne des sciences, des arts et des letters (Franța), Membru asociat al Academiei Oamenilor de Știință din România, Cetățean de Onoare al orașului Bocșa (jud. Caraș Severin); Cetățean de Onoare al județului Caraș-Severin; Medalia "Pro meritis" a Universității din Graz (Austria) (2010); Doctor Honoris Causa a Universității din Oradea (2010).

Contribuțiile remarcabile la cunoașterea istoriei bisericii românești din Banat și Transilvania au fost apreciate atât de specialiști cât și de ierarhii celor două regiuni, care i-au oferit mai multe distincții: Ordinul Eparhial „Crucea Elie Miron Cristea”, clasa a II-a pentru mireni, din partea Episcopiei Caransebeșului, „Crucea Transilvană” pentru mireni, din partea

Mitropoliei Clujului, Maramureșului și Sălajului, iar pentru recuperarea și valorificarea corespondenței episcopului și mitropolitului Andrei baron de Șaguna, în anul 2015, a fost distins, din partea Mitropoliei Ardealului, cu „Crucea Șaguniană” pentru mirenii.

În același timp, profesorul Nicolae Bocșan a fost cooptat, ca membru, în Comisia de Istoria Relațiilor Internationale a Comitetului Internațional de Istorie, și în diverse comitete redacționale sau științifice ale unor reviste: „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”(Cluj-Napoca), „Transylvanian Review” (Cluj-Napoca), „Colloquia” (Cluj-Napoca), „Caietele David Prodan” (Cluj-Napoca), „Analele Aradului” (Arad), „Banatica” (Reșița), „Arhiva Someșană” (Năsăud), „Astra Salvensis” (Salva), „Astra Sabesiensis” (Sebeș). De asemenea, profesorul Bocșan s-a remarcat de-a lungul timpului prin organizarea unor manifestări științifice internaționale, cu participanți din Statele Unite ale Americii, Italia, Germania, Rusia, Ungaria, Polonia, Grecia, Serbia, Austria, Israel, Olanda, Suedia etc., precum și prin participarea la o serie de congrese și conferințe internaționale la Madrid, Varșovia, Belgrad, Roma, Paris, Milano, Tübingen, Graz etc.

Profesorul Nicolae Bocșan a reușit să formeze în jurul său o adevărată școală istoriografică, astfel că studenții, masteranzii și doctoranzii deveneau colaboratori și erau încurajați să participe, alături de profesor, la simpozioane și sesiuni de comunicări științifice, să continue pe direcțiile de cercetare deschise sau să abordeze noi teme de cercetare.

În ciuda faptului că, după terminarea studiilor preuniversitare a trăit și a activat în mediul universitar clujean, profesorul nu a uitat nici o clipă Banatul. Dincolo de lucrările și studiile despre istoria Banatului, a participat constant la simpozioane, lansări de carte, doctorate și alte manifestări cultural-artistice organizate în Timișoara, Lugoj, Reșița, Caransebeș, și bineînțeles la Bocșa.

M-au bucurat cuvintele de laudă și apreciere a revistei „Restituiri bănățene”, editată de Filiala Lugoj a Societății de Științe Istorice din România, și încurajările de a continua acest proiect, dar cel mai mult disponibilitatea de a publica în nr. 3 / 2015 studiul „Un memorialist bănățean mai puțin cunoscut despre Marele Război - Lae din Banat”. Din păcate, acest studiu a fost printre ultimele apărute antum.

Chiar dacă, din păcate, nu am fost studentul sau doctorandul eminentului dascăl, m-am bucurat de aprecierile și recomandările domniei sale, inclusiv de propunerea de a coordona volumul de cultură din proiectul privind realizarea unei Enciclopedii a Banatului. De aceea, resimt despățirea de marele profesor și sunt convins că aceleași simțăminte îi animă pe toți cei care au avut privilegiul sa-l cunoască pe dascălul de excepție, istoricul de prestigiu și omul de aleasă omenie.

Profesorul Nicolae Bocșan a plecat prea repede dintre noi, dar a lăsat în urma sa o OPERĂ considerabilă și amintirea unui OM modest, altruist și exigent, un model de DASCĂL și ISTORIC.

**In memoriam:
IOAN MARTINOVICI**

Prof. dr. Dumitru Tomoni

Profesorul Ioan Martinovici s-a născut la 21 iulie 1942, în localitatea Leucușești, comuna Manaștiur, județul Timiș. Din păcate, nu și-a cunoscut tatăl, mort pe front în Caucaz, fiind crescut doar de mama sa, față de care a manifestat un adevărat cult.

Studiile primare le-a urmat în satul natal, cele generale la școala din Bethausen, iar cele liceale la Liceul Teoretic „Traian Vuia” Făget, profilul Real, în perioada 1955-1959. Între anii 1959-1961 urmează Institutul Pedagogic din Arad, iar în perioada 1962-1969 își desăvârșește pregătirea universitară la Universitatea din București, Facultatea de Istorie.

Până în anul 1990, a predat istoria în mai multe școli gimnaziale: Bara (1961-1962), Lapușnic (1962-1965), Boldur (1965-1966) și Criciova (1966-1990), unde va îndeplini timp de mai mulți ani și funcția de director.

Din septembrie 1990 și până la pensionare (2005), a fost titularul catedrei de istorie de la Liceul Agricol Lugoj. Calitățile de bun organizator, spiritul întreprinzător și marea omenie de care a dat dovada toată viața le va dovedi din plin în perioada 1993-2003, când a îndeplinit funcția de director adjunct al acestui liceului din Lugoj.

Profesorul Martinovici a activat cu entuziasm în mai multe societăți și asociații profesionale și civice, fiind un membru activ și al filialei Lugoj a Societații de Științe Istorice din România.

Mai presus de orice, profesorul Martinovici a fost un foarte bun coleg, un om generos, mereu cu zâmbetul pe buze, gata oricând să sară în ajutorul semenilor săi. Nu întâmplător, la înmormântarea sa în cimitirul istoric al Lugojului au venit sute de prieteni și cunoscuți, foști elevi și colegi din oraș și din localitățile din jurul Lugojului și Făgetului. Toți cei prezenți au simțit nevoia de a-și lua rămas bun de la un om care merita tot respectul.

De aceea, trecerea sa la cele veșnice lasă un gol și un justificat regret în rândul tuturor celor care au avut privilegiul să-l cunoască.

Cuprins

Cuvânt înainte	5
I. STUDII ȘI ARTICOLE	7
Un voievod bănățean, menționat la Praid <i>Vasile Muntean</i>	9
Arme medievale pentru lupta la distanță – din colecțiile muzeului din Lugoj <i>Răzvan Pinca</i>	13
Contribuții la istoria Lipovei în secolul al XV-lea <i>Sorin Bulboacă</i>	26
Curaj, onoare și exil. Grănicerii sârbi din Nădlac (județul Arad) în prima jumătate a secolului al XVIII-lea <i>Gabriela Adina Marco</i>	36
Lugojul și împrejurimile sale în scrierile călătorilor „străini” de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea <i>Horațiu Suciu</i>	52
Revoluția de la 1848-1849 oglindită în însemnările de pe cărțile de cult din Episcopia Aradului <i>Paul Krizner</i>	90
Pagini de memorialistică „măruntă” despre revoluția de la 1848-1849 din Banat. Însemnările lui Ioan Mărgineanu și Constantin Stezari <i>Nicolae Dumbrăvescu, Gheorghe Dumbrăvescu</i>	105

Contribuții la Istoria Bisericii Unite din Banat până la începutul secolului al XX-lea (II) <i>Gheorghe Naghi</i>	121
Ștefan Moldovan și Episcopia Greco-Catolică de Lugoj în lumina unui manuscris inedit <i>Ibolya Šipoš</i>	167
Evoluția Reuniunii învățătoarești din Dieceza Caransebeșului, în perioada 1869-1900. Atribuții și acțiuni ale învățătorilor timișeni în cadrul Reuniunii <i>Florin Zamfir</i>	206
Contribuția tiparului diecezan din Caransebeș la progresul culturii românești din Banat <i>Constantin Brătescu</i>	222
Aspecte din activitatea Reuniunii române de cântări și muzică „Armonia” din Ticvaniu Mare, până la 1918 <i>Gabriela Hajdu</i>	246
Primul Război Mondial și poziția Episcopiei Greco-Catolice din Lugoj reflectată în paginile publicației Foaie Oficioasă (1914-1918) <i>Maria Alexandra Pantea</i>	257
Lugojul și Astra (III) <i>Dumitru Tomoni</i>	267
Atitudinea autorităților publice locale din județul Caraș-Severin față de asociațiile religioase neoprotestante (1919- 1925) <i>Miodrag Ciurușchin</i>	282
Teatrul bănățean de la începutul secolului XX reflectat în „Drapelul” din Lugoj <i>Oana-Roxana Ivan</i>	303

Asociația Pompierilor Voluntari din Cenadul Mare și Vechi <i>Dușan Baiski</i>	317
Două conferințe rostite la radio de către istoricul Ioan Dimitrie Suciu (noiembrie 1944 și ianuarie 1945) <i>Mureșan Silviu</i>	328
Istoria ucrainenilor din Banat. Cauzele și etapele migrației ucrainenilor în Banat <i>Ion Cîmpeanu</i>	342
II. PERSONALITĂȚI BĂNĂȚENE	359
Cine a fost Petru Broșteanu? <i>Ioan Cîpu</i>	361
In memoriam: Nicolae Bocșan <i>Dumitru Tomoni</i>	391
In memoriam: Ioan Martinovici <i>Dumitru Tomoni</i>	397

